
ISTITUTO DI
UNIVER. DI ROMA
FILOSOFIA
Fs. C
1610
BIBLIOTECA

M. TULLII
CICERONIS
ORATIONUM

SELECTARUM,

QUARUM IN SCHOLIS EST FREQUENTIOR USUS, ET AD PRAECEPTA TRADENDA FACILIOR STYLUS,

LIBER UNICUS.

OMNIUM INDICEM PROXIMA PAGINA DABIT.

NEAPOLI
GABINETTO LETTERARIO
Largo Trinità Maggiore N.° 6, 7 e 8.

MDCCCLVII.

EX TYPOGRAPHIA JOANNIS DI MAJO ET SOCII
Via Salvatoris n. 41.

ORATIONES

EX PRIMO TOMO.

Pro P. Quintio.
Pro Sex. Roscio Amerino.
Divinatio in C. Verrem.
Prooemium Primae Actionis in C. Verrem.

EX SECUNDO.

Pro Lege Manilia.
In Lege Agraria ad Populum.
In L. Catilinam Prima.
In L. Catilinam Secunda.
Pro Archia Poeta.
Post reditum ad Quirites.
Post reditum in Senatu.
Pro domo sua ad Pontifices.
Pro Cn. Plancio.

EX TERTIO.

In L. Pisonem.
Pro T. Annio Milone.
Pro M. Marcello.
Pro Q. Ligario.
Pro Rege Dejotaro.
Philippica Secunda.
Philippica Tertia.

M. TULLII CICERONIS

PRO P. QUINTIO

ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quaestio: An Sex. Naevius bona P. Quintii ex edicto praetoris possederit. Actor, Naevius; Patronus Naevii Hortensius: Reus, Quintius: Patronus Quintii, Cicero: Judex, C. Aquilius; eique in consilio, L. Lucilius, P. Quinctilius, M. Marcelli. Acta est haec causa in Comitio, Anno U. C. 672, Ciceronis 26. Lis, ut videtur, secundum Quintium data.

I. Quae res in civitate duae plurimum possunt, eae contra nos ambae faciunt in hoc tempore, summa gratia, et eloquentia; quarum alteram, C. Aquili, vereor, alteram metuo. Eloquentia Q. Hortensii ne me in dicendo impediat, nonnihil commoveor: gratia Sex. Naevii ne P. Quintio noceat, id vero non mediocriter pertimesco. Neque hoc tantopere querendum videretur, haec summa in illis esse; si in nobis essent saltem mediocria: verum ita se res habet, ut ego, qui neque usu satis, et ingenio parum possum, cum patrono disertissimo comparer; P. Quintius, cui tenues opes, nullae facultates, exiguae amicorum copiae sunt, cum adversario gratiosissimo contendat. Illud quoque nobis accedit incommodum, quod M. Junius, qui hanc causam, Aquili, aliquoties apud te egit, homo et in aliis causis exercitatus, et in hoc multum, et saepe versatus, hoc tempore abest, nova legatione impeditus: et ad me ventum est, qui, ut summa haberem cètera, temporis quidem certe vix satis habui, ut rem

tantam, tot controversiis implicitam, possem cognoscere. Ita quod mihi consuevit in ceteris causis esse adjumento, id quoque in hac causa deficit: nam, quo minus ingenio possum, subsidio mihi diligentiam comparavi: quae quanta sit, nisi tempus, et spatium datum sit, intelligi non potest. Quae quo plura sunt, C. Aquili, eo te, et hos, qui tibi in consilio adsunt, meliori mente nostra verba audire oportebit: ut multis incommodis veritas debilitata, tandem aequitate talium virorum recreetur. Quod si tu judex nullo praesidio fuisse videbere contra vim, et gratiam solitudini, atque inopiae; si apud hoc consilium ex opibus, non ex veritate causa pendetur: profecto nihil est jam sanctum, atque sincerum in civitate; nihil, quod humilitatem cujusquam gravitas, et virtus judicis consoletur. Certe aut apud te, et eos, qui tibi adsunt, veritas valebit; aut ex hoc loco repulsa vi, et gratia, locum, ubi consistat, reperire non poterit.

II. Non eo dico, C. Aquili, quo mihi veniat in dubium tua fides, et constantia; aut quo non in iis, quos tibi advocasti, viris electissimis civitatis, spem summam habere P. Quintius debeat. Quid ergo est? Primum magnitudo periculi summo timore hominem afficit, quod uno judicio de fortunis omnibus decernit: idque dum cogitat, non minus saepe ei venit in mentem potestatis quam aequitatis tuae; propterea quod omnes, quorum in alterius manu vita posita est, saepius illud cogitant, quid possit is cujus in ditione, ac potestate sunt, quam, quid debeat facere. Deinde habeat adversarium P. Quintius verbo, Sex. Naevium, re vera hujusce aetatis homines disertissimos, fortissimos, ornatissimos nostrae civitatis, qui communi studio summis opibus Sex. Naevium defendunt: si id est defendere, cupiditati alterius obtemperare, quo is facilius, quem velit, iniquo judicio opprimere possit. Nam quid hoc iniquius, aut indignius, C. Aquili, dici, aut commemorari potest, quam me, qui caput alterius, famam, fortunasque defendam priore loco causam dicere? quum praesertim Q. Hortensius, qui hoc judicio partes accusatoris obtinet, contra me sit dicturus? cui summam copiam, facultatemque dicendi natura largita est. Ita fit, ut ego, qui tela depellere, et vulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, quum etiam telum adversarius nullum jecerit: illis autem id

tempus impugnandi detur, quum et vitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit; et, si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen, quasi venenatum aliquod telum jecerint, medicinae faciendae locus non erit. Id accidit praetoris iniquitate et injuria: primum, quod contra omnium consuetudinem judicium prius de probro, quam de re, maluit fieri: deinde, quod ita constituit id ipsum judicium, ut reus, antequam verbum accusatoris audisset, causam dicere cogeretur: quod eorum gratia, et potentia factum est, qui, quasi sua res, aut honos agatur, ita diligenter Sex. Naevii studio, et cupiditati morem gerunt; et in ejusmodi rebus opes suas experiuntur, in quibus, quo plus propter virtutem, nobilitatemque possunt, eo minus, quantum possint, debent ostendere. Quum tot, tantisque difficultatibus affectus, atque afflictus, in tuam, C. Aquili, fidem, veritatem, misericordiam. P. Quintius confugerit; quum adhuc ei propter vim adversariorum non jus par, non agendi potestas eadem, non magistratus aequus reperiri potuerit; quum ei summam per injuriam omnia inimica, atque infesta fuerint: te, C. Aquili, vosque, qui in consilio adestis, orat, atque obsecrat, ut multis injuriis jactatam, atque agitatam aequitatem, in hoc tandem loco consistere, et confirmari patiamini. Id quo facilius facere possitis, dabo operam, ut a principio res quemadmodum gesta, et contracta sit, cognoscatis.

III. C. Quintius fuit P. Quintii hujus frater, sane ceterarum rerum paterfamilias et prudens, et attentus, una in re paulo minus consideratus, qui societatem cum Sex. Naevio fecerit, viro bono, verumtamen non ita instituto, ut jura societatis, et officia certi patrisfamilias nosse posset: non quod ei deesset ingenium (nam neque parum facetus scurra Sex. Naevius, neque inhumanus praeco est unquam existimatus.) Quid ergo est? Quum ei natura nihil melius, quam vocem, dedisset; pater nihil, praeter libertatem, reliquisset; vocem in quaestum contulit: libertate usus est, quo impunius dicax esset. Quare quod socium tibi eum velles adjungere, nihil erat, nisi ut in tua pecunia condisceret, qui pecuniae fructus esset. Tamen inductus consuetudine, ac familiaritate Quintius fecit, ut dixi, societatem earum rerum, quae in Gallia comparabantur. Erat ei pecua-

ria res ampla, et rustica sane bene culta, et fructuosa. Tollitur ab atriis Liciniis, atque a praeconum consessu in Galliam Naevius, et trans Alpes usque transfertur: fit magna mutatio loci, non ingenii; nam, qui ab adolescentulo quaestum sibi instituisset sine impudio; posteaquam nescio quid impendit, et in commune contulit, mediocri quaestu contentus esse non poterat. Nec mirum, si is, qui vocem venalem habuerat, ea, quae voce quaesiverat, magno sibi quaestui fore putabat: itaque hercule haud mediocriter de communi, quidquid poterat, ad se in privatam domum revocabat. Qua in re ita diligens erat, quasi ii, qui magna fide societatem gererent, arbitrium pro socio condemnari solerent. Verum his de rebus non necesse habeo dicere ea, quae me P. Quintius cupit commemorare, tametsi causa postulat; tamen, quia postulat, non flagitat, praeteribo.

IV. Cum annos jam complures societas esset; et cum saepe suspectus Quintio Naevius fuisset, neque ita commode posset rationem reddere earum rerum, quas libidine, non ratione gesserat; moritur in Gallia Quintius, cum adesset Naevius, et moritur repentino. Haeredem testamento reliquit hunc P. Quintium; ut ad quem summus moeror morte sua veniebat, ad eundem summus honos quoque perveniret. Quo mortuo, nec ita multo post, in Galliam proficiscitur Quintius. Ibi cum isto Naevio familiariter vivit: annum fere una sunt; cum et de societate inter se multa communicarent, et de tota illa ratione, atque re Gallicana: neque interea verbum ullum interposuit Naevius, aut societatem sibi quippiam debere, aut privatim Quintium debuisse. Cum aeris alieni aliquantulum esset relictum, quibus nominibus pecuniam Romae curari oporteret; auctionem in Gallia P. hic Quintius Narbone se facturum esse proscribit earum rerum, quae ipsius erant privatae. Ibi tum vir optimus Sex. Naevius hominem multis verbis deterret, ne auctionetur: eum non ita commode posse eo tempore, quae proscripsisset, vendere: Romae sibi nummorum facultatem esse, quam, si saperet, communem existimaret pro fraterna illa necessitudine, et pro ipsius affinitate. Nam P. Quintii consobrinam habet in matrimonio Naevius, et ex ea liberos. Quia, quod virum bonum facere oportebat, id loquebatur Naevius; credidit Quintius, eum, qui orationem bonorum imitaretur, facta quoque imitatu-

rum. Auctionem velle facere desistit: Romam proficiscitur: decedit ex Gallia Romam simul Naevius. Cum pecuniam C. Quintius P. Scapulae debuisset; per te, C. Aquili, decidit P. Quintius, quod liberis ejus dissolveret. Hoc eo per te agebatur, quod propter aerariam rationem non satis erat in tabulis inspexisse quantum deberetur, nisi a quaestoribus quaesisset, quantum solveretur. Decidis, statuisque tu, propter necessitudinem, quae tibi cum Scapulis est, quid iis ad denarium solveretur.

V. Haec omnia Quintius agebat auctore et consuasore Naevio: nec mirum, si ejus utebatur consilio, cujus auxilium sibi paratum putabat. Non modo enim pollicitus erat in Gallia, sed Romae quotidie, simul atque sibi hic annuisset, numeraturum se dicebat. Quintius porro istum posse facere videbat: debere, intelligebat: mentiri, quia causa, cur mentiretur, non erat, non putabat. Quasi domi nummos haberet, ita constituit Scapulis se daturum: Naevium certiorem fecit; rogat, ut curet, quod dixisset. Tum iste, vir optimus (vereor, ne se derideri putet, quod iterum jam dico, optimus) qui hunc in summas angustias adductum putaret; ut eum suis conditionibus in ipso articulo temporis adstringeret, assem sese negat daturum, nisi prius de rebus, rationibusque societatis omnibus decidisset, et scisset sibi cum Quintio controversiae nihil futurum. Posterius, inquit, ista videbimus, Quintius: nunc hoc velim cures, si tibi videtur, quod dixisti. Negat se alia ratione facturum, quod promisisset, non plus sua referre, quam si, cum auctione venderet, domini jussu quippiam promisisset. Destitutione illa perculsus Quintius, a Scapulis paucos dies aufert: in Galliam mittit, ut ea, quae proscripserat, venirent: deteriore tempore absens auctionatur: Scapulis difficiliore conditione dissolvit. Tunc appellat ultro Naevium, ut quoniam suspicaretur aliqua de re fore controversiam, videret, ut quamprimum, et quam minima cum molestia tota res transigeretur. Dat iste amicum M. Trebellium: non communem necessarium, qui istius domi erat educatus, et quo utebatur iste plurimum, propinquum nostrum, Sex. Alphenum. Res convenire nullo modo poterat: propterea quod hic mediocrem jacturam facere cupiebat; iste mediocri praeda contentus non erat. Itaque ex eo tempore res esse in vadimonium coepit, cum vadimonia saepe dilata essent; et cum aliquantum tem-

poris in ea re esset consumptum, neque quidquam profectum esset; venit ad vadimonium Naevius.

VI. Obsecro te, C. Aquili, vosque qui adestis in consilio, ut diligenter attendatis, ut singulare genus fraudis, et novam rationem insidiarum cognoscere possitis. Ait se auctionatum esse in Gallia: quod sibi videretur, se vendidisse: curasse, ne quid sibi societas deberet: se jam neque vadàri amplius, neque vadimonium promittere; si quid agere secum velit Quintius, non recusare. Hic cum rem Gallicanam cuperet revisere, hominem in praesentia non vadatur: ita sine vadimonio disceditur. Deinde: Romae dies XXX foro Quintius commoratur. Cum ceteris, quae habebat, vadimonia differt, ut expeditus in Galliam proficisci posset: proficiscitur: Roma egreditur ante diem IV Kal. Febr. Scipione et Norbano coss. Quaeso, ut eum diem memoriae mandetis. L. Albius, Sex. filius Quirina, vir bonus, et cum primis honestus, una profectus est. Cum venissent ad Vada Volaterrana quae nominantur, vident perfamiliarem Naevii, qui ex Gallia pueros venales isti adducebat, L. Publicium; qui, ut Romam venit, narrat Naevio, quo in loco viderit Quintium. Quod nisi ex Publicio narratum Naevio esset, non tam cito res in contentionem venisset. Tum Naevius ipse pueros circum amicos dimittit: ipse suos necessarios ab atriis Liciniis, et a faucibus macelli corrogat, ut ad tabulam Sextiam sibi adsint hora secunda postridie. Veniunt frequentes. Testificatur iste, *P. Quintium non stitisse, et se stitisse.* Tabulae maximae signis hominum nobilium consignantur: disceditur. Postulat a Burrieno praetore Naevius, ut ex edicto bona possidere liceat. Jussit bona proscribi ejus, quicum familiaritas fuerat, societas erat, affinitas, liberis istius vivis, divelli nullo modo poterat. Qua ex re intelligi facile potuit, nullum esse officium tam sanctum, atque solemne, quod non avaritia comminuere, atque violare soleat. Etenim si veritate amicitia, fide societas, pietate propinquitas colitur; necesse est, iste, qui amicum, socium, affinem fama, ac fortunis spoliare conatus est, vanum se, et perfidiosum, et impium esse fateatur. Libellos Sex. Alphenus, procurator P. Quintii familiaris, et propinquus Sex. Naevii, deiicit: servulum unum, quem iste prehenderat, abducit: denunciat, sese procuratorem esse: istum aequum esse famae, fortunis-

que P. Quintii consulere, ed adventum ejus expectare: quod si facere nolit, atque imbiberit ejusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere, sese nihil precari ; et, si quid agere velit, judicio defendere. Haec dum Romae geruntur, Quintius interea contra jus et consuetudinem, edicto praetoris de saltu, agroque communi a servis communibus vi detruditur.

VII. Existima, C. Aquili, modo, et ratione omnia Romae Naevium fecisse, si hoc, quod per litteras istius in Gallia gestum est, recte, atque ordine factum videtur. Expulsus, atque ejectus e praedio Quintius, accepta insigni injuria, confugit ad C. Flaccum imperatorem qui tum erat in provincia: quem, ut ipsius dignitas poscit, honoris gratia nomino. Is eam rem quam vehementer vindicandam putarit, ex decretis ejus poteritis cognoscere. Alphenus interea Romae cum isto gladiatore vetulo quotidie pugnabat: utebatur populo sane suo; propterea quod iste caput petere non desinebat. Iste postulat, ut procurator judicatum solvi satisdaret : negat Alphenus aequum esse procuratorem satisdare, quod reus satisdare non deberet, si ipse adesset. Appellantur tribuni: a quibus cum esset certum auxilium petitum, ita tamen disceditur, ut idibus Sept. P. Quintium sisti Sex. Alphenus promitteret.

VIII. Venit Romam Quintius, vadimonium sistit. Iste homo acerrimus, bonorum possessor, expulsor, ereptor, annum et sex menses nihil petit, quiescit, conditionibus, hunc, quoad potest, producit; a Cn. Dolabella denique praetore postulat, ut sibi Quintius judicatum solvi satisdet, ex formula, *quod ab eo petat, cujus ex edicto praetoris Romani bona dies XXX possessa sint*. Non recusabat Quintius, quin ita satisdare juberet, si bona possessa essent ex edicto. Decernit: quam aequum, nihil dico: unum hoc dico, novum; et hoc ipsum tacuisse mallem; quoniam utrumque quivis intelligere potuisset. Jubet P. Quintium aut satisdare, aut sponsionem cum Sex. Naevio facere, *si bona sua ex edicto P. Burrieni praetoris dies XXX possessa essent*. Recusabant qui aderant tum Quintio, demonstrabant, de re judicium fieri oportere, ut aut uterque inter se , aut neuter satisdaret: non necesse esse famam alterius in judicium venire. Clamabat porro ipse Quintius, sese idcirco nolle satisdare, ne videretur judicasse, bona sua ex edicto possessa esse: sponsionem porro

si istiusmodi faceret, se, id quod nunc evenit, de capite suo priore loco causam esse dicturum. Dolabella (quemadmodum solent homines nobiles: seu recte, seu perperam facere coeperunt, ita in utroque excellunt, ut nemo nostro loco natus assequi possit) injuriam facere fortissime perseverat; aut satisdare, aut sponsionem jubet facere; et interea recusantes nostros advocatos acerrime submoveri. Conturbatus sane discedit Quintius: neque mirum, cui haec optio tam misera, tamque iniqua daretur, ut aut ipse se capitis damnaret, si satisdedisset; aut causam capitis, si sponsionem fecisset, priore loco diceret. Cum in altera re causae nihil esset, quin secus judicaret ipse de se, quod judicium gravissimum est; in altera spes esset ad talem tamen virum judicem veniendi, unde eo plus opis auferret, quo minus attulisset gratiae; sponsionem facere maluit: fecit; te judicem, C. Aquili, sumpsit; ex sponso egit. In hoc summa judicii, causaque tota consistit.

IX. Judicium esse, C. Aquili, non de re pecuniaria, sed de fama, fortunisque P. Quintii vides, cum majores ita constituerint, ut qui pro capite diceret, is posteriore loco diceret: nos, inaudita criminatione accusatorum, priore loco causam dicere intelligis: eos porro, qui defendere consueverunt, vides accusare, et ea ingenia converti ad perniciem, quae antea versabantur in salute atque auxilio ferendo. Illud etiam restiterat, quod hesterno die fecerunt, ut te in jus adducerent, ut nobis tempus, quamdiu diceremus, praestitueres: quam rem facile a praetore impetrassent, nisi tu, quod esset tuum jus, et officium, partesque, docuisses. Neque nobis adhuc, praeter te, quisquam fuit, ubi nostrum jus contra illos obtineremus: neque illis unquam satis fuit illud obtinere, quod probari omnibus posset. Ita sine injuria potentiam levem, atque inopem esse arbitrantur.

X. Verum, quoniam tibi instat Hortensius, ut eas in consilium; a me postulat, ne dicendo tempus absumam; queritur, priore patrono causam defendente, nunquam perorari potuisse: non patiar istam manere suspicionem, nos rem judicari nolle; nec illud mihi arrogabo, me posse causam commodius demonstrare, quam antea demonstrata sit: neque tamen tam multa verba fa-

ciam: propterea quod et ab illo, qui ante dixit, informata jam causa est; et a me, qui neque excogitare, neque pronuntiare multa possum, brevitas postulatur, quae mihimet ipsi amicissima est. Faciam, quod te saepe animadverti facere, Hortensi: totam causae meae dictionem certas in partes dividam. Tu id semper facis, quia semper potes: ego in hac causa faciam, propterea quod in hac videor posse facere. Quod tibi natura dat, ut semper possis, id mihi causa dat, ut hodie possim. Certos mihi fines, terminosque constituam, extra quos egredi non possim, si maxime velim: ut et mihi sit propositum, de quo dicam; et Hortensius habeat exposita, ad quae respondeat; et tu, C. Aquili, jam ante animo prospicere possis, quibus de rebus auditurus sis. Negamus, te bona P. Quintii, Sex. Naevi, possedisse ex edicto praetoris. In eo sponsio facta est. Ostendam primum, causam non fuisse, cur a praetore postulares, ut bona P. Quintii possideres: deinde, ex edicto te possidere non potuisse: postremo, non possedisse. Quaeso, C. Aquili, vosque, qui estis in consilio, ut quid pollicitus sim, diligenter memoriae mandetis: etenim rem facilius totam accipietis, si haec memineritis: et me facile vestra existimatione revocabitis, si extra hos cancellos egredi conabor, quos mihi ipse circumdedi. Nego fuisse causam, cur postularet: nego ex edicto possidere potuisse: nego possedisse. Haec tria cum docuero, perorabo.

XI. Non fuit causa, cur postularet. Qui hoc intelligi potest? quia Sex. Naevio neque ex societatis ratione, neque privatim quidquam debuit Quintius. Quis huic rei testis est? idem, qui acerrimus adversarius. In hac re te, te, inquam, testem, Naevi, citabo. Annum, et eo diutius post mortem C. Quintii fuit in Gallia tecum simul Quintius. Doce, te petiisse ab eo istam nescio quam innumerabilem pecuniam: doce aliquando mentionem fecisse: dixisse, deberi: debuisse, concedam. Moritur C. Quintius, qui tibi, ut ais, certis nominibus grandem pecuniam debuit: haeres ejus P. Quintius in Galliam ad te ipsum venit, in agrum communem: eo denique, ubi non modo res erat, sed ratio quoque omnis, et omnes litterae. Quis tam dissolutus in re familiari fuisset, quis tam negligens, quis tam tui, Sexte, dissimilis, qui, cum res ab eo, quicum contraxisset, recessisset, et ad haeredem pervenisset,

non haeredem, cum primum vidisset, certiorem faceret? appellaret, rationem afferret? si quid in controversiam veniret, aut intra parietes, aut summo jure experiretur? Itane est? Quod viri optimi faciunt, si qui suos propinquos, ac necessarios caros, et honestos esse, atque haberi volunt; id Sex. Naevius non faceret, qui usque eo fervet, ferturque avaritia, ut de suis commodis nolit aliquam partem amittere, ne quam partem huic propinquo suo ullius ornamenti relinquat? Et is pecuniam, si qua deberetur, non peteret, qui, quia quod debitum numquam est, id datum non est, non pecuniam modo, verum etiam hominis propinqui sanguinem, vitamque eripere conatur?

XII. Huic tu molestus esse videlicet noluisti, quem nunc respirare libere non sinis? quem nunc interficere nefarie cupis, eum tum pudenter appellare nolebas? Ita credo, hominem propinquum, tui observantem, virum bonum, pudentem, majorem natu, nolebas, aut non audebas appellare. Saepe, ut fit, cum ipse te confirmasses, cum statuisses de pecunia mentionem facere, cum paratus, meditatusque venisses, homo timidus, virginali verecundia, subito ipse te retinebas, excidebat repente oratio. Cum cuperes appellare, non audebas ne invitus audiret. Id erat profecto. Credamus hoc, Sex. Naevium, cujus caput oppugnet, ejus auribus pepercisse. Si debuisset, Sexte, petisses statim; si non statim, paulo quidem post; si non paulo, at aliquando; sex quidem illis mensibus profecto; anno vertente sine controversia. Anno, et sex mensibus vero, cum tibi quotidie potestas hominis fuisset admonendi, verbum nullum facis: biennio jam confecto fere appellas. Quis tam perditus, ac profusus nepos, non adest jam, sed abundanti pecunia, sic dissolutus fuisset, ut fuit Sex. Naevius? Cum hominem nomino, satis mihi videor dicere. Debuit tibi C. Quintius: nunquam petiisti. Mortuus est ille: res ad haeredem venit. Cum eum quotidie videres, post biennium denique appellas. Dubitabitur, utrum sit probabilius, Sex. Naevium statim, si quid deberetur, petiturum fuisse, an ne appellaturum quidem biennio? Appellandi tempus non erat? at tecum anno plus vixit. In Gallia agi non potuit? at et in provincia jus dicebatur; et Romae judicia fiebant. Restat, ut aut summa negligentia tibi obstiterit, aut unica liberalitas. Si negligentiam dices, mirabimur: si bonitatem, ridebimus.

Neque praeterea quid possis dicere, invenio. Satis est argumenti, nihil esse debitum Naevio, quod tam diu nihil petivit.

XIII. Quid, si hoc ipsum, quod nunc facit, ostendo testimonio esse, nihil deberi? Quid enim nunc agit Sex. Naevius? qua de re controversia est? quod est hoc judicium, in quo jam biennium versamur? quid negotii geritur, in quo ille tot, et tales viros defatigat? Pecuniam petit. Nunc denique? verumtamen petit: audiamus. De rationibus, et controversiis societatis vult dijudicari. Sero: verum aliquando tamen: concedamus. Non, inquit, id ago, C. Aquili, neque in eo nunc laboro: pecunia mea tot annos utitur P. Quintius: utatur sane, non peto. Quid igitur pugnas? an quod saepe multis in locis dixisti, ne in civitate sit? ne locum suum, quem adhuc honestissime defendit, obtineat? ne numeretur inter vivos? decernat de vita, et ornamentis suis omnibus? apud judicem causam priore loco dicat, et eam cum perorarit, tum denique vocem accusatoris audiat? Quid? hoc quo pertinet? Ut ocius ad tuum pervenias? at, si id velles, jam pridem actum esse poterat. Ut honestiore judicio conflictere? at sine summo scelere P. Quintium, propinquum tuum, jugulare non potes. Ut facilius judicium sit? at neque C. Aquilius de capite alterius libenter judicat: et Q. Hortensius contra caput non didicit dicere. Quid a nobis autem, C. Aquili, refertur? pecuniam petit: negamus deberi. Judicium fiat statim: non recusamus. Num quid praeterea? si veretur, ut res, judicio facto, parata sit; judicatum solvi satis accipiat: quibus a me verbis satis accipiet, iisdem ipse, quod peto, satisdet. Actum jam potest esse, C. Aquili: jam tu potes discedere liberatus molestia, prope dicam non minore, quam Quintius.

XIV. Quid agimus, Hortensi? quid de hac conditione dicimus? possumus aliquando, depositis armis, sine periculo fortunarum, de re pecuniaria disceptare? possumus ita rem nostram persequi, ut hominis propinqui caput incolume esse patiamur? possumus petitoris personam capere, accusatoris deponere? Immo, inquit, abs te satis accipiam, ego autem tibi non satisdabo. Quis tandem nobis ista jura tam aequa describit? quis hoc statuit, quod aequum sit in Quintium, id iniquum

esse in Naevium? Quintii bona, inquit, ex edicto praetoris possessa sunt. Ergo, id ut confitear, postulas: ut quod nunquam factum esse judicio defendimus, id perinde quasi factum sit, nostro judicio confirmemus. Inveniri ratio, C. Aquili, non potest, ut ad suum quisque quamprimum sine cujusquam dedecore, infamia, pernicieque perveniat? profecto, si quid deberetur, peteret; non omnia judicia fieri mallet, quam unum illud, unde haec omnia nascuntur. Qui inter tot annos ne appellarit quidem Quintium, cum potestas esset agendi quotidie; qui quo tempore primum male agere coepit, in vadimoniis differendis tempus omne consumpserit: qui posteaquam vadimonium missum fecerit, hunc per insidias vi de agro communi dejecerit: qui, cum de re agendi, nullo recusante, potestas fuisset, sponsionem de probro facere maluerit: qui, cum revocetur ad id judicium, unde haec nata sunt omnia, conditionem aequissimam repudiet; fateatur, se non pecuniam, sed vitam, et sanguinem petere: is non hoc palam dicit? Mihi si quid deberetur, peterem, atque adeo iam pridem abstulissem; nihil hoc tanto negotio, nihil tam invidioso judicio, nihil tam copiosa advocatione uterer, si petendum esset: extorquendum est invito, atque ingratiis, quod non debet: eripiendum, atque exprimendum est: de fortunis omnibus P. Quintius deturbandus est: potentes, diserti, nobiles omnes advocandi sunt: adhibenda vis est veritati: minae jactentur: pericula intendantur: formidines opponantur, ut his rebus aliquando victus, et perterritus ipse cedat. Quae mehercule omnia, cum, qui contra pugnent video, et cum illum consessum considero, adesse, atque impendere videntur, neque vitari ullo modo posse. Cum autem ad te, C. Aquili, oculos, animumque retuli; quo majore conatu, studioque aguntur, eo leviora, infirmioraque existimo.

XV. Nihil igitur debuit, ut tu ipse praedicas: quid, si debuisset? continuo ne causa fuisset, cur a praetore postulares, ut bona possideres? non opinor id quidem neque jus esse, neque cuiquam expedire. Quid igitur demonstrat? vadimonium sibi ait esse desertum. Antequam doceo id factum non esse, libet mihi, C. Aquili, ex officii ratione, atque ex omnium consuetudine rem ipsam, et factum simul Sex. Naevii conside-

rare. Ad vadimonium non venerat, ut ais, is, quicum tibi affinitas, societas, omnes denique causae, et necessitudines veteres intercedebant. Illico ne ad praetorem ire convenit? continuo ne verum fuit postulare, ut ex edicto bona possidere liceret? Ad haec extrema, et inimicissima jura tam cupide decurrebas, ut tibi nihil in posterum, quod gravius, atque crudelius facere posses, reservares? Nam quid homini potest turpius, quid vero miserius, aut acerbius usuvenire? quod tantum evenire dedecus? quae tanta calamitas inveniri potest? pecuniam si cuipiam fortuna ademit, aut si alicujus eripuit iniurias, tamen dum existimatio est integra, facile consolatur honestas egestatem. At non nemo aut ignominia affectus, aut judicio turpi convictus, bonis quidem suis utitur; alterius opes, id quod miserrimum est, non expectat; hoc tamen in miseriis adjumento, et solatio sublevatur. Cujus vero bona venierunt; cujus non modo illae amplissimae fortunae, sed etiam victus, vestitusque necessarius sub praecone cum dedecore subjectus est; is non modo ex numero vivorum exturbatur, sed, si fieri potest, infra etiam mortuos amandatur. Etenim mors honesta saepe vitam quoque turpem exornat: vita turpis ne morti quidem honestae locum relinquit. Ergo hercule cujus bona ex edicto possidentur, hujus omnis fama, et existimatio cum bonis simul possidetur: de quo libelli in celeberrimis locis proponuntur, huic ne perire quidem certe tacite, obscureque conceditur: cui magistri fiunt, et domini constituuntur, qui qua lege, et qua conditione pereat, pronuntient; de quo homine praeconis vox praedicat, et pretium conficit; huic acerbissimum vivo, videntique funus ducitur, si funus id habendum sit, quo non amici conveniunt ad exequias cohonestandas, sed bonorum emptores, ut carnifices, ad reliquias vitae lacerandas, et distrahendas.

XVI. Itaque majores nostri raro id accidere voluerunt; praetores, ut considerate fieret, comparaverunt. Viri boni, cum palam fraudantur, cum experiundi potestas non est, timide tamen et pedentim istuc descendunt, vi, ac necessitate coacti, inviti, multis vadimoniis desertis, saepe illusi, ac destituti. Considerant enim, quid, et quantum sit, alterius bona proscribere. Jugulare civem ne jure quidem quisquam bonus

*

vult: mavult enim commemorare, se, cum posset perdere, pepercisse, quam, cum parcere potuerit, perdidisse. Haec in homines alienissimos, denique in inimicissimos viri boni faciunt, et hominum existimationis, et communis humanitatis causa; ut cum ipsi nihil alteri scientes incommodarint, nihil ipsis jure incommodi cadere possit. Ad vadimonium non venit. Quis? propinquus. Si res ista gravissima sua sponte videretur, tamen ejus atrocitas necessitudinis nomine levaretur. Ad vadimonium non venit. Quis? socius. Etiam gravius aliquid ei deberes concedere, quicum te aut voluntas congregasset, aut fortuna conjunxisset. Ad vadimonium non venit. Quis? is, qui tibi praesto semper fuit. Ergo in eum, qui semel hoc commisit, ut tibi praesto non esset, omnia tela conjecisti, quae parata sunt in eos, qui permulta male agendi causa fraudandique fecerunt? Si de praediis tuis ageretur, Sex. Naevi, si in parvula re captionis aliquid vererere, non statim ad C. Aquilium, aut ad eorum aliquem, qui consuluntur, concurrisses? Cum jus amicitiae, societatis, affinitatis ageretur; cum officii rationem, atque existimationis duci conveniret; eo tempore tu non modo C. Aquilium, aut L. Lucilium, sed ne ipse quidem te consuluisti, sed ne ipse quidem ad te retulisti: ne haec quidem tecum locutus es: Horae duae fuerunt; Quintius ad vadimonium non venit; quid ago? Si mehercule haec tecum duo verba fecisses, quid ago? respirasset cupiditas, atque avaritia paululum: aliquid loci rationi, et consilio dedisses: tu te collegisses: non in eam turpitudinem venisses, ut hoc tibi esset apud tales viros confitendum, qua tibi vadimonium non sit obitum, eadem te hora consilium cepisse hominis propinqui fortunas funditus evertere.

XVII. Ego pro te nunc hos consulo, post tempus, et in aliena re, quod tu in tua re, cum tempus erat, consulere oblitus es. Quaero abs te, C. Aquili, L. Lucili, P. Quinctili, M. Marcelle: vadimonium mihi non obiit quidam socius, et affinis meus, quicum mihi necessitudo vetus, controversia de re pecuniaria recens intercedit: postulo ne a praetore, ut ejus bona mihi possidere liceat; an, cum Romae domus ejus, uxor, liberi sint, domum potius denuntiem? Quid est, quod hac tandem de re vobis possit videri? Profecto, si recte vestram bonitatem,

atque prudentiam cognovi, non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum, expectare; deinde, si latitare, ac diutius ludificare videatur, amicos convenire; quaerere, quis procurator sit: domum denuntiare. Dici vix potest, quam multa sint, quae respondeatis ante fieri oportere, quam ad hanc rationem extremam necessariam devenire.

XVIII. Quid ad haec Naevius? Ridet scilicet nostram amentiam, qui in vita sua rationem summi officii desideremus, et instituta bonorum virorum requiramus. Quid mihi, inquit, cum ista summa sanctimonia, ac diligentia? viderint ista officia viri boni; de me autem ita considerent: non quid habeam, sed quibus rebus invenerim, quaerant; et quemadmodum natus, et quo pacto educatus sim, meminerint. Vetus est, *de scurra multo facilius divitem, quam patrem familias fieri posse*. Haec ille si verbis non audet, re quidem vera palam loquitur. Etenim si vult virorum bonorum instituto vivere, multa oportet discat, atque dediscat: quorum illi aetati utrumque difficile est. Non dubitavi, inquit, cum vadimonium desertum esset, bona proscribere. Improbe: verum, quoniam tu id tibi arrogas, et concedi postulas, concedamus. Quid, si numquam deseruit? si ista causa abs te tota per summam fraudem, et malitiam ficta est? si vadimonium omnino tibi cum P. Quintio nullum fuit? quo te nomine appellemus? Improbum? at, etiamsi desertum vadimonium esset, tamen in ista postulatione, et proscriptione bonorum improbissimus reperiebare. Num malitiosum? non negas. Fraudulentum? jam id quidem arrogas tibi, et praeclarum putas. Audacem? cupidum? perfidiosum? Vulgaria, et obsoleta sunt; res autem nova, atque inaudita. Quid ergo est? vereor mehercule, ne aut gravioribus utar verbis, quam natura fert, aut levioribus, quam causa postulat. Ais esse vadimonium desertum. Quaesivit a te statim, ut Romam rediit, Quintius, quo die vadimonium istuc factum esse diceres; respondisti statim, nonis Febr. Discedens in memoriam rediit Quintius, quo die Roma in Galliam profectus sit. Ad ephemeridem revertitur: invenitur dies profectionis, IV Kal. Febr. Nonis Febr. si Romae fuit, causae nihil dicimus. quin tibi vadimonium promiserit. Quid? hoc inveniri qui potest? Profectus est una L. Albius, homo in primis honestus: dicet testimonium. Profecti sunt fami-

liares et Albii, et Quintii: dicent hi quoque testimonium. Litterae P. Quintii, testes tot, quibus omnibus causa justissima est cur scire potuerint, nulla cur mentiantur, cum adstipulatore tuo comparabuntur. Et in hac ejusmodi causa P. Quintius laborabit? et diutius in tanto metu miser, periculoque versabitur? et vehementius eum gratia adversarii perterrebit, quam fides judicis consolabitur? Vixit enim semper inculte, atque horride: natura tristi, ac recondita fuit: non ad solatium, non in campo, non in conviviis versatus est: id egit, ut amicos observantia, rem parsimonia retineret: antiquam officii rationem dilexit, cujus splendor omnis his moribus obsolevit. At si in causa pari discedere inferior videretur, tamen esset non mediocriter conquerendum: nunc in causa superiore, ne ut par quidem sit, postulat: inferiorem se esse patitur, duntaxat usque eo, ne cum bonis, fama, fortunisque omnibus Sex. Naevii cupiditati, crudelitatique dedatur.

XIX. Docui, quod primum pollicitus sum, C. Aquili, causam omnino, cur postularet, non fuisse; quod neque pecunia debebatur; et, si maxime deberetur, commissum nihil erat, quare ad istam rationem perveniretur. Attende nunc, ex edicto praetoris bona P. Quintii possideri nullo modo potuisse. Recita edictum. QUI FRAUDATIONIS CAUSA LATITARIT. Non est is Quintius: nisi si latitant, qui ad negotium suum, relicto procuratore, proficiscuntur. CUI HAERES NON EXTABIT. Ne is quidem. QUI EXILII CAUSA SOLUM VERTERIT. Dici id non potest. QUI ABSENS JUDICIO DEFENSUS NON FUERIT. Ne id quidem. Quo tempore existimas oportuisse, Naevi, absentem Quintium defendi? aut quo modo? Tum, cum postulabas, ut bona possideres? nemo affuit. Neque enim quisquam divinare poterat te postulaturum: neque quemquam attinebat id recusare, quod praetor non modo fieri, sed fieri ex edicto suo jubebat. Qui locus igitur absentis defendendi procuratori primus datus est? cum proscribebas? Ergo affuit; non passus est; libellos dejecit Sex. Alphenus. Qui primus erat officii gradus, servatus est a procuratore summa cum diligentia. Videamus, quae deinde sint consecuta. Hominem P. Quintii deprehendis in publico, conaris abducere: non patitur Alphenus; vi tibi adimit; curat, ut domum reducatur ad Quintium. Hic quoque

summe constat procuratoris diligentis officium. Debere tibi dicis Quintium: procurator negat. Vadari vis: promittit. In jus vocas: sequitur. Judicium postulas: non recusat. Quid aliud sit absentem defendi, ego non intelligo.

XX. At quis erat procurator? credo aliquem ejectum hominem, egentem, litigiosum, improbum, qui posset scurrae divitis quotidianum convicium sustinere. Nihil minus. Eques R. locuples, sui negotii bene gerens: denique is, quem, quoties Naevius in Galliam profectus est, procuratorem Romae reliquit. Et audes, Sex. Naevi, negare absentem defensum esse Quintium, cum eum defenderit idem, qui te solebat? et cum is judicium acceperit pro Quintio, cui tu et rem, et famam tuam commendare proficiscens, et concredere solebas: conaris hoc dicere, neminem extitisse, qui Quintium judicio defenderet? Postulabam, inquit, ut satisdaret; injuria postulabas. Ita videbat. Recusabat Alphenus. Ita: verum praetor decernebat. Tribuni igitur appellabantur. Hic te, inquit, teneo: non est istud judicium pati, neque judicio defendere, cum auxilium a tribunis petas. Hoc ego, cum attendo, qua prudentia sit Hortensius, dicturum esse eum non arbitror. Cum autem antea dixisse audio, et causam ipsam considero, quid aliud dicere possit, non reperio. Fatetur enim libellos Alphenum dejecisse; vadimonium promisisse; judicium quin acciperet in ea ipsa verba, quae Naevius edebat, non recusasse, ita tamen, more, et instituto, per eum magistratum, qui auxilii causa constitutus est. Aut haec facta non sint necesse est; aut C. Aquilius, talis vir, juratus, hoc jus in civitate constituat, cujus procurator non omnia judicia acceperit, quae quisque in verba postularit; cujus procurator a praetore tribunos appellare ausus sit, eum non defendi; ejus bona recte possideri posse; ei misero, absenti, ignaro omnia fortunarum suarum, omnia vitae ornamenta per summum dedecus, et ignominiam diripi convenire. Quid si probari nemini potest; illud certe probari omnibus necesse est, defensum esse judicio absentem Quintium. Quod cum ita est, ex edicto bona possessa non sunt.

XXI. At enim tribuni pl. ne audierunt quidem. Fateor, si ita est, procuratorem decreto praetoris R. oportuisse parere. Quid, si M. Brutus intercessurum se dixit palam, ni-

si quid inter ipsum Alphenum, et Naevium conveniret? nonne videtur intercessisse appellatio tribunorum non more, sed auxilii causa? Quid deinde fit? Alphenus, ut omnes intelligere possent, judicio defendi Quintium, ne qua subesse posset aliena aut ipsius officio, aut hujus existimatione suspicio, viros bonos complures advocat. Testatur isto audiente, se pro communi necessitudine id primum petere, ne quid atrocius in P. Quintium absentem sine causa facere conetur: sin autem inimicissime, atque infestissime contendere perseveret, se paratum esse omni recta, atque honesta ratione defendere, quod petat, non deberi: se judicium id, quod edat, accipere: ejus rei conditionisque tabellas obsignaverunt viri boni complures: res in dubium venire non potest. Fit, rebus omnibus integris, neque proscriptis, neque possessis bonis, ut Alphenus promittat Naevio, sisti Quintium. Venit ad vadimonium Quintius: jacet res in controversiis, isto calumniante, biennium, usque dum inveniretur, qua ratione res ab usitata consuetudine recederet, et in hoc singulare judicium causa omnis concluderetur.

XXII. Quod officium, Aquili, commemorari procuratoris potest, quod ab Alpheno praeteritum esse videatur? Quid affertur, quare P. Quintius absens negetur esse defensus? An vero id, quod Hortensium, quia nuper injecit, et quia Naevius semper id clamitat, dicturum arbitror, non fuisse Naevio parem certationem cum Alpheno, illo tempore, illis dominantibus? Quod si velim confiteri; illud, opinor, concedent, non procuratorem P. Quintii neminem fuisse, sed gratiosum fuisse. Mihi autem ad vincendum satis est, fuisse procuratorem, quicum experiri posset. Qualis is fuerit, si modo absentem defendebat per jus, et magistratum, nihil ad rem arbitror pertinere. Erat, inquit, illarum partium. Quid ni? qui apud te esset educatus: quem tu a puero sic instituisses, ut nobili gladiatori ne quidem cederet. Sicut ut semper summe concupisti, idem volebat Alphenus: ea re tibi cum eo par contentio erat. Bruti, inquit, erat familiaris: itaque is intercedebat. Tu contra Burrieni, qui injuriam decernebat; omnium denique illorum, qui tum et poterant per vim, et scelus plurimum, et, quod poterant, id audebant. An omnes tu istos vincere volebas, qui nunc, tu ut vincas, tan-

topere laborant? aude id dicere, non palam, sed his ipsis, quos advocasti. Tametsi nolo eam rem commemorando renovare, cujus omnino rei memoriam omnem tolli funditus, ac deleri arbitror oportere: unum illud dico, si propter partium studium potens erat Alphenus; potentissimus Naevius: si fretus gratia postulabat aliquid iniquius Alphenus; multo iniquiora Naevius impetrabat. Neque enim inter studium vestrum quidquam, ut opinor, interfuit: ingenio, vetustate, artificio tu facile vicisti. Ut alia omittam, hoc satis est: Alphenus cum iis, et propter eos periit, quos diligebat: tu, postquam, qui tibi erant amici, non poterant vincere; ut amici tibi essent, qui vincebant, effecisti. Quod si tum par tibi jus cum Alpheno fuisse non putas, quia tamen aliquem contra te advocare poterat; quia magistratus aliquis reperiebatur, apud quem Alpheni causa consisteret: quid hoc tempore Quintio statuendum est? cui neque magistratus adhuc aequus inventus est; neque judicium redditum est usitatum; non conditio, non sponsio, non denique ulla unquam intercessit postulatio, mitto aequa, verum ante hoc tempus ne fando quidem audita. De re pecuniaria cupio contendere: non licet. At ea controversia est: nihil ad me attinet: causam capitis dicas, oportet. Accusa, ubi ita necesse est; non, inquit, nisi tu ante, novo modo, priore loco dixeris. Dicendum necessario est; praestituendae horae ad arbitrium nostrum: judex ipse arcessetur. Quid tum? tu aliquem patronum invenies, hominem antiqui officii, qui splendorem nostrum, et gratiam negligat? Pro me pugnabit L. Philippus, eloquentia, gravitate, honore florentissimus civitatis: dicet Hortensius, excellens ingenio, nobilitate, existimatione; aderunt autem homines nobilissimi, ac potentissimi, quorum frequentiam, et consessum non modo P. Quintius, qui de capite decernit, sed quivis, qui extra periculum sit, perhorrescat. Haec est iniqua certatio, non illa, qua tu contra Alphenum velitabaris. Huic, ne ubi consisteret quidem contra te, locum reliquisti. Quare aut doceas oportet, Alphenum negasse se procuratorem esse, non dejecisse libellos, judicium accipere noluisse: aut, cum haec ita facta sint, ex edicto te bona P. Quintii non possedisse concedas.

XXIII. Etenim, si ex edicto possedisti; quaero, cur

bona non venierint? cur caeteri sponsores, et creditores non convenerint? Nemo ne fuit, cui deberet Quintius? fuerunt, et complures fuerunt: propterea quod Cajus frater aliquantum aeris alieni reliquerat. Quid ergo est? homines erant ab hoc omnes alienissimi, et iis debebatur; neque tamen quisquam inventus est tam insigniter improbus; qui violare P. Quintii existimationem absentis auderet. Unus fuit affinis, socius, necessarius, Sex. Naevius, qui cum ipse ultro deberet, quasi eximio praemio sceleris exposito, cupidissime contenderet, ut per se afflictum, atque eversum, propinquum suum non modo honeste partis bonis, verum etiam communi luce privaret. Ubi erant caeteri creditores? Denique hoc tempore ubi sunt? quis est, qui fraudationis causa latuisse dicat? quis, qui absentem defensum neget esse Quintium? nemo invenitur. At contra omnes, quibuscum ratio huic aut est, aut fuit, adsunt, defendunt: fides hujus, multis locis cognita, ne perfidia Sex. Naevii derogetur, laborant. In hujusmodi sponsionem testes dare oportebat ex eo numero, qui haec dicerent: vadimonium mihi deseruit: me fraudavit: a me nominis ejus, quod inficiatus esset, diem petivit: ego experiri non potui: latitavit, procuratorem nullum reliquit. Horum nihil dicitur. Parantur testes, qui haec dicant. Verum, opinor, viderimus, cum dixerint. Unum tamen hoc cogitent, ita se graves esse, ut, si veritatem volent retinere, gravitatem possint obtinere; sin eam negligent, ita leves sint, ut omnes intelligant, non ad obtinendum mendacium, sed ad verum probandum, auctoritatem adjuvare. Ego haec duo quaero: primum, qua ratione Naevius susceptum negotium non transegerit: hoc est, cur bona, quae ex edicto possidebat, non vendiderit: deinde, cur ex tot creditoribus aliis ad istam rationem nemo accesserit: ut necessario confiteare, neque eorum tam temerarium quemquam fuisse, neque te ipsum id, quod turpissime suscepisses, perseverare, et transigere potuisse. Quid, si tu ipse, Sex. Naevi, statuisti bona P. Quintii ex edicto possessa non esse? Opinor, tuum testimonium, quod in aliena re leve esset, id in tua, quoniam contra te est, gravissimum debet esse. Emisti bona Sex. Alpheni, L. Sulla dictatore vendente: socium tibi in his bonis edidisti Quintium. Plura non dico. Cum eo tu voluntariam

societatem coibas, qui te in haereditaria societate fraudarat? et eum judicio tuo comprobabas, quem spoliatum fama, fortunisque omnibus arbitrabare.

XXIV. Diffidebam mehercule, C. Aquili, satis animo certo, et confirmato me posse in hac causa consistere: sic cogitabam, cum contra dicturus esset Hortensius, et cum esset attente auditurus Philippus, fore, uti permultis in rebus timore prolaberer. Dicebam huic Q. Roscio cuius soror est cum P. Quintio, cum a me peteret, et summe contenderet, ut propinquum suum defenderem, mihi perdifficile esse, contra tales oratores, non modo tantam causam perorare, sed omnino verbum facere conari. Cum cupidius instaret, homini pro amicitia familiarius dixi, mihi videri ore durissimo esse, qui presente eo gestum agere conaretur; qui vero cum ipso contenderent, eos, etiam si quid antea recti aut venusti habere visi sunt, id amittere: ne quid mihi ejusmodi accideret, cum contra talem artificem dicturus essem, me vereri. Tum mihi Roscius et alia multa, confirmandi mei causa, dixit: et mehercule, si nihil diceret, tacito ipso officio, et studio, quod adhibebat erga propinquum suum, quemvis commoveret. Etenim, cum artifex ejusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui in scena spectetur: tum vir ejusmodi est, ut solus dignus videatur, qui eo non accedat. Verumtamen, quid si, inquit, habes ejusmodi causam, ut hoc tibi planum sit faciendum, neminem esse, qui possit biduo, ad summum triduo DCC. millia passuum ambulare? tamen ne veneris, ut possis haec contra Hortensium contendere? Minime, inquam. Sed quid id ad rem? Nimium, inquit: in eo causa consistit, quo modo? docet me ejusmodi rem, et factum simul Sex. Naevii, quod si solum proferretur, satis esse deberet, quod abs te, C. Aquili, et a vobis, qui adestis in consilio, quaeso, ut diligenter attendatis, profecto intelligatis, illinc ab initio cupiditatem pugnasse, et audaciam; hinc veritatem, et pudorem, quoad potuerit, restitisse.

XXV. Bona, postulas, ut ex edicto possidere liceat: quo die? te ipsum, Naevi, volo audire: volo inauditum facinus ipsius, qui id commisit, voce convinci. Dic, Naevi, diem. Ante V. Kal. intercalares. Bene agis, quam longe est hinc in saltum vestrum Gallicanum? Naevi, te rogo. DCC. millia passuum, optime. De saltu dejicitur Quintius, quo die? pos-

sumus hoc quoque ex te audire? quid taces? dic, inquam, diem: pudet dicere, intelligo; verum et sero, et nequidquam pudet: dejicitur de saltu, C. Aquili, pridie Kal. intercalares, biduo post, aut, ut statim de jure aliquis cucurrerit, non toto triduo DCC. millia passuum conficiuntur. O rem incredibilem! o cupiditatem inconsideratam! o nuncium volucrem! administri, et satellites Sex. Naevii Roma trans Alpes in Sebusianos biduo veniunt. O hominem fortunatum, qui ejusmodi nuncios, seu potius Pegasos habeat! Hic ego, si Crassi omnes cum Antoniis existant; si tu, L. Philippe, qui inter illos florebas, hanc causam voles cum Hortensio dicere; tamen superior sim necesse est. Non enim, quemadmodum putatis, omnia sunt in eloquentia: est quaedam tamen ita perspicua veritas, ut eam infirmare nulla res possit. An, antequam postulasti, ut bona possideres, misisti, qui curarent, ut dominus de suo fundo a sua familia vi dejiceretur? utrum, libet elige: alterum incredibile est, alterum nefarium; et ante hoc tempus utrumque inauditum. DCC. millia passuum vis esse decursa biduo? dic: negas? ante igitur misisti: malo. Si enim illud diceres, improbe mentiri viderere: cum hoc confiteris, id te admisisse concedis, quod ne mendacio quidem tegere possis.

XXVI. Hoc consilium Aquilio, et talibus viris, tam cupidum, tam audax, tam temerarium, probabitur? quid haec amentia? quid haec festinatio? quid haec immaturitas tanta significat? non vim? non scelus? non latrocinium? non denique omnia potius, quam jus, quam officium, quam pudorem? mittis injussu praetoris: quo consilio? jussurum sciebas? quid? cum jussisset, tum mittere nonne poteras? postulaturus eras: quando? post dies xxx. nempe, si te nihil impediret; si voluntas eadem maneret, si valeres; denique si viveres. Praetor jussisset, opinor, si vellet, si valeret, si jus diceret, si nemo recusaret, qui ex ipsius decreto et satisdaret, et judicium accipere vellet, nam, per deos immortales, si Alphenus, procurator P. Quintii, tibi tum satisdaret, et judicium accipere vellet: denique omnia, quae postulares, facere voluisset, quid ageres? revocares eum, quem in Galliam miseras? at hic quidem jam de fundo expulsus: jam a suis diis penatibus praeceps ejectus: jam, quod indignissimum est, suorum servorum manibus, nuncio, atque imperio tuo violatus

esset, corrigeres haec scilicet ut postea. De cujusquam vita dicere audes, qui hoc concedas necesse est, ita te caecum cupiditate, et avaritia fuisse, ut, cum postea quid futurum esset, ignorares (accidere autem multa possent) spem maleficii praesentis in incerto reliqui temporis eventu collocare? Atque haec perinde loquor, quasi ipso illo tempore, cum te praetor jussisset ex edicto possidere, si in possessionem misisses, debueris, aut potueris P. Quintium de possessione deturbare.

XXVII. Omnia sunt, C. Aquili, ejusmodi, quivis ut perspicere possit, in hac causa improbitatem, et gratiam cum inopia, et veritate contendere. Praetor quemadmodum possidere jussit? opinor, ex edicto. Sponsio quae in verba facta est? *ni ex edicto praetoris bona P. Quintii possessa non sint.* Redeamus ad edictum. Id quidem quemadmodum jubet possidere? numquid est causae, C. Aquili, quin, si longe aliter possedit, quam praetor edixit, iste ex edicto non possederit, ego sponsione vicerim? nihil, opinor: cognoscamus edictum: QUI EX EDICTO MEO IN POSSESSIONEM VENERIT. De te loquitur, Naevi, quemadmodum tu putas: ais enim, te ex edicto venisse: tibi quid facias, definit, te instituit, tibi praecepta dat. EOS ITA VIDETUR IN POSSESSIONE ESSE OPORTERE. Quo modo? QUOD IBIDEM RECTE CUSTODIRE POTERUNT, ID IBIDEM CUSTODIANT, QUOD NON POTERUNT, ID AUFERRE, ET ABDUCERE LICEBIT. Quid tum? DOMINUM, inquit, INVITUM DETRUDERE NON PLACET, eum ipsum, qui fraudandi causa latitet; eum ipsum, quem judicio nemo defendat; eum ipsum, qui cum omnibus creditoribus suis male agat; invitum de praedio detrudi vetat, proficiscenti tibi in possessionem praetor ipse, Sex. Naevi, palam dicit: ita possideto, ut tecum simul possideat Quintius: ita possideto, ut Quintio vis ne afferatur. Quid? tu id quemadmodum observas? mitto illud dicere, eum, qui non latitarit, cui Romae domus, uxor, liberi, procurator esset; eum, qui tibi vadimonium non deseruisset; haec omnia mitto; illud dico, dominum expulsum esse de praedio; domino a familia sua manus allatus esse ante suos lares familiares, hoc dico...

+

XXVIII. Naevium ne appellasse quidem Quintium, cum simul esset, experiri posset quotidie: deinde, quod omnia judicia difficillima cum summa sua invidia, maximoque periculo P. Quintii fieri mallet, quam illud pecuniarium judicium, quod uno die transigi posset: ex quo uno haec omnia nata, et profecta esse concedit. Quo in loco conditionem tuli; si vellet pecuniam petere, P. Quintium judicatum solvi satisdaturum; dum ipse, si quid peteret, pari conditione uteretur.

XXIX. Ostendi, quam multa ante fieri convenerit, quam hominis propinqui bona possideri postularentur: praesertim cum Romae domus ejus, uxor, liberi essent, et procurator aeque utriusque necessarius. Docui, cum desertum esse dicat vadimonium, omnino vadimonium nullum fuisse: quo die hunc sibi promisisse dicat, eo die ne Romae quidem eum fuisse: id testibus me pollicitus sum planum facturum, qui et scire deberent, et causam, cur mentirentur, non haberent. Ex edicto autem non potuisse bona possideri, demonstravi: quod neque fraudandi causa latitasset, neque exilii causa solum vertisse diceretur. Reliquum est, ut eum nemo judicio defenderit; quod contra copiosissime defensum esse contendi, non ab homine alieno, neque ab aliquo calumniatore, atque improbo; sed ab equite R. propinquo, et necessario suo, quem ipse Sex. Naevius procuratorem relinquere antea consuesset: neque eum, si tribunos appellarit, idcirco minus judicium pati paratum fuisse: neque potentia procuratoris Naevio jus ereptum: contra, istum potentia sua tum tantummodo superiorem fuisse, nunc nobis vix respirandi potestatem dare. Quaesivi, quae causa fuisset, cur bona non venissent, cum ex edicto possiderentur. Deinde illud quoque requisivi, qua ratione ex tot creditoribus nemo neque tum idem fecerit, neque nunc contradicat, omnesque pro P. Quintio pugnent; praesertim cum in tali judicio testimonia creditorum existimentur ad rem maxime pertinere. Postea sum usus adversarii testimonio, qui sibi eum nuper edidit socium, quem, quo modo nunc intendit, ne in vivorum quidem numero tum demonstrat fuisse. Tum illam incredibilem celeritatem, seu potius audaciam protuli: confirmavi necesse esse aut biduo DCC. millia passuum esse decursa, aut Sex. Naevium diebus compluribus ante in possessio-

nem misisse, quam postularet, ut ei liceret bona possidere. Postea recitavi edictum, quod aperte dominum de praedio detrudi vetaret: in quo constitit, Naevium ex edicto non possedisse, cum confiteretur, ex praedio vi detrusum esse Quintium. Omnino autem bona possessa non esse constitui, quod bonorum possessio spectetur non in aliqua parte, sed in universis, quae teneri, ac possideri possint. Dixi Romae domum fuisse, quo iste ne aspirarit quidem; servos complures, ex quibus iste possederit neminem, ne attigerit quidem: unum fuisse, quem attingerit conatus sit, prohibitum fuisse: quievisse, in ipsa Gallia cognostis in praedia privata Quintii Sex. Naevium non venisse: denique ex hoc ipso saltu, quem, per vim expulso socio, possedit, servos privatos Quintii non omnes ejectos esse. Ex quo, et ex caeteris dictis, factis, cogitatisque Sex. Naevii quivis potest intelligere, istum nihil aliud egisse, neque nunc agere, nisi uti per vim, cer injuriam, per iniquitatem judicii totum agrum, qui pommunis est, suum facere possit.

XXX. Nunc, causa perorata, res ipsa, et periculi magnitudo, C. Aquili, cogere videtur, ut te, atque eos, qui tibi in consilio sunt, obsecret, obtesteturque P. Quintius per senectutem, ac solitudinem suam, nihil aliud, nisi ut vestrae naturae, bonitatique obsequamini: ut, cum veritas cum hoc faciat, plus hujus inopia possit ad misericordiam, quam illius opes ad crudelitatem, quo die ad te judicem venimus, eodem die illorum minas, quas ante horrebamus, negligere coepimus, si causa cum causa contenderet, nos nostram perfacile cuivis probaturos statuebamus, quod vitae ratio cum rationem vitae decerneret, idcirco nobis etiam magis te judice opus esse arbitrati sumus. Ea res enim nunc in discrimen versatur, utrum ne possit se contra luxuriam, ac licentiam rusticana illa, atque inculta parsimonia defendere; an deformata, atque ornamentis omnibus spoliata, nuda cupiditati, petulantiaeque addicatur. Non comparat se tecum gratia P. Quintius. Sex. Naevi, non opibus, non facultate contendit: omnes tuas artes, quibus tu magnus es, tibi concedit; fatetur se non belle dicere, non ad voluntatem loqui posse, non ab afflicta amicitia transfugere, atque ad florentem aliam devolare, non profusis sumptibus vivere, non ornare magnifice, splendideque convivium, non habere domum

clausam pudori, et sanctimoniae, patentem, atque adeo expositam cupiditati, et voluptatibus:contra sibi officium, fidem, diligentiam; vitam omnino semper horridam, atque aridam cordi fuisse; ista superiora esse, ac plurimum posse his moribus sentit, quid ergo est? non usque eo tamen, ut in capite, fortunisque hominum honestissimorum dominentur ii, qui, relicta bonorum virorum disciplina, et quaestum, et sumptum Gallonii sequi maluerunt, atque etiam, quod in illo non fuit, cum audacia, perfidiaque vixerunt: si licet vivere eum, quem Sex. Naevius non vult; si est homini honesto locus in civitate, invito Naevio; si fas est respirare P. Quintium contra nutum, ditionemque Naevii; si quae pudore ornamenta sibi peperit, ea potest contra petulantiam, te defendente, obtinere; spes est, et hunc miserum, atque infelicem aliquando tandem posse consistere, sint et poterit Naevius id, quod libet, et ei libebit, quod non licet: quid agendum est? qui deus appellandus est? cujus hominis fides imploranda est? qui denique questus, qui moeror dignus inveniri in calamitate tanta potest?

XXXI. Miserum est, exturbari fortunis omnibus, miserius est, injuria: acerbum est, ab aliquo circumveniri; acerbius, a propinquo: calamitosum est, bonis everti, calamitosius, cum dedecore: funestum est a forti, atque honesto viro jugulari, funestius, ab eo, cujus vox in praeconio quaestu prostitit: indignum est, a pari vinci, aut superiore, indignius, ab inferiore, atque humiliore: luctuosum est, tradi alteri cum bonis, luctuosius, inimico: horribile est, causam capitis dicere, horribilius, priore loco dicere. Omnia circumspexit Quintius, omnia periclitatus est, C. Aquili: non praetorem modo, a quo jus impetraret, invenire non potuit,atque adeo ne unde arbitratu quidem suo postularet: sed ne amicos quidem Sex. Naevii, quorum saepe, et diu ad pedes jacuit stratus, obsecrans per deos immortales, ut aut secum jure contenderent,aut injuram sine ignominia sibi imponerent. Denique ipsius inimici vultum superbissimum subiit: ipsius Sex. Naevii lacrymans manum apprehendit, in propinquorum bonis proscribendis exercitatam: obsecravit per fratris sui mortui cinerem, per nomen propinquitatis, per ipsius conjugem, et liberos, quibus propior P. Quintio nemo est, ut aliquando misericordiam caperet; aliquam, si non pro-

pinquitatis, et aetatis suae; si non hominis, et humanitatis rationem haberet; ut secum aliquid, integra sua fama, qualibet, dummodo tolerabili, conditione transigeret: ab ipso repudiatus, ab amicis ejus non sublevatus, ab omni magistratu agitatus, atque perterritus, quem praeter te appellet, habet neminem: tibi se, tibi suas omnes opes, fortuuasque commendat: tibi committit existimationem, ac spem reliquae vitae: multis vexatus contumeliis, plurimis jactatus in juriis, non turpis ad te, sed miser confugit: e fundo ornatissimo dejectus, ignominiis omnibus appetitus, cum illum in suis paternis bonis dominari videret, ipse filiae nubili dotem conficere non posset, nihil alienum tamen vita superiore commisit. Itaque te hoc obsecrat, C. Aquili, ut, quam existimationem, quam honestatem in judicium tuum, prope acta jam aetate, decursaque attulit, eam liceat ei secum ex hoc loco efferre; ne is, de cujus officio nemo unquam dubitavit, sexagesimo denique anno dedecore, maculo, turpissimaque ignominia notetur; ne ornamentis ejus omnibus Sex. Naevius pro spoliis abutatur: ne per te ferat, quo minus, quae existimatio P. Quintium usque ad senectutem perduxit, eadem usque ad rogum prosequatur.

M. TULLII CICERONIS

PRO SEX. ROSCIO AMERINO

ORATIO.

—

ARGUMENTUM.

Quaestio: An Sex. Roscius patrem suum interfecerit, eoque nomine bona Sex. Roscii jure occupata fuerint ab ejus adversariis. Accusator, C. Erutius: Reus, Sex. Roscius: Patronus Sex. Roscii, Cicero; Quaesitor, M. Fannius Praetor, cui in concilio Judices ex ordine senatorio. Acta haec causa in foro, anno U. C. 673. Ciceronis 26. Absolutus Sex. Roscius.

I. Credo ego vos, judices, mirari, quid sit, quod, cum tot summi oratores, hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate, neque ingenio, neque auctoritate sim cum iis, qui sedeant, comparandus. Omnes enim hi, quos videtis adesse in hac causa, injuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent: ita fit, ut adsint, propterea quod officium sequuntur; taceant autem idcirco, quia periculum metuunt. quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? minime: at tanto officiosior, quam caeteri? ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter caeteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? quia si quis istorum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est, atque amplitudo, si verbum de rep. fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse, quam dixisset, putaretur: ego etiam si omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire at-

que in vulgus emanare poterit: deinde, quod caeterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem, et amplitudinem ; neque temere dicto concedi propter aetatem, et prudentiam; ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad remp. accessi, vel ignosci adolescentiae meae poterit: tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo jam de civitate sublata est: accedit illa quoque causa, quod a caeteris forsitan ita petitum sit, ut dicerent, ut utrumvis salvo officio se facere posse arbitrarentur: a me autem ii contenderunt, qui apud me et amicitia, et beneficiis, et dignitate plurimum possunt: quorum ego neque benevolentiam erga me ignorare, nec auctoritatem aspernari, nec voluntatem negligere debeam.

II. His de causis ego huic causae patronus extiti, non electus unus, qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo possem dicere: neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quaeratis, qui iste terror sit,et quae tanta formido, quae tot, ac tales viros impediat,quominus pro capite, et fortunis alterius, quemadmodum consueverunt, causam velint dicere. Quod adhuc vos ignorare non mirum est: propterea quod consulto ab accusatoribus ejus rei, quae conflavit hoc judicium, mentio facta non est: quae res ea est? bona patris hujusce Sex. Roscii, quae sunt sexagies, quae de viro fortissimo, et clarissimo, L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus millibus nummum se dicit emisse, adolescens, vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus, is a vobis, judices, hoc postulat, ut quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo jure invaserit; quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare, atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnem, metumque tollatis : sese, hoc incolumi, non arbitratur hujus innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere; damnato, et ejecto, sperat se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere, atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui se dies, noctesque stimulat, ac pungit, ut evellatis, postulat, et ad hanc suam praedam tam nefariam adjutores vos profiteamini.

III. Si vobis aequa, et honesta postulatio videtur, judices;

ego contra brevem postulationem affero, et quomodo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem. Primum a Chrysogono peto, ut pecunia, fortunisque nostris contentus sit, sanguinem, et vitam ne petat: deinde a vobis, judices, ut audacium sceleri resistatis, innocentium calamitatem levetis, et in causa Sex, Roscii periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. Quod si aut causa criminis, aut facti suspicio, aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quamobrem videantur illi non nihil tamen in deferendo nomine secuti; postremo si praeter eam praedam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis, non recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur: sin aliud agitur nihil, nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam, praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii, velut cumulus, accedat; nonne cum multa indigna, tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias, jusque jurandum id assequantur, quod antea ipsi scelere, et ferro assequi consueverunt? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios, atque gladiatores, non modo ut supplicia viteut, quae a vobis pro maleficiis suis metuere, atque horrere debent; verum etiam ut spoliis Sex. Roscii hoc judicio ornati, auctique discedant?

VI. His de rebus tantis, tamque atrocibus neque satis me commode dicere, neque satis graviter conqueri, neque satis libere vociferari posse intelligo, nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura, pudorque meus attribuit, et vestra dignitas, et vis adversariorum, et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro, atque obsecro, judices, ut attente, bonaque cum venia verba mea audiatis. Fide, sapientiaque vestra fretus, plus oneris sustuli, quam ferre me posse intelligo: hoc onus si vos aliqua ex parte allevabitis, feram, ut potero, studio, et industria, judices: sin a vobis, id quod non spero, deserar; tamen animo non deficiam, at id, quod suscepi, quoad potero, perferam: et quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter

perfidiam abjicere, aut propter infirmitatem animi deponere.

V. Te quoque magnopere, M. Fanni, quaeso, ut qualem te jam antea populo R. praebuisti, cum huic eidem quaestioni judex praeesses, talem te et nobis, et populo R. hoc tempore impertias. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc judicium, vides: quae sit omnium mortalium expectatio, quae cupiditas, ut acria, ac severa judicia fiant, intelligis. Longo intervallo judicium inter sicarios hoc primum committitur, cum interea caedes indignissimae, maximaeque factae sint. Omnes hanc quaestionem, te praetore, de manifestis maleficiis, quotidianoque sanguine haud remissius sperant futuram: qua vociferatione in caeteris judiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, judices, ut quam acerrime maleficia vindicetis: ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis : ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostendatis, eo prorumpere hominum cupiditatem, et scelus, et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, judices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. Etenim quid aliud hoc judicio tentatur, nisi ut id fieri liceat? Accusant ii, qui in fortunas hujus invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem. Accusant ii, qui hunc ipsum jugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum judicium cum praesidio venit; ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur. Denique accusant ii, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. Atque ut facilius intelligere possitis, judices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus : ab initio res quemadmodum gesta sit, vobis exponemus; quo facilius et hujus hominis innocentissimi miserias, et illorum audaciam cognoscere possitis, et reip. calamitatem.

VI. Sex. Roscius pater hujusce, municeps Amerinus, fuit cum genere, et nobilitate, et pecunia non modo sui municipii, verum etiam ejus vicinitatis facile

primus, tum gratia, atque hospitiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus, et consuetudo: quas, ut aequum est, familias honestatis, amplitudinisque gratia nomino: itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident; fama et vita innocentis ab hospitibus, amicisque paternis defenditur. Hic cum omni tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas, et salus in discrimen veniret, praeter caeteros in ea vicinitate eam partem, causamque opera, studio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat, pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. Postea quam victoria constituta est, ab armisque recessimus; cum proscriberentur homines, atque ex omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur; erat ille Romae frequens, atque in foro, et in ore omnium quotidie versabatur: magis ut exultare victoria nobilitatis videretur, quam timere ne quid ex ea calamitatis sibi accideret. Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis: quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video; alterum tria hujusce praedia possidere audio; quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque enim, judices, injuria metuebat; nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est; iste, qui adest, Magnus vocatur: homines ejusmodi; alter plurimarum palmarum vetus, ac nobilis gladiator habetur: hic nuper se ad eum lanistam contulit, qui cum ante hanc pugnam tyro esset scientia, facile ipsum magistrum scelere, audaciaque superavit.

VII. Nam cum hic Sex. Roscius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae; cum hic filius assiduus in praediis esset, cumque se voluntate patris rei familiari, vitaeque rusticae dedisset; iste autem frequens Romae esset; occiditur ad balneas Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat, verum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc affinem culpae judicatote. Occiso Sex. Roscio, primus Ameriam nuntiat Manlius Glaucia quidam,

homo tenuis, libertinus, cliens, et familiaris istius T. Roscii: et nuntiant domum, non filii, sed T. Capitonis inimici: et cum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuncius hic Ameriam venit; decem horis nocturnis sex, et quinquaginta millia passuum cisiis pervolavit; non modo ut exoptatum inimico nuncium primus afferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum, telumque paulo ante e corpore extractum ostenderet. Quatriduo quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras defertur: magnitudo pecuniae demonstratur, bonitas praediorum, (nam fundos decem, et tres reliquit, qui Tyberim fere omnes tangunt) hujus inopia, et solitudo commemoratur; demonstrant, cum pater hujusce Sex. Roscius, homo tam splendidus, et gratiosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum, et rusticum, et Romae ignotum, de medio tolli posse; ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius vos teneam, judices, societas coitur.

VIII. Cum jam proscriptionis mentio nulla fieret; et cum etiam qui antea metuerant, redirent, ac jam defunctos sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sex. Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet: in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Haec bona sexagies HS. emuntur duobus millibus nummum. Haec omnia, judices, imprudente L. Sulla facta esse certo scio. Neque enim mirum, cum eodem tempore, et ea, quae praeterita sunt, et ea, quae videntur instare, praeparet: cum et pacis constituendae rationem, et belli gerendi potestatem solus habeat: cum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet; cum tot, tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat; cum praesertim tam multi occupationem ejus observent, tempus aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid hujuscemodi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis ille felix sit, sicut est; tamen in tanta felicitate nemo potest esse in magna familia, qui neminem neque servum, neque libertum improbum habeat.

IX. Interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni, Ameriam venit; in praedia hujus invadit; hunc mi-

serum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri justa solvisset, nudum ejecit domo, atque focis patriis, diisque penatibus praecipitem, judices, exturbat: ipse amplissimae pecuniae fit dominus: qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena: multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat: non pauca suis adjutoribus large, effuseque donabat: reliqua constituta auctione vendebat, quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus, gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima; filii autem ejus egestas indignissima, cui da tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset; bonorum emptio flagitiosa, flagitiosa possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat, qui non ardere omnia mallet, quam videre in Sex. Roscii, viri optimi, atque honestissimi, bonis jactantem se, ac dominantem T. Roscium. Itaque decurionum decretum statim, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam, doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit; conquerantur de istorum scelere, et injurii; orent, ut et illius mortui famam, et filii innocentis fortunas conservatas velit, atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETUM DECURIONUM. Legati in castra veniunt; intelligitur, judices, id, quod jam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec, et flagitia fieri; nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit, et homines nobiles allegat iis, qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum, quae vellent, esse facturum pollicerentur. Usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet, quam de his rebus Sullam doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura caeteros fingerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum cumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in x. legatis erat, adpromitteret, crediderunt: Ameriam re inorata reverterunt.

X. Ac primo rem differre quotidie, ac procrastinare illi coeperunt: deinde aliquanto lentius, nihil agere, atque deludere: postremo, id quod facile intellectum est, insidias vitae hujusce Sex. Roscii parare; neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam, domino incolumi, obtinere. Quod is simul atque sensit, de amicorum, cognatorumque sententia Romam confugit, et

sese ad Caeciliam Nepotis filiam, quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, judices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent, ea Sex. Roscium inopem, ejectum domo, atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela, et minas, recepit domum: hospitique oppresso jam, desperatoque ab omnibus opitulata est. Ejus virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos, quam occisus in proscriptos referretur. Nam postquam isti intellexerunt, summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri, neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari; consilium ceperunt plenum sceleris, et audaciae, ut nomen hujus de parricidio deferrent; ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio; denique, ut quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnaret. Ita loqui homines: quod judicia tamdiu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in judicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione, et de ista societate verbum esse facturum neminem; ipso nomine parricidii, et atrocitate criminis, fore, ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. Hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsi, quem ipsi, cum cuperent, non potuerunt occidere, eum jugulandum vobis tradiderunt.

XI. Quid primum querar? Aut unde potissimum judices, ordiar? Aut quod, aut a quibus auxilium petam? Deorum ne immortalium? populi ne Romani? vestram ne, qui summam potestatem habetis, hoc tempore fidem implorem? Pater occisus nefarie, domus obsessa, ab inimicis bona adempta, possessa, direpta: filii vita infesta, saepe ferro, atque insidiis appetita. Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec alii nefariis cumulant, atque adaugent: crimen incredibile confingunt: testes in hunc, et accusatores hujusce pecunia comparant: hanc conditionem misero ferunt, ut optet, utrum malit cervices Roscio dare, an insutus in culleum, supplicium parricidarum, per summum dedecus vitam amittere. Patrono huic defuturos putaverunt: desunt: qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa est satis, quo-

niam quidem suscepi, non deest profecto, judices. Et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adolescentia fecerim:quouiam quidem semel suscepi;licet hercules undique omnes in me terrores,minae.periculaque impedeant omnia, succurram, atque subibo. Certum est, deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter, libereque dicere. Nulla res tanta existet, judices, ut possit vim mihi majorem adhibere metus, quam fides. Etenim quis tam dissoluto animo est, qui, haec cum videat, tacere, ac negligere possit? Patrem meum, cum proscriptus non esset, jugulastis: occisum in proscriptorum numerum retulistis: me domo mea per vim expulistis, patrimonium meum possidetis: quid vultis amplius? etiam ne ad subsellia cum ferro, atque telis venistis, ut hic aut jugu-letis, aut condemnetis Sex. Roscium?

XII. Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam, et, quod inter omnes constat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. Is cum curasset ut in funere C. Marii, Q. Scaevola velneraretur, vir sanctissimus, atque ornatissimus nostrae civitatis, de cujus laude neque hic locus est, ut multa dicantur,neque plura tamen dici possunt, quam populus R. memoria retinet: diem Scaevolae dixit,posteaquam comperit eum posse vivere. Cum ab eo quaereretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, ajunt hominem,ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. Quo populus R.nihil vidit indignius,nisi ejusdem viri mortem: quae tantum potuit, ut omnes cives suos perdiderit, et afflixerit: quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab iis interemptus est. Est ne hoc illi dicto, atque facto Fimbriae non simillimum? accusatis Sex. Roscium: quid ita? Quia de manibus vestris effugit: quia se occidi passus non est. Illud, quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, non est ferendum. Nam, per deos immortales, quid est in hac causa, quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit, aut oratoris eloquentiam magnopere desiderat? totam causam, judices, explicemus, atque ante oculos expositam consideremus. Ita facillime,quae res totum judicium contineat, et quibus de rebus nos dicere oporteat, et quid vos sequi conveniant, intelligetis.

XIII. Tres sunt res, quantum ego existimare possum, quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum, et audacia et potentia. Criminis confictionem accusator Erutius suscepit:audaciae partes Roscii sibi poposcerunt. Chrysogonus autem, is, qui plurimum potest,potentia pugnat.De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. Quid igitur est? non eodem modo de omnibus: ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet;duas autem reliquas vobis populus R. imposuit. Ego crimen, oportet, diluam: vos et audaciae resistere, et hominum ejusmodi perniciosam, atque intolerandam potentiam primo quoque tempore extinguere, atque opprimere debetis.

XIV. Occipisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, dii immortales,ac nefarium facinus,atque ejusmodi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si (id quod praeclare a sapientibus dicitur) vultu saepe laeditur pietas: quod supplicium sat sacre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti? Pro quo mori ipsum, si res postularet, jura divina, atque humana cogebant? in hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro extitit, ut, si quando auditum sit, portenti, ac prodigii simile nemeretur, quibus tandem te, C. Eruti, argumentis accusatorem censes uti oportere? nonne et audaciam ejus, qui in crimen vocetur, singularem ostendere, et mores feros, immanemque naturam, et vitam vitiis, flogitiisque omnibus deditam, et denique omnia ad perniciem profligata, atque perdita? Quorum tu nihil in Sex. Roscium, ne obiiciendi quidem causa, contulisti.

XV. Patrem occidit Sex. Roscius.Qui homo?Adolescentulus corruptus, et ab hominibus nequam inductus?annos natus magis quadragiuta. Vetus videlicet sicarius, homo audax, et saepe in caede versatus? At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. Luxuries igitur hominem nimirum, et aeris alieni magnitudo, et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt. De luxuria purgavit Erutius; cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem unquam debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui (ut ipse accusator objecit) ruri semper habitarit, et in agro colendo vixerit? Quae vita maxime disjuncta a cupiditate, et cum officio conjuncta. Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio

objecit? Patri, inquit, non placebat. Patri non placebat? Quam ob causam? Necesse est enim eam quoque justam, et magnam, et perspicuam fuisse. Nam, ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis: sic hoc verisimile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis, et magnis, et necessariis. Rursus igitur eodem revertamur, et quaeramus, quae tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret. At perspicuum est, nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa, quem procrearat. At is quidem fuit omnium constantissimus. Ergo illud jam perspicuum profecto est, si neque amens pater, neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri, neque sceleris filio fuisse. Nescio, inquit, quae causa odii fuerit, fuisse odium intelligo: quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat. Quod Erutio accidebat in mala, nugatoriaque accusatione, idem mihi usuvenit in causa optima. Ille, quo modo crimen commentitium confirmaret, non inveniebat: ego res tam leves, qua ratione infirmem, ac diluam, reperire non possum. Quid ais, Eruti? tot praedia, tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis, ac supplicii gratia colenda, ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patresfamilias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis, ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse, filios suos rei familiari maxime servire, et in praediis colendis operae plurimum, studiique consumere? An amandarat hunc sic, ut esset in agro, ac tantummodo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? Quid, si constat, hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis, patre vivo, frui solitum esse? tamen ne haec attenta vita, et rusticana, relegatio, atque amandatio appellabitur? Vides, Eruti, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa, atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis: quod benevolentia fit, id odio factum criminaris: quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Neque haec tu non intelligis: sed usque eo, quid arguas, non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam, contraque consuetudinem hominum, contraque opiniones omnium.

XVI. At enim, cum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruti, ut hoc in bonam partem accipias: non enim exprobrandi causa, sed commonendi gratia dicam. Si tibi fortuna non dedit, ut patre certo nascerere, ex quo intelligere posses, qui animus patrius in liberos esset at natura certe dedit, ut humanitatis non parum haberes. Eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur (ut ad fabulas veniamus) senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum filium rusticum, quam illum alterum Chaerestratum? (nam, ut opinor, hoc nomine est) alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? quid ad istas ineptias abis? inquies. Quasi vero mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre (ne longius abeam) vel tribules, vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas assiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere odiosum est: cum et illud incertum sit, velint ne hi sese nominari; et nemo vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutychus: et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem, an aliquem ex agro Vejente nominem. Etenim haec conficta arbitror a poetis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis, expressamque imaginem nostrae vitae quotidianae videremus.

XVII. Age nunc, refer animum, sis ad veritatem; et considera, non modo in Umbria, atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis, quae studia a patribusfamilias maxime laudentur: jam profecto te intelliges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio, et culpae dedisse. At non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt; sed permultos et ego novi, et nisi me fallit animus, unusquisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet: vitamque hanc rusticam, quam tu probro, et crimini putas esse oportere, et honestissimam, et suavissimam esse arbitrantur. Quid censes hunc ipsum Sex. Roscium, quo studio, et qua intelligentia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis ejus, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es, quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur, et studium

deponat, licebit: quod tametsi miserum, et indignum est, feret tamen aequo animo, judices, si per vos vitam, et famam potest obtinere. Hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem, et multitudinem; at quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit, quod aliis coluit, non sibi; nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit.

XVIII. Nae tu, Eruti, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. Etenim, qui pracesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen, qui missi erant, convenerunt, hominem turpissimum, atque inhonestissimum judicares. At hercule majores nostri longe aliter et de illo, et de caeteris talibus viris existimabant: itaque ex minima, tenuissimaque repub. maximam, et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus et agris, et urbibus, et nationibus rempubl. atque hoc imperium, et populi Rom. nomen auxerunt. Neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus; sed ut illud intelligatur, cum apud majores nostros summi viri, clarissimique homines qui omni tempore ad gubernacula republ. sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae, temporisque consumpserint: ignosci oportere ei homini, qui sefateatur esse rusticum, cum ruri assiduus semper vixerit; cum praesertim nihil esset, quod aut patri gratius, aut sibi jucundius, aut re vera honestius facere posset.

XIX. Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruti, quod hunc ruri esse patiebatur. Numquid est aliud? Imo vero, inquit, est. Nam istum exheredare in animo habebat. Audio: nunc dicis aliquidquod, ad rem pertineat. Nam illa opinor tu quoque concedis levia esse, atque inepta. Convivia cum patre non inibat. Quippe qui ne in oppidum quidem, nisi perraro, veniret. Domum suam istum non fere quisquam vocabat. Nec mirum, quem neque in urbe viveret, neque revocaturus esset. Verum haec tu quoque intelligis esse nugatoria. Illud, quod coepimus, videamus: quo certius argumentum odii reperiri nullo modo potest. Exheredare

pater filium cogitabat. Mitto quaerere, qua de causa:quaero, qui scias? Tametsi te dicere, atque enumerare causas omnes oportebat: et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia, atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum ejiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur: quae sine magnis hujusce, peccatis accidere potuisse non arbitror. Verum concedo tibi, ut ea praetereas, que cum taces, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare, certe tu planum facere debes. Quid ergo affers, quare id factum putemus? Vere nihil potes dicere. Finge aliquid saltem commode: ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, hujus miseri fortunis, et horum virorum talium dignitati illudere. Exheredare filium voluit: quam ob causam? Nescio. Exheredavit ne? Non. Quis prohibuit? Cogitabat. Cogitabat? Cui dixit? Nemini. Quid est aliud, judicio, ac legibus, ac majestate vestra abuti ad quaestum, atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare, atque id objicere, quod planum facere non modo non possis, verum ne coneris quidem? Nemo nostrum est, Eruti, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes, qua de causa huic inimicus venias: sciunt hujusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? Ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem, et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.

XX. Accusatores multo esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia. Verumtamen hoc ita est utile, ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam: verumtamen quamquam abest a culpa. suspicione tamen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere: cum enim aliquid habeat, quod possit criminose, ac suspiciose dicere, aperte ludificari, et calumniari sciens non videatur. Quare facile omnes patrimur esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest: nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest. Utilius est autem absolvi innocentem, quam nocentem causam non dicere. Auseribus cibaria publice locantur, et canes aluntur in Capitolio, ut significent, si fures venerint. At fures internoscere non possunt: significant tamen, si qui

noctu in Capitolium venerint: et quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quod si luce quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint: opinor, is crura suffringantur; quod acres sint etiam tum, cum suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantummodo clamant, nocere non possunt: alii canes, qui et latrare, et mordere possunt. Cibaria vobis praeberi videmus: vos autem maxime debetis in eos impetum facere, qui merentur. Hoc populo gratissimum est. Deinde, si voletis, etiam tum, cum verisimile erit, aliquem commisisse, in suspicione latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis aut quare, aut quo modo; ac tantummodo sine suspicione latrabitis: crura quidem vobis nemo suffringet; sed si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam eas omnes oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis.

XXI. Quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? Quid hisce autem ad suspicandum? Ne exheredaretur, veritus est. Audio: sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. Habebat pater in animo: planum fac. Nihil est: non quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Cum hoc modo accusas, Eruti, nonne hoc palam dicis? Ego, quid acceperim, scio: quid dicam, nescio. Unum illud spectavi, quod Chrysogonus ajebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione, deque ea societate neminem esse, qui verbum facere hoc tempore auderet. Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit. Non mehercule verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses. Operae pretium erat, si animadvertistis, judices, negligentiam ejus in accusando considerare. Credo, cum vidisset, qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse, num illa, aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem, quod antea causam publicam nullam dixerim. Posteaquam invenit, neminem eorum, qui possunt, et solent, ita negligens esse coepit, ut cum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur: nonnunquam etiam puerum vocaret, credo cui coenam imperaret; prorsus ut vestro consessu, et hoc conventu pro sum-

ma solitudine abuteretur. Peroravit aliquando, assedit. Surrexi ego: respirare visus est, quod non alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo animadverti, judices, eum jocari, atque alias res agere, antequam Chrysogonum nominavi. Quem simulatque attigi, statim homo se erexit, mirari visus est. Intellexi, quid eum pupugisset. Iterum, ac tertio nominavi. Postea homines cursare ultro, et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nunciarent, esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem ejus dicere auderet; aliter causam agi, atque ille existimaret, aperiri bonorum emptionem, vexari pessime societatem, gratiam, potentiamque ejus negligi, judices diligenter attendere, populo rem indignam videri.

XXII. Quae quoniam te fefellerunt, Eruti; quoniamque vides versa esse omnia; causam pro Sex. Roscio si non commode, at libere dici: quem dedi putabas, defendi intelligis; quos tradituros sperabas, vides judicare: restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem, atque prudentiam; confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non judicium futurum. De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est, quam ob causam patrem filius occiderit. Quod in minimis noxius, et in his levioribus peccatis, quae magis crebra, et jam prope quotidiana sunt, maxime, et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit; id Erutius in parricidio quaeri non putat oportere. In quo scelere, judices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum, atque inter se congruere videntur; tamen non temere creditur; neque levi conjectura res penditur; neque testis incertus auditur; neque accusatoris ingenio res judicatur: cum multa antea commissa maleficia, tum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur, necesse est, neque audacia solum, sed summus furor, atque amentia. Haec cum sint omnia, tamen extent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum. Quae nisi multa, et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. Magna est enim vis humanitatis: multum valet communio sanguinis: reclamitat istiusmodi suspicionibus ipsa natura: portentum, atque monstrum certissimum est, esse aliquem humana specie, et figura, qui tantum immanitate bestias viceret, ut propter quos hanc

suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce privarit; cum etiam feras inter sese partus, atque educatio, et natura ipsa conciliet.

XXIII. Non ita multis ante annis ajunt T. Cloelium quendam Terracinensem, hominem, non obscurum, cum coenatus cubitum in idem conclave cum duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane jugulatum. Cum neque servus quisquam reperiretur, neque liber, ad quem ea suspicio pertineret; id aetatis autem duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent: nomina filiorum de parricidio delata sunt. Quid postea? Erat sane suspiciosum. Neutrum sensisse? Ausum autem esse quemquam se in id conclave committere, eo potissimum tempore, cum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire, et defendere facile possent? Erat porro nemo in quem ea suspicio conveniret. Tamen, cum planum judicibus esset factum, aperto ostio dormientes eos repertos esse, judicio absoluti adolescentes, et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim putabat quemquam esse, qui cum omnia divina, atque humana jura scelere nefario polluisset, somnum statim capere potuisset; propterea quod qui tantum facinus commiserunt, non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine metu possunt.

XXIV. Videtis ne, quos nobis poetae tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse, cum praesertim deorum immortalium jussis, atque oraculis id fecisse dicantur, tamen ut eos agitent furiae, neque consistere usquam patiantur? Quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt. Sic se res habet, judices: magnam vim, magnam necessitatem, magnam possidet religionem paternus, maternusque sanguis. Ex quo, si qua macula concepta est, non modo elui non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus furor, atque amentia consequatur. Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis saepenumero videtis, eos, qui aliquid impie, scelerateque commiserint, agitari, et perterreri furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus, et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suae malae cogitationes, conscientiaeque anima terrent. Hae sunt impiis assiduae, domesticaeque furiae, quae dies, noctesque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetant. Haec magnitudo maleficii facit, ut nisi pene

manifestum parricidium proferatur, credibile non sit: nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro, atque dedecore, nisi prorupta audacia, nisi tanta temeritas, ut non procul abhorreat ab insania. Accedat huc oportet odium parentis animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem: pene dicam, respersas manus sanguine paterno judices videant, oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum credituri sint. Quare hoc, quo minus est credibile, nisi ostenditur: eo magis est, si convincitur, vindicandum.

XXV. Itaque cum multis ex rebus intelligi potest, majores nostros non modo armis plus, quam caeteras nationes, verum etiam consilio, sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt; qua in re quantum prudentia praestiterint iis, qui apud caeteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum potita est, fuisse traditur. Ejus porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, cum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit. Is cum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quanto majores nostri sapientius, qui cum intelligerent, nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt: ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, ii magnitudine poenae maleficio summoverentur? Insui voluerunt in culleum vivos, atque ita in flumen dejici. O singularem sapientiam, judices! Nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse, et eripuisse, cui repente coelum, solem, aquam, terramque ademerunt, ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? Noluerunt feris corpus objicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur: non sic nudos in flumen dejicere, ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo caetera, quae violata sunt, expiari putamur.

Denique nihil tam vile, neque tam vulgare est, cujus partem ullam reliquerint; etenim quid tam est commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus ejectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de coelo non queant: ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita jactantur fluctibus, ut numquam abluantur: ita postremo ejiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant.

XXVI. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares, eique judicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius, paratisque venisses. Utrum, quid agatur, non vides! an apud quos agatur? Agitur de parricidio: quod sine multis causis suscipi non potest. Apud homines autem prudentissimos agitur: qui intelligunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

XXVII. Esto: causam proferre non potes: tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo jure decedam, et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam, fretus hujus innocentia. Non quaero abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit; quaero, quomodo occiderit. Ita quaero abs te, C. Eruci, quomodo: et sic tecum agam, ut in eo loco vel respondendi, vel interpellandi tibi potestatem faciam; vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quo modo occidit? Ipse percussit, an aliis occidendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit: si per alios fecisse dicis: quaero, servos ne, an liberos? Quos homines? Indidem ne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria: qui sunt hi? Cur non nominantur? Si Roma: unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit, neque umquam plus triduo fuit, ubi eos convenit? Quicum locutus est? Quomodo persuasit? Pretium dedit? Cui dedit? Per quem dedit? Unde, aut quantum dedit? Non ne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat, facito, quemadmodum vitam hujusce depinxeris: hunc hominem ferum, atque agrestem fuisse: numquam cum homine quoquam collocutum esse: numquam in oppido constitisse: Qua in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad hujus innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac hor-

rida, incultaque vita istiusmodi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem, neque arborem in omni agro reperire possis; sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur; ex luxuria existat avaritia necesse est; ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera, ac maleficia gignuntur. Vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, diligentiae, justitiae magistra est.

XXVIII. Verum haec missa facio. Illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, judices, quae tamen argui suspiciose possunt: in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius; litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. Arcessivit aliquem. At quando? Nuncium misit, Quem? Aut ad quem? Pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem? Nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. Reliquum est, ut per servos id admiserit. O dii immortales, rem miseram, et calamitosam! quod in tali crimine innocenti saluti solet esse, ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet: vos, qui hunc accusatis, omnes ejus servos habetis: unus puer, victus quotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio; te, Metelle, vobis advocatis, vobis agentibus, aliquoties duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministi ne te, T. Rosci, recusare? Quid? li servi ubi sunt? Chrysogonum, judices, sectantur: apud eum sunt in honore, et in pretio: etiam nunc, ut ex his quaeratur, ego postulo, hic orat, atque obsecrat, quid facitis? Cur recusatis? Dubitate etiam nunc, judices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus: ab eo ne, qui propter illius mortem in egestate, et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur: an ab iis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede, atque ex caede vivunt. Omnia, judices, in hac causa sunt misera, atque indigna: tamen hoc nihil neque acerbius, neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet; ne tam diu quidem domi-

*

nus erit in suos, dum ex iis de patris morte quaeratur. Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum. Nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii crimina diluissem.

XXIX. Nunc, Eruci, ad te venio: conveniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas: aut per aliquos liberos, aut servos: liberos ne? Quos neque ut convenire potuerit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe, aut quo pretio, potes ostendere. Ego contra ostendo, non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere: quod neque Romae multis annis fuerit, neque de praediis umquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo, quasi in portum, rejectus e caeteris suspicionibus, confugere posses: ubi scopulum offendis ejusmodi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspiciosum in vosmetipsos recidere intelligas. Quid est ergo, quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Ejusmodi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur: quare tu hoc, propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti. Interim mihi videris, Eruci, una mercede duas res assequi velle: nos judicio perfundere: accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos? Et a quibus? Non ne cogitas, te a sectoribus huc adductum esse? Quid postea? Nescimus, per ista tempora, eosdem fere sectores fuisse collorum, et bonorum? Ii denique, qui tum armati dies, noctesque concursabant, qui Romae erant assidui, qui omni tempore in praeda, et sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem, iniquitatemque objicient: et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces, ac principes erant, huic crimini putabunt fore? Qui non modo Romae non fuit, sed omnino. quid Romae ageretur, nesciret; propterea quod ruri assiduus, quemadmodum tute confiteris, fuit. Vereor, ne aut molestus sim vobis, judices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est: nisi forte expectatis ut illa diluam, quae de peculatu; ac de ejusmodi rebus commentitiis, inaudita nobis ante hoc tempus, ac nova, objecit,

quae mihi iste visus est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commentaretur: ita neque ad crimen parricidii, neque ad eum, qui causam dicit, pertinebant: de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare. Si quid est, quod ad testes reservet, ibi nos quoque, ut in ipsa causa, paratiores reperiet, quam putabat.

XXX. Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides: nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere : quod certum est non facere, dum utrumvis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui adscendit per alterius incommodum, et calamitatem. Desinamus aliquando ea scrutari, quam sunt inania; quaeramus, ubi maleficium et est, et inveniri potest. Jam intelliges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur: tametsi neque omnia dicam, et leviter unumquodque tangam: neque enim id facerem, nisi necesse esset: et id erit signi, me invitum facere, quod non prosequar longius, quam salus hujus, et mea fides postulabit. Causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio. At ego in T. Roscio reperio: tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes, ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne adisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus R. verissimum, et sapientissimum judicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, cui bono fuisset. Sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe, atque emolumento accedere. Hunc quaesitorem, ac judicem fugiebant, atque horrebant ii, quibus periculum creabatur: ideo, quod tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam, quam implicatus ad severitatem videbatur. Ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus, et ab innocentia clementissimus, tamen facile me paterer, vel illo ipso acerrimo judice quaerente, vel apud Cassianos judices, quorum etiam nunc ii, qnibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sexto Roscio dicere.

XXXI. In hac enim causa cum viderent, illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse; illud quidem non quaererent, cui bono fuisset: sed

eo perspicuum crimen, et suspicionem potius ad praedam adjungerent, quam ad egestatem. Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid si, ut avarus? quid si, ut audax? quid si, ut illius qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa, quae te ad tantum facinus adduxerit? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis ejusmodi est, ut dissimulari non queat; atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. Avaritiam praefers, qui societatem coieris de municipis, cognatique fortunis cum alienissimo. Quam sis audax (ut alia obliviscar) hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes, atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio, et magnas rei familiaris controversias, concedas necesse est. Restat, judices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte ejus divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas: is, quis antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus: is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset: is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori judiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet: postremo, judices, id quod ad rem, mea sententia, maxime pertinet, utrum inimicus potius, an filius.

XXXII. Haec tu, Eruci, tot et tanta si nactus esses in reo, quamdiu diceres? quo te modo jactares? tempus, hercule, te citius, quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus ejusmodi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum: non enim mihi tantum derogo, tametsi nihil arrogo, ut te copiosius, quam me, putem posse dicere: verum ego forsitan, propter multitudinem patronorum in grege annumerer: te pugna Cannensis accusatorem sat bonum facit. Multos caesos non ad Thrasimenum lacum, sed ad Servilium vidimus. *Quis ibi non est vulneratus ferro Phrygio?* non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique Mamercos, quos jam aetas a praeliis avocabat: postremo Priamum ipsum, senem Antistium: quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Jam, quos nemo

propter ignobilitatem nominat, sexcenti sunt, qui inter sicarios, et de veneficiis accusabant: qui omnes (quod ad me attinet) vellem viverent. Nihil enim mali est, canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi, multaque servanda sunt. Verum, ut fit, multa saepe, imprudentibus imperatoribus, vis belli, ac turba molitur: dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea, qui suis vulneribus mederentur: qui tamquam si offusa reipublicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris, omniaque miscebant: a quibus miror, ne quod judiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores, et judices sustulerunt. Hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent: nam, dum hominum genus erit, qui accuset eos, non deerit: dum civitas erit, judicia fient. Verum, ut coepi dicere; et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, judices, possum: sed in animo est, quemadmodum ante dixi, leviter transire, ac tantummodo perstringere unamquamque rem: ut omnes intelligant, me non studio accusare, sed officio defendere.

XXXIII. Video igitur causas esse permultas, quae istum impellerent. Videamus, nunc, ecqua facultas suscipiendi maleficii fuerit. Ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid? tu, Rosci, ubi tunc eras? Romae. Verum quid ad rem? et alii multi. Quasi nunc id agatur, quis ex tanta multitudine occiderit, ac non hoc quaeratur, eum qui Romae sit occisus, utrum verisimilius sit ab eo esse occisum, qui assiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit. Age, nunc ceteras facultates quoque consideremus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es: sin eos, quos, qui leviore nomine appellant, percussores vocant, quaere in cujus fide sint, et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies et quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita fa-

icllime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. Dices: *Quid postea, si Romae assiduus fui?* Respondebo: At ego omnino non fui. *Fateor, me sectorem esse, verum et alii multi.* At ego, ut tute arguis, agricola, et rusticus. *Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius.* At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab ejusmodi crimine. Permulta sunt, quae dici possunt, quare intelligatur, summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi: quae non modo idcirco praetereo, quod teipsum non libenter accuso: verum eo magis etiam, quod si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor, ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

XXXIV. Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt: quae ita aperta, et manifesta sunt, ut mediusfidius, judices, invitus ea dicam: vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Cum hoc vereor, et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam: venit enim mihi in mentem oris tui. Te ne, cum ceteri socii tui fugerent, ac se occultarent, ut hoc judicium non de illorum praeda, sed de hujus maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in judicio versarere, et sederes cum accusatore? qua in re nihil aliud assequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus audacia tua cognoscatur, et impudentia. Occiso Sex. Roscio, qui primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem jam antea nominavi, tuus cliens, et familiaris. Quid attinuit eum potissimum nuntiare? quod si nullum jam ante consilium de morte ac de bonis ejus inieras, nullamque societatem neque sceleris, neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat. Sua sponte Mallius nuntiat. Quid quaeso, ejus intererat? an, cum Ameriam non hujusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod Romae audierat, primus nuntiaret? Cujus rei causa venerat. Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem jam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nuntiavit? Cum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor, liberique essent: cum tot propinqui,

cognatique optime convenientes: qua ratione factum est, ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum nuntiaret? Occisus est a coena rediens: nondum lucebat, cum Ameriae scitum est. Quid hic incredibilis cursus: quid haec tanta celeritas, festinatioque significat? non quaero quis percusserit: nihil est Glaucia, quod metuas: non excutio te, siquid forte ferri habuisti: non scrutor: nihil ad me arbitror pertinere: quoniam cujus consilio occisus sit, invenio: cujus manu sit percussus, non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus, resque manifesta dat. Ubi, aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit? Fac audisse statim. Quae res cum nocte una tantum itineris contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret?

XXXV. Etiam ne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda, aut conjectura capienda sit? Nonne vobis haec, quae audistis, cernere oculis videmini, judices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi, nefariaeque victoriae nuntium? non orat, ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nuntiet? Quid erat, quod Capitonem primum scire voluerit? Nescio: nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium: de tribus, et decem fundis tres nobilissimos fundos eum video possidere. Audio praeterea, non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri: multas esse infames palmas: hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Romae deferatur: nullum modum esse hominis occidendi: quo ille non aliquot occiderit: multos ferro, multos veneno. Habeo etiam dicere, quem contra morem majorum minorem annis LX de ponte in Tiberim dejecerit: quae, si prodierit, atque adeo cum prodierit (scio enim proditurum esse) audiet: veniat modo: explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse: quod ajunt illum Sex. Roscio intentasse, et minitatum esse, se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, judices! o

**

gravitatem dignam exspectatione? o vitam honestam, atque ejusmodi, ut libentibus animis ad ejus testimonium vestrum jusjurandum accommodetis! Profecto non tam perspicue istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas, et avaritia, et audacia.

XXXVI. Alter ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad socium, atque ad magistrum suum misit: ut, si dissimulare omnes cuperent se scire, ad quem maleficium pertineret; tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si diis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero id nunc agatur, utrum si quod dixerit, credendum; an, quod fecerit, vindicandum sit. Itaque more majorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat, tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret: nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc, quam versa, et mutata in pejorem partem sint omnia. Cum de bonis, et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est, et sicarius: hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emtor; atque possessor est, et eum hominem occidendum curavit, de cujus morte quaeritur. Quid tu vir optime? ecquid habes, quod dicas? mihi ausculta: vide, ne tibi desis: tua quoque res permagna agitur: multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti: unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere. Neque enim accusatore muto, neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paullo occultior, atque tectior vestra ista cupiditas esset: nunc quid est, quod quisquam ex vobis audire desideret, cum quae facitis ejusmodi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmetipsos facere videamini? Age nunc, illa videamus, judices, quae statim consecuta sunt.

XXXVII. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quatriduo, quo is occisus est, Chrysogono nuntiatur. Quaeritur etiam nunc, quis eum nuntium miserit? Nonne perspicuum est, eumdem, qui Ameriam? Curat Chrysogonus, ut ejus bona veneant statim, qui non norat ho-

minem, aut rem. At qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino nunquam viderat? Soletis, cum aliquis hujuscemodi auditis, judices, continuo dicere: *Necesse est aliquem dixisse municipem, aut vicinum: ii plerumque indicant: per eos plerique produntur.* Hic nihil est, quod suspicionem hanc putetis. Non enim ego ita disputabo: Verisimile est, Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse: erat enim eis cum Chrysogono jam antea amicitia: nam cum multos veteres a majoribus Roscii patronos, hospitesque haberent, omnes eos colere, atque observare destiterunt, ac se in Chrysogoni fidem, et clientelam contulerunt. Haec possum omnia vere dicere: sed in hac causa conjectura nihil opus est: ipsos certo scio non negare, ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis, poteritis ne dubitare, judices, qui indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? duo Roscii? Num quisnam praeterea? nemo est, judices. Num ergo dubium est, quin ii obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? Age, nunc ex ipsius Chrysogoni judicio Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Roscii, quod operae pretium esset, fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? Si nihil aliud fecerunt, nisi rem detulerunt, nonne satis fuit, his gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur, quae reliqua sunt, iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? nonne perspicuum est, judices, has manubias Rosciis Chrysogonum, re cognita, concessisse?

XXXVIII. Venit in decem primis legatus in castra Capito: totam vitam, naturam, moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis, judices, nullum esse officium, nullum jus tam sanctum, atque integrum, quod non ejus scelus, atque perfidia violarit, et imminuerit, virum optimum esse eum judicatote. Impedimento est, quo minus de his rebus Sulla doceatur: ceterorum legatorum consilia, et voluntatem Chrysogono enuntiat: monet, ut provideat, ne palam res agatur: ostendit, si sublata sit venditio bonorum illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum: illum

acuere, hos, qui simul erant missi, fallere: illum identidem monere, ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere: cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare: cum illo partem suam depacisci, hisce aliqua fretum hora semper omnes aditus ad Sullam intercludere. Postremo, isto hortatore, auctore, intercessore, ad Sullam legati non adierunt: istius fide, ac potius perfidia decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denuntiare, pro re certa spem falsam domum retulerunt. In privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus, aut commodi causa, verum etiam negligentius, eum majores summum admisisse dedecus existimabant: itaque mandati constitutum est judicium, non minus turpe, quam furti: credo propterea, quod, quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur: quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium, et, quantum in ipso est, disturbat vitae societatem. Non enim possumus omnia per nos agere: alius in alia est re magis utilis. Idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus, aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers, ac meis commodis officio simulato officis, et obstas? recede de medio, per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te putas sustinere posse, quod minime videtur grave iis, qui minime ipsi leves sunt.

XXXIX. Ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam, et fidem: nam neque mandat quisquam fere, nisi, amico: neque credit, nisi ei, quem fidelem putat. Perditissimi est igitur hominis, simul et amicitiam dissolvere, et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. Ita ne est? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo judicio condemnetur necesse est: in re tanta, cum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt, atque concreditae, ** ignominia mortuum affecerit; is inter honestos homines, atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis, privatisque rebus etiam negligentia in crimen mandati, judiciumque infamia revocatur; propterea quod, si recte fiat, illum negligere oporteat, qui mandarit,

non illum, qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit, qui non negligentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius caeremoniam polluerit: maculaque affecerit, qua is tandem poena afficietur? aut quo judicio damnabitur? Si hanc et rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret, atque decideret inque eam rem si fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret: ille, qui sese facturum recepisset, non ne si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset; damnatus per arbitrum et rem restitueret, et honestatem omnem amitteret? Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita, bonisque omnibus a decurionibus publice Roscio mandatus est: et ex eo T. Roscius non paullum nescio quid in rem suam convertit; sed húnc funditus evertit bonis: ipse tria praedia sibi depactus est, voluntatem decurionum, ac municipum omnium tantidem, quanti fidem suam fecit.

XL. Videte jam porro cetera, judices, ut intelligatis, fingi maleficium nullum posse, quo iste sese non contaminarit. In rebus minoribus socium fallere turpissimum est, aequeque turpe, atque illud, de quo ante dixi neque injuria: propterea quod auxilium sibi se putat adjunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cujus igitur fidem confugiet, cum per ejus fidem laeditur, cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos possumus: intimi multa apertiora videant necesse est: socium vero cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, jus officii laedimus. Recte igitur majores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt haberi oportere. At vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit: quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines honestissimos, ejusdem muneris, legationis, officii, mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude, et perfidia fefellit: qui de ejus scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt: ejus malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti, providique

fuisse. Iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga: qui primo sociorum consilia adversariis enunciavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos, ac minatur, tribus praediis, hoc est, praemiis sceleris ornatus. In ejusmodi vita, judices, in his tot, tantisque flagitiis hoc quoque maleficium, de quo judicium, est, reperietis. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videtis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. Tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promtum, et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intelligatur: verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, convincatur. Quid tandem, quaeso, judices? num aut ille lanista omnino jam a gladiatore recessisse videtur: aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem imprudentia, gemina audacia.

XLI. Etenim, quoniam fidem magistri cognoscitis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi jam antea, saepenumero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem: tu semper, T. Rosci, recusasti: quaero abs te, ii ne, qui postulabant, indigni erant, qui impetrarent? an iste non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? postulabant homines nobilissimi, atque integerrimi nostrae civitatis, quos jam antea nominavi: qui ita vixerunt, talesque a populo Romano putantur, ut, quidquid dicerent, nemo esset, qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo, atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. Res porro abs te ejusmodi postulabatur, ut nihil interesset, utrum eam rem recusares, an de maleficio confiterere. Quae cum ita sint, quaero abs te, quam ob causam recusaris. Cum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo, neque purgo: quod a vobis hoc pugnari video, ne in quaestionem dentur, suspiciosum est: quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est, sciant aliquid, quod si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. In dominos quaeri de servis iniquum est. An ne quaeritur? Sex. enim Roscius reus est. Neque enim, cum de hoc quaeritur, vos

dominos esse dicitis, Cum Chrysogono sunt. Ita credo; litteris eorum, et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciamur, atque omnium artium puerulos, ex tot elegantissimis familiis lectos, velit hos versari, homines pene operarios, ex Amerina disciplina patrisfamiliae rusticani. Non est ita profecto: judices non est verisimile, ut Chrysogonus horum litteras adamarit; aut humanitatem: non, ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum, et fidem: est quiddam, quod occultatur: quod, quo studiosius ab ipsis opprimitur, et absconditur, eo magis eminet, et apparet.

XLII. Quid igitur? Chrysogonus sui maleficii occultandi causa quaestionem de his haberi non vult? minime, judices: non in omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil ejusmodi suspicor: neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. Meministis, me ita distribuisse initio causam, in crimen, cujus tota argumentatio permissa Erucio est: et in audaciam, cujus partes Rosciis impositae sunt: quidquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum esse debebit: nimiam gratiam, potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare, et perferri nullo modo posse: et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari, oportere. Ego sic existimo: qui quaeri velit ex iis, quos constat, cum caedes facta sit, adfuisse, eum cupere verum invenire: qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, judices. nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet, ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res afferri possunt, et unaquaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus, ac necessario facio, neque diu, neque diligenter facere possum: quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, judices, attigi: quae posita sunt in suspicionibus, de quibus si coepero dicere, pluribus verbis sit differendum, ea vestris ingeniis, conjecturaeque committo.

XLIII. Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas statuitur: de quo, judices, neque quomodo dicam, neque quomodo taceam, reperire possum. Si enim taceo; vel maximam partem relinquo: sin autem dico; vereor, ne non ille solus, id

quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magnopere videatur. Haec enim causa nova profecto et singularis est. Bonorum Sex. Roscii emtor est Chrysogonus. Primum hoc videamus, ejus hominis bona qua ratione venierunt, aut quomodo venire potuerunt. Atque hoc non ita quaeram, judices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim haec audientur, ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum hoc ego quaero, qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est, sive Cornelia, non enim novi, nec scio, verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse, VT EORVM BONA VENEANT, QVI PROSCRIPTI SVNT: quo in numero Sex. Roscius non est: aut EORVM, QVI IN ADVERSARIORVM PRÆSIDIIS OCCISI SVNT. Dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit; posteaquam ab armis recesserunt, in summo otio rediens a coena Romae occisus est. Si lege, bona quoque lege venisse fateor: sin autem constat contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas, occisum esse, bona quo jure, aut quo modo, aut qua lege venierint, quaero.

XLIV. In quem hoc dicam, quaeris, Eruci? non in eum, quem vis, et putas: nam Sullam et oratio mea ab initio, et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit. Denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, judices, licitum erit, aperietur. Opinor enim esse in lege, quam ad diem proscriptiones venditionesque fiant: nimirum ad Kalendas Iunias. Aliquot post menses et homo occisus est, et bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt, nosque ab isto nebulone facetius eludimur, quam putamus: aut, si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire non potuisse constat. Intelligo, me ante tempus, judices, haec scrutari, et propemodum errare, qui-

cum capiti Sex. Roscii mederi debeam, rediviam curem. Non enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit: facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione, et ficto crimine liberatus sit. Verum quaeso a vobis, judices, ut haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi indigna, et intolerabilia videntur, quaeque ad omnes, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu, ac dolore pronuntio. Quae ad hujus vitae casum, causamque pertineant, et quid hic pro se dici velit, et qua conditione contentus sit, jam in extrema oratione nostra, judices, audietis. Ego haec a Chrysogono mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero.

XLV. Primum, quare civis optimi bona venierint: deinde, quare hominis ejus, qui neque proscriptus, neque apud adversarios occisus est, bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit: deinde, quare aliquanto post eam diem venierint, quae dies in lege praefinita est: deinde, cur tantulo venierint. Quae omnia si, quemadmodum solent liberti nequam, et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit. Nemo est enim, qui nesciat, propter magnitudinem rerum multa multos, partim conivente, partim imprudente L. Sulla, commisisse. Placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? non placet, judices: sed necesse est. Etenim si Iupiter optimus maximus, cujus nutu, et arbitrio coelum, terra, marisque reguntur, saepe ventis vehementioribus, aut immoderatis tempestatibus, aut nimio calore, aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes delevit, fruges perdidit: quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa, et magnitudine rerum factum putamus: at contra commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiritumque, quem ducimus, ab eo nobis dari, atque impertiri videmus: quid miramur, L. Sullam, cum solus remp. regeret, orbemque terrarum gubernaret, imperiique majestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina assequi non possit, si id mens humana adepta non sit. Verum, ut haec missa faciam, quae jam facta sunt, ex iis, quae nunc maxime fiunt, nonne quivis potest intelligere, omnium archi-

tectum, et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit? hoc judicium, cujus honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

XLVI. Aptam, et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis, aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt: alter tibi descendit de palatio, et aedibus suis: habet animi relaxandi causa rus amoenum, et suburbanum, plura praeterea praedia, neque tamen ullum, nisi praeclarum, et propinquum: domus referta vasis Corinthiis, et Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut, qui praetereuntes pretium enumerari audiebant, fundum venire arbitrarentur. Quid praeterea celati argenti? quid stragulae vestis? quid pictarum tabularum? quid signorum? quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis, splendidisque familiis in turba, et rapinis coacervari una in domo potuit. Familiam vero quantam, et quam variis cum artificiis habeat, quid ego dicam? Mitto hasce artes vulgares, coquos, pistores, lecticarios: animi, et aurium causa tot homines habet, ut quotidiano cantu vocum, et nervorum, et tibiarum, nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. In hac vita, judices, quos sumtus quotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in ejusmodi domo: si domus haec habenda est potius, quam officina nequitiae, et diversorium flagitiorum omnium. Ipse vero quemadmodum composito, et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum, videtis, judices. Etiam videtis, judices, ut omne despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero efficiat, et quae conetur, si velim commemorare, vereor, judices, ne quis imperitior existimet, me causam nobilitatis, victoriamque voluisse laedere: tametsi meo jure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare. Non enim vereor, ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet.

XLVII. Sciunt ii, qui me norunt, me pro illa tenui, infirmaque parte, posteaquam id, quod maxime volui,

fieri non potuit, ut componeretur, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt. Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum dignitate de amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat, non se ad eos jungere, quibus incolumibus, et domi dignitas, et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse; et suum cuique honorem, et gradum reddidum gaudeo, judices, vehementerque laetor: aeque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio, et imperio, et felicitate L. Sullae gesta esse intelligo. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere: quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis extitit, honos habitus est, laudo: quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror, meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est, et idcirco arma sumta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur, et in fortunas uniuscujusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero in isto bello non recreatus, neque restitutus, sed subactus, oppressusque populus Romanus est. Verum longe aliter est: nihil horum est, judices: non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis; verum etiam ornabitur.

XLVIII. Etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur: qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. Ac jam nihil est, quod quisquam aut tam stultus, aut tam improbus sit, qui dicat: *vellem quidem liceret: hoc dixissem:* Dicas licet. *Hoc fecissem:* Facias licet: nemo prohibet. *Hoc decrevissem:* Decerne, modo recte: omnes adprobabunt. *Hoc judicassem:* Laudabunt omnes, si recte, et ordine judicaris. Dum necesse erat, resque ipsa cogebat, unus omnia poterat: qui posteaquam magistratus creavit, legesque constituit, sua cuique procuratio, auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ii, qui recuperarunt, in perpetuum poterunt obtinere: sin has caedes, et rapinas, et hos tantos, tamque profusos sumtus aut faciens, aut adprobabunt, nolo in eos gravius quidquam, ne omnis quidem causa, dicere: unum hoc dico: nostri isti nobiles, nisi vigilantes, et boni, et fortes, et misericordes erunt, iis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua con-

cedant, necesse est. Quapropter desinant aliquando dicere, male aliquem locutum esse, si quis vere, ac libere locutus sit: desinant suam causam cum Chrysogono communicare: desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari: videant, ne turpe, miserumque sit, eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, judices, in aliis rebus antea versabatur: nunc vero quam viam munitet, quod iter affectet, videtis: ad fidem, ad jusjurandum, ad judicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate sincerum, sanctumque restat. Hic ne etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? o rem miseram, atque acerbam! Neque mehercule hoc indigne fero, quod verear, ne quid possit: verum quod ausus est, quod speravit, sese apud tales viros aliquid ad perniciem posse innocentis, idipsum queror.

XLIX. Idcirco me experrecta nobilitas armis, atque ferro rempub. recuperavit, ut ad libidinem suam liberti, servulique nobilium bona, fortunas vestras, nostrasque vexare possent? Si id actum est, fateor me errasse, qui hoc maluerim: fateor insanisse, qui cum illis senserim: tametsi, inermis, judices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento, atque emolumento reipublicae, populoque Romano debet esse, tum vero optimo, et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quod si quis est qui et se, et causam laedi putet, cum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, seipsum prope non novit. Causa enim splendidior fiat, si nequissimo cuique resistetur. Ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, cum ab hoc splendore causae separatur. Verum haec omnis oratio, ut jam ante dixi, mea est: qua me uti resp. et dolor meus, et istorum injuria coegit. Sed Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur: putat homo imperitus morum, agricola, et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, jure gentium facta: culpa liberatus, et crimine nefario solutus cupit, a vobis discedere. Si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit: rogat, oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis am-

plissimis in suam rem convertit; si nulla in re te fraudavit; si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit; si vestitum, quo ipse tectus erat, annulumque de digito suum tibi tradidit: si ex omnibus rebus se ipsum nudum, neque praeterea quidquam, excepit: ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere.

L. Praedia mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est, et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero: familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior, et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti. Quid quaeris amplius? Si inimicitiarum: quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cujus ante praedia possedisti, quam ipsum cognosti? Sin metuis: ab eo ne aliquid metuis, quem vides ipsam ab sese tam atrocem injuriam propulsare non posse? Sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere: non ne ostendis, id te vereri, quod praeter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur? Facis injuriam, Chrysogone, si majorem spem emtionis tuae in hujus exitio ponis, quam in his rebus, quas L. Sulla gessit. Quod si tibi causa nulla est, cur hunc miserum tanta calamitate affici velis: si tibi omnia sua praeter animam tradidit, nec sibi quidquam paternum, ne monumenti quidem causa, reservavit: per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera, immanisque natura? quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum integram praedam sine sanguine habere posset, cruenta spolia detrahere mallet? Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse: et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes, neque odisse debes, nec quidquam habere jam reliqui vides, quod ei detrahere possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in judicio vides, quem tu e patrimonio, tamquam e naufragio, nudum expulisti. Quasi vero nescias hunc et ali, et vestiri a Caecilia, Balearici filia, Nepotis sorore, spectatissima femina:

quae cum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet; tamen, cum esset mulier virtute perfecit, ut, quanto honore ipsa ex illorum dignitate afficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet.

LI. An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? Mihi crede, si pro patris ejus hospitiis, et gratia, vellent omnes hujus hospites adesse, et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur: sin autem pro magnitudine injuriae, proque eo, quod summa resp. in hujus periculo tentatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur: fori judiciique rationem Messalla, ut videtis, judices, suscepit: qui, si jam satis aetatis, atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret: quoniam ad dicendum impedimento est aetas, et pudor, qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem tua causa cupere, ac debere intelligebat: ipse assiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita, erepta de manibus sectorum, sententiis judicum permitteretur. Nimirum, judices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit: haec acta res est, uti nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messallam videtis: qui caput innocentis defenderent, qui injuriae resisterent, qui, quantum possent, in salute alterius, quam in exitio, mallent ostendere. Quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et respublica ex illis, et ipsi ex invidia minus laborarent.

LII. Verum si a Chrysogono, judices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat: si ille adduci non potest, ut, cum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat: si non satis habet avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitate sanguinis perlitus sit: unum perfugium, judices una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem, quae reipublicae, vestra pristina bonitas, et misericordia: quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus: sin ea crudelitas quae hoc tempore in republ. versata est, vestros quoque ani-

mos, id quod fieri profecto non potest, duriores, acerbioresque reddidit, actum est, judices: inter feras satius est aetatem degere, quam in hac tanta immanitate versari. Ad eam ne rem vos reservati estis? ad eam ne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores, ac sicarii jugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, cum praelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent: in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emtores, vos hic tales viros sedere, qui excipiatis eos, qui de suis manibus effugerint. Dii prohibeant, judices, ut hoc, quod majores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. An vero, judices, vos non intelligitis, nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur; et ejus rei initium in vestro jurejurando, atque in Sex. Rosci periculo quaeri? Dubium est, ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium, eumdemque accusatorem hoc tempore: ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid aliud videtis obstare Roscio, nisi quod patris bona venierunt?

LIII. Quod si vos id suscipitis, et ad eamdem rem operam vestram profitemini; si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortales, judices, ne nova, et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more majorum comparatum est, publico consilio factum videretur. Hanc vero, quae ad eorum liberos, atque infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc judicio a vobis rejicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rempubl. perventuram putetis. Homines sapientes, et ista auctoritate, et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime respubl. laborat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est, quin intelligat, populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. Hanc tollite ex civitate, judices, hanc pati nolite diutius in hac republ. versari, quae non mo-

do id habet in se mali, quod tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus, aut audimus: etiam qui natura mitissimi sumus, assiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

M. TULLII CICERONIS

ORATIO.

QUÆ DICITUR

IN C. VERREM DIVINATIO

—

ARGUMENTUM.

Quaestio. Utrum Cicero, an vero Q. Caecilius constituendus sit accusator C. Verris, quem repetundarum reum Siculi postularunt. Petunt accusationem Cicero, et Caecilius. Personae Judicii, Praetor M. Glabrio, eique in consilio viri ornatissimi ex Senatu. Oratio habita est in foro anno U. C. 683. Ciceronis 37. Victo Caecilio, accusatio ad Ciceronem delata est.

Si quis vestrum, judices, aut eorum, qui adsunt, forte miratur, me, qui tot annos in causis, judiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, laeserim neminem, subito nunc mutata voluntate ad accusandum descendere: is, si mei consilii causam rationemque cognoverit, una et id quod facio probabit, et in hac causa

profecto neminem praeponendum esse mihi actorem putabit, Cum Quaestor in Sicilia fuissem, judices, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus jucundam, diuturnamque memoriam questurae, nominisque mei relinquerem: factum est, uti cum summum in veteribus patronis multis, tum nonnullum etiam in me praesidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur. Qui nunç populati, atque vexati cuncti ad me publice saepe venerunt, ut suarum fortunarum omnium causam, defensionemque susciperem: me saepe esse pollicitum, saepe ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid a me requirerent, commodis eorum me non defuturum: venisse tempus ajebant, non jam ut commoda sua, sed ut vitam, salutemque totius provinciae defenderem: sese jam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere: quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset; eas omnes sese hoc uno praetore per triennium pertulisse: rogare, et orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret.

II. Tuli graviter, et acerbe, judices, in eum me locum adductum, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me, atque auxilium petissent; aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore, atque officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, habere eos actorem Q. Caecilium, qui praesertim quaestor in eadem provincia post me quaestorem fuisset. Quo ego adjumento sperabam hanc a me molestiam posse dimoveri, id mihi erat adversarium maxime: nam illi multo mihi hoc facilius remisissent, si istum non nossent, aut si iste apud eos quaestor non fuisset. Adductus sum, judices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, veteri consuetudine, institutoque majorum, ut onus hoc laboris, atque officii non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in negotio tamen illa me res, judices, consolatur, quod haec, quae videtur esse accusatio mea, non potius accusatio, quam defensio est existimanda: defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem, si mihi unus est accusandus, prope-

modum manere in instituto meo videor, et non omnino a defendendis hominibus, sublevandisque discedere. Quod si hanc causam tam idoneam, tam illustrem, tam gravem non haberem: si aut hoc a me Siculi non petissent, aut mihi cum Siculis causa tantae necessitudinis non intercederet: et hoc, quod facio, me reip. causa facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere praeditus, cujus furta, atque flagitia non in Sicilia solum, sed in Achaia, Asia, Cilicia, Pamphilia, Romae denique ante oculos omnium maxima, turpissimaque nossemus, me agente in judicium vocaretur: quis tandem esset, qui meum consilium, aut factum posset reprehendere?

III. Quid est. pro deum, hominumque fidem, in quo ego reip. plus hoc tempore prodesse possim? Quid est, quod aut populo Rom. gratius esse debeat, aut sociis, exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti, fortunisque omnium magis accommodatum sit? Populatae, vexatae, funditus eversae provinciae: socii, stipendiariique populi R. afflicti, miseri jam non salutis spem, sed exitii solatium quaerunt. Qui judicia manere apud ordinem senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere, qui accusare possunt judiciorum severitatem desiderant. Populus R. interea, tametsi multis incommodis, difficultatibusque affectus est, tamen nihil aeque in rep. atque illam veterem judiciorum vim, gravitatemque requirit. Judiciorum desiderio tribunitia potestas efflagitata est: judiciorum levitate ordo quoque alius ad res judicandas postulatur: judicum culpa, atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur: id jam populare, atque plausibile factum est. In hac libidine hominum nocentissimorum, in populi Rom. quotidiana quaerimonia, judiciorum infamia, totius ordinis offensione, cum hoc unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei, atque integri causam reip. legumque susciperent: fateor me salutis omnium causa ad eam partem accessisse reipub. sublevandae, quae maxime laboraret. Nunc, quoniam, quibus rebus adductus ad causam accesserim, demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore quid sequi possitis, habeatis. Ego sic intelligo, judices, cum de pecuniis repetundis nomen cujuspiam deferatur, si certamen

inter aliquos sit, cui potissimum delatio detur, haec duo in primis spectari oportere, quem maxime velint actorem esse ii, quibus factae esse dicantur injuriae: et quem minime velit is, qui eas injurias fecisse arguatur.

IV. In hac causa, judices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum, tamen de utroque dicam, et de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus injuriae factae sunt: quorum causa judicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi: ad meam fidem, quam habent spectatam jam, et diu cognitam, confugiunt: auxilium sibi per me a vobis, atque a populi Rom. legibus petunt: me defensorem calamitatum suarum, me ultorem injuriarum, me cognitorem juris sui, me actorem causae totius esse voluerunt. Utrum, Q. Caecili, hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere: an optimorum, fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maxime existimari vult, Siculos hoc a me non petisse; primum causam inimici tui sublevabis, de quo non praejudicium, sed plane judicium jam factum putatur, quod ita percrebruit, Siculos omnes actorem suae causae contra illius injurias quaesisse. Hoc si tu inimicus ejus factum negabis, quod ipse, cui maxime haec res obstat, negare non audet, videto, ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes, viri clarissimi nostrae civitatis, quos omnes a me nominari non est necesse: eos, qui adsunt, appellabo: quos, si mentirer, testes esse impudentiae meae minime vellem. Scit is, qui est in consilio, C. Marcellus: scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide atque praesidio Siculi maxime nituntur, quod omnino Marcellorum nomini tota illa provincia adjuncta est. Hi sciunt, hoc non modo a me petitum esse, sed ita saepe, et ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit, aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia, aut obscura sit? Adsunt homines ex tota provincia nobilissimi, qui praesentes vos orant, atque obsecrant, judices, ut in actore causae suae

*

deligendo vestrum judicium ab suo judicio ne discrepet. Omnium civitatum totius Siciliae legationes adsunt, praeter duas civitates: quarum duarum, si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quae cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim cur a me potissimum hoc praesidium petiverunt? Si esset dubium, petissent a me praesidium, nec ne, dicerem, cur petissent. Nunc vero, cum id ita perspicuum sit, ut oculis judicare possitis: nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi objiciatur, me potissimum esse delectum. Verum id mihi non sumo, judices, et hoc non modo in oratione mea non pono, sed ne in opinione quidem cujusquam relinquo, me omnibus patronis esse praepositum. Non ita est: sed uniuscujusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum ducta ratio est. Mea fuit semper haec in hac re voluntas, et sententia, quemvis ut hoc mallem de iis, qui essent idonei, suscipere, quam me: me ut mallem, quam neminem.

V. Reliquum est jam, ut illud quaeramus, cum hoc constet, Siculos a me petisse, ecquid hanc rem apud vos, animosque vestros valere oporteat: ecquíd auctoritatis apud vos in suo jure repetundo socii populi Rom. supplices vestri habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? quasi vero dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum causa constituta sit. Nam civibus cum sunt ereptae pecuniae. civili fere actione, et privato jure repetuntur. Haec lex socialis est: hoc jus nationum exterarum est: hanc habent arcem, minus aliquanto nunc quidem munitam, quam antea; verumtamen, si qua reliqua spes est, quae sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est: cujus legis non modo a populo Rom. sed etiam ab ultimis nationibus jampridem severi custodes requiruntur. Quis igitur est, qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa lex sit constituta? Sicilia tota, si una voce loqueretur, hoc diceret: quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit; quod in unaquaque re beneficio senatus, populique Rom. juris habui, id mihi tu, C. Verres, eripuisti, atque abstulisti: quo nomine abs te sestertium millies ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur: quoniam id non poterat, harum rerum actorem,

quem idoneum esse arbitrata est. ipsa delegit. In hujusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam invitis iis, quorum negotium est, accedere, aut adspirare audeat?

VI. Si tibi, Q. Caecili, hoc Siculi dicerent: te non novimus, nescimus, qui sis: numquam te antea vidimus: sine, nos per eum nostras fortunas defendere, cujus fides est nobis cognita: nonne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt, utrumque se nosse; alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum; alterum plane nolle. Cur nolint, etiam si tacerent, satis dicunt: verum non tacent: tamen his invitissimis te offeres? tamen in aliena causa loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle sua causa, nec, si cupias, posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis, et judicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis, invitissimis his, quibus maxime lex consultum esse vult? cur de quibus in provincia non optime es meritus, eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modo persequendi juris sui, sed etiam deplorandae calamitatis adimis potestatem? Num, te actore, quem eorum affuturum putas, quos intelligis, non ut per te alium, sed ut per aliquem teipsum ulciscantur, laborare?

VII. At enim solum id est, ut me Siculi maxime velint, alterum illud, credo, obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. Ecquis umquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit, quam ille, atque illius amici, ut ne haec mihi delatio detur? Sunt multa, quae Verres in me esse arbitratur, quae scit in te, Q. Caecili, non esse: quae cujusmodi in utroque nostrum sint, paulo post commemorabo. Nunc tantum id dicam quod tacitus tu mihi assentiare: nullam rem in me esse, quam ille contemnat: nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor, et amicus ejus tibi suffragatur, me oppugnat: aperte ab judicibus petit, ut tu mihi anteponare: et ait, hoc se honeste sine ulla invidia, ac sine ulla offensione contendere. Non enim, inquit, illud peto,

quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare: reus ut absolvatur, non peto: sed ut ab hoc potius, quam ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc: concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut is absolvatur, cujus ego causa laboro. Et ait idem, ut aliquis metus adjunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile: non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere: ceratam unicuique tabellam dari cera legittima, non illa infami, ac nefaria. Atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat: videt enim, si a pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper, ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortes, spectatosque homines translata sit, se in judiciis dominari non posse.

VIII. Huic ego homini jam ante denuntio, si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam, et ita tamen mutandam, ut meliore, et honestiore conditione sit, quam qua ipse esse vult; ut imitetur homines eos. quos ipse vidit, amplissimos, L. Crassum, et M. Antonium: qui nihil se arbitrabantur ad judicia, causasque amicorum praeter fidem, et ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod me agente arbitretur judicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc judicio mihi Siculorum causam receptam, populi Rom. susceptam esse arbitror: ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt: sed omnino omnis improbitas, id quod populus Rom. jamdiu flagitat, extinguenda, atque delenda sit. In quo ego quid eniti, aut quid efficere possim, malo in aliorum spe relinquere, quam in oratione mea ponere. Tu vero, Caecili, quid potes? quo tempore, aut qua in re non modo specimen caeteris aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? In mentem tibi non venit, quid negotii sit causam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare, atque eam non modo in animis judicum, sed etiam in oculis, conspectuque omnium exponere: sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem judiciorum defendere?

IX. Cognosce ex me, quoniam hoc primum tempus

discendi nactus est, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego jam tibi ipse istuc, quod expetis, mea voluntate concedam. Primum integritatem, atque innocentiam singularem. Nihil est enim, quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui non possit suae reddere. Hic ego de te plura non dicam: unum illud credo omnes animadvertere, te adhuc ab nullis, nisi a Siculis, potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen te actore ad judicium non affuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem, ut est hominum genus nimis acutum, et suspiciosum, non te ex Sicilia litteras in Verrem deportare velle arbitrantur: sed cum iisdem litteris illius praetura, et tua quaestura consignata sit, asportare te velle ex Sicilia litteras suspicantur. Deinde accusatorem firmum, verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse, facile intelligo esse non posse, Nec ea dico, quae si dicam, tamen infirmare non possis: te, antequam de Sicilia decesseris, in gratiam redisse cum Verre. Potamonem, scribam, et familiarem tuum retentum esse a Verre in provincia, cum tu decederes: M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adolescentem, non modo non adesse, neque tecum tuas injurias persequi: sed esse cum Verre, cum illo familiarissime, atque amicissime vivere. Sunt haec, et alia in te falsi accusatoris signa permulta: quibus ego nunc non utor: hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. Video enim permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre ejusmodi est, ut ea in accusando attingere non audeas.

X. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset, et cum esset tritici modius H-S II. pro frumento in modios singulos, duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen, ingens pecunia, furtum impudens, injuria non ferenda: ego hoc uno crimine illum condemnem, necesse est, Tu Caecili, quid facies? utrum hoc tantum crimen praetermittes, an objicies? Si objicies, id ne alteri crimini dabis, quod eodem tempore, in eadem provincia, tu ipse fecisti?

audebis ita accusare alterum, ut, quo minus tute condemnere, recusare non possis? Sin praetermittes, qualis erit ista tua accusatio, quae domestici periculi metu certissimi. et maximi criminis non modo suspicionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat? Emtum est ex S. C. frumento ab Siculis, praetore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave, me agente; te accusante, nullum: eras enim tu quaestor, pecuniam publicam tu tractabas, ex qua, etiam si cuperet praetor, tamen ne qua deductio fieret, magna ex parte tua potestas erat. Hujus quoque igitur criminis, te accusante, mentio nulla fiet. Silebitur toto judicio de maximis, et notissimis illius furtis, et injuriis. Mihi crede, Caecili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo criminum societate conjunctus est. Mancipes a civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? Hoc Verre praetore factum est solum? non: sed etiam quaestore Caecilio. Quid igitur? daturus es huic crimini, quod et potuisti prohibere ne fieret, et debuisti? an totum id relinques? Ergo id omnino Verres in judicio suo non audiet, quod cum faciebat, quemadmodum defensurus esset, non reperiebat.

XI. Atque ego haec, quae in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta: quae ille, ut istius credo animos, atque impetus retardaret, cum quaestore suo beniguissime communicavit. Haec tu scis ad me esse delata: quae si velim proferre, facile omnes intelligent, vobis inter vos non modo voluntatem fuisse conjunctam, sed ne praedam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi indicium postulas dari, quod tecum una fecerit, concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus, concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impediuntur, quo minus alterius peccata demonstrare possint. Ac vide quantum interfuturum sit inter meam atque tuam accusationem. Ego etiam quae tu sine Verre commisisti, Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem: tu contra ne quae ille quidem fecit objicies, ne qua ex parte conjunctus cum eo reperiare. Quid illa, Caecili? condemnanda ne tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, praesertim tanta, nullo modo potest? aliqua

facultas agendi? aliqua dicendi consuetudo? aliqua in foro, judiciis, legibus aut ratio, aut exercitatio? Intelligo, quam scopuloso, difficilique in loco verser: nam cum omnis arrogantia odiosa est, tum illa ingenii, atque eloquentiae multo molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio, neque est quod possim dicere, neque, si esset, dicerem: aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est: aut, si id parum est, ego majus id commemorando facere non possum.

XII. De te, Caecili (jam mehercule hoc extra hanc contentionem, certamenque nostrum est) familiariter tecum loquar. Tu ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, et tu te collige, et qui sis, et quid facere possis, considera. Putas ne posse de maximis acerbissimisque rebus, cum causam sociorum, fortunasque provinciae, jus populi Rom. gravitatem judicii, legumque susceperis, tot res, tam graves, tam varias, voce, memoria, consilio, ingenio sustinere? Putas ne te posse, quae C. Verres in quaestura, quae in legatione, quae in praetura, quae Romae, quae in Italia, quae in Achaia, Asia, Pamphiliaque peccarit, ea, quemadmodum locis, temporibusque divisa sint, sic criminibus, et oratione distinguere? Putas ne te posse, id quod in ejusmodi reo maxime necessarium est, facere, ut, quae ille libidinose, quae nefarie, quae crudeliter fecerit, ea aeque acerba, et indigna videantur esse iis, qui audient, atque illis visa sunt, qui senserunt? Magna sunt ea quae dico, mihi crede: noli haec contemnere: dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solum exponenda, sed etiam graviter, copioseque agenda est; perficiendum est, si quid agere, aut perficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter, studioseque audiant.

XIII. In quo si te multum natura adjuvaret, si optimis a pueritia disciplinis, atque artibus studuisses, et in his elaborasses, si litteras Graecas Athenis, non Lilybaei, Latinas Romae, non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum tantam causam, tam expectatam et diligentia consequi, et memoria complecti, et oratione exponere, et voce, et viribus sustinere. Fortasse dices, Quid? ergo haec in te sunt omnia? Utinam quidem essent: verumtamen ut esse possent, magno studio mihi a

pueritia est elaboratum. Quod si ego haec propter magnitudinem rerum, ac difficultatem, assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi: quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea numquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum in eas ingrederis, quae, et quantae sint, suspicari potest? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro, judiciisque ita verser, ut ejusdem aetatis aut nemo, aut pauci plures causas defenderint, et qui omne tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis, laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem, promtiorque esse possim: tamen, ita deos mihi velim propitios, ut, cum illius temporis mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Iam nunc mente, et cogitatione prospicio, quae tum studia hominum, qui concursus futuri sint: quantam expectationem magnitudo judicii sit allatura: quantam auditorum multitudinem C. Verris infamia concitatura: quantam denique audientiam orationi meae improbitas illius factura.

XIV. Quae cum cogito, jam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici, infensique sunt, et expectatione omnium, et magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras: et si quid ex vetere aliqua oratione, *Jovem ego optimum maximum:* aut, *vellem, si fieri potuisset, judices:* aut aliquid ejusmodi ediscere potueris, praeclare te paratum in judicium venturum arbitraris. Ac, si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo, et ad dicendum paratissimo futurum esse certamen: quicum modo disserendum, modo omni ratione pugnandum, certandumque sit? Cujus ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam: ita probo, ut me ab eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Numquam ille me opprimet consilio: numquam illo artificio pervertet: numquam ingenio me suo labefactare, atque infirmare conabitur: novi omnes hominis petitiones, rationesque dicendi: saepe in iisdem, saepe in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio judicem fieri arbitretur.

Te vero, Caecili, quemadmodum sit elusurus, quam omni ratione jactaturus, videre jam videor: quoties ille tibi potestatem, optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis, factum esse nec ne verum esse, an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum. Qui tibi aestus, qui error, quae tenebrae, dii immortales, erunt homini minime malo? Quid, cum accusationis tuae membra dividere coeperit, et in digitis suis singulas partes causae constituere? quid, cum unumquodque transigere, expedire, absolvere? Ipse profecto metuere incipies, ne innocenti periculum facesseris. Quid, cum commiserari, conqueri, et ex illius invidia deonerare aliquid, et in te trajicere coeperit? commemorare quaestoris cum praetore necessitudinem constitutam? morem majorum? sortis religionem? Poteris ne ejus orationis subire invidiam? Vide modo, etiam atque etiam considera; mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modo verbis te obrua', sed gestu ipso, ac motu corporis praestringat aciem ingenii tui, teque ab institutis tuis, cogitationibusque abducat. Atque hujusce rei judicium jam continuo video futurum. Si enim mihi hodie respondere ad haec, quae dico, potueris: si ab isto libro, quem tibi magister ludi nescio qui ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris, posse te et illi quoque judicio non deesse, et causae, atque officio tuo satisfacere arbitrabor: sin mecum in hac prolusione nihil fueris: quem te in ipsa pugna cum acerrimó adversario fore putemus?

XV. Esto: ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis, et disertis. Est tamen hoc aliquid: tametsi non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus, et paratissimus esse debet. Verumtamen L. Apuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non aetate, sed usu forensi, atque exercitatione tironem. Deinde, ut opinor, habet Allienum, hunc tamen a subselliis: qui quid in dicendo posset, numquam satis attendi: in clamando quidem video eum esse bene robustum, atque exercitatum: in hoc spes tuae sunt omnes. Hic, si tu eris actor constitutus, totum judicium sustinebit. At ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum potest, sed consulet laudi, et existimationi tuae: et ex eo, quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tamen

aliquid esse videare. Ut in actoribus Graecis fieri videmus: saepe illum, qui est secundarum, aut tertiarum partium, cum possit aliquanto clarius dicere, quam ipse primarum, multum submittere, ut ille princeps quam maxime excellat: sic faciet Allienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur: minus aliquanto contendet, quam potest. Iam hoc considerate, cujusmodi accusatores in tanto judicio simus habituri: cum et ipse Allienus ex ea facultate: si quam habet, aliquantum detracturus sit: et Caecilius tum denique se aliquid futurum putet, si Allienus minus vehemens fuerit, et sibi primas in dicendo partes concesserit. Quartum quem sit habiturus, non video, nisi quem forte ex illo grege moratorum, qui subscriptionem sibi postularunt, cuicumque vos delationem dedissetis. Ex quibus alienissimis hominibus, ita paratus venis, ut tibi hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea, quae dixerint, certo loco, aut singulatim unicuique respondeam: sic breviter, quoniam non consulto: sed casu in eorum mentionem incidi, quasi praeteriens satisfaciam universis.

XVI. Tanta ne vobis inopia videor esse amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam praeripere conemini potius, quam aliquos a columna Menia vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit, Tullio, me opponite. Quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non solum, ne quid enunties, sed etiam ne quid auferas, custodiendus sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissime respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam, a me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor, me invito, adspirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat. Verum, ut ad te, Caecili, redeam, quam multa te deficiant vides: quam multa sint in te, quae reus nocens in accusatore suo cupiat esse, profecto tam intelligis. Quid ad haec dici potest? non enim quaero, quid tu dicturus sis: video mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet: qui, se te recte monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas, neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices? an id, quod

dictitas, injuriam tibi fecisse Verrem? Arbitror: neque enim esset verisimile, cum omnibus Siculis faceret injurias, te illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed ceteri Siculi ultorem suarum injuriarum invenerunt: tu, dum tuas injurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis, ut ceterorum quoque injuriae sint impunitae, atque inultae: et hoc te praeterit, non id solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci: in quo utrumque sit, eum superiorem esse, in quo alterum, in eo non, quid is velit, sed quid facere possit, quaeri solere. Quod si ei potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres injuriam fecerit, utrum tandem censes hos judices gravius ferre oportere, te ab illo esse laesum, an provinciam Siciliam esse vexatam, ac perditam? Opinor, concedis, multo hoc et esse gravius, et ab omnibus ferri gravius oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accusando provincia; nam provincia accusat, cum is agit causam, quem sibi illa defensorem sui juris, ultorem injuriarum, actorem causae totius adoptavit.

XVII. At eam tibi C. Verres fecit injuriam, quae ceterorum quoque animos posset alieno incommodo commovere. Minime; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis injuria dicatur, quae causa inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me; nam iste eam profecto, nisi plane nihil sapit, numquam proferet. Agonis est quaedam Lilybaetana, liberta Veneris Erycinae: quae mulier ante hunc quaestorem, copiosa plane, et locuples fuit. Ab hac praefectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per injuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Venereorum, et eorum, qui a Venere se liberaverunt, ut praefecto illi religionem Veneris, nomenque objiceret, dixit et se, et omnia sua Veneris esse. Ubi hoc quaestori Caecilio, viro optimo, et homini aequissimo, nuntiatum est, vocari ad se Agonidem jubet: judicium dat statim SI PARERET, EAM SE, ET SVA VENERIS ESSE DIXISSE: judicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris mittit, ipsam Veneri in servitutem adjudicat, deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita, dum pauca mancipia Veneris nomine Agonis, ac religione re-

tinere vult, fortunas omnes, libertatemque suam istius injuria perdidit. Lilybaeum Verres venit postea, rem cognoscit, factum improbat, cogit quaestorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redigisset, eam mulieri omnem adnumerare, et reddere. Est adhuc, id quod vos omnes admirari video, non Verres, sed Q. Mutius. Quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem? aequius ad levandam mulieris calamitatem? vehementius ad quaestoris libidinem coercendam? Summe haec omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repente, e vestigio, ex homine, tamquam aliquo Circaeo poculo, factus est Verres; redit ad se atque ad mores suos; nam ex illa pecunia magnam partem ad se vertit, mulieri reddidit quantulum visum est.

XVIII. Hic tu, si laesum te a Verre esse dices, patiar, et concedam: si injuriam tibi factam querere, defendam, et negabo. Deinde de injuria, quae tibi facta sit, neminem nostrum graviorem vindicem esse oportet, quam te ipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te postea coenavit, utrum te perfidiosum, an praevaricatorem existimari mavis? video esse necesse alterutrum. Sed ego tecum in eo non pugnabo, quo minus utrum velis eligas. Quid, si ne injuriae quidem, quae tibi ab illo facta sit causa remanet? quid habes, quod possis dicere, quamobrem non modo mihi, sed cuiquam anteponare? nisi forte illud, quod dicturum te esse audio, quaestorem illius fuisse. Quae causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrum illi amicior esse deberet. In contentione suscipiendarum inimicitiarum, ridiculum est putare, causam necessitudinis ad inferendum periculum justam videri oportere. Etenim si plurimas a tuo praetore injurias accepisses, tamen eas ferendo majorem laudem, quam ulciscendo mererere: cum vero nullum illius in vita rectius factum sit, quam id, quod tu injuriam appellas, hi statuent, hanc causam, quam ne in alio quidem probarent, in te justam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam injuriam ab illo accepisti, tamen, quoniam quaestor ejus fuisti, non potes eum sine ulla vituperatione accusare: si vero nulla tibi facta est injuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare cum incertum sit de injuria, quemquam esse horum putas, qui

non malit, te sine vituperatione, quam cum scelere discedere?

XIX. At vide, quid differat inter meam opinionem, ac tuam. Tu, cum omnibus rebus inferior sis, hac una in re te mihi anteferri putas oportere, quod quaestor illius fueris: ego, si superior caeteris rebus esses, hanc unam ob causam te accusatorem repudiari putarem oportere. Sic enim a majoribus nostris accepimus, praetorem quaestori suo parentis loco esse oportere: nullam neque justiorem, neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam provinciae, quam officii, quam publicam muneris societatem, Quamobrem si jure eum posses accusare, tamen, cum is tibi parentis numero fuisset, id pie facere non posses: cum vero neque injuriam acceperis, et praetori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi injustum, impiumque bellum inferre conari. Etenim ista quaestura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem, qui quaestor ejus fueris, accuses: non ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque fere unquam venit in contentionem de accusando, qui quaestor fuisset, quin repudiaretur. Itaque neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignitatem repudiatus est: sed ne libido violandae necessitudinis auctoritate judicum comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Iulio contendit, ut tu mecum. Quaestor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Iulius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quod, ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper haec causa plurimum valuit: semper haec ratio accusandi fuit honestissima, pro sociis, pro salute provinciae, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere: ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere.

XX. Etenim si probabilis est eorum causa, qui injurias suas persequi volunt: qua in re dolori suo, non reip. commodis serviunt: quanto illa causa honestior, quae non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta injuria, sociorum, atque amicorum populi Rom. dolore, atque injuriis commoveri? Nuper

cum in P. Gabinium vir fortissimus, et innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet, et contra Q. Caecilius peteret, isque se veteres inimicitias jam diu susceptas persequi diceret, cum auctoritas, et dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa justissima, quod eum sibi Achaei patronum adoptarant. Etenim, cum lex ipsa de pecuniis repetundis, sociorum, atque amicorum populi Rom. causa parata sit, iniquum est, non eum legis, judiciique actorem idoneum maxime putari, quem actorem causae suae socii, defensoremque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. An, quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet aequius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior commemoratio? Accusavi eum, cui quaestor fueram, quicum me sors, consuetudoque majorum, quicum me deorum, hominumque judicium conjunxerat: an accusavi rogatu sociorum, atque amicorum? delectus sum ab universa provincia, qui ejus jura, fortunasque defenderem? Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum causa, apud quos quaestor fueris, quam eum, cujus quaestor fueris, accusare? Clarissimi viri nostrae civitatis' temporibus optimis, hoc sibi amplissimum, pulcherrimumque docebant, ab hospitibus, clientibusque suis, ab exteris nationibus, quae in amicitiam populi Rom. ditionemque essent, injurias propulsare, eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum sapientem, clarissimum virum, et prudentissimum, cum multis graves inimicitias gessisse accepimus, propter Hispanorum, apud quos consul fuerat, injurias: nuper Cn. Domitium scimus Decimo Silano diem dixisse propter unius hominis Ægritomari, paterni amici, atque hospitis injurias.

XXI. Neque enim magis animos hominum nocentium res umquam ulla commovit, quam haec majorum consuetudo longo intervallo repetita, ac relata, sociorum querimoniae delatae ad hominem non inertissimum, susceptae ab eo, qui videbatur eorum fortunas fide, diligentiaque sua posse defendere. Hoc timent homines hoc laborant, hoc institui, atque adeo institutum referri, ac renovari moleste ferunt; putant fore, uti, si paulatim haec consuetudo serpere, ac prodire coeperit, per homines honestissimos, virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos, aut illiusmodi quadruplatores, leges, judiciaque ad-

ministrentur. Cujus consuetudinis, atque instituti patres, majoresque nostros non poenitebat tum, cum P. Lentulus, is, qui princeps senatus fuit, accusabat M. Aquilium, subscriptore C. Rutilio Rufo: aut cum P. Africanus, homo virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus, postea quam bis consul, et censor fuerat, L. Cottam in judicium vocabat. Iure tum florebat populi Rom. nomen: jure auctoritas hujus imperii, civitatisque majestas gravis habebatur: nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc, homine parvis opibus, ac facultatibus, praedito, simulant sese mirari, cum moleste ferant. Quid sibi iste vult? accusatorem ne se existimari, qui antea defendere consueverat; nunc praesertim, ea jam aetate, cum aedilitatem petat? Ego vero aetatis non modo meae, sed multo etiam superioris, et honoris amplissimi puto esse, et accusare improbos, et miseros, calamitososque defendere, Et profecto aut hoc remedium est aegrotae, ac prope desperatae reip. judiciisque corruptis, ac contaminatis paucorum vitio, ac turpitudine, homines ad legum defensionem, judiciorumque auctoritatem quam honestissimos, et integerrimos, diligentissimosque accedere: aut, si ne hoc quidem prodesse poterit, profecto nulla umquam medicina his tot incommodis reperietur. Nulla salus reip. major est, quam eos, qui alterum accusant, non minus de laude, de honore, de fama sua, quam illos, qui accusantur, de capite, ac fortunis suis pertimescere.

XXII. Itaque semper iis diligentissime, laboriossimeque accusarunt, qui seipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sunt. Quamobrem hoc statuere, judices, debetis, Q. Caecilium, de quo nulla umquam opinio fuerit, nullaque in hoc ipso judicio exspectatio futura sit, qui neque, ut ante collectam famam conservet, neque uti reliqui temporis spem confirmet, laborat, non nimis hanc causam severe, non nimis accurate, non nimis diligenter acturum: habet enim nihil, quod in offensione deperdat: ut turpissime, flagitiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obsides habet populus Rom. quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare, ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum: habet honorem, quem petimus: habet spem, quam propositam nobis habemus: habet exi-

stimationem multo sudore, labore, vigiliisque collectam: ut, si in hac causa nostrum officium, ac diligentiam probaverimus, haec, quae dixi, retinere per populum Rom. incolumia, ac salva possimus: si tantulum offensum, titubatumque sit, ut ea, quae singulatim, ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. Quapropter, judices, vestrum est deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem causae, ac judicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Caecilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Rom. ne tam honestam, tam severam, diligentemque accusationem neque vobis placuisse, neque ordini vestro placere arbitretur, providete.

M. T. CICERONIS

ORATIO

QUAE PROEMIUM, SIVE PRINCIPIUM EST PRIMAE ACTIONIS

IN C. VERREM

—

ARGUMENTUM.

Quaestio; An Ciceroni in C. Verre accusando novum agendi genus concedendum sit propter insidias ejus, id conantis, ut in annum sequentem, ad alium Praetorem, aliosque iudices causa produceretur. Postulat novum agendi genus Cicero, consiliumque suum copiose aperit. Praetor, M. Glabrio; judices in consilio, lectissimi Senatores. Habita est in foro anno U. C. 683. Ciceronis 37. Hac Oratione Cicero spem fraudis Verri praecidit.

Quod erat optandum maxime, judices, et quod unum ad invidiam vestri ordinis, infamiamque judiciorum sedandam maxime pertinebat; id non humano consilio, sed prope divinitus datum, atque oblatum vobis summo reip. tempore videtur. Inveteravit enim jam opinio perniciosa reip. nobisque periculosa, quae non modo Romae, sed et apud exteras nationes, omnium sermone percrebuit, his judiciis, quae nunc sint, pecuniosum hominem, quamvis sit nocens, neminem posse damnari. Nunc in ipso discrimine ordinis, judiciorumque vestrorum cum sint parati, qui concionibus, et legibus hanc invidiam senatus inflammare conentur, reus in judicium adductus est C. Verres, homo vita, atque factis omnium jam opinione damnatus: pecuniae magnitudine, sua spe, ac praedicatione absolutus. Huic ego causae, judices, cum summa voluntate, et expectatione populi Rom. actor ac-

cessi, non ut augerem invidiam ordinis, sed ut infamiae communi succurrerem. Adduxi enim hominem, in quo reconciliare existimationem judiciorum amissam, redire in gratiam cum populo R. satisfacere exteris nationibus possetis: depeculatorem aerarii, vexatorem Asiae, atque Pamphiliae, praedonem juris urbani, labem, atque perniciem provinciae Siciliae. De quo si vos severe, religioseque judicaveritis, auctoritas ea, quae in vobis remanere debet, haerebit: sin istius ingentes divitiae judiciorum religionem, veritatemque perfregerint, ego hoc tamen assequar, ut judicium potius reip., quam aut reus judicibus. aut accusator reo defuisse videatur.

II. Equidem ut de me confitear, judices, cum multae mihi a C. Verre insidiae terra, marique factae sint, quas partim mea diligentia devitarim, partim amicorum studio, officioque repulerim; numquam tamen neque tantum periculum mihi adire visus sum, neque tautopere pertimui, ut nunc in ipso judicio. Neque tantum me expectatio accusationis meae. concursusque tantae multitudinis, quibus ego rebus vehementissime perturbor, commovet, quantum istius insidiae nefariae, quas uno tempore mihi, M. Glabrioni praetori, sociis, exteris nationibus, ordini, nomini denique senatorio facere conatur: qui ita dictitat, iis esse metuendum, qui, quod ipsis solis satis esset, surripuissent: se tantum rapuisse, ut id multis satis esse possit: nihil esse tam sanctum, quod non violari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit. Quod si, quam audax est ad conandum, tam esset obscurus in agendo, fortasse aliqua in re nos aliquando fefelisset: verum hoc adhuc percommode cadit, quod cum incredibili ejus audacia singularis stultitia conjuncta est. Nam ut apertus in corripiendis pecuniis fuit, sic in spe corrumpendi judicii perspicua sua consilia, conatusque omnibus fecit. Semel ait se in vita pertimuisse: tum, cum primum reus a me factus sit: quod, cum e provincia recens esset, invidiaque, et infamia non recenti, sed vetere, ac diuturna flagraret, tum ad judicium corrumpendum tempus alienum offenderet. Itaque cum ego diem in Siciliam inquirendi perexiguam postulavissem, invenit iste, qui sibi in Achaiam biduo breviorem diem postularet: non ut idem conficeret diligentia, et industria sua, quod ego meo

labore, et vigiliis consecutus sum. Etenim ille Achaicus inquisitor ne Brundusium quidem pervenit: ego Siciliam totam quinquaginta diebus sic obii, ut omnium populorum, privatorumque litteras, injuriasque cognoscerem: ut perspicuum cuivis esse posset, hominem ab isto quaesitum esse, non qui reum suum adduceret, sed qui meum tempus obsideret.

III. Nunc homo audacissimus, atque amentissimus hoc cogitat: intelligit me ita paratum, atque instructum in judicium venire, ut non modo in auribus vestris, sed in oculis omnium sua furta, atque flagitia defixurus sim. Videt senatores multos esse testes audaciae suae: videt multos equites Romanos, frequentes praeterea cives, atque socios, quibus ipse insignes injurias fecerit. Videt etiam tot tam graves ab amicissimis civitatibus legationes cum publicis auctoritatibus, ac testimoniis convenisse. Quae cum ita sint, usque eo de omnibus bonis male existimat, usque eo senatoria judicia perdita, profligataque esse arbitratur, ut hoc palam dictitet, non sine causa se cupidum pecuniae fuisse, quoniam tantum in pecunia praesidium experiatur esse: sese, id quod difficillimum fuerit, tempus ipsum emisse judicii sui, quo cetera facilius emere posset: ut, quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitaret. Quod si non modo in causa, verum in aliquo honesto praesidio, aut alicujus eloquentia, aut gratia spem aliquam collocasset, profecto non haec omnia colligeret, atque aucuparetur, non usque eo despiceret, contemneretque ordinem senatorium, ut arbitratu ejus deligeretur ex senatu, qui reus fieret: qui, dum hic quae opus essent compararet, causam interea ante eum diceret. Quibus ego rebus quid iste speret, et quo animum intendat, facile perspicio. Quamobrem vero se confidat aliquid perficere posse, hoc Glabrione praetore, et hoc consilio, intelligere non possum. Unum illud intelligo, quod populus Romanus in rejectione judicum judicavit, ea spe istum fuisse praeditum, ut omnem rationem salutis in pecunia poneret; hoc erepto praesidio, ut nullam sibi rem adjumento fore arbitraretur.

IV. Etenim quod est ingenium tantum? quae tanta facultas dicendi, et copia, quae istius vitam, tot vitiis, flagitiisque convictam, jampridem omnium voluntate, ju-

dicioque damnatam aliqua ex parte possit defendere? Cujus, ut adolescentiae maculas, ignominiasque praeteream, quaestura, primus gradus honoris, quid aliud habet in se, nisi Cn. Carbonem spoliatum a quaestore suo pecunia publica? nudatum, et proditum consulem? desertum exercitum? relictam provinciam? sortis necessitudinem, religionemque violatam? Cujus legatio exitium fuit Asiae totius, et Pamphiliae: quibus in provinciis multas domos, plurimas urbes, omnia fana depeculatus est, cum in Cn. Dolabellam scelus suum illud pristinum renovavit, et instauravit quaestorium: cum eum, cui legatus, et pro quaestore fuisset, et in invidiam suis maleficiis adduxit, et in ipsis periculis non solum deseruit, sed etiam oppugnavit, ac prodidit. Cujus praetura urbana aedium sacrarum fuit, publicorumque operum depopulatio: simul in jure dicendo bonorum, possessionumque, contra omnium instituta, addictio, et condonatio. Iam vero omnium vitiorum suorum plurima, et maxima constituit monumenta, et judicia in provincia Sicilia: quam iste per triennium ita vexavit, ac perdidit, ut ea restituit in antiquum statum nullo modo possit: vix autem per multos annos, innocentesque praetores aliqua ex parte recreari aliquando posse videatur. Hoc praetore Siculi neque suas leges, neque nostra senatusconsulta, neque communia jura tenuerunt: tantum quisque habet in Sicilia, quantum hominis avarissimi, et libidinosissimi aut imprudentiam subterfugit, aut satietati superfuit.

V. Nulla res per triennium, nisi ad nutum istius, judicata est: nulla res tam patria cujusquam, atque avita fuit, quae non ab eo imperio istius abjudicaretur. Innumerabiles pecuniae ex aratorum bonis, novo, nefarioque instituto coactae: socii fidelissimi in hostium numero existimati: cives R. servilem in modum cruciati, et necati: homines nocentissimi propter pecunias judicio liberati, honestissimi, atque integerrimi absentes rei facti, indicta causa damnati, et ejecti: portus munitissimi, maximae, tutissimaeque urbes piratis, praedonibusque patefactae: nautae, militesque Siculorum, socii nostri, atque amici fame necati: classes optimae, atque opportunissimae cum magna ignominia populi Romani amissae, et perditae. Idem iste praetor monumenta antiquissima

partim regum locupletissimorum, quae illi ornamento urbibus esse voluerunt, partim etiam nostrorum imperatorum, quae victores civitatibus Siculis aut dederunt, aut reddiderunt, spoliavit, nudavitque omnia. Neque hoc solum in statuis, ornamentisque publicis fecit; sed etiam delubra omnia sanctissimis religionibus consecrata depeculatus est: deum denique nullum Siculis, qui ei paulo magis affabre, atque antiquo artificio factus videretur, reliquit. In stupris vero, et flagitiis nefarias ejus libidines commemorare pudore deterreor; simul illorum calamitatem commemorando augere nolo, quibus liberos, conjugesque suas integras ab istius petulantia conservare non licitum est. At enim haec ita commissa sunt ab isto, ut non cognita sint ab omnibus. Hominem esse arbitror neminem, qui nomen istius audierit, quin facta quoque ejus nefaria commemorare possit: ut mihi magis timendum sit, ne multa crimina praetermittere, quam ne qua in istum fingere existimer. Neque enim mihi videtur haec multitudo, quae ad audiendum convenit, cognoscere ex me causam voluisse; sed ea, quae scit, mecum recognoscere.

VI. Quae cum ita sint, iste homo amens, ac perditus alia mecum ratione pugnat: non id agit, ut alicujus eloquentiam mihi opponat: non gratia, non auctoritate cujusquam, non potentia nititur: simulat his rebus confidere: sed video, quid agat, neque enim agit occultissime; proponit inania mihi nobilitatis, hoc est, hominum arrogantium nomina; qui non tam me impediunt, quod nobiles sunt, quam adjuvant, quod noti sunt; simulat se eorum praesidio confidere, cum interea aliud quiddam jam diu machinetur. Quam spem nunc habeat in manibus, et quid moliatur, breviter jam, judices, exponam: sed prius, ut ab initio res ab eo constituta sit, quaeso, cognoscite. Primum ut e provincia rediit, redemtio est hujus judicii facta grandi pecunia: ea mansit in conditione, atque pacto usque ad eum finem, dum judices rejecti sunt: posteaquam rejectio judicum facta est: quod et in sortitione istius spem fortuna populi Romani, et in rejiciendis judicibus mea diligentia istorum impudentiam vicerat, renunciata est tota conductio. Praeclare se res habebat: libelli nominum vestrorum, consiliisque hujus in manibus erant omnium; nulla nota, nullus color,

nullae sordes videbantur his sententiis allini posse: cum iste repente ex alacri, atque laeto sic erat humilis, atque demissus, ut non modo populo Rom. sed etiam sibi ipse condemnatus videretur. Ecce autem repente, his diebus paucis, comitiis consularibus factis, eadem illa vetera consilia pecunia majore repetuntur, eademque vestrae famae, fortunisque omnium insidiae per eosdem homines comparantur. Quae res primo, judices, pertenui nobis argumento, judicioque patefacta est: post aperto suspicionis introitu ad omnia intima istorum consilia sine ullo errore pervenimus.

VII. Nam ut Hortensius Cos. designatus domum reducebatur e campo cum maxima frequentia a multitudine, fit obviam casu ei multitudini C. Curio, quem ego hominem honoris potius, quam contumeliae causa nominatum volo. Etenim ea dicam, quae ille, si commemorari noluisset, non tanto in conventu, tam aperte, palamque dixisset: quae tamen a me pedetentim, cauteque dicentur, ut et amicitiae nostrae, et dignitatis illius habita ratio esse intelligatur. Videt ad ipsum fornicem Fabianum in turba Verrem: appellat hominem, et ei voce maxima gratulatur: ipsi Hortensio, qui Consul erat factus, propinquis, necessariisque ejus, qui cum aderant, verbum nullum facit: cum hoc consistit, hunc amplexatur, hunc jubet sine cura esse. *Renuntio*, inquit, *tibi, te hodiernis comitiis esse absolutum.* Quod cum tam multi homines honestissimi audissent, statim ad me defertur: immo vero, ut quisque me viderat, narrabat. Aliis illud indignum, aliis ridiculum videbatur: ridiculum iis, qui istius causam in testium fide, in criminum ratione, in judicum potestate, non in comitiis consularibus positam arbitrabantur: indignum his, qui altius perspiciebant, et hanc gratulationem ad judicium corrumpendum spectare arbitrabantur. Etenim sic ratiocinabantur, sic honestissimi homines inter se, et mecum loquebantur: aperte jam ac perspicue nulla esse judicia: *qui reus pridie jam ipse se condemnatum putabat, is, posteaquam defensor ejus Consul est factus, absolvitur.* Quid igitur? quod tota Sicilia, quod omnes Siculi, omnes negotiatores, omnes publicae, privataeque litterae Romae sunt, nihil ne id valebit? Nihil, invito Consule designato. Quid judices? non crimina, non testes, non existimationem po-

puli Romani sequentur? Non: omnia in unius potestate, ac moderatione vertentur. Vere loquar, judices: vehementer me haec res commovebat. Optima enim quisque ita loquebatur: *iste quidem tibi eripietur: sed nos non tenebimus judicia diutius: etenim quis poterit, Verre absoluto, de transferendis judiciis recusare?* Erat omnibus molestium: neque eos tam istius hominis perditi subita laetitia, quam hominis amplissimi nova gratulatio commovebat. Cupiebam dissimulare, me id moleste ferre: cupiebam animi dolorem vultu tegere, et taciturnitate celare.

VIII. Ecce autem illis ipsis diebus, cum Praetores designati sortirentur, et M. Metello obtigisset, ut is de pecuniis repetundis quaereret; nuntiatur mihi, tantam isti gratulationem esse factum, ut is quoque domum pueros mitteret, qui uxori suae nuntiarent. Sane ne haec quidem res mihi placebat: neque tamen quid tantopere in hac sorte metuendum mihi esset, intelligebam. Unum illud ex hominibus certis, ex quibus omnia comperi, reperiebam, fiscos complures cum pecunia Siciliensi a quodam senatore ad equitem Romanum esse translatos: ex his quasi x fiscos ad senatorem illum relictos esse comitiorum meorum nomine: divisores omnium tribuum noctu ad istum vocatos. Ex quibus quidam, qui se omnia mea causa debere arbitrabatur, eadem illa nocte ad me venit: demonstrat, qua iste oratione usus esset: commemorasse istum, quam liberaliter eos tractasset etiam antea, cum ipse praeturam petisset, et proximis Consularibus, Praetoriisque comitiis: deinde continuo esse pollicitum, quantam vellent pecuniam, si me aedilitate dejecissent. Hic alios negasse se audere, alios respondisse, non putare id perfici posse: inventum tamen esse fortem amicum, ex eadem familia Q. Verrem, Romilia, ex optima divisorum disciplina, patris istius discipulum, atque amicum, qui H-S quingentis millibus depositis, id se perfecturum polliceretur: et fuisse tamen nonnullos, qui se una facturos esse dicerent; quae cum ita essent, sane benevolo animo me, ut maguopere caverem, praemonebat.

IX. Sollicitabar rebus maximis uno, atque eo perexiguo tempore. Urgebant comitia: et his ipsis oppugnabar grandi pecunia. Instabat judicium: ei quoque negotio fisci Sicilienses minabantur. Agere, quae ad judicium perti-

nebant libere comitiorum metu deterrebar: petitioni toto animo servire propter judicium non licebat. Minari denique divisoribus ratio non erat, propterea quod eos intelligere videbam, me hoc judicio districtum, atque obligatum futurum. Atque hoc ipso tempore Siculis denuntiatum esse audio primum ab Hortensio, domum ad illum ut venirent: Siculos in eo sane liberos fuisse, quum, quamobrem arcesserentur, intelligerent, non venisse. Interea comitia nostra, quorum iste se, ut ceterorum hoc anno comitiorum, dominum esse arbitrabatur, haberi coepta sunt. Cursare iste homo potens cum filio blando, et gratioso circum tribus: paternos amicos, hoc est, divisores, appellare omnes, et convenire. Quod cum esset intellectum, et animadversum, fecit animo libentissimo Populus Romanus ut, cujus divitiae me de fide deducere non potuissent, ne ejusdem pecuniae de honore dejicerent. Posteaquam illa petitionis magna cura liberatus sum, animo coepi multo magis vacuo, ac soluto nihil aliud, nisi de judicio agere, et cogitare. Reperio, judices, haec ab istis consilia inita, et constituta, ut quaecumque opus esset ratione res ita duceretur, ut apud M. Metellum praetorem causa diceretur: in eo esse haec commoda: primum M. Metellum, amicissimum: deinde Hortensium Consulem non solum, sed etiam Q. Metellum: qui quam isti sit amicus, attendite. Dedit enim praerogativam suae voluntatis ejusmodi, ut isti pro praerogativis eam reddidisse videatur. An me taciturum tantis de rebus existimavistis? et in tanto reip. existimationisque meae periculo cuiquam consulturum potius, quam officio, et dignitati meae? Arcessit alter consul designatus Siculos: veniunt nonnulli, propterea quod L. Metellus esset praetor in Sicilia: cum iis ita loquitur: se consulem esse, fratrem suum alterum Siciliam provinciam obtinere, alterum esse quaesiturum de pecuniis repetundis: Verri ne noceri possit, multis rationibus esse provisum.

X. Quid est, quaeso, Metelle, judicium corrumpere, si hoc non est? testes, praesertim Siculos, timidos homines, et afflictos, non solum auctoritate deterrere, sed etiam consulari metu, et duorum Praetorum potestate? Quid faceres pro homine innocente, et propinquo, cum propter hominem perditissimum, atque alienissimum de officio, ac dignitate decedis, et committis, ut, quod ille

dictitat, alicui, qui te ignorat, verum esse videatur? Nam hoc Verrem dicere ajebant, te non fato, ut ceteros ex vestra familia, sed opera sua consulem factum. Duo igitur Coss. et Quaesitor erunt ex illius voluntate. Non solum effugiemus, inquit, hominem in quaerendo nimium diligentem, nimium servientem populi existimationi, M. Glabrionem. Accedet nobis etiam illud : judex est M. Caesonius, collega nostri accusatoris, homo in rebus judicandis spectatus, et cognitus, quem minime expediat esse in eo consilio, quod conemur aliqua ratione corrumpere: propterea quod jam antea, cum judex in Iuniano consilio fuisset, turpissimum illud facinus non solum graviter tulit, sed etiam in medium protulit: hunc judicem ex Kal. Ian. non habebimus. Qu. Manlium, et Qu. Cornificium, duos severissimos, atque integerrimos judices, quod trib. pleb. tum erunt, judices non habebimus. P. Sulpicius, judex tristis, et integer, magistratum ineat necesse est Nonis Decembribus. M. Crepereius ex acerrima illa equestri familia, et disciplina; L. Cassius ex familia tum ad ceteras res, tum ad judicandum severissima; Cn. Tremellius, homo summa religione, et diligentia: tres hi homines veteres tribuni militares sint designati: ex Kal. Ianuar. non judicabunt. Subsortiemur etiam in M. Metelli locum, quoniam is huic ipsi quaestioni praefuturus est. Ita secundum Kalendas Ianuar. et Praetore, et prope toto consilio commutato, magnas accusatoris minas, magnamque judicii expectationem ad nostrum arbitrium, libidinemque eludemus. Nonne sunt hodie Sextiles: hora nona convenire coepistis hunc diem jam ne numerant quidem. Decem dies sunt ante ludos votivos, quos Cn. Pompeius facturus est: hi ludi dies quindecim auferent: deinde continuo Romani consequentur. Ita prope XL. diebus interpositis, tum denique se ad ea, quae a nobis dicta erunt, responsurus esse arbitrautur: deinde se ducturos et dicendo, et excusando, facile ad ludos Victoriae. Cum his plebejos esse conjunctos: secundum quos aut nulli, aut pauci dies ad agendum futuri sunt. Ita defessa, ac refrigerata accusatione, rem integram ad M. Metellum praetorem esse venturam: quem ego hominem, si ejus fidei diffisus essem, judicem non retinuissem. Nunc tamen eo animo sum, ut eo judice, quam Praetore, hanc rem transigi malim : et jurato suam, quam injurato aliorum tabellas committere. *

XI. Nunc ego, judices, jam vos consulo, quid mihi faciendum putetis: id enim consilii mihi profecto taciti dabitis, quod egomet mihi necessario capiendum intelligo. Si utar ad dicendum meo legitimo tempore, mei laboris, industriae, diligentiaeque capiam fructum: et accusatione perficiam, ut nemo unquam post hominum memoriam paratior, vigilantior, compositior ad judicium venisse videatur. Sed in hac laude industriae meae reus ne elabatur, summum periculum est. Quid est igitur, quod fieri possit? non obscurum, opinor, neque absconditum. Fructum istum laudis, qui ex perpetua oratione percipi potuit, in alia tempora reservemus: nunc hominem tabulis, testibus, privatis, publicisque litteris auctoritatibusque accusemus. Res omnis mihi tecum erit, Hortensi. Dicam aperte. Si te mecum dicendo, ac diluendis criminibus in hac causa contendere putarem, ego quoque in accusando, atque in explicandis criminibus operam consumerem: nunc, quoniam pugnare contra me instituisti, non tam ex tua natura, quam ex istius tempore, et causa malitiose, necesse est istiusmodi rationi aliquo consilio obsistere. Tua ratio est, ut secundum binos ludos mihi respondere: incipias: mea, ut ante primos ludos comperendinem. Ita fiet, ut tua ista ratio existimetur astuta: meum hoc consilium necessarium.

XII. Verum illud, quod institueram dicere, mihi rem tecum esse, hujusmodi est. Ego cum hanc causam Siculorum rogatu recepissem, idque mihi amplum, et praeclarum existimassem, eos velle meae fidei, diligentiaeque periculum facere, qui innocentiae, abstinentiaeque fecissent: tam, suscepto negotio, majus mihi quiddam proposui, in quo meam in rempublicam voluntatem populus Romanus perspicere posset. Nam illud mihi nequaquam dignum industria, conatuque meo videbatur, istum a me in judicium jam omnium judicio condemnatum vocari, nisi ista tua intolerabilis potentia, et ea cupiditas, qua per hosce annos in quibusdam judiciis usus est, etiam in istius hominis desperati causa interponeretur. Nunc vero, quoniam haec te omnis dominatio, regnumque judiciorum tantopere delectat; et sunt homines, quos libidinis, infamiaeque suae neque pudeat, neque taedeat, qui quasi de industria in odium, offensionemque populi Romani irruere videantur: hoc me profiteor suscepisse, magnum

fortasse onus, et mihi periculosum, verumtamen dignum, in quo omnes nervos aetatis, industriaeque meae contenderem. Quoniam totus ordo, paucorum improbitate, et audacia premitur, et urgetur infamia judiciorum; profiteor huic generi hominum me inimicum, accusatorem odiosum, assiduum, acerbum adversarium. Hoc mihi sumo, hoc mihi deposco, quod agam in magistratu, quod agam ex eo loco, ex quo me populus Romanus ex Kal. Ian. secum agere de repub. ac de hominibus improbis voluit: hoc munus Ædilitatis meae populo Romano amplissimum, pulcherrimumque polliceor: moneo, praedico, ante denuntio, qui aut deponere, aut recipere, aut accipere, aut polliceri, aut sequestres, aut interpretes corrumpendi judicii solent esse; quique ad hanc rem aut potentiam, aut impudentiam suam professi sunt, abstineant in hoc judicio manus, animosque ab hoc scelere neferio.

XIII. Erit tum Consul Hortensius cum summo imperio, et potestate; ego autem Ædilis, hoc est, paullo amplius, quam privatus: tamen haec hujusmodi res est, quam me acturum esse polliceor, ita populo Romano grata, atque jucunda, ut ipse Cos, in hac causa prae me minus etiam, si fieri possit, quam privatus esse videatur. Omnia non modo commemorabuntur, sed etiam, expositis certis rebus, agentur, quae inter decem annos, posteaquam judicia ad Senatum translata sunt, in rebus júdicandis nefarie, flagitioseque facta sunt. Cognoscet ex me populus Rom. quid sit, quamobrem, cum equester ordo judicaret, annos prope quinquaginta continuos, nullo judice equite R. judicante, ne tenuissima quidem suspicio acceptae pecuniae ob rem judicandam constituta sit: quid sit, quod judiciis ad senatorium ordinem translatis, sublataque populi Rom. in unumquemque nostrum potestate, Q. Calidius damnatus dixerit, minoris HS. tricies praetorium hominem honeste non posse damnari: quid sit, quod, P. Septimio Senatore damnato, Q. Hortensio Praetore de pecuniis repetundis, lis aestimata sit eo nomine, quod ille ob rem judicandam pecuniam accepisset; quod in C. Herennio, quod in C. Popillio, Senatoribus, qui ambo peculatus damnati sunt; quod in M. Attilio, qui de majestate damnatus est, hoc planum factum est, eos pecuniam ob rem judicandam accepisse; quod inventi sint Senatores, qui, C. Verre praet. urbano sortiente, exi-

rent in eum reum, quem incognita causa condemnarent: quod inventus est Senator, qui cum judex esset, in eodem judicio et ab reo pecuniam acciperet, quam judicibus divideret, et ab accusatore, ut reum damnaret. Iam vero quomodo illam labem, ignominiam, calamitatemque totius ordinis conquerar? hoc factum esse in hac civitate, cum Senatorius ordo judicaret, ut discoloribus signis juratorum hominum sententiae notarentur? Haec omnia me diligenter, severeque acturum esse polliceor.

XIV. Quo me tandem animo fore putatis, si quid in hoc ipso judicio intellexero simili aliqua ratione esse violatum, atque commissum? Quum praesertim planum facere multis testibus possim, C. Verrem in Sicilia multis audientibus saepe dixisse: *se habere hominem potentem, cujus fiducia provinciam spoliaret: neque sibi soli pecuniam quaerere, sed ita triennium illud Praeturae Siciliensis distributum habere, ut secum praeclare agi diceret, si unius anni quaestum in rem suam converteret; alterum patronis, et defensoribus suis traderet, tertium illum uberrimum, quaestuosissimumque annum totum judicibus reservaret.* Ex quo mihi venit in mentem illud dicere, quod apud M. Glabrionem nuper cum in rejiciendis judicibus commemorassem, intellexi, vehementer populum Rom. commoveri: me arbitrari, fore, uti nationes exterae legatos ad populum Rom. mitterent, ut lex de pecuniis repetundis, judiciumque tolleretur. Si enim judicia nulla sint, tantum unumquemque ablaturum putant, quantum sibi, ac liberis suis satis esse arbitrarentur; nunc, quod ejusmodi judicia sint, tantum unumquemque auferre, quantum sibi, patronis, advocatis, praetoribus, judicibus satis futurum sit: hoc profecto infinitum esse: se avarissimi hominis cupiditati satisfacere posse, nocentissimae victoriae non posse. O commemoranda judicia, praeclaramque existimationem nostri ordinis; cum socii populi Rom. judicia de pecuniis repetundis fieri nolunt, quae a majoribus nostris sociorum causa comparata sunt! An iste unquam de se bonam spem habuisset, nisi de vobis malam opinionem animo imbibisset? Quo majore etiam, si fieri potest, apud vos odio esse debet, quam est apud populum Romanum, cum in avaritia, scelere, perjurio vos sui similes esse arbitretur.

XV. Cui loco, per deos immortales, judices, consu-

lite, ac providete: moneo, praedicoque id, quod intelligo tempus opportunissimum vobis hoc divinitus datum esse, ut odio, invidia, infamia, turpitudine totum ordinem liberetis. Nulla in judiciis severitas, nulla religio, nulla denique jam existimantur esse judicia. Itaque a populo Romano contemnimur, despicimur, gravi, diuturnaque jam flagramus infamia. Neque enim ullam aliam ob causam populus Romanus tribunitiam potestatem tanto studio requisivit: quam cum poscebat, verbo illam poscere videbatur, re vera judicia poscebat. Neque hoc Q. Catulum, hominem sapientissimum, atque amplissimum fugit, qui, Cn. Pompeio, viro fortissimo, et clarissimo, de tribunitia potestate referente, cum esset sententiam rogatus, hoc initio est summa cum auctoritate usus: *Patres conscriptos judicia male, et flagitiose tueri: quod si in rebus judicandis populi Romani existimationi satisfacere voluissent, non tantopere homines fuisse tribunitiam potestatem desideraturos.* Ipse denique Cn. Pompeius, cum primum concionem ad urbem Cos. designatus habuit: ubi id, quod maxime expectari videbatur, ostendit, se tribunitiam potestatem restituturum, factus est in eo strepitus, et grata concionis admurmuratio. Idem in eadem concione cum dixisset, *populatas vexatasque esse provincias: judicia autem turpia, et flagitiosa fieri: et rei se providere, ac consulere velle:* tum vero non strepitu, sed maximo clamore suam populus Romanus significavit voluntatem.

XVI. Nunc autem homines in speculis sunt: observant, quemadmodum sese unusquisque vestrum gerat in retinenda religione, conservandisque legibus: vident adhuc post legem tribunitiam unum Senatorem vel tenuissimum esse damnatum: quod tametsi non reprehendunt, tamen magnopere quod laudent, non habent. Nulla est enim laus, ibi esse integrum, ubi nemo est, qui aut possit, aut conetur corrumpere. Hoc est judicium, in quo vos de reo, populus Romanus de vobis judicabit. In hoc homine statuetur, possit ne, Senatoribus judicantibus, homo nocentissimus, pecuniosissimusque damnari. Deinde est hujusmodi reus, in quo nihil sit, praeter summa peccata, maximamque pecuniam: ut, si liberatus sit, nulla alia suspicio, nisi ea, quae turpissima est, residere possit: non gratia, non cognatione, non aliis recte factis

horum famae comparantur si soceri Scauri constantiam, ut ne quis te de vera, et certa possit sententia demovere: intelliget populus Romanus, integerrimo, atque honestissimo Praetore, delectoque consilio, nocenti reo magnitudinem pecuniae plus habuisse momenti ad suspicionem criminis, quam ad rationem salutis.

XVIII. Mihi certum est, non committere, ut in hac causa Praetor nobis consiliumque mutetur. Non patiar rem in id tempus adduci, ut Siculi, quos adhuc servi designatorum Coss. non moverunt, cum eos novo exemplo universo arcesserunt, eos tum lictores consulum vocent: ut homines miseri, antea socii, atque amici populi Romani, nunc servi, ac supplices, non modo jus suum, fortunasque omnes eorum imperio amittant, verum etiam deplorandi juris sui potestatem non habeant. Non sinam profecto, causa a me perorata, XL. diebus interpositis, tum nobis denique respondeant, cum accusatio nostra in oblivionem diuturnitate adducta sit: non committam, ut tum res judicetur, cum haec frequentia totius Italiae Roma discesserit, quae convenit uno tempore undique, comitiorum, judiciorum, censendique causa. Hujus judicii et laudis fructum, et offensionis periculum vestrum: laborem, sollicitudinemque nostram: scientiam, quid agatur, memoriamque, quid a quoque dictum sit, omnium puto esse oportere. Faciam hoc non novum, sed ab iis, qui nunc principes nostrae civitatis sunt, ante factum, ut testibus utar statim: illud a me novum, judices, cognoscetis, quod ita testes constituam, ut crimen totum explicem: ubi id interrogando, argumentis, atque oratione firmavero, tum testes ad crimen accommodem: ut nihil inter illam usitatam accusationem, atque hanc novam intersit, nisi quod in illa tunc, cum omnia dicta sunt, testes dantur, hic in singulas res dabuntur: ut illis quoque eadem interrogandi facultas, argumentandi, dicendique sit. Si quis erit, qui perpetuam orationem, accusationemque desideret, altera actione audiet: nunc id, quod facimus (ea ratione facimus, ut malitiae illorum consilio nostro occurramus) necessario fieri intelligat. Haec primae actionis erit accusatio. Dicimus, C. Verrem, cum multa libidinose, multa crudeliter in cives Romanos, atque in socios, multa in deos, hominesque nefarie fecerit, tum praeterea quadringenties sestertium

ex Sicilia contra leges abstulisse. Hoc testibus, hoc tabulis, privatis, publicisque auctoritatibus ita vobis planum faciemus, ut hoc statuatis, etiamsi spatium ad dicendum nostro commodo, vacuosque dies habuissemus, tamen oratione longa nihil opus fuisse.

M. TULLII CICERONIS

AD POPULUM.

ORATIO.

PRO L. MANILIA

—

ARGUMENTUM.

Quaestio: An Pompejus bello Asiatico, hoc est persequendis reliquiis Mithridaticis, ex plebiscito (legem hic appellat Cicero suo more) C. Manilii Trib, pleb. Imperator sit praeficiendus. Suasor. Cicero: Dissuasores, Q. Catulus, et Hortensius viri consulares. Acta est in foro, anno U. C. 687, Ciceronis 41. eventu prospero: nam cura Mithridatici belli, multo majore, quam Lucullus habuerat, imperio, Pompejo demandata.

1. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites; tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam, cum antea per aetatem nondum hujus auctoritatem loci attingere au-

derem, statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, eleboratum industria afferri oportère, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc quem et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe, et si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire: ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

II. Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane: quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis viris afferuntur ex Asia quotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipublicae, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, et civibus ad id bellum impe-

ratorem deposci, atque expeti: eumdem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

III. Causa quae sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est belli ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare ad persequendi studium debeat. Agitur enim populi Romani gloria, quae vobis a majoribus cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna, et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, et maxima: quibus amissis et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis, et ipsorum, et reipublicae causa consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta: quae penitus jam insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una litterarum significatione cives Romanos necandos, trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et vicesimum regnat: et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muraena de Mithridate, duo fortissimi viri, et summi imperatores: sed ita triumpharunt, ut ille pulsus, superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Muraenam Sulla revocavit.

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit: qui posteaquam maximas aedificasset, ornassetque classes; exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset; et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam le-

gatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut, cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, a bonis hostium copiis bellum terra, marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, (Sertorianae, atque Hispaniensis), quae multo plus firmamenti, ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna, atque praeclara, non felicitatis ejus, sed virtutis; haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra: neque falsa afficta esse videatur: de vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Majores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos, tot civium Romanorum militibus uno nuncio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen extinctum esse voluerunt: vos cum Regem inultum esse patiemini, qui Legatum populi Romani consularem vinculis, ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos Legatum populi Romani omni supplicio interfectum inultum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam relinquere: sic vobis turpissimum sit id, quod accepistis, tueri, et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum, ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes Rex, socius populi Romani, atque amicus: imminent duo Reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis, atque amicis: civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Graecia vestrum auxilium expectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine

periculo posse arbitrantur. Vident, et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent aegrius) cujus adventu ipso, atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt, ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, facile rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quam ceteros; quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate; ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. Quare si propter socios nulla ipsi injuria lacessiti majores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, injuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est, ac fertilis, ut et ubertate agrorum, et veritate fructuum, et magnitudine passionis, et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si ad belli utilitatem, et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda: nam ceteris in rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem: nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit: ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest: quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent, atque exigunt; cum duo Reges cum maximis co-

plis prope adsint? cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus, atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatis ne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaretis, non solum, ut antea dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi, et ornatissimi, suas rationes, et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res, et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipublicae semper duximus: eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi, et industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim suas, et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent, Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere; sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit; id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae, solutione impedita, fidem concedisse. Non enim possunt una in civitate multi rem, atque fortunas amittere, ut non plures secum in eamdem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides, atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohaeret: ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo

gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum republica defendantur.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro, sapienti homini, et magno imperatori debeatur; dico, ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse; urbemque Asiae clarissimam, nobisque amicissimam Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso Rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam, et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas: patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus esset: Sinopen, atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia Regis, omnibus rebus ornata, atque referta, ceterasque urbes Ponti, et Cappadociae permultas uno aditu, atque adventu esse captas: Regem spoliatum regno patrio, atque avito, ad alios se Reges, atque ad alias gentes supplicem contulisse: atque haec omnia, salvis populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi, atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum haec ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens praesequeretur, dissipavisse; ut eorum collectio dispersorum, maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim

auri, atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, Rex ipse e manibus effugit: ita illum in persequendi studi maeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore, et fuga Tigranes, Rex Armenius, excepit: diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflctum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit: erat etiam alia gravis, atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbarorum pervaserat, fani locupletissimi, et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae, atque magnae novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum cammovebatur. Hic jam plura non dicam: fuit enim illud extremum, ut ex eis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis auxiliis multorum Regum, et nationum juvantur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut Regum afflictae fortunae facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut Reges sunt, aut vivunt in regno: ut regale iis nomen magnum, et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optare: nam eum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret: sed in exercitum vestrum clarum, atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poëtae solent, qui res Romanus scribunt) praeterire me nostram calamitatem: quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis

incommodis mederi fortasse potuisset, vostro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto: sed ea vos conjectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod conjungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu.

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur. Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus, ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius; qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere; scientiam rei militaris, virtutem, autoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo, atque pueritiae disciplinis, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris? ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator? qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit? plura bella gessit, quam ceteri legerunt? plures provincias confecit, quam alii concupiverunt? cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis; non offensionibus belli, sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis est erudita? Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus, atque ex bellicosissimis nationibus, Servile, navale bellum varia, et diversa genera et bellorum, et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae hujus viri scientiam fugere possit.

XI. Iam vero virtuti Cn. Pompeii, quae potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut illo dignum, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotio, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla hujus virtute, et subsidio confessus est liberatam: testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii explicavit: testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit: testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam, iter Gallorum internicione patefactum est: testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos, prostratosque conspexit: testis est iterum, et saepius Italia, quae cum Servili bello tetro, periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione Pompeii attenuatum, atque imminutum est, adventu sublatum, ac sepultum: testes vero jam omnes orae, atque omnes exterae gentes, ac nationes: denique maria omnia, tum universa, tum in singulis omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum, atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a praedonibus captas urbes esse sociorum?

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris ma-

re clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri a Brundusio nunquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum Legati populi Romani redemti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerit? Cnidum, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam, et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante Praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem, atque ignominiam reipublicae querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui Consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta, atque oppressa est? Proh dii immortales! tantam ne unius hominis incredibilis, ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum, classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? Atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus contigere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, tanti belli impetus navigavit? Qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque haec tria frumentaria subsidia reipublicae firmissimis praesidiis, classibusque munivit. Inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Gallia Cisalpina praesidiis, ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam, omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus, firmissimisque praesidiis adornavit: ipse autem, ut a Brundusio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti, interfectique sunt, partim unius hujus imperio, ac potestati se de-

diderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque tu Pamphyliam legatos, deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe, lateque dispersum, quo bello omnes gentes, ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. Est haec divina, atque incredibilis virtus imperatoris : quid ceterae , quas paullo ante commemorare coeperam, quantae, atque quam multae sunt , non enim solum bellandi virtus in summo, atque perfecto imperatore quaerenda est: sed multae sunt artes eximiae hujus administrae , comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores! quanta deinde omnibus in rebus temperantia! quanta fide! quanta facilitate! quanto ingenio! quanta humanitate! Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem ullo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum, aut amplum de repub. cogitare, qui pecuniam ex aerario depromtam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit , Quirites , ut agnoscere videamini , qui haec fecerint ; ego autem neminem nomino: quaere irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera , quae per hosce annos in Italia per agros, atque oppidá civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas?Neque enim potest exercitum is continere imperator,qui se ipsum non continet: neque servus esse in judicando, qui alios in se severos esse judices non vult. Hinc miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus.

sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones, ac litterae perferuntur: non modo ut sumtum faciat in militem, nemini vis affertur: sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium majores nostri in sociorum, atque amicorum tectis esse voluerunt.

XIV. Age vero ceteris in rebus qualis sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt: sed hac res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt. Non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa, et tabulas, ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur, nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentia; quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriae proditum videbatur. Nunc imperii nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano, quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae quaerimoniae de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate, et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnes omnium gentium sanctissimam judicarint? Humanitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, cum sciamus. homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famae, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cujus res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta, et tam praeclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis,quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est, unius hominis spe, et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturnae pax efficere potuisset. Iam accepta in Ponto calamitate, ex eo proelio, de quo vos paullo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent; hostium opes, animique crevissent; satis firmum praesidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen ejus temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitavit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio, atque exercitu socios, et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine, ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis tam brevi tempore omnes huic uni se dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator, exercitusque

esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mitrhidates, nenne od eumdem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit eum, quem Pompeius legatum semper judicavit; ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum judicari maluerunt? Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

XVI. Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse, et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate deorum, timide, et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem, et ad gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur; ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiaeque, terra, marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint: sed etiam venti, tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam imprudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot, et tantas res tacitus auderet optare, quot, et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt: quot ut illi proprium, ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis, atque imperii, tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle, et optare debetis.

XVII. Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum; et cum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas egregia fortuna: dubitabitis,

Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum, et datum est, in rempublicam conservandam, atque amplificandam conferatis?

XVII. Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus, atque mittendus: nunc, cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid expectamus? aut cur non ducibus diis immortalibus eidem, cui cetera summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus? At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicae, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus: itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor: sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum, et clarissimorum; tamen, amissis auctoritatibus, ipsa re, et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeo summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferre non oportere. Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis, refutata. Nam tu idem, Quinte Hortensi, multa, pro tua summa copia, ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter, ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset: et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales, si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani Legati, Praetores, Quaestoresque capiebantur? cum ex omnibus provinciis commeatu et privato, et publico prohibebamur? cum ita clausa nobis erant omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus?

XVIII. Quae civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur: non Carthaginiensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt: non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis, et gloria remansit: quae civitas umquam antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis, atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cujus usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna, ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis, atque imperii caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos, paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco jam praedonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Ægeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus, atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiae maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appia jam via carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis, et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo uos illa miseria, ac turpitudine liberavit: sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus, ac nationibus terra, marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique? id quod est verius: ne legaretur Aulus Gabinius Cn. Pompeio expetenti, ac postulanti. Utrum ille, qui postulat Legatum ad tantum bellum, quem velit,

idoneus non est, qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt, Legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus, ac dignitas populo Romano, atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae ejus imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, cum Tribuni plebis fuissent, anno proximo Legati esse potuerunt, in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore, atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo jure esse deberet? De quo legando spero Consules ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediet cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus fretus vobis, vestrum jus, beneficiumque defendam: neque praeter intercessionem quidquam audiam: de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi, rerumque gestarum auctor, Cn. Pompeio socius adscribitur: propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate, et sententia dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suae virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes una prope voce, *in eo ipso vos spem habituros esse* dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit: sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum, ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita, atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco, majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non

*

dicam, duo bella maxima, Punicum, et Hispaniense ab uno imperatore esse confecta: duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Carthaginem, atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis, patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constituti nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summa Q. Catuli voluntate constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum exercitum difficili reipublicae tempore conficere? confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium, atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam, et celebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo Consules clarissimi, fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum, formidolosissimumque pro Consule mitteretur? missus est: quo quidem tempore, cum esset nonnemo in Senatu, qui diceret, *non oportere mitti hominem privatum pro Consule;* L. Philippus dixisse dicitur, *non se illum sua sententia pro Consule, sed pro Consulibus mittere.* Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut deorum Consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus Consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex S. C. triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta, ac tam nova profecta sunt in eumdem hominem a Q. Catuli, atque a

ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse: vestrum ab illis de eodem hominem judicium, populique Romani auctoritatem improbari: praesertim cum jam suo jure populus Romanus, in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutis orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes et sibi, et ceteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, et regio, non solum militaris illa virtus,quae est in Cn.Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae, et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore, ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias, ac libidines. Quod enim fanum putatis illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam, ac munitam fuisse? urbes jam locupletes, ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter haec coram cum Q. Catulo, et Q. Hortensio disputarem, summis, et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios, atque amicos? quae civitas est in Asia, quae non modo Imperatoris, aut Legati, sed unius Tribuni militum animos, ac spiritus capere possit?

XXIII. Quare, etiam si quem habetis, qui collatis

signi exercitus regios superare posse videatur; tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus, ac liberis, qui ab ornamentis fanorum, atque oppidorum, qui ab auro, gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum, regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populus Romanus non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos; neque nos quidquam aliud adsequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrahtur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius: cujus tantae res gestae terra, marique exstiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio, et prudentia praeditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius, integritate, virtute, constantia sibgulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneas in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, perseverantiaeque arbitror: deinde, cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quan-

tam nunc iterum iu eodem homine praeficiendo videmus, quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constautia possum; id omne ad hanc rem conficiendam tibi. et populo Romano polliceor, ac defero: testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco, temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine aut praesidia periculis, aut adjumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus: honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem uostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse: sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum, atque sociorum, meis omnibus commodis, et rationibus praeferre oportere.

M. T. CICERONIS

ORATIO

DE LEGE AGRARIA CONTRA SERVILIUM RULLUM
TRIBUN. PLEB.

AD POPULUM

—

ARGUMENTUM.

Quaestio; An lex Agraria, promulgata a P. Servilio Rullo Trib. pleb. sit accipienda. Hac Oratione magnifica dissuadet vehementer Cicero Cos., quod hujus legis simulatione, ac nomine tyrannis constituatur. Habita est in concione Populi, anno U. C. 690. Ciceronis 44. Non lex modo sublata; sed etiam conjecti Tribuni plebis in desperationem eorum, quae moliebantur.

I. Est hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines familiae suae consecuti sunt, eam primam habeant concionem, qua gratiam beneficii vestri cum suorum laude conjungant. Qua in oratione nonnulli aliquando digni majorum loco repeiuntur: plerique autem hoc perficiunt, ut tantum majoribus eorum debitum esse videatur, unde etiam, quod posteris solveretur, redundaret. Mihi quidem apud vos de meis majoribus dicendi facultas non datur: non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos videtis; sed quod laude populari, atque honoris vestri luce caruerunt. De me autem ipso vereor ne arrogantis sit apud vos dicere, ingrati tacere; nam et, quibus studiis hanc dignitatem consecutus

sim, memetipsum commemorare perquam grave est, et silere de tantis vestris beneficiis nullo modo possum. Quare adhibebitur a me certa ratio, moderatioque dicendi, ut, quid a vobis acceperim, commemorem; quare dignus vestro summo honore, singularique judicio sim, ipse modice dicam, si necesse erit: vos eosdem existimaturos putem, qui judicavistis. Me prolongo intervallo prope memoriae, temporumque nostrorum primum hominem novum Consulem fecistis: et eum locum, quem nobilitas praesidiis firmatum, atque omni ratione obvallatum tenebat, me duce rescidistis, virtutique iu posterum patere voluistis. Neque me tantummodo Consulem, quod est ipsum per sese amplissimum, sed ita fecistis, quomodo pauci nobiles in hac civitate Consules facti sunt, novus ante me nemo.

II. Nam profecto, si recordari volueritis, de novis hominibus, reperietis eos, qui sine repulsa Consules facti sunt, diuturno labore, atque aliqua occasione esse factos, cum multis annis post petissent, quam Praetores fuissent, aliquanto serius, quam per aetatem, ac per leges liceret: qui autem anno suo petierint, sine repulsa non esse factos: me esse unum ex omnibus novis hominibus, de quibus meminisse possumus, qui consulatum petierim, cum primum licitum sit: Consul factus sim, cum primum petierim: ut vester honos ad mei temporis diem petitus, non ad alienae petitionis occasionem interceptus, nec diuturnis precibus efflagitatus, sed dignitate impetratus esse videatur. Est illud amplissimum, quod paullo ante commemoravi, Quirites, quod hoc honore ex novis hominibus primum me multis post annis affecistis: quod prima petitione: quod anno meo: sed tamen magnificentius, atque ornatius esse illo nihil potest, quod meis comitiis non tabellam vindicem tacitae libertatis, sed vocem vivam prae vobis indicem vestrarum erga me voluntatum, ac studiorum tulistis. Itaque me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus; neque singulae voces praeconum, sed una voce universus populus Romanus Consulem declaravit. Hoc ego tam insigne, tam singulare vestrum beneficium, Quirites, cum ad animi mei fructum, atque laetitiam duco esse permagnum, tum ad curam, sollicitudinemque multo majus. Versantur enim, Quirites, in animo meo multae,

et graves cogitationes, quae mihi nullam partem neque diurnae, neque nocturnae quietis impertiunt: primum tuendi consulatus: quae cum omnibus est difficilis, et magna ratio, tum vero mihi, praeter ceteros: cui errato nulla venia, recte facto exigua laus, et ab invitis expressa proponitur: non dubitanti fidele consilium, non laboranti certum subsidium nobilitatis ostenditur.

III. Quod si solus in discrimen aliquod adducerer, ferrem, Quirites, animo aequiore: sed mihi videntur certi homines, si qua in re me non modo consilio, verum etiam casu lapsum esse arbitrabantur, vos universos, qui me antetuleritis nobilitati, vituperaturi. Mihi autem Quirites, omnia potius perpetienda esse duco, quam non ita gerendum consulatum, ut in omnibus meis factis, atque consiliis vestrum de me factum, consiliumque laudetur. Accedit etiam ille mihi summus labor, ac difficillima ratio consulatus gerendi, quod non eadem, qua superioribus Consulibus, lege, et conditione utendum esse decrevi; qui aditum hujus loci, conspectumque vestrum partim magnopere fugerunt, partim non vehementer secuti sunt. Ego autem non solum hoc in loco dicam, ubi est id dictu facillimum; sed in ipso Senatu, in quo esse locus huic voci non videbatur, popularem me futurum esse Consulem, prima mea illa oratione Kalendis Ianuariis dixi. Neque enim ullo modo facere passum, ut, cum me intelligam non hominum potentium studio, non excellentibus gratiis paucorum, sed universi populi Romani judicio Consulem ita factum. ut nobilissimis hominibus longe praeponerer, non et in hoc magistratu, et omni vita sim popularis, Sed mihi ad hujusce verbi vim, et interpretationem vehementer opus est vestra sapientia. Versatur enim magnus error, propter insidiosas nonnullorum simulationes:qui cum populi non solum commoda, verum etiam salutem oppugnant, et impediunt, oratione assequi volunt, ut populares esse videantur. Ego qualem Kalendis Ianuariis acceperim rempub. Quirites, intelligo: plenam sollicitudinis, plenam timoris: in qua nihil erat mali, nihil adversi, quod non boni metuerent, improbi expectarent. Omnia turbolenta consilia contra hunc reipub. statum, et contra vestrum otium partim iniri, partim, nobis Consulibus designatis, inita esse dicebantur. Sublata erat de foro fides, non ictu aliquo no-

vae calamitatis, sed suspicione, ac perturbatione judiciorum, infirmatione rerum judicatarum: novae dominationes, extraordinaria, non imperia, sed regna, quaeri putabantur.

IV. Quae cum ego non solum suspicarer, sed plane cernerem: neque enim obscure gerebantur: dixi in Senatu, in hoc magistratu me popularem Consulem futurum. Quid enim est tam populare, quam pax? qua non modo ii, quibus natura sensum dedit, sed etiam tecta, atque agri mihi laetari videntur. Quid tam populare, quam libertas? quam non solum ab hominibus, verum etiam a bestiis expeti, atque omnibus rebus anteponi videtis. Quid tam populare, quam otium? quod ita jucundum est, ut et vos, et majores vestri, et fortissimus quisque vir, maximos labores suscipiendos putet, ut aliquando in otio possit esse, praesertim in imperio, ac dignitate: qui idcirco etiam majoribus nostris praecipuum laudem, gratiamque debemus, quod eorum labore est factum, ut impune in otio esse possemus. Quare qui possum non esse popularis, cum videam haec omnia, Quirites, pacem externam, libertatem proprium generis, ac nominis vestri, otium domesticum, denique omnia, quae vobis cara, atque ampla sunt, in fidem, et quodam modo in patrocinium mei consulatus esse collata? Neque enim, Quirites, illud vobis jucundum, aut populare debet videri, largitio aliqua promulgata, quae verbis ostentari potest, re vera fieri, nisi exhausto aerario, nullo pacto potest; neque vero illa popularia sunt existimanda, judiciorum perturbationes, rerum judicatarum infirmationes, restitutio damnatorum: qui civitatum afflictarum, perditis jam rebus, extremi exitiorum solent esse exitus. Neque si qui agros populo Romano pollicentur, si aliud quiddam obscure moliuntur, aliud spe, ac specie simulationis ostentant, populares existimandi sunt.

V. Nam vere dicam, Quirites, genus ipsum legis agrariae vituperare non possum; venit enim mihi in mentem, duos clarissimos, ingeniosissimos, amantissimos plebis Romanae viros, Tib. et C. Gracchos, plebem in agris publicis constituisse, qui agri a privatis antea possidebantur, Non sum autem ego is Consul, qui, ut plerique, nefas esse arbitrer, Gracchos laudare: quorum consiliis, sapientia, legibus, multas esse video reipublicae

partes constitutas. Itaque, ut initio mihi designato Consuli nuntiabatur, legem agrariam Tribunos plebis designatos conscribere, cupiebam, quod cogitarent, cognoscere. Enim arbitrabar, quoniam eodem anno gerendi nobis essent magistratus, esse aliquam oportere inter nos reipublicae bene administrandae societatem. Quum familiariter me in eorum sermonem insinuarem, ac darem; celabar, excludebar, et, cum ostenderem, si lex utilis plebi Romanae mihi videretur, auctorem me, atque adjutorem futurum: tamen aspernabantur hanc liberalitatem meam, negabant me adduci posse, ut ullam largitionem probarem. Finem feci offerendi mei, ne forte mea sedulitas aut insidiosa, aut impudens videretur. Interea non desistebant clam inter se convenire, privatos quosdam adhibere, ad suos coetus occultos noctem adjungere, et solitudinem. Quibus in rebus quanto in metu fuerimus; ex vestra sollicitudine, in qua illis temporibus fuistis, facile adsequi conjectura poteris. Ineunt tandem magistratus Tribuni pleb. Concio tandem exspectata P. Rulli, quod et princeps erat agrariae legis, et truculentius se gerebat, quam ceteri. Iam designatus alio vultu, alio vocis sono, alio incessu esse meditabatur: vestitu obsoletiore, corpore inculto, et horrido, capillatior, quam ante, barbaque majore: ut oculis, et adspectu denunciare omnibus vim tribuniciam, et minitari reipublicae videretur. Legem hominis, concionemque expectabam. Lex initio nulla proponitur: concionem in primis advocari jubet: summa cum expectatione concurritur. Explicat orationem sane longam, et verbis valde bonis. Unum erat, quod mihi vitiosum videbatur, quod tanta ex frequentia inveniri nemo potuit, qui intelligere possit, quid diceret. Hoc ille utrum insidiarum causa fecerit, an hoc genere eloquentiae delectetur, nescio. Tamen si qui auctiores in concione steterant, de lege agraria nescio quid voluisse eum dicere suspicabantur. Aliquando tandem, me designato, lex in publicum proponitur: concurrunt jussu meo plures uno tempore librarii, descriptam legem ad me afferunt.

VI. Omni hoc vobis ratione confirmare possum, Quirites, hoc animo me ad legendam legem cognoscendamque venisse, ut, si eam vobis accommodatam, atque utilem esse intelligerem, auctor ejus, atque adjutor es-

sem. Non enim natura, neque discidio, neque odio penitus insito bellum nescio quod habet susceptum consulatus cum tribunatu; quia persaepe seditiosis, atque improbis Tribunis plebis boni, et fortes Consules obstiterunt, et quia vis tribunicia nonnumquam libidini restitit consulari. Non potestatum dissimilitudo, sed animorum disjunctio dissensionem facit. Itaque hoc animo legem sumsi in manus, ut eam cuperem esse aptam vestris commodis: et ejusmodi, quam Consul re, non oratione popularis, et honeste, et libenter posset defendere. Atque ego a primo capite legis usque ad extremum reperio, Quirites, nihil aliud cogitatum, nihil aliud susceptum, nihil aliud actum, nisi ut decem reges, aerarii, vectigalium, provinciarum omnium, totius reipublicae, regnorum, liberorum populorum, orbis denique terrarum domini constituerentur, legis agrariae simulatione atque nomine. Sic confirmo, Quirites, hac lege agraria, pulcra, atque populari, dari vobis nihil, condonari certis hominibus omnia: ostentari populo Romano agros, eripi etiam libertatem: privatorum pecunias augeri, publicas exhauriri: denique, quod est indignissimum, per Tribunum plebis, quem majores praesidem libertatis, custodemque esse voluerunt, reges in civitate constitui. Quae cum exposuero, si falsa vobis videbantur esse, sequar auctoritatem vestram; mutabo meam sententiam; sin insidias fieri libertati vestrae simulatione largitionis intelligetis, nolite dubitare, plurimo sudore, et sanguine majorum vestrorum partam, nobisque traditam libertatem nullo vestro labore, Consule adjutore, defendere.

VII. Primum caput est legis agrariae, quo, ut illi putant, tentamini leviter. quo animo libertatis vestrae deminutionem ferre possitis. Iubet enim *Tribunum plebis, qui eam legem tulerit, creare decemviros per tribus septemdecim, ut, quem novem tribus fecerint, is decemvir sit.* Hic quaero quam ob causam initium rerum. ac legum suarum hinc duxerit, ut populus Romanus suffragio privaretur, Toties legibus agrariis curatores constituti sunt, triumviri, quinqueviri, decemviri: quaero a populari Tribuno plebejo, ecquando nisi per xxxv. tribus creati sint? Etenim cum omnes potestates, imperia, curationes ab universo populo Romano proficisci conve-

nit, tum eas profecto maxime, quae constituuntur ad populi fructum aliquem, et commodum; in quo et universi deligant, quem populo Romano maxime consulturum putent, et unusquisque studio, et suffragio suo viam sibi ad beneficium impetrandum munire possit. Hoc Tribuno plebis potissimum venit in mentem, populum Romanum universum privare suffragiis, paucas tribus, non certa conditione juris, sed sortis beneficio, fortuito ad usurpandam libertatem vocare. ITEM, inquit, EODEMQUE MODO, capite altero, VT COMITIIS PONTIFICIS MAXIMI. Ne hoc quidem vidit, majores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat, propter religionem sacrorum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii voluerint populo supplicari. Atque hoc idem de ceteris sacerdotiis Cn. Domitius, Tribunus plebis, vir clarissimus, tulit: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur. Videte, quid intersit inter Cn. Domitium, Tribunum plebis, hominem nobilissimum, et P. Rullum, qui tentavit, ut opinor, patientiam vestram, cum se nobilem esse diceret. Domitius, quod per caeremonias populi fieri non poterat, ratione assecutus est, ut id, quoad posset, quoad fas esset, quoad liceret, populi ad partes daret: hic, quod populi proprium semper fuit, quod nemo imminuit, nemo immutavit, quin ii, qui populo agros essent assignaturi, ante acciperent a populo beneficium, quam darent: id totum eripere vobis, atque e manibus extorquere conatus est. Ille, quod dari populo nullo modo poterat, tamen quodam modo dedit: hic, quod adimi nullo pacto poterat, potestatem quadam ratione eripere conatur.

XIII. Quaeret quispiam, in tanta injuria tantaque impudentia quid spectarit. Non defuit consilium: fides erga plebem Romanam, aequitas in vos, libertatemque vestram vehementer defuit. Iubet enim comitia decemviris habere creandis eum, qui legem tulerit. Hoc dicam planius. Jubet Rullus, homo non cupidus, neque appetens, habere comitia Rullum. Nondum reprehendo; video fecisse alios. illud, quod nemo fecit, de minore parte populi quo pertineat, videte. Habebit comitia, volet eos renuntiare, quibus regia potestas hac lege quaeritur. Universo po-

pulo neque ipse committit, neque illi horum consiliorum auctores committi recte putant posse. Sortietur tribus idem Rullus; homo felix educet, quas volet, tribus; quos novem tribus decemviros fecerint, ab eodem Rullo eductae, hos omnium rerum (ut jam ostendam) dominos habebimus; atque ii, ut grati, ac memores beneficii esse videantur, aliquid se novem tribuum notis hominibus debere confitebuntur: reliquis vero sex et xx. tribunus nihil erit, quod non se putent posse suo jure denegare. Quos tandem igitur decemviros creari vult? Se primum. Qui licet? leges enim sunt veteres, neque eae consulares, si quid interesse hoc arbitramini, sed tribunitiae, vobis, majoribusque vestris vehementer gratae, atque jucundae. Licinia est lex, atque altera Æbutia: quae non modo eum, qui tulerit de aliqua curatione, ac potestate, sed etiam collegas ejus, cognatos, affines excipit, ne eis ea potestas, curatione mandetur. Etenim, si populo consulis, remove te a suspicione alicujus tui commodi: fac fidem, te nihil nisi populi utilitatem, et fructum quaerere: sine ad alios potestatem, ad te gratiam beneficii tui pervenire. Nam hoc quidem vix est liberi populi, vix vestrorum animorum, ac magnificentiae.

IX. Quis legem tulit? Rullus. Quis majorem partem populi suffragiis privavit? Rullus. Quis comitiis praefuit? Rullus. Quis tribus, quas voluit, vocavit, nullo custode sortitus? Quis decemviros, quos voluit, renunciavit? Idem Rullus. Quem principem renunciavit? Rullum. Vix mehercule servis hoc eum suis, non vobis, omnium gentium dominis, probaturum arbitrarer. Optimae leges igitur hac lege sine ulla exceptione tollentur. Idem sibi sua lege curationem petet: idem majore parte populi suffragiis spoliata comitia habebit: quos volet, atque in iis se ipsum renunciabit: et videlicet collegas suos, adscriptores legis agrariae non repudiabit, a quibus ei locus primus in indice, et in praescriptione legis concessus est: ceteri fructus omnium rerum, qui in spe legis hujus positi sunt, communi cautione, atque aequa sibi parte retinentur. At videte hominis diligentiam, si aut Rullum cogitasse, aut si Rullo potuisse in mentem venire arbitramini. Viderunt ii, qui haec machinabantur, si vobis ex omni populo deligendi potestas esset data, quaecumque res esset, in qua fides, integritas, virtus, au-

ctoritas quaereretur, vos eam sine dubitatione ad Cn. Pompeium principem delaturos. Etenim, quem unum ex cunctis delegissetis, ut eum omnibus omnium gentium bellis terra, et mari praeponeretis, certe in decemviris faciendis, sive fides haberetur, sive honos, et committi huic optime, et ornari hunc justissime posse intelligebant. Itaque excipitur hac lege non adolescentia, non legitimum impedimentum, non potestas, non magistratus ullus aliis negotiis, ac legibus impeditus, reus denique, quo minus decemvir fieri possit, non excipitur. Cn. Pompeius excipitur, ne cum P. Rullo, taceo de ceteris, decemvir fieri possit. Praesentem enim profiteri jubet, quod nulla alia in lege umquam fuit, ne in his quidem magistratibus, quorum certus ordo est. Timebat enim, Pompeius ne si adesset, ferri non posset : aut, ne, si accepta lex esset, illum sibi collegam adscriberetis, custodem, ac vindicem cupiditatum.

X. Hic, quoniam video vos hominis dignitate, et contumelia legis esse commotos, renovabo illud, quod initio dixi, regnum comparari, libertatem vestram hac lege funditus tolli. An vos aliter existimabatis, cum ad omnia vestra pauci homines cupiditatis oculos adjecissent? non eos in primis id acturos, ut ex omni custodia vestrae libertatis, ex omni potestate, curatione, patrocinio vestrorum commodorum Cn. Pompeius depelleretur? Viderunt, et vident, si per imprudentiam vestram, negligentiam meam, legem incognitam acceperitis, fore, ut postea cognitis insidiis, cum decemviros crearitis, tum vitiis omnibus, et sceleribus legis Cn. Pompeii praesidium opponendum putetis. Et hoc parvum argumentum vobis erit, a certis hominibus dominationem, potestatemque omnium rerum quaeri, cum videatis, cum quem custodem vestrae libertatis fore videant, expertem fieri dignitatis? Cognoscite nunc, quae potestas decemviris, et quanta detur. Primum lege curiata decemviros ornat. Iam hoc inauditum, et plane novo more, uti curiata lege magistratus detur, qui nullis comitiis ante sit datus. Eam legem ab eo Praetore P. R. qui sit primus factus, ferri jubet. At quomodo? Ut ii decemviratum habeant, quos plebs designaverit. Oblitus est, nullos a plebe designari, Et is orbem terrarum constrigit novis legibus, qui, quod in secundo capite scriptum est, non meminit in tertio?

Atque hic perspicuum est, quid juris a majoribus acceperitis, quid ab hoc Tribuno plebis vobis reliquatur.

XI. Majores de singulis magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam cum centuriata lex Censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus, tum iterum de eisdem judicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum beneficii sui poeniteret. Nunc, quia prima illa comitia tenetis centuriata, et tributa, curiata tantum auspiciorum causa remanserunt. Hic autem Tribunus plebis, quia videbat, potestatem neminem injussu populi, aut plebis posse habere, curiatis ea comitiis, quae vos non finitis, confirmavit: ,tributa, quae vestra erant, sustulit. Ita, cum majores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus judicare: hic homo popularis ne unam quidem populo comitiorum potestatem reliquit. Sed videte hominis religionem, et diligentiam. Vidit, et perspexit, sine curiata lege decemviros habere potestatem non posse, quoniam per novem tribus essent constituti. Iubet ferre de his legem curiatam. Praetori imperat; quem id ipsum absurde, nihil ad me attinet; jubet enim, QUI PRIMUS SIT PRAETOR FACTUS EUM LEGEM CURIATAM FERRE: SIN IS FERRE NON POSSET, QUI POSTREMUS SIT: ut aut lusisse in tantis rebus, aut profecto nescio quid spectasse videatur. Verum hoc,quod est aut ita perversum, ut ridiculum; aut ita malitiosum, ut obscurum sit, relinquamus: ad religionem hominis revertamur. Videt, sine lege curiata nihil agi per decemviros posse. Quid postea, si ea lata non erit? Attendite ingenium. TUM II DECEMVIRI (inquit) EODEM IURE SINT, QUO QUI OPTIMA LEGE. Si hoc fieri potest, ut in hac civitate, quae longe jure liberatis ceteris civitatibus antecellit, quisquam nullis comitiis imperium, aut potestatem assequi possit, quid attinet tertio capite legem curiatam ferre jubere, quoniam quarto permittas, sine lege curiata idem juris habeant, quod haberent, si optima lege a populo essent creati? Reges constituuntur, non decemviri, Quirites: iique ab his initiis, fundamentisque nascuntur, ut non modo cum gerere coeperint, sed etiam cum constituentur, omne vestrum jus, potestas, libertasque tollatur. At videte, quam diligenter retineat jus tribunitiae potestatis. Consulibus legem curiatam ferentibus a Tribunis plebis saepe est intercessum. Neque tamen nos

id querimur, esse hanc Tribunorum plebis potestatem; tantummodo si quis ea potestate temere est usus, existimamus. Hic Tribunus plebis lege curiata, quam Praetor ferat, adimit intercedendi potestatem. Atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per Tribunum plebis tribunitia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod Consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet: hic, vetat intercedendi potestatem, etiam si intercessum sit, tamen eamdem constituit, quam, si lata esset lex: ut non intelligam, quare aut hic vetet intercedere, aut quemquam intercessurum putet, cum intercessio stultitiam intercessoris significatura sit, non rem impeditura.

XII. Sint igitur decemviri neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis per XXX lictores auspiciorum causa adumbratis constituti. Videto nunc eos, qui a vobis nihil potestatis acceperint, quanto majoribus ornamentis afficiat, quam omnes nos affecti sumus, quibus vos amplissimas potestates dedistis. Iubet auspicia coloniarum deducendarum causa decemviros habere pullarios. EODEM IURE (inquit) QUO HABUERUNT TRESVIRI LEGE SEMPRONIA. Audes etiam, Rulle, mentionem facere legis Semproniae? nec te ea lex ipsa commonet, tresviros illos XXXV tribuum suffragio esse creatos? Et, cum tu a Ti. Gracchi aequitate, ac pudore longissime remotus sis: id, quod dissimillima ratione factum sit, eodem jure putas esse oportere? Dat praeterea potestatem, verbo praetoriam, re vera regiam: definit in quinquennium, facit sempiternam; tantis enim confirmat opibus, et copiis, ut invitis eripi nullo modo possit; deinde ornat apparitoribus, scribis, librariis, praeconibus, architectis; praeterea mulis, tabernaculis, centuriis, supellectili: sumtum haruit ex aerario, suppeditat a sociis: janitores ex equestri loco ducentos in annos singulos stipatores corporis constituit: eosdem ministros, et satellites potestatis. Formam adhuc habetis, Quirites, et speciem ipsam tyrannorum: insigna videtis potestatis, nondum ipsam potestatem. Dixerit enim fortasse quispiam, *quid me ista laedunt, scriba, lictor, praeco, pullarius?* Omnia sunt haec hujusmodi, Quirites, ut ea qui habeat sine vestris suffragiis, aut rex non ferendus, aut privatus furiosus esse videatur.

XIII. Perspicite, quanta potestas permittatur: non privatorum insaniam, sed intolerantiam regum esse dicetis. Primum permittitur infinita potestas innumerabilis pecuniae conficiendae de vestris vectigalibus, non fruendis, sed alienandis: deinde orbis terrarum, gentiumque omnium datur cognitio sine consilio, poena sine provocatione, animadversio sine auxilio; judicare per quinquennium vel de Consulibus, vel de ipsis Tribunis plebis poterunt: de illis interea nemo judicabit. Magistratus his gerere licebit, causam dicere non licebit: emere agros a quibus volent, vel quos volent, quam volent magno, poterunt: colonias deducere novas, renovare veteres, totam Italiam suis coloniis ut complere liceat, permittitur: omnes provincias obeundi, liberos populos agris multandis, regnorum vel dandorum summa potestas datur, cum velint: Romae esse, cum commodum sit: quacumque velint summo cum imperio, judicioque omnium rerum vagari ut liceat, conceditur. Interea dissolvant judicia publica: de consiliis abducant, quos velint: singuli de maximis rebus judicent: Quaestori permittant: finitorem mittant: ratum sit, quod finitor uni illi, a quo missus erit, renuntiaverit. Verbum mihi deest, Quirites, cum ego hanc potestatem regiam appello; sed profecto major est quaedam. Nullum enim regnum fuit unquam, quod non, si minus jure aliquo, at regionibus tamen certis contineretur. Hoc vero infinitum est, quo et regna omnia, et vestrum imperium, quod latissime patet, et ea quae partim libera a vobis, partim etiam ignorata vobis sunt, permissu legis continentur.

XIV. Datur igitur eis primum, ut liceat eis vendere omnia, de quibus vendendis Senatus consulta facta sunt, M. Tullio, Cn. Cornelio Coss. Cur hoc est tam obscurum, atque caecum? quid? ista omnia, de quibus Senatus censuit, nominatim in lege perscribi nonne potuerunt? Duae sunt hujus obscuritatis causae, Quirites: una pudoris, si quis pudor esse potest in tam insigni impudentia; altera sceleris: tam neque ea, quae Senatus nominatim vendenda censuit, audet appellare: sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, quae post restitutam tribunitiam potestatem nemo attigit; quae majores in urbe partim periculi perfugia esse voluerunt. Haec lege tribunitia decemviri vendent. Accedet eo mons

Gaurus, accedent salicta ad Minturnas, adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea multarum deliciarum, et magnae pecuniae: permulta alia, quae Senatus propter angustias aerarii vendenda censuit, Consules propter invidiam non vendiderunt. Verum haec fortasse propter pudorem in lege reticentur. Sed illud magis est credendum, et pertimescendum, quod audaciae decemvirali corrumpendarum tabularum publicarum, fingendorumque Senatusconsultorum, quae facta nunquam sunt, cum ex eo numero, qui per eos annos Consules fuerunt, multi mortui sint, magna potestas permittitur; nisi forte nihil est aequum vos de eorum audacia suspicari, quorum cupiditati nimium augustus orbis terrarum esse videatur.

XV. Habetis unum venditionis genus, quod magnum videri vobis intelligo: sed attendite animos ad ea, quae consequuntur; hunc quasi gradum quemdam, atque aditum ad cetera factum intelligetis. QVI AGRI, QVAE LOCA, QVAE AEDIFICIA. Quid est praeterea? multa in mancipiis, in pecore, auro, argento, ebore, veste, supellectili, ceteris rebus. Quid dicam? invidiosum putasset hoc fore, si omnia nominasset? non metuit invidiam. Quid ergo? longum putavit, et timuit, ne quid praeteriret: adscripsit, ALIVDVE QVID. Qua brevitate rem nullum esse exceptam videtis. Quidquid ergo sit extra Italiam, quod publicam populi Romani factum sit, L. Sulla, Q. Pompeio Consulibus, aut postea, id decemviros jubet vendere. Hoc capite, Quirites, omnes gentes, nationes, provincias, regna, decemvirum ditioni, judicio, potestatique permissa, et condonata esse dico. Primum enim hoc quaero, qui tandem locus usquam sit, quem non possint decemviri dicere publicum populi Romani esse factum; nam, cum idem possit judicare, qui dixerit; quid est, quod non liceat ei dicere, cui liceat eidem judicare? Commodum erit Pergamum, Smyrnam, Tralles, Ephesum, Miletum, Cyzicum, totam denique Asiam, quae post L. Sullam, Q. Pompeium Coss. recuperata sit, populi Romani factam esse dicere. Utrum oratio ad ejus rei disputationem deerit: an, cum idem et disseret, et judicabit, impelli non poterit, ut falsum judicet? An, si condemnare Asiam volet, terrorem damnationis, et minas non quanti volet aestimabit? Quid, quod disputari contra nullo pacto potest, quoniam statutum a vobis est,

et judicatum, quam hereditate jam crevimus, regnum Bithyniae? quod certe publicum est populi Romani factum: numquid causae est, quin omnes agros, urbes, stativa, portus, totam denique Bithyniam decemviri venditari sint? Quid Mitylenae? quae certe vestrae, Quirites, belli lege, ac victoriae jure factae sunt: urbs et natura, et situ, et descriptione aedificiorum, et pulchritudine in primis nobilis: agri jucundi, et fertiles: nempe eodem capite inclusi continentur.

XVI. Quid Alexandria, cunctaque Ægyptus? ut occulte latet? ut recondita est? ut furtim tota decemviris traditur. Quis enim vestrum hoc ignorat dici, illud regnum testamento regis Alexandri populi Romani esse factum? Hic ego Consul populi Romani non modo nihil judico, sed ne, quid sentiam, quidem profero. Magna enim mihi res non modo ad statuendum, sed etiam ad dicendum videtur esse. Video, qui testamentum factum esse confirmet auctoritatem Senatus exstare hereditatis aeditae sentio, tum quando. Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. Haec L. Philippum saepe in Senatu confirmasse memoria teneo: cum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere video convenire. Dicitur contra, nullum esse testamentum: non oportere populum Romanum omnium regnorum appetentem videri: demigraturos in illa loca nostros homines, propter agrorum bonitatem, et omnium rerum copiam. Hac tanta de re. P. Rullus cum ceteris decemviris, collegis suis, judicabit? et verum judicabit? nam utrumque ita magnum est, ut nullo modo neque concedendum, neque ferendum sit. Volet esse popularis: populo Romano adjudicabit. Ergo idem ex sua lege vendet Alexandriam, vendet Ægyptum: urbis copiosissimae, pulcherrimorumque agrorum judex, arbiter, dominus, rex denique opulentissimi regni reperietur. Non sumet sibi tantum, non appetet? judicabit, Alexandriam regis esse, a populo Romano abjudicabit. Primum populi Romani hereditatem decemviri judicent, cum vos volueritis de privatis hereditatibus centumviros judicare? deinde quis aget causam populi Romani? ubi res ista agetur? qui sunt isti decemviri, quos perspiciamus regnum Alexandriae Ptolemaeo gratis adjudicaturos? Quod si Alexandria petebatur: cur non eosdem

cursus hoc tempore, quos, L. Cotta, L. Torquato Coss. cucurrerunt? cur non aperte, ut antea? cur non item, ut cum decreto, et palam regionem illam petierunt? an, qui etesiis, qui per cursum rectum regnum tenere non potuerunt, nunc tetris tenebris, et caligine se Alexandriam perventuros arbitrati sunt?

XVII. Atque illud circumspicite mentibus vestris, Quirites! Legatos nostros, homines auctoritate tenui, qui rerum privatarum causa legationes liberas obeunt, tamen exterae nationes ferre vix possunt. Grave est enim nomen imperii, atque id etiam in levi persona pertimescitur, propterea quod vestro, non suo nomine, cum hinc egressi sunt, abutuntur. Quid censetis, quum isti decemviri cum imperio, cum fascibus, cum illa delecta finitorum juventute per orbem terrarum vagabuntur? quo tandem animo, quo metu, quo periculo miseras nationes futuras? est in imperio terror, patientur; est in adventu sumtus, ferent; imperabitur aliquid muneris, non recusabunt. Illud vero quantum est, Quirites, cum is decemvir, qui aliquam in urbem aut exspectatus, ut hospes, aut repente, ut dominus venerit, illum ipsum locum, quo venerit, illam ipsam sedem hospitalem, in quam erit deductus, publicam populi Romani esse dicet? quanta calamitas populi, si dixerit? quantus ipsi quaestus, si negarit? Atque iidem, qui haec appetunt, queri nonnumquam solent, omnes terras Cn. Pompeio, atque omnia maria esse permissa. Simile vero est, multa committi, et condonari omnia? labori, et negotio praeponi, an praedae, et quaestui? mitti ad socios liberandos, an ad opprimendos? denique, si quis est honos singularis, nihil ne interest, utrum populus Romanus eum, cui velit, deferat; an si impudenter populo Romano per legis fraudem surripiatur?

XVIII. Intellexistis, quot res, et quantas decemviri legis permissu vendituri sint. Non est satis; cum sese sociorum, cum exterarum nationum, cum Regum sanguine implerint: incidant nervos populo Romano, adhibeant manus vectigalibus vestris, irrumpant in aerarium. Sequitur enim caput, quo capite ne permittit quidem, si forte desit pecunia, quae tanta ex superioribus recipi potest, ut deesse non debeat: sed plane, quasi ea res vobis saluti futura sit, ita cogit, atque imperat, ut de-

cemviri vestra vectigalia vendant nominatim. Quam tu mihi ex ordine recita de legis scripto populi Romani auctionem: quam meherculc ego praeconi huic ipsi luctuosam, et acerbam praedicationem futuram puto. Auctio. Ut in suis rebus, ita in republica luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas. Italiam percensuisti: perge in Siciliam; Auctionis pars ea quae ad Siciliam pertinet. Nihil est in hac provincia, quod aut in oppidis, aut in agris maiores vestri proprium vobis reliquerint, quin id venire jubeat. Quod partum recenti victoria majores vobis in sociorum urbibus, ac finibus, et vinculum pacis, et monumentum belli reliquerunt, id vos ab illis acceptum hoc auctore vendetis?

XIX. Hic mihi parumper mentes vestras, Quirites, commovere videor, dum patefacio vobis, quas isti penitus abstrusas insidias se posuisse arbitrentur contra Cn. Pompeii dignitatem; et mihi, quaeso, ignoscite, si appello talem virum saepius. Vos mihi Praetori biennio ante, Quirites, hoc eodem in loco personam hanc imposuistis, ut, quibuscumque rebus possem, illius absentis dignitatem vobiscum una tuerer. Feci adhuc, quae potui, neque familiaritate illius adductus, nec spe honoris, atque amplissimae dignitatis, quam ego, etsi libente illo, tamen absente illo per vos consequutus sum. Quamobrem cum intelligam, hanc totam fere legem ad illius opes evertendas, tamquam machinam, comparari: et resistam consiliis hominum, et perficiam profecto, quod ego video comparari, ut id vos universi non solum videre, verum etiam tenere possitis. Iubet venire, quae Attalensium, quae Phaselitum, quae Olympenorum fuerint, agrumque Agerensem, et Orindicum, et Gedusanum. Haec P. Servilii imperio, et victoria, clarissimi viri, vestra facta sunt. Adjungit agros Bithyniae regios, quibus nunc publicani fruuntur: deinde Attalicos agros in Cherroneso: in Macedonia qui regis Philippi, sive Persae fuerunt, qui item a Censoribus locati sunt, et certissimum vectigal. Adscribit idem auctioni Corinthios agros, opimos, et fertiles, et Cyrenenses, qui Appionis fuerunt: et agros in Hispania propter Carthaginem novam: et in Africa ipsam veterem Carthaginem vendit; quam videlicet P. Africanus non propter religionem sediam illarum, ac vetustatis, de consilii sententia, consecravit, sed ut ipse locus eorum, qui

cum hac urbe de imperio certarunt, vestigia calamitatis ostenderet. Sed non fuit tam diligens, quam est Rullus: aut fortasse emtorem ei loco reperire non potuit. Verum inter hos agros regios, captos veteribus bellis virtute summorum imperatorum, adjungit regios agros Mithridatis, qui in Paphlagonia, qui in Ponto, qui in Cappadocia fuerunt, ut eos decemviri vendant.

XX. Itane vero? non legibus datis, non auditis verbis imperatoris, nondum denique bello confecto, cum Rex Mithridates, amisso exercitu, regno expulsus, tamen in ultimis terris aliquid etiam nunc moliatur, atque ab invicta Cn. Pompeii manu Maeotide, et illis paludibus, et itinerum angustiis, atque altitudine montium defendatur: cum imperator in bello versetur: in locis autem illis etiam nunc belli nomen reliquum sit: eos agros, quorum adhuc penes Cn. Pompeium omne judicium, et potestas, more majorum debet esse, decemviri vendent? Et, credo, P. Rullus (is enim sic se gerit, ut sibi jam decemvir designatus esse videatur) ad eam auctionem potissimum proficiscetur. Is videliget antequam veniat in Pontum, litteras ad Cn. Pompeium mittet: quarum ego jam exemplum ab istis compositum esse arbitror. P. SERVILIUS RVLLVS TRIBVNVS PLEBIS DECEMVIR. S. D. GN. POMPEIO CN. F. Non credo adscripturum esse MAGNO; non enim videtur id, quod imminuere lege conatur, concessurus verbo. TE VOLO CVRARE, VT MIHI SINOPE PRAESTO SIS AVXILIVMQVE ADDVCAS DVM EOS AGROS QVOS TVO LABORE CEPISTI EGO MEA LEGE VENDAM. An Pompeium non adhibebit? in ejus provincia vendet manubias imperatoris? Ponite ante oculos vobis Rullum in Ponto, inter vestra, atque hostium castra hasta posita, cum suis formosis finitoribus auctionantem. Neque in hoc solum in est contumelia, quae vehementer et insignis est, et nova, ut ulla res parta bello, nondum legibus datis, etiam tum imperatore bellum administrante, non modo venierit, verum locata sit. Plus spectant homines certe, quam contumeliam: sperant, si concessum sit inimicis Cn. Pompeii, cum imperio, cum judicio omnium rerum, cum infinita potestate, cum innumerabili pecunia, non solum aliis in locis vagari, verum etiam ad ipsius exercitum pervenire: aliquid illi insidiarum fieri, aliquid de ejus exercitu, copiis, gloria, detrahi posse; putant, si quam spem in Cn. Pompeio exercitus habeat, aut a-

grorum, aut aliorum commodorum, hanc non habiturum, quum viderit, earum rerum omnium potestatem ad decemviros esse translatam. Patior non moleste, tam stultos esse, qui haec sperent: tam impudentes, qui conentur. Illud queror, tam me ab iis esse contemtum, ut haec portenta, me Consule, potissimum cogitarent.

XXI. Atque in omnibus his agris, aedificiisque vendendis permittitur decemviris, *ut vendant quibuscumque in locis videatur*. O perturbatam rationem! o libidinem refrenandam! o consilia dissoluta, atque perdita! Vectigalia locare nusquam licet, nisi in hac urbe, hoc ex loco, hac vestrum frequentia. Venire vestras res proprias, et in perpetuum a vobis alienari, In Paphlagoniae tenebris, atque in Cappadociae solitudine licebit? L. Sulla, cum bona indemnatorum civium funesta illa auctione sua venderet, et se praedam suam diceret vendere, tamen ex hoc loco vendidit: nec, quorum oculos offendebant, eorum ipsorum conspectum fugere ausus est Decemviri vestra vectigalia non modo ne vobis quidem arbitris, sed ne praecone quidem publico teste vendent?

XXII. Sequitur: Omnes agros extra Italiam infinito ex tempore, non, ut antea, ab Sulla, et Pompeio Coss. Cognitio decemvirum, privatus sit, an publicus: sicque agro pergrande vectigal imponitur. Hoc quantum judicium, quam intolerandum, quam regium sit, quem praeterit? posse, quibuscumque locis velint, nulla disceptatione, nullo consilio, privata publicare, publica liberare? Excipitur hoc capite ager in Sicilia Recentoricus: quem ego excipi et propter omnium necessitudinem, et propter aequitatem, Quirites, saepe vehementer gaudeo. Sed quae haec impudentia? Qui agrum Recentoricum possident, vetustate possessionis se, non jure, misericordia Senatus, non agri conditione defendunt: nam illum agrum publicum esse fatentur: se moveri possessionibus, amicissimis sedibus, ac diis penatibus negant oportere. At, si est privatus ager Recentoricus: qui eum excipis? sin autem publicus, quae est ista aequitas, ceteros, etiam si privati sint, permittere, ut publici judicentur, hunc excipere nominatim, qui publicus esse fateatur? Ergo eorum ager excipitur, qui apud Rullum alia ratione valuerunt: ceteri agri omnes, qui

ubique sunt, sine ullo delectu, sine populi Romani notione, sine judicio Senatus, decemviris addicentur. Atque etiam est alia, superiore capite, quo omnia veneunt, quaestuosa exceptio: quae teget eos agros, de quibus foedere cautum est. Audivit hanc rem non a me, sed ab aliis agitari saepe in Senatu, nonnumquam ex hoc loco, possidere agros in ora maritima regem Hiempsalem, quos P. Africanus populo Romano adjudicarit: et tamen postea per C. Cottam Cos. cautum esse foedere. Hoc quia vos foedus non jusseritis, veretur Hiempsal. ut satis firmum sit, et ratum. Quid? cujusmodi est illud? tollitur vestrum judicium: foedus totum excipitur: comprobatur. Quod minuit auctionem decemviralem, laudo: quod Regi amico cavet, non reprehendo: quod non gratis fit, indico: volitat enim ante oculos istorum Iubae Regis filius, adolescens non minus bene nummatus, quam bene capillatus.

XXIII. Vix jam videtur locus esse, qui tantos acervos pecuniae capiat. Auget, addit, accumulat: *Aurum, argentum ex praeda, ex manibus, ex coronario. ad quoscumque pervenit, neque relatum est in publicum, neque in monumento consumptum*, id profiteri apud decemviros, et ad eos referre jubet. Hoc capite etiam quaestionem de clarissimis viris, qui populi Romani bella gesserunt, judiciumque de pecuniis repetundis ad decemviros translatum videtis; horum erit nullum judicium, quantae cujusque manubiae fuerint, quid relatum, quid residuum sit. In posterum vero lex haec imperatoribus vestris constituitur, ut quicumque de provincia decesserit, apud eosdem decemviros, quantum habeat praedae, manubiarum, auri coronarii, profiteatur. Hic tamen vir optimus eum, quem amat, excipit, Cn. Pompeium. Unde iste amor tam improvisus, ac tam repentinus? qui honore decemviratus excluditur prope nominatim: cujus judicium, legumque datio, captorum agrorum ipsius virtute cognitio tollitur: cujus non in provinciam, sed in ipsa castra decemviri cum imperio, infinita pecunia, maxima potestate, et judicio rerum omnium mittuntur: cui jus imperatorium, quod semper omnibus imperatoribus est conservatum, soli eripitur; is excipitur unus,ne manubias referre debeat. Utrum tandem hoc capite honos haberi homini, an invidia quaeri videtur? Remittit hoc Rullo Cn. Pom-

peius: beneficio isto legis, benignitate decemvirali nihil utitur. Nam si est aequum, praedas, ac manubias suas imperatores non in monumenta deorum immortalium, neque in urbis ornamenta conferre, sed ad decemviros, tamquam ad dominos, deportare, nihil sibi appetit praecipue Pompeius, nihil: vult se in communi, atque in eodem, quo ceteri, jure versari. Sin est iniquum, Quirites, si turpe, si intolerandum, hos decemviros, portitores omnibus omnium pecuniis constitui, qui non modo Reges, atque exterarum nationum homines, sed etiam imperatores nostros excutiant: non mihi videntur honoris causa excipere Pompeium, sed metuere, ne ille eamdem contumeliam, quam ceteri, ferre non possit. Pompeius autem hoc animo sit, ut, quidquid vobis placeat, sibi ferendum putet: quod vos ferre non poteritis, id profecto perficiat, ne diutius inviti ferre cogamini. Verumtamen cavet, ut, si qua pecunia post nos Consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea decemviri utantur; nova porro vectigalia videt ea fore, quae Pompeius adjunxerit. Ita remissis manubiis, vectigalibus ejus virtute partis se frui putat oportere. Parta sit pecunia, Quirites, decemviris tanta, quanta sit in terris, nihil praetermissum: sed omnes urbes, agri, regna denique, postremo etiam vectigalia vestra venierint: accesserit in cumulum manubiae vestrorum imperatorum: quantae, et quam immanes divitia decemviris in tantis auctionibus, tot judiciis, tam infinita potestate rerum omnium quaerantur, videtis.

XXIV. Cognoscite nunc alios immensos, atque intolerabiles quaestus, ut intelligatis, ad certorum hominum importunam avaritiam hoc populare legis agrariae nomen esse quaesitum. Hac pecunia jubet agros emi, quo deducamini. Non consuevi homines appellare asperius, Quirites, nisi lacessitus. Velim fieri posse, ut a me sine contumelia nominarentur ii, qui se decemviros sperant futuros: jam videretis, quibus hominibus omnium rerum et vendendarum, et emendarum potestatem permitteretis. Sed quod ego nondum statuo mihi esse dicendum, vos tamen id potestis cum animis vestris cogitare. Unum hoc certe videor mihi verissime posse dicere: tum, cum haberet haec respublica Luscinos, Calatinos, Acidinos, homines non solum honoribus populi, rebusque gestis, verum etiam patientia paupertatis ornatos:et tum cum erant

*

Catones, Philippi, Laelii, quorum sapientiam, temperantiamque in publicis, privatisque, forensibus, domesticisque rebus perspexeratis: tamen hujuscemodi res commissa nemini est, ut idem judicaret, et venderet, et hoc faceret per quinquennium toto in orbe terrarum: idemque agros vectigales populi Romani abalienaret, et cum summam tantae pecuniae nullo teste sibi ipse ex sua voluntate fecisset; tum denique emeret, a quibus vellet quod videretur.

XXV. Committite vos nunc, Quirites, his hominibus haec omnia, quos odorari hunc decemviratum suspicamini; reperietis, partem esse eorum, quibus ad habendum, partem, quibus ad consumendum nihil satis esse videatur, Hic ego jam illud. quod expeditissimum sit, ne disputo quidem, Quirites, non esse hanc vobis a majoribus relictam consuetudinem, ut emantur agri a privatis, quo plebs publice deducatur: omnibus legibus agris publicis privatos esse deductos: hujuscemodi me aliquid ab hoc horrido, ac truce Tribuno plebis expectasse: hanc vero emendi, et vendendi, quaestuosissimam, ac turpissimam mercaturam,alienam actione tribunicia,alienam dignitate populi Romani semper putavi. «*Libet agros emi?* Primum quaero, quos agros? et quibus in locis? nolo suspensam, et incertam plebem Romanam obscura spe, et caeca exspectatione pendere. « Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Liternus, Cumanus, Casilinas. » Audio. « Ab alia porta,Capenas, Faliscus, Sabinus, Reatinus. Venefranus, Allifanus, Trebulanus. » Habes tantam pecuniam,qua hosce omnes agros, et ceteros horum similes non modo emere, verum etiam coacervare possis: cur eos non definis, neque nominas, ut saltem deliberare plebs Romana possit, quid intersit sua, quid expediat, quantum tibi in emendis, et in vendendis rebus committendum putet? « Definio, inquit,Italiam.» Satis certa regio.Etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an in Apuliam, aliove deducamini? Age, non definis locum. Quid? naturam agri? « Vero, inquit, QUI ARARI AUT COLI POSSIT. » Qui possit arari, inquit, aut coli: non qui aratus, aut cultus sit. Utrum haec lex est, an tabula Neratianae auctionis? in qua scriptum fuisse ajunt:*jugera* etc. *in quibus olivetum fieri potest: jugera* etc. *ubi institui vineae possunt.* Hoc tu

emes ista innumerabili pecunia, quod arari, aut coli possit. Quod solum tam exile, et macrum est, quod aratro perstringi non possit? aut quod est tam asperum saxetum, in quo agricolarum cultus non elaboret? « Idcirco, inquit, agros nominare non possum, quia tangam nullum ab invito. » Hoc quoque multo est quaestuosius, quam si ab invito sumeret. Inibitur enim ratio quaestus de vestra pecunia; et tum denique ages emetur, cum idem expedierit emtori, et venditori.

XXVI. Sed videte vim legis agrariae. Ne ii quidem, qui agros publicos possident, decedent de possessione, nisi erunt deducti optima conditione, et pecunia maxima. Conversa ratio. Antea, quum erat a Tribuno pl. mentio legis agrariae facta, continuo qui agros publicos, aut qui possessiones invidiosas tenebant, pertimescebant. Haec lex eos homines fortunis locupletat, invidia liberat. Quam multos enim, Quirites, existimatis esse, qui latitudinem possessionum tueri, qui invidiam Sullanorum agrorum ferre non possint? qui vendere cupiant, emtorem non reperiant? perdere jam denique illos agros ratione aliqua velint? Qui paullo ante diem, noctemque tribunicium nomen horrebant, vestram vim metuebant, mentionem legis agrariae pertimescebant: ii nunc etiam ultro rogabuntur, atque orabuntur, ut agros partim publicos, partim plenos invidiae, plenos periculi, quanti ipsi velint, decemviris tradant. Atque hoc carmen hic Tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit. Habet socerum, virum optimum, qui tantum agri in illis reipublicae tenebris occupavit, quantum concupivit. Huic subvenire vult succumbenti jam, oppresso, Sullanis oneribus gravi, sua lege, ut liceat illi invidiam deponere, pecuniam condere. Et vos non dubitatis, quin vectigalia vestra vendatis, plurimo majorum vestrorum sanguine, et sudore quaesita, ut Sullanos possessores divitiis augeatis, periculo liberetis? Nam ad hanc emtionem decemviralem duo genera agrorum spectant, Quirites, eorum unum, propter invidiam, domini fugiunt; alterum propter vastitatem. Sullanus ager a certis hominibus latissime continuatus tantam habet invidiam, ut veri, ac fortis Tribuni pl. stridorem unum perferre non possit. Hic ager omnis, quoquo pretio coëmtus erit, tamen ingenti pecunia vobis inducetur. Alterum genus agrorum propter sterilitatem in-

cultum, propter pestilentiam vastum, atque desertum, emetur ab iis, qui eos vident sibi esse, si non vendiderint, relinquendos. Et nimirum istud est, quod ab hoc Tribuno plebis dictum est in Senatu, urbanam plebem nimium in republica posse, *exhauriendam esse;* hoc enim verbo est usus, quasi de aliqua sentina, ac non de optimorum civium genere loqueretur. Vos vero, Quirites, si me audire vultis, retinete istam possessionem gratiae, libertatis, suffragiorum, dignitatis, urbis, fori, ludorum, festorum dierum, ceterorum omnium commodorum: nisi forte mavultis, relictis his rebus, atque hac luce reipublicae, in Sipontina siccitate, aut in Salapinorum pestilentiae finibus, Rullo duce, collocari.

XXVII. At dicat, quos agros emturus sit: ostendat, et quid, et quibus daturus sit. Ut vero, cum omnes urbes, agros, vectigalia, regna vendiderit, tum arenam aliquam, aut paludes emat, id vos potestis, quaeso, concedere? Quamquam illud est egregium, quod hac lege ante omnia veneunt, ante pecuniae coguntur et coacervantur, quam gleba una ematur: deinde emi jubet: ab invito vetat. Quaero, si, qui velint vendere, non fuerint, quid pecuniae fiet? Referre in aerarium lex vetat: exigi prohibet. Igitur pecuniam omnem decemviri tenebunt: vobis ager non emetur; vectigalibus abalienatis, sociis vexatis, regibus atque omnibus gentibus exinanitis, illi pecunias habebunt, vos agros non habebitis. Facile, inquit, adducentur pecuniae magnitudine, ut velint vendere. Ergo ea lex est, qua nostra vendamus, quanti possimus: aliena emamus, quanti possessores velint, Atque in hos agros, qui hac lege emti sint, colonias ab iis decemviris deduci jubet?

XXVIII. Quid? omnisne ejusmodi locus est, ut nihil intersit reipublicae, colonia deducatur in eum locum, necne? an est locus qui coloniam postulet, est qui plane recuset? Quo in genere sicut in ceteris reipublicae partibus, est operae pretium diligentiam majorum recordari: qui colonias sic idoneis in locis contra suspicionem periculi collocarunt ut esse non oppida Italiae, sed propugnacula imperii viderentur. Hi deducent colonias in eos agros, quos emerint. Etiamne si reipublicae non expediat? Et in quae loca praeterea videbitur. Quid igitur est causae, quin coloniam in Ianiculum possint deducere; et suum praesidium in

capite, atque cervicibus vestris collocare? Tu non definias, quo colonias, in quae loca, quo numero colonorum deduci velis? tu occupes locum, quem idoneum ad vim tuam judicaris? compleas numero? confirmes praesidio, quo velis? populi Romani vectigalibus, atque omnibus copiis ipsum populum Romanum coërceas? opprimas? redigas in istam decemviralem ditionem, ac potestatem? Ut vero totam Italiam suis praesidiis obsidere, atque occupare cogitent, quaeso, Quirites, cognoscite. Permittit decemviris, ut in omnia municipia, in omnes colonias totius Italiae colonos deducant, quos velint: iisque colonis agrum dari jubet. Num obscure majores opes, quam libertas vestra pati potest, et majora praesidia quaeruntur? num obscure regnum constituitur? num obscure libertas vestra tollitur? Nam, cum iidem omnem pecuniam, maximam multitudinem, id est, totam Italiam, suis opibus obsidebunt; iidem vestram libertatem suis praesidiis, et coloniis interclusam tenebunt: quae spes tandem, quae facultas recuperandae vestrae libertatis relinquetur?

XXIX. At enim ager Campanus hac lege dividetur, orbis terrae pulcherrimus: et Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam, atque ornatissimam. Atqui quid ad haec possumus dicere? De commodo vestro prius dicam, Quirites, deinde ad amplitudinem, et dignitatem revertar: ut, si quis agri, aut oppidi bonitate delectetur, ne quid exspectet: si quem rei dignitas commovet, ut huic simulatae largitioni resistat. Ac primum de oppido dicam, si quis est forte, quem Capua magis, quam Roma delectat. Quinque millia colonorum Capuam scribi jubet; ad huc numerum quingenos sibi singuli sument. Quaeso, nolite vosmetipsos consolari: vere, et diligenter considerate: num vobis, aut vestri similibus integris, quietis, otiosis hominibus, in hoc numero locum fore putatis? Si est omnibus vobis, aut majori vestrum parti, quamquam me vester honos vigilare dies, atque noctes, et intentis oculis omnes reipublicae partes intueri jubet; tamen paullisper, si ita commodum vestrum feret, connivebo. Sed si quinque hominum millibus, ad vim, facinus, caedemque delectis, locus, atque urbs, quae bellum facere, atque instruere possit, quaeritur; tamenne patiemini, vestro nomine contra vos firmari opes? ar-

mari praesidia? urbes, agros, copias comparari? Nam agrum quidem Campanum, quem vobis ostentant, ipsi concupiverunt: deducent suos, quorum nomine ipsi teneant, et fruantur: coëment praeterea: ista dena jugera continuabunt. Nam, si dicent per legem id non licere, ne per Corneliam quidem licet; at videmur, ut longinqua mittamus, agrum Praenestinum a paucis possideri: neque istorum pecuniis quidquam aliud deesse video, nisi ejusmodi fundos, quorum subsidio familiarum magnitudines, et Cumanorum, ac Puteolanorum praediorum sumtus sustentare possint. Quod si vestrum commodum spectat, veniat, et coram mecum de agri Campani divisione disputet. Quaesivi ex eo Kalendis Ianuariis, quibus hominibus, et quemadmodum illum agrum esset distributurus: respondit, *a Romilia tribu se initium esse facturum*. Primum, quae est ista superbia, et contumelia, ut populi pars amputetur, ordo tribuum negligatur? ante rusticis detur ager, qui habent, quam urbanis, quibus ista agri spes, et jucunditas ostenditur? aut, si hoc ab se dictum negat, et satisfacere omnibus vobis cogitat, proferat: in jugera dena describat: a Suburana usque ad Arniensum nomina vestra proponat, Si non modo dena jugera dari vobis, sed ne constipar, quidem tantum numerum hominum posse in agrum Campanum intelligetis, tamene vexari rempublicam, contemni majestatem populi Romani, deludi vosmetipsos diutius a Tribuno pl. patiemini?

XXX. Quod si posset ager iste ad vos pervenire, nonne eum tamen in patrimonio vestro remanere malletis? unum ne fundum pulcherrimum populi Romani, caput vestrae pecuniae, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum solatium annonae, disperire patiemini? An obliti estis, Italico bello, amissis ceteris vectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? An ignoratis, cetera illa magnifica populi Romani vectigalia, perlevi saepe momento fortunae, inclinatione temporis pendere? Quid nos Asiae portus, quid Syriae rura, quid omnia transmarina vectigalia juvabunt, tenuissima suspicione praedonum, aut hostium injecta? At vero hoc agri Campani vectigal cum ejusmodi est, ut domi sit, et omnibus praesidiis oppidorum tegatur: tum neque bellis infectum, nec fructibus varium, nec coelo, ac loco calamitosum esse solet.

Majores nostri non solum id, quod a Campanis ceperant, non imminuerunt; verum etiam id, quod tenebant, quibus adimi jure non poterat, coëmerunt. Qua de causa nec duo Gracchi, qui de plebis Romanae commodis plurimum cogitaverunt, nec L. Sulla, qui omnia sine ulla religione, quibus voluit, est dilargitus, agrum Campanum attingere ausus est. Rullus existit, qui ex ea possessione rempublicam demoveret: ex qua nec Gracchorum benignitas eam, nec Sullae dominatio dejecisset. Quem agrum nunc praetereuntes vestrum esse dicitis, et quem per iter qui faciunt externi homines, vestrum esse audiunt: is quum erit divisus, neque erit, neque vester esse dicetur.

XXXI. At qui homines possidebunt? Primo quidem acres, ad vim prompti, ad seditionem parati, qui simul ac decemviri concrepuerint, armati in cives, et expediti ad caedem esse possint; deinde ad paucos opibus, et copiis affluentes totum agrum Campanum perferri videbitis. Vobis interea, qui illas a majoribus pulcherrimas vectigalium sedes armis captas accepistis, gleba nulla de paternis, atque avitis possessionibus relinquetur: ac tantum intererit inter vestram, et privatorum diligentiam, quod, cum a majoribus nostris P. Lentulus, qui princeps Senatus, in ea loca missus esset, ut privatos agros, qui in publicum Campanum incurrebant, pecunia publica coëmeret, dicitur renunciasse, nulla se pecuniam fundum cujusdam emere potuisse: eumque, qui nollet vendere, ideo negasse se adduci posse, uti venderet, quod, cum plures fundos haberet, ex illo solo fundo numquam malum nuntium audisset. Itane vero? privatum haec causa commovit: populum Romanum, ne agrum Campanum privatis gratis, Rullo rogante, tradat, non commovebit? Atqui idem populus Romanus de hoc vectigali potest dicere, quod ille de suo fundo dixisse dicitur. Asia multos annos vobis fructum, Mithridatico bello, non tulit: Hispaniarum vectigal temporibus Sertorianis nullum fuit: Siciliae civitatibus bello fugitivorum M. Aquillius etiam mutuum frumentum dedit; at ex hoc vectigali numquam malus nuntius auditus est. Cetera vectigalia belli facultatibus affliguntur, hoc vectigali etiam belli facultates sustentantur. Deinde in hac assignatione agrorum ne illud quidem dici potest, quod in ceteris, agros desertos a plebe, atque a cultura hominum liberorum esse non oportere. Sic-

enim dico, si Campanus ager dividatur, exturbari, et expelli plebem ex agris, non costitui, et collocari. Totus enim ager Campanus colitur, et possidetur a plebe, et a plebe optima, et modestissima: quod genus hominum optime moratum, optimorum et oratorum et militum, ab hoc plebicola Tribuno funditus ejicitur. Atque illi miseri, nati in illis agris, et educati, glebis subigendis exercitati, quo se subito conferant, non habebunt; his robustis, et valentibus, et audacibus decemvirum satellitibus agri Campani possessio tota tradetur; et, ut vos nunc de vestris majoribus praedicatis, *hunc agrum nobis majores nostri reliquerunt*, sic vestri posteri de vobis praedicabunt, *hunc agrum patres nostri acceptum a patribus suis perdiderunt*. Equidem existimo, si jam campus Martius dividatur, ut unicuique vestrum, ubi consistat, bini pedes assignentur, tamen promiscue toto, quam proprie parva frui parte malletis. Quare etiam si ad vos esset singulos aliquid ex hoc agro perventurum, qui vobis ostenditur, aliis comparatur, tamen honestius eum vos universi, quam singuli possideretis. Nunc vero cum ad vos nihil pertineat, sed paretur aliis, eripiatur vobis, nonne acerrime, tamquam armato hosti, sic huic legi pro vestris agris resistetis? Adjungit Stellatem campum agro Campano: et in eo duodena describit in singulos homines jugera. Quasi vero paullum differat ager Campanus ac Stellatis.

XXXII. Et multitudo, Quirites, quaeritur, qua illa omnia oppida compleantur. Nam dixi antea lege premitti, ut, quae velint municipia, quas velint veteres colonias, colonis suis occupent. Calenum municipium complebunt, Theanum opprimeut, Atellam, Cumas, Neapolim, Pompeios, Nuceriam suis praesidiis devincient: Puteolos vero, qui nunc in sua potestate sunt, suo jure, libertateque utuntur, totos novo populo, atque adventitiis copiis occupabunt. Tunc illud Campanae vexillum coloniae, vehementer huic imperie timendum, Capuae a decemviris inferetur: tunc contra hanc Romam, communem patriam omnium nostrum, illa altera Roma quaeretur. In id oppidum homines nefarii rempublicam nostram transferre conantur, quo in oppido majores nostri nullam omnino rempublicam esse voluerunt: qui tres solum urbes in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam statue-

runt posse imperii gravitatem, ac nomen sustinere. Deleta carthago est, quod cum hominum copiis, tum ipsa natura, ac loco, succincta portubus, armata muris, excurrere ex Africa, imminere Italiae, et fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est; erat enim posita in angustiis, atque in faucibus Graeciae, sic, ut terra claustra locorum teneret, et duo maria maxime navigationi diversa paene conjungeret, cum pertenui discrimine separarentur. Haec, quae procul erant a conspectu imperii, non solum afflxerunt, sed etiam, ne quando recreata exurgere, atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. De Capua multum est, et diu consultum: exstant litterae, Quirites, publicae: sunt Senatusconsulta complura. Statuerunt homines sapientes, si agrum Campanis ademissent, magistratus, Senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent, imaginem reipublicae nullam reliquissent, nihil fore, quod Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis, ut esset urbs, quae res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset: ut esset locus comportandis, condendisque fructibus: ut aratores, cultum agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur: idcirco illa aedificia non esse deleta.

XXXIII. Videte, quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, et inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam, atque horreum Campani agris esse voluerunt: hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eamdem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent, quemquam in tam illustri imperio, et tam praeclara populi Romani disciplina, M. Bruti, aut P. Rulli similem futurum, (hos enim nos duos adhue videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent), profecto nomen illius urbis non reliquissent. Verum arbitrabantur Corintho, et Carthagini etiamsi Senatum, et magistratum sustulissent, agrumque civibus ademissent, tamen non defore qui illa restituerent, atque qui ante omnia commutarent, quam nos audire possemus: hic vero in oculis S. P. Q. R. nihil posse existere, quod non ante extingui, atque opprimi posset, quam plane exortum, ac-

natum esset. Neque vero ea res fefellit homines divina mente, et consilio praeditos; nam post Q. Fulvium, Q. Fabium Coss., quibus Consulibus Capua devicta, atque capta est, nihil est in ea urbe contra hanc rempublicam non dico factum, sed nihil omnino est cogitatum. Multa postea bella gesta cum regibus Philippo, Antiocho, Persa, Pseudophilippo, Aristonico, Mithridate, et ceteris: multa praeterea bella gravia Carthaginiense, Corinthium, Numantinum: multae in hac republica seditiones domesticae, quas praetermitto: bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum: quibus omnibus domesticis, externisque bellis Capua non modo non obfuit, sed opportunissimam se nobis praebuit et ad bellum instruendum, et ad exercitus ornandos, et tectis, ac sedibus suis recipiendos. Homines non inerant in urbe, qui malis concionibus, turbulentis senatusconsultis, iniquis imperiis rempublicam miscerent, et rerum novarum causam aliquam quaererent; neque enim concionandi potestas erat cuiquam, nec consilii capiundi publici: non gloriae cupiditate efferebantur, propterea quod, ubi honos publice non est, ibi gloriae cupiditas esse non potest: non contentione, non ambitione discordes; nihil enim supererat, de quo certarent, nihil, quod contra peterent, nihil, ubi dissiderent. Itaque illam Campanam arrogantiam, atque intolerandam ferociam ratione, et consilio majores nostri ad inertissimum, et desidiosissimum otium perduxerunt. Sic et crudelitatis infamiam effugerunt, quod urbem ex Italia pulcherrimam non sustulerunt: et multum in posterum providerunt, quod, nervis urbis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam, ac debilitatam reliquerunt.

XXXIV. Haec consilia majorum M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda, et P. Rullo visa sunt: neque te, P. Rullle, omnia illa M. Bruti, atque auspicia a simili furore deterrent: nam et ipse qui deduxit, et qui magistratum Capuae, ea lege creati, ceperunt, et qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti, atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id, quod egomet vidi, cum venissem Capuam, coloniam deductam L. Considio, et Sext. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, Praetoribus: ut intelligatis, quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus,

quibus illo colonia deducta fuit, perspici, atque intelligi potuit. Nam primum, id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi se Praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse Consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores, non cum bacillis, sed, ut hic Praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiae majores in foro constitutae, quae ab his Praetoribus de tribunali, sicut a nobis Consulibus de consilii sententia probatis, ad praeconem, et ad tibicinem immolabantur. Deinde *patres conscripti* vocabantur. Iam vero vultum Considii videre, ferendum vix erat. Quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemtum, atque abjectum videbamus, hunc Capua Campano supercilium, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre, ac Iubellios. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum? et in Albana, et Seplasia, quae concursatio percontantium, quid Praetor edixisset? ubi caenaret? quid enunciasset? Nos autem, hinc Roma qui veneramus, jam non hospites, sed peregrini, atque advenae nominabamur.

XXXV. Haec qui prospexerint, majores nostros dico, Quirites, non eos in deorum immortalium numero venerandos a nobis, et colendos putatis? quid enim viderunt? hoc, quid nunc vos, quaeso, perspicite, atque cognoscite. Non ingenerantur hominibus mores tam a stirpe generis, ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci, et a vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur, et vivimus. Carthaginienses fraudulenti, et mendaces, non genere, sed natura loci, quod, propter portus suos, multis, et variis mercatorum, et advenarum sermonibus, ad studium fallendi studio quaestus vocabantur. Ligures, montani, duri, atque agrestes; docuit ager ipse nihil ferendo, nisi multa cultura, et magno labore quaesitum. Campani semper superbi bonitate agrorum, et fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulchritudine. Ex hac copia, atque omnium rerum affluentia, primum illa nata fuit arrogantia, quae a majoribus nostris alterum Capua Consulem postulavit: deinde ea luxuries, quae ipsum Annibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit. Huc isti decemviri quum IↃↃ numerum colonorum ex lege Rulli deduxerint, centum

decuriones, decem augures, sex pontifices constituerint: quos illorum animos, quos impetus, quam ferociam fore putatis? Romam in montibus positam, et convallibus, caenaculis sublatam, atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, prae sua Capua, planissimo in loco explicata, ac prae illis semitis irridebunt, atque contemnent: agros vero, Vaticanum, et Pupiniam, cum suis opimis, atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt. Oppidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum, ac per jocum contendent: Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Theano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nuceria comparabunt. Quibus illi rebus elati, et inflati, fortasse non continuo, sed certe si paullum assumserint vetustatis, ac roboris, non continebuntur: progredientur longius, efferentur. Singularis homo privatus, nisi magna sapientia praeditus, vix facile sese regionibus officii magnis in fortunis, et copiis continet: nedum isti ab Rullo, et Rulli similibus conquisiti, atque electi coloni, Capuae, in domicilio superbiae, atque in sedibus luxuriae collocati, non statim conquisituri sint aliquid sceleris, et flagitii, immo vero etiam hoc magis, quam illi veteres, germanique Campani, quod in vetere fortuna illos natos, et educatos, nimiae tamen rerum omnium copiae depravabant; hi ex summa egestate in eamdem rerum abundantiam traducti, non solum copia, verum etiam insolentia commovebuntur.

XXXVI. Haec tu, P. Rulle, M. Bruti sceleris vestigia, quam monumenta majorum sapientiae sequi maluisti: haec tu cum istis tuis auctoribus excogitatis, ut vetera vectigalia venderetis, et expleretis nova. Urbi Capuam ad certamen dignitatis opponere vis, ut sub vestrum jus, jurisdictionem, potestatem, urbes, nationes, provincias, liberos populos, Reges, terrarum denique orbem subjungeritis: ut, quum omnem pecuniam ex aerario exhausissetis, et vectigalibus redegissetis, ab omnibus regibus, gentibus, imperatoribus nostris coëgissetis, tamen omnes vobis pecunias ad nutum vestrum penderent: ut iidem partim invidiosos agros a Sullanis possessoribus, partim desertos, ac pestilentes a vestris necessariis, et a vobismetipsis emtos, quanti velletis, populo Romano induceretis: ut omnia municipia, coloniasque Italiae no-

vis colonis occuparetis: ut quibuscumque in locis vobis videretur, ac quam multis videretur, colonias collocaretis: ut omnem rempublicam vestris militibus, vestris urbibus, vestris praesidiis cingeretis, atque oppressam teneretis, ut ipsum Cn. Pompeium, cujus praesidio saepissime populus Romanus, contra acerrimos hostes, et contra improbissimos cives victor exstitit, proscribere, atque horum conspectu privare possetis: ut nihil auro, et argento violari, nihil numero, et suffragiis declarari, nihil elata manu perfringi posset, quod non vos oppressum, atque ereptum teneretis: ut volitaretis interea per gentes, per regna omnia cum imperio summo, cum judicio infinito, cum omni pecunia: ut veniretis in castra Cn. Pompeii, atque ipsa castra, si commodum vobis esset, venderetis: ut interea magistratus reliquos legibus omnibus soluti, sine metu judiciorum, sine periculo potere possetis: ut nemo ad populum Romanum vos adducere, nemo producere, non Senatus cogere, non Consul coërcere, non Tribunus pl. retinere possit.

XXXVII. Haec ego vos concupiisse pro vestra stultitia, atque intemperantia non miror: sperasse, me Consule, adsequi posse demiror. Nam cum omnium Consulum gravis in republ. custodienda cura, ac diligentia debet esse, tum eorum maxime, qui non in cunabulis, sed in campo sunt Consules facti. Nulli populo Romano pro me majores mei spoponderunt: mihi creditum est: a me petere quod debeo, me ipsum appellare debetis. Quemadmodum, cum petebam, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt: sic, si quid deliquero, nullae sunt imagines, quae me a vobis deprecentur. Quare, modo ut vita suppetat, quamquam ego sum is, qui eam possim ab istorum scelere, insidiisque defendere, polliceor hoc vobis, Quirites, bona fide: rempublicam vigilanti homini, non timido: diligenti, non ignavo commisistis. Ego is Consul, qui concionem metuam? qui Tribunum pleb. perhorrescam? qui saepe, et sine causa tumultuer? qui timeam ne mihi in carcere habitandum sit, si Tribunus pleb. duci jussisset? Ego nondum vestris armis armatus, insignibusque amplissimis ornatus, imperio, auctoritate, non horrui in hunc locum progredi, vobisque auctoribus improbitati hominis resistere: nunc verear, ne respublica tantis munita praesidiis, ab istis vinci, aut opprimi

possit? Si antea timuissem, hac concione, hoc populo certe non vererer. Quis enim umquam tam secunda concione legem agrariam suasit, quam ego dissuasi? si hoc dissuadere est, ac non disturbare ac pervertere. Ex quo intelligi, Quirites, potest, nihil esse tam populare, quam id, quod ego vobis in hunc annum Consul popularis affero, pacem, tranquillitatem, otium. Quae nobis designatis timebatis, ea ne accidere possent, consilio meo, ac ratione provisa sunt; non modo vos eritis in otio, qui semper esse volueritis, verum etiam istos, quibus otiosi negotium facesserint, otiosissimos reddam. Etenim illis honores, potestates, divitiae ex tumultu, atque ex dissensionibus civium comparari solent: vos, quorum gratia in suffragiis consistit, libertas in legibus, honos in judiciis, et aequitate magistratus, et res familiares in pace, omni ratione otium tenere debetis. Nam si ii, qui propter desidiam in otio vivunt, tamen in sua turpi inertia capiunt voluptatem; sub ipso otio, quo vos fortunam regitis, si hunc statum, quem habetis, esse meliorem non ignoratis, non ut quaesitum, sed vita partum otium tenueritis. Quod ego et concordia, quam mihi constitui cum collega, invitissimis iis hominibus, quos in consulatu inimicos esse et animis, et corporis actibus praevidi: omnibus prospexi sane, et revocavi: idem Tribunis pleb. denuntiavi, ne quid turbulenti, me Consule, conflarent. Summum, et firmissimum est illud communibus fortunis praesidium, Quirites, ut, quales vos hodierno die maxima concione mihi pro salute vestra praebuistis, tales reliquis temporibus reipublicae praebeatis. Pro certo polliceor hoc vobis, atque confirmo, me esse perfecturum, ut jam tandem illi, qui honori inviderunt meo, tamen vos universos in Consule deligendo plurimum vidisse fateantur.

M. T. CICERONIS

IN L. CATILINAM

ORATIO

IN SENATU

—

ARGUMENTUM.

Patefacta Catilinae conjuratione adversus remp., Cicero cos. habet senatum in templo Jovis Statoris, cum duae sententiae essent, altera severior, Catilinam interimendum; altera mitior, ex urbe emittendum: Cicero utramque disputat; mitiorem tamen sequitur; et Catilinam acriter increpando, objurgandoque hortatur, ut abeat ex urbe; quos civitatem metu liberet, et liberius se hostem patriae profiteatur. Habita est 6. Idus Novemb. anno U. C. 690. Hac Oratione Catilina perterritus perfugit.

I, Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi Senatus locus, nihil horum ora, vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam horum omnium conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora! o mores! Senatus haec intelligit, Consul videt: hic tamen vivit. Vivit? immo etiam in Senatum venit:

fit publici consilii particeps: notat, et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipublicae videmur, si istius furorem, ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu Consulis jampridem oportebat: in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, Pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicae privatus interfecit: Catilinam vero, orbem terrae caede, atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium novis rebus studentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus Senatusconsultum in te, Catilina, vehemens, et grave: non deest reipublicae consilium, neque auctoritas hujus ordinis: nos, nos, dico aperte, Consules desumus.

II. Decrevit quondam Senatus, ut L. Opimius Consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, natus avis, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili Senatusconsulto, C. Mario, et L. Valerio Coss. est permissa respublica. Num unum diem postea L. Saturninum Tribunum pl. et C. Servilium P. R. Praetorem mors, ac reipublicae poena remorata est? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi Senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum: quo ex Senatusconsulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P. C. me esse clementem. cupio in tantis reipublicae periculis me non dissolutum videri: sed jam me ipsum inertiae, nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra rempublicam in Etruriae faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium intra moenia, atque adeo in Senatu videtis, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicae molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si te interfici jussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc

potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jampridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut nunc vivis, multis meis, et firmis praesidiis obsessus, ne commovere et contra rempublicam possis. Multorum te etiam oculi, et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces conjurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem, mihi crede: obliviscere caedis, atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia: quae etiam licet mecum recognoscas. Meministine, me ante diem XII. Kalendas Novembris dicere in Senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem, atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalendas Novembris; tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num inficiari potes, illo ipso die te meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te esse dicebas? Quid? quum tu te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam, meo jussu, meis praesidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam, planeque sentiam.

IV. Recognosce mecum tandem noctem illam superiorem. Iam intelliges, multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicae. Dico, te priori nocte venisse inter falcarios, non agam obscure, in M.

Laecae domum: convenisse eodem complures ejusdem amentiae, scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas; video enim esse hic in Senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O dii immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt nostro in numero, P. C. in hoc orbis terrae sanctissimo, gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent; hosce ego video Consul, et de republica sententiam rogo: et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italiae: statuisti, quo quemque proficisci placeret: delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti, paullulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent, et sese illa ipsa nocte paullo ante lucem me meo in lectulo interfecturos pollicerentur. Haec ego omnia, vix dum etiam coetu vestro dimisso, comperi: domum meam majoribus praesidiis munivi, atque firmavi: exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent; quos ego jam multis, ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

V. Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex urbe; patent portae; proficiscere. Nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant; educ tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos; purga urbem; magno me metu liberabis, dummodo inter me, atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus est habenda, atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis gratia, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque infestam reipublicae pestem toties jam effugimus. Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda reipublicae. Quamdiu mihi, Consuli designato, Catilina, insidiatus es non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi; cum proximis comitiis consularibus me Consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio, et copiis, nullo

tumultu publice concitato: denique, quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate reipublicae esse conjunctam; nunc jam aperte rempublicam universam petis: templa deorum immortalium, tecta urbis. vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium, ac vastitatem vocas.

VI. Quare, quoniam id, quod est primum et quod hujus imperii, disciplinaeque majorum proprium est, facere nondum audeo; faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus; sin tu, quod te jamdudum hortor. exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna, et perniciosa reipublicae sentina. Quid est, Catilina? num dubitas id me imperantem facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe jubet Consul hostem. Interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed si me consulis, suadeo. Quid est enim, Catilina, quod te jam in hac urbe delectare possit; in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui te non oderit? Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret infamiae? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore abfuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum, aut ab libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper, cum morte superioris uxoris, novis nuptiis domum vacamfecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse, aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus senties; ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem, ac turpitudinem, sed ad summam rempublicam, atque ad omnium nostrum vitam, salutemque pertinent. Potestne tibi haec lux, Catilina, aut hujus caeli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, et pridie Kalendas Ian. Lepido, et Tullo Coss. stetisse in comitio cum telo? manum, Consulum te

principum civitatis interficiendorum causa, paravisse? sceleri, ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac jam illa omitto; neque enim sunt aut obscura, aut non multa commissa postea. Quoties tu me designatum, quoties Consulem interficere conatus es? quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari non posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi. Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore; neque tamen velle, ac conari desistis. Quoties jam tibi extorta est ista sica de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, et elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quae quidem quibus abs te initiata sacris, ac devota sit, nescio; quod eam necesse putas esse Consulis in corpore defigere.

VII. Nunc vero, quae est ista tua vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paullo ante in Senatum; quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis, ac necessariis, salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus injuria suspectum tam graviter, atque offensum viderem; carere me adspectu civium, quam infestis omnium oculis conspici mallem; ut cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes, sensusque vulneras, eorum adspectum, praesentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit, ac metuit: et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogitare; hujus tu neque auctoritatem verebere, neque judicium sequere, neque

vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: « Nullum aliquot jam annis facinus extitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio, direptioque sociorum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negligendas leges, ac quaestiones, verum etiam ad evertendas, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter te unum: quidquid increpuerit, Catilinam timeri: nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat: non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. » Haec si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?

VIII. Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid? quod vitandae suspicionis causa apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es: atque, ut domi meae te adservarem, rogasti; cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus contineremur, ad Qu. Metellum Praetorem venisti; a quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum, et ad suspicandum sagacissimum, et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere, atque a vinculis abesse debere, qui se ipsum jam dignum custodia judicaverit? Quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras, et vitam istam multis suppliciis justis, debitisque ereptam fugae, solitudinique mandare? « Refer, inquis, ad Senatum: » id enim postulas, et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum esse dicis. Non referam id, quod abhorret a meis moribus; et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis? ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent: quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem ta-

citorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo. P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, jam mihi Consuli hoc ipso in templo Senatus jure optimo vim, et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. Nequi hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima: sed etiam illi equites Romani, honestissimi, atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant Senatum: quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paullo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te jamdiu manus, ac tela contineo: eosdem facile adducam, ut te haec, quae jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur,

IX. Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut ullum exilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales darent! Tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti; dummodo ista privata sit calamitas, et a reipublicae periculis sejungatur. Sed ut tu vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reip. cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut saepe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium: vix feram sermones hominum si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exilium ieris jussu Consulis, sustinebo: sin autem servire meae laudi, et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium: concita perditos cives: secerne te a bonis: infer patriae bellum: exulta impio latrocinio, ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus, ad tuos esse videaris. Quamquam quid ego te invitem, a quo jam sciam esse praemissos, qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam jam pactam, et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi, ac tuis omnibus perniciosam esse confido, et funestam futuram,

cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad caedem proficiscens solebas? a cujus altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti?

X. Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrenata, ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quamdam incredibilem voluptatem; ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflatam improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere? quibus gaudiis exsultabis, quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad hujus vitae studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacere humi non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum. Habes, ubi ostendes illam praeclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium: quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, cum, te a consulatu repuli, ut exul potius tentare, quam Consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

XI. Nunc ut a me, P, C., quamdam prope justam patriae querimoniam detester, ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris, mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: M. Tulli, quid agis? Tu ne eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? Mosne majorum? at persaepe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte multarunt.

An leges, quae de civium reorum supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis, ac fortitudinis invidia, quam inertiae, ac nequitiae pertimescenda? An, cum bello vestabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt: tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? His ego sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo.

XII. Ego, si hoc optimum facta judicarem, P. C., Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt; certe mihi verendum non erat, ne quid hoc parricida civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminent, non videant, aut ea, quae vident, dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter, et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam; neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paullisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, extinguetur, atque delebitur non modo haec tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps, ac semen malorum omnium.

XIII. Etenim jamdiu, P. C.; in his periculis conjuratio-

nis, insidiisque versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris, et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura, et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis, atque in visceribus reipublicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu, febrique jactantur, si aqoam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius, vehementiusque afflictantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius poena, vehementius reliquis vivis ingravescet. Quare, P. C., secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod saepe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suae Consuli, circumstare tribunal Praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, P. C., tantam in nobis Coss. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summa reipublicae salute, et cum tua peste, pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Iupiter, qui iisdem, quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii vere nominamus, hunc, et hujus socios a tuis aris, ceterisque templis, a tectis urbis, ac moenibus, a vita, fortunisque civium omnium arcebis; et omnes bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate conjunctos, aeternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.

M. T. CICERONIS

IN L. CATILINAM

ORATIO

AD POPULUM

ARGUMENTUM.

Perterrefactus superiori Oratione Catilina ex urbe sese eduxit cum manu conjuratorum. Cicero Consul, Catilina tanquam ejecto, ac profligato, gratulatur hac oratione Populo, Reique publicae. Ad confirmandos autem animos bonorum civium, et infringendos conjuratos, utriusque partis copias inter sese comparat, adhibita adhortatione ad urbis defensionem, et custodiam. Habita est a Rostris, postridie quam Catilina profugit, anno U. C. 690.

I. Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, scelus, anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis, atque huic urbi ferrum, flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit; nulla jam pernicies a monstro illo, atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes per-

timescemus; loco ille motus est, cum ex urbe est depulsus; palam jam cum hoste, nullo impediente, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum extorsimus e manibus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quanto tandem moerore illum afflictum esse, et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum, atque abjectum esse sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem: quam e suis faucibus ereptam esse luget; quae quidem laetari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit, forasque projecerit.

II. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exultat, et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemtum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum jampridem oportebat: idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et respublica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem, jampridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo sustulissem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare posses, cum hostem aperte videretis.

III. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta calumnia coeperat: Publicium, et Munatium, quorum aes alienum contractum in popinam nullum reipublicae motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno aere? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego il-

lum exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc delectu, quem in agro Piceno, et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum Praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in Senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset; qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias caedis, atque incendiorum depoposcerit; omnia superioris noctis consilia ad me sentiunt esse perlata: patefeci in Senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? nae illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

IV. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempublicam videretis; nisi vero si quis est, qui Catilinae similis cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur Catilinam desiderio sui miserum tabescere, Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi, et recreata respublica videtur. Quid enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium

stuprum non per illum? Iam vero quae tanta in ullo umquam homine juventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modo Romae, sed nec ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile foedus sceleris asciverit.

V. Atque, ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur: nemo in scena levior, et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum, et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fame, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instrumenta virtutis, in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanae, ac tolerandae audaciae: nihil cogitant, nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas abligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino, et alea commissationes solum, et scorta quaererent, essent illi quidem disperandi, sed tamen esset ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebrios sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, confecti cibo, redimiti sertis, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod: et poenas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit reipublicae.

Nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt externa unius virtute terra, marique pacata; domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum: quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent, ea, quae merentur, exspectent.

VI. At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo adsequi possem; istos ipsos ejicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet timidus, et permodestus vocem Consulis ferre non potuit: simul atque ire in exilium jussus est, paruit, ivit. Hesterno die, Quirites, cum domi meae paene interfectus essem, Senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad P. C. detuli. Quo quum Catilina venisset, quis eum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita adspexit, ut perditum civem, ac non potius, ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille Consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quaesivi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Laecam fuisset, necne. Cum ille homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi, quid dubitaret eo proficisci, quo jampridem pararat: quum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo, Manlius iste centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit: et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant: et ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut ajunt, non in haec castra conferet.

VII. O conditionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae reipublicae! Nunc, si L. Catilina, consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus, ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, suos deseruerit, consilium belli faciundi abjecerit, ex hoc cursu sceleris, et belli iter ad fugam, atque in exilium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus, ac perterritus mea diligentia, non de spe, conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus a Consule, vi, et minis esse dicetur: et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum: me non diligentissimum Consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiae falsae, atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli, ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me, dummodo eat in exilium; sed mihi credite, non est iturus. Numquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiatis: sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem si mehercule hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem, cogitationemque acciderit; nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

VIII. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ulcisci studeo, quam sanare, et ipsos placere reipublicae; neque id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Qui-

rites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meae, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno majores etiam possessiones habent, quarum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima, sunt enim locupletes: voluntas vero, et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, et copiosus sis, et dubites de possessione detrahere, adquirere ad fidem? Quid enim expectas? bellum? Quid? ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? errant, qui istas a Catilina expectant; meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his, et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, qui aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi.

IX. Alterum genus est eorum, qui quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt: honores, quos quieta republica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet, et idem, quod ceteris omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicae, deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea militum copias: deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sceleris, praesentes auxilium esse laturos, Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et sanguine civium, quae mente conscelerata, ac nefaria concupierunt, se Consules, ac Dictatores, aut etiam Reges sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est aetate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse

Manlius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quae Fesulis Sulla constituit: quas ego universas civium esse optimorum, et fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis, repentinisque pecuniis sumtuosius, insolentiusque jactarunt. Hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis, lecticis, familiis magnis, conviviis apparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues, atque egentes, in eamdem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere praedatorum, direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, ac proscriptiones, et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur.

X. Quartum genus est sane varium, et mixtum, et turbulentum: qui jampridem premuntur: qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumtibus in vetere aere alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam inficiatores lentos esse arbitror; qui homines primum, si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitreutur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco: nam neque ab eo divelli possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam genere ipso, atque vita, quod proprium est Catilinae, de ejus delectu, immo vero de complexu ejus, ac sinu: quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis: manicatis, et talaribus tunicis; velis amictos, non togis: quorum omnis industria vitae, et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. In his gregibus aleatores omnes, omnes a-

dulteri, omnes impuri, impudicique versantur; hi pueri tam lepidi, ac delicati, non solum amare, et amari, neque cantare, et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt: qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in republ. seminarium Catilinarium futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim jam noctibus? Quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas, ac nives perferent? Nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putent, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam.

XI. Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia, vestrosque exercitus: et primum gladiatori illi confecto et saucio, consules, imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam, ac debilitatam manum, florem totius Italiae, ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum, ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque vero ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia, atque egestate conferre debeo. Sed si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamus, eget ille, Senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, his rebus omissis, ipsas causas, quae inter se confligunt, contendere velimus; ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitudo: hinc continentia, illinc libido: hinc denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copiae cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujusmodi certamine, ac praelio, nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his praeclarissimis virtutibus tot, et tanta vitia superari?

XII. Quae cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis, vigiliisque defendite: mihi, ut urbi sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset praesidii, consultum, ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbes suas, finesque defendent: gladiatores, quam sibi ille maximam manum, et certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumque praemisi, aut opprimet hominem, aut omnes ejus motus conat usque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad Senatum referemus, quem vocari videtis.

XIII. Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hoste, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc sicuti solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, erumperet; quod reliquum est, jam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse Consulem: mihi AUT CUM HIS VIVENDUM, AUT PRO HIS ESSE MORIENDVM. Nullus est portae custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, consulere sibi possunt: qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum ullum, conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse Consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem Senatum, esse arma, esse carcerem: quem vindicem nefariorum, ac manifestorum scelerum majores nostri esse voluerunt. Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum, ac domesticum, post hominum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno togato duce, et imperatore, sedetur. Quod ego sic administrabo, Quirites, ut si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat; sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint, illud profecto perficiam, quod in tanto, et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque quisquam bonorum in-

tereat, paucorumque poenas vos omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego neque mea prudentia, neque humanis consilis fretus polliceor vobis, Quirites; sed multis, et non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste, atque longinquo; sed hic praesentes suo nomine, atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis, terra marique superatis, a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII CICERONIS

ORATIO

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA

—

ARGUMENTUM.

Quaestio est: An Archias sit segregandus a numero civium Romanorum. Accusator, Gracchus quidam, qui moverat hanc civitatis controversiam: Reus, Archias: Patronus, Cicero: Personae judicii, Praetor cum Judicibus Habita est anno U. C. (sunt, qui velint) 691.

I. Si quid est in me ingenii. judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut, si hujusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis, ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae

tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens: hunc video mihi principem et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quod si haec vox hujus hortatu, praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit; a quo id accepimus, quo ceteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem, et salutem ferre debemus. Ac, ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque haec dicendi ratio, aut disciplina: ne nos quidem huic cuncti studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur.

II. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima, et in judicio publico, cum res agatur apud Praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos judices, tanto conventu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine judiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam: ut me pro summo poëta, atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique Praetore exercente judicium, patiamini de studiis humanitatis, ac litterarum paullo loqui liberius: et in ejusmodi persona, quae propter otium, ac studium minime in judiciis, periculisque tractata est; uti prope novo quodam, et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui, concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium: verum etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

III. Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiae, nam ibi natus est, loco nobili, celebri quon-

tanta

dam urbe, et copiosa, atque eruditissimi hominibus, liberalissimisque studiis affluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. Post in ceteris Asiae partibus, cunctaque Graecia, sic ejus adventus celebrabantur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus, admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Graecarum artium, ac disciplinarum: studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis: et hic Romae, propter tranquillitatem reipublicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Rhegini, et Neapolitani civitate, ceterisque praemiis donarunt: et omnes qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione, atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario Consule, et Catulo. Nactus est primum Consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium, atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum, in domum suam receperunt, sed etiam hoc non solum ingenii, ac litterarum, verum etiam naturae, atque virtutis fuit, ut domus, quae hujus adolescentiae prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio; audiebatur a M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre, et filio: a L. Crasso colebatur; Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devictam consuetudine cum teneret, afficiebatur summo honore: quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere, atque audire studebant; verum etiam, si qui forte simulabant.

IV. Interim satis longo intervallo cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam: quae cum esset civitas aequissimo jure, ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit; idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate, et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas Silvani lege, et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS ADSCRIPTI FUISSENT; SI TUM CUM LEX FEREBATUR IN ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT, ET SI SEXAGINTA DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI: Cum hic domicilium Romae multos jam

annos haberet, professus est apud Praetorem Q. Metellum, familiarissimum suum. Si nihil aliud, nisi de civitate, ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Gracche, potest? Heracleae ne esse eum adscriptum negabis?Adest vir summa auctoritate, et religione, et fide M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire: non audivisse, sed vidisse: non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines: hujus judicii causa cum mandatis, et cum publico testimonio venerunt; qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, inceso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quae habemus, nihil dicere: quaerere, quae habere non possumus: et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare: et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare: tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At domicilium Romae non habuit: is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum, ac fortunarum suarum Romae collocavit? At non est professus. Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione, collegioque Praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulae negligentius asservatae dicerentur, Gabinii quamdiu incolumis fuit levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus, modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum Praetorem, et ad judices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis.

V. Quae cum ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis; praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte praeditis, gratuito civitatem in Graecia homines impertiebantur; Rheginos credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse. Quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint; hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus,

quod semper se Heracleensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet; est enim obscurum, proximis Censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo, apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem Quaestore fuisse in Asia: primis Iulio, et Crasso nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive; iis temporibus, quae tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Romanorum jure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus, et adiit hereditates civium Romanorum, et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo Praetore, et Consule; Quaere argumenta, si qua potes: numquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio revincetur.

VI. Quaeres a nobis, Gracche, cur tantopere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis, ubi, et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessae conquiescant. An ut existimas aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolimus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his studiis esse deditum; ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspectum, lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, judices, ut ab nullius umquam me tempore aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut voluptas avocarit, aut denique somnus retardarit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt in tempestivis conviviis, quantum denique aleae, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque censetur oratio, et facultas: quae quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit; quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum praeceptis, multisque

litteris mihi ab adolescentia suasissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem, atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis, atque exilii parvi esse ducenda: numquam me pro salute vestra in tot, ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientum voces, plena exemplorum vetustas: quae jacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci, et Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum, et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

VII. Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, ista ne doctrina, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo, ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino, per seipsos et moderatos, et graves exstitisse fateor; etiam illud adjungo, saepius ad laudem, atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam, conformatioque doctrinae: tum illud nescio quid praeclarum, ac singulare solere exsistere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum; ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines, et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam, colendamque virtutem litteris adjuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur; tamen, ut opinor, hanc animadversionem humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium, neque locorum; at haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent; delectant domi, non im-

pediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

VIII. Quod si ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus; tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti, ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem, ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis,) quoties ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore? Quoties revocatum eamdem rem dicere commutatis verbis, atque sententiis? Quae vero accurate, cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atqui sic a summis hominibus, eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina, et praeceptis, et arte constares poëtam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius *sanctos* appellat poëtas, quod quasi deorum aliquod dono, atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, judices, sanctum apud vos humanissimos homines hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa, et solitudines voci respondent; bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum; Chii suum vendicant; Salaminii repetunt; Smyrnaei vero suum esse confirmant: itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt; permulti alii praeterea pugnant inter se, atque contendunt.

IX. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate, et legibus noster est, repudiamus? praesertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam, laudemque celebrandam? Nam

et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse ajunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissime audiret: *ejus, a quo sua virtus optime praedicaretur*. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit: cujus ingenio putabat ea, quae gesserat, posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum, atque difficile, et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum, et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus, et ipsa natura regionis vallatum: Populi Romani exercitus, eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore, ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur, et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt trophaea, nostra monumenta, nostri triumphi. Quare quorum ingeniis haec efferuntur, ab iis populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius; itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In coelum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi romani rebus adjungitur; omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus?

X. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat; propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus: Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eae,

quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur; cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam, famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt; tum iis certe, qui de vita, gloriae causa, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, *O fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris*. Et vere: nam, nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici, ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla, cum Hispanos, et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei praemium tribui sub ea conditione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, hujus ingenium, et virtutem in scribendo, et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quiddam sonantibus, atque peregrinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest: sed prae nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio; et optimus quisque maxime gloriae ducitur. Ipsi illi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem, nobilitatemque despiciunt, praedicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir, et imperator, Attii amicissimi

sui carminibus templorum, ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen, et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati judices a Musarum honore, et a poëtarum salute abhorrere.

XI. Atque, ut id libentius faciatis, jam me vobis, judices, indicabo, et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis, atque imperii, et pro vita civium, proque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res, et jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum, periculorumque desiderat, praeter hanc laudis, et gloriae: qua quidem detracta, judices, quid est, quod in hoc tam exiguo vitae curriculo, et tam brevi, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe, si nihil animus praesentiret in posterum, et, si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis, vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes, et dies animum gloriae stimulis concitat, atque admonet, non cum vitae tempore esse dimitiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica, atque in his vitae periculis, laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum, atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An, cum statuas, et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere, ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingeniis expressam, et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, jam tum in gerendo spargere me, ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem abfutura est; sive, ut sapientissimi ho-

mines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam, speque delector.

XII. Quare conservate, judices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam vetustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit extimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis: causa vero ejusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur, Quae cum ita sint, petimus a vobis, judices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit: qui etiam his recentibus nostris, vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudum daturum esse profitetur: quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti, atque dicti: sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, judices, ea confido probata esse omnibus: quae non fori, neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, judices, a vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo, qui judicium exercet, certe scio.

M. T. CICERONIS

ORATIO

POST REDITUM

AD QUIRITES

ARGUMENTUM.

Cicero, anno aetatis suae 49 rogatione Clodii Trib. pleb. jussus fuerat exulare. Post exilium sedecim (scribunt alii, decem) mensium, ex S. C. et lege restitutus in Patriam, reversusque Romam pridie Non. Sept. hac oratione Civibus Romanis gratias agit, commemorans beneficii magnitudinem, et reditus honorem; et omnia grati animi officia erga pop. Romanum pollicetur. Habita est anno U. C. 696. Quidam suspicantur scriptam, non habitam.

I. Quod precatus a Iove Optimo Maximo, ceterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me, fortunasque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut, si meas rationes umquam vestrae saluti anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem mea voluntate susceptam; sin et ea, quae ante gesseram, conservandae civitatis causa gessissem, et illam miseram profectionem vestrae salutis gratia suscepissem, ut, quod odium scelerati homines, et audaces in rempub. et in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id in me uno potius, quam in optimo quoque, et in universa civitate

deficeret; hoc si animo in vos, liberosque vestros fuissem, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam memoria mei, misericordia, desideriumque teneret: ejus devotionis me esse convictum judicio deorum immortalium, testimonio Senatus, consensu Italiae, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro maxime laetor, Quirites, Etsi homini nihil est magis optandum, quam prospera, aequabilis, perpetuaque fortuna, secundo vitae sine ulla offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla, et placata omnia fuissent, incredibili quadam, et pene divina, qua nunc vestro beneficio fruor, laetitiae voluptate caruissem. Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? Mihi vero et propter indulgentiam meam, et propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariores; tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit umquam jucundius, quam mihi meus frater; non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam: et posteaquam vos me illi, et mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquae meae fortunae recuperatae, plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumi afferebant. Amicitiae, consuetudines, vicinitates, clientelae, ludi denique, et dies festi quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo. Iam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarissima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patria, dii immortales, dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habet! quae species Italiae! quae celebritas oppidorum! quae forma regionum! qui agri! quae fruges! quae pulchritudo! urbis quae humanitas civium! quae reipublicae dignitas! quae vestra majestas! quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar, ut nemo magis. Sed sicut bona valetudo jucundior est eis, qui, e gravi morbo recreati sunt, quam qui numquam aegro corpore fuerunt: sic ea omnia desiderata magis, quam assidue percepta delectant.

II. Quorsum igitur haec disputo? quorsum? ut intelligere possitis, neminem unquam tanta eloquentia fuisse, neque tam divino, atque incredibili genere dicendi, qui vestrorum magnitudinem, multitudinemque beneficiorum,

quae in me, fratremque meum, et liberos nostros contulistis, non modo augere, aut ornare oratione, sed enumerare, aut consequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus: a vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem, incognitum, qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum, et incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempublicam illis accepi temporibus eam, quae pene amissa esset: a vobis jam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam judicaverunt. dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. Multa praeterea a diis immortalibus optata consecuti sumus; nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus. Vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos asseculi, nunc a vobis universos babemus: ut, quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismetipsis, tantum hoc tempore universim cuncto populo Romano debeamus. Nam cum ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim, tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini.

III. Non enim pro meo reditu. ut pro P. Popillii, nobilissimi hominis, adolescentes filii, et multi praeterea cognati, atque affines deprecati sunt; non, ut pro Qu. Metello, clarissimo viro, jam spectata aetate filius; non L.Diadematus, consularis, summa auctoritate vir; non C. Metellus censorius; non eorum liberi; non Qu. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat; non sororum filii, Luculli, Servilii, Scipiones; permulti enim tum Metelli, aut Metellarum liberi pro Qu. Metelli reditu vobis, ac patribus vestris supplicaverunt. Quod si ipsius summa dignitas, maximaeque res gestae non satis valerent, tamen filii pietas, propinquorum preces, adolescentium squalor, majorum natu lacrymae populum Romanum movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam praestantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se, armisque revocavit. At me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum, ac tumultus metu,

*

C. Pisonis, generi mei, divina quaedam, et inaudita auctoritas, atque virtus, fratrisque miserrimi atque optimi quotidianae lacrymae, sordesque lugubres a vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret; qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret; qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eamdem subire fortunam; et tanto in me amore exstitit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse se junctum. Pro me praesente Senatus, hominumque praeterea viginti millia vestem mutaverunt: pro me absente unius squalorem, sordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse mihi pietate filius, inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miserae squalor, et luctus, atque optimae filiae moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei, lacrymaeque pueriles, aut itineribus necessariis, aut magnam partem tectis, ac tenebris continebantur. Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quod non moltitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis.

IV. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt sic illud; quod mea virtus praestare debuit, adjutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate, copiaque superarem. Numquam de P. Popillio, clarissimo, atque fortissimo viro: nunquam de Q. Metello, nobilissimo, et costantissimo cive; nunquam de C. Mario, custode civitatis, atque imperii vestri, in Senatu mentio facta est. Tribuniciis illi rogationibus, nulla auctoritate Senatus sunt restituti. Marius vero non modo a Senatu, sed etiam oppresso Senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma valuerunt. At de me ut valeret, semper Senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, et coloniarum factus est; at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicis interfectis, magna civium caede facta, reducti sunt; ego, a quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro, et mitissimo, altero Consule referente, reductus sum; cum

is inimicus, qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus praebuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

V. Nunquam de P. Popillio L. Opimius, fortissimus Consul, nunquam de Qu. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega Senatum, aut populum est cohortatus. At pro me superiores Consules semper, ut referrent, efflagitati sunt; sed veriti sunt, ne gratiae causa facere viderentur. quod alter mihi affinis erat, alterius causam capitis receperam: qui provinciarum foedere irretiti, totum illud annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Ianuariis, posteaquam orbe respublica Consulis fidem, tamquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus Consul, parens, Deus, salus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de sollemni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit. Atque eo die confecta res esset, nisi is Tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis Quaestorem Consul ornaveram, cum et cunctus ordo, et multi cum summi viri orarent, et Cn. Oppius socer, optimus vir, ad pedes ejus flens jaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumta est. Postea res acta est in Senatu alia nulla; et cum variis rationibus impediretur, voluntate tamen perfecta Senatus, causa ad vos mense Ianuario deferebatur. Hic tantum interfuit inter me, et inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi, centuriarique vidissem: cum intelligerem, veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas: cum viderem ex ea parte homines, cuius partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae: cum duo Consules, emti pactione provinciarum auctores se inimicis reipublicae tradidissent, cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent: cum Senatus, equitesque Romani flere pro me, ac mutata veste vobis supplicare edictis, atque imperiis vetarentur; cum omnium

provinciarum pactiones, quum omnia cum omnibus foedera, reconciliationes gratiarum, sanguine meo sancirentur: cum omnes boni non recusarent, quin vel pro me, vel mecum perirent: armis decertare pro mea salute nolui, quod potui, quod et vincere, et vinci luctuosum reipublicae fore putavi. At inimici mei mense Ianuario cum de me ageretur, corporibus civium trucidatis, flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt.

VI. Itaque cum ego abfui, eam rempublicam habuistis, ut aeque me, atque illam restituendam putaretis. Ego autem, in qua civitate nihil valeret Senatus, omnis esset impunitus, nulla judicia, vis et ferrum in foro versarentur; cum privati se parietum praesidio, non legum tuerentur; Tribuni pl. vobis inspectantibus vulnerarentur; ad magistratuum domos cum ferro, et facibus iretur, Consulis fasces frangerentur, deorum immortalium templa incenderentur, rempublicam esse nullam putavi. Itaque neque, republica exterminata, mihi locum in hac urbe esse duxi; nec, si illa restitueretur, dubitavi, quin me secum ipsa reduceret. An ego, cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo anno Consulem futurum, qui illis ipsis reipublicae periculosissimis temporibus Ædilis curulis, me Consule, omnium meorum consiliorum particeps, periculorumque socius fuisset, dubitarem, quin is me, confectum consularibus vulneribus, consulari medicina ad salutem reduceret? Hoc duce, collega autem ejus, et clementissimo, atque optimo viro, primo non adversante, post etiam adjuvante, reliqui magistratus pene omnes fuerunt defensores salutis meae; ex quibus excellenti animo, virtute, auctoritate, praesidio, copiis, T. Annius, et P. Sextius, praestanti in me benevolentia, et divino studio extiterunt. Eodemque P. Lentulo auctore, et pariter referente collega, frequentissimus Senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit, salutem vobis, municipiis, coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum a propinquis, nulla cognatione munitum, Consules, Praetores, Tribuni plebis, Senatus, Italia cuncta, semper a vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis, honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me con-

servandum vos cohortati sunt, sed etiam rerum mearum gestarum auctores, testes, laudatores fuerunt.

VII. Quorum princeps ad cohortandos vos, et ad rogandos fuit Cn. Pompeius, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, princeps virtute, sapientia, ac gloria: qui mihi uni privato amico eadem omnia dedit, quae universa reipublicae, salutem, otium, dignitatem. Cujus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita; primum vos docuit, meis consiliis rempublicam esse servatam, causamque meam cum communi salute conjunxit, hortatusque est, ut auctoritatem Senatus, statum civitatis, fortunas civis bene meriti defenderitis: tum in perorando posuit, vos rogari a Senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia, P. Lentuli sententiam, Senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos, atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes praetorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir, et ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eamdem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium L. Gellii; qui, quia suam classem attentatam magno cum suo periculo pene sensit, dixit in concione vestra: Si ego Consul, cum fui, non fuissem, rempublicam funditus interituram fuisse.

VIII. En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate Senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompeio, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipublicae restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites: pollicebor. Primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse so-

lent, me eadem erga populum Romanum semper fore: numenque vestrum aeque mihi grave, et sanctum, ac Deorum immortalium in omni vita futurum. Deinde, quoniam me in civitatem respublica ipsa reduxit, nullo me loco reipublicae defuturum. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis, et injuria, et sceleratorum hominum furore detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet, et permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui haec delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: eum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato, atque renovato; quem egomet audivi dicere, tum se fuisse miserum, cum careret patria, quam obsidione liberasset, cum sua bona possideri ab inimicis, ac diripi audiret, cum adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis, cum in paludibus demersus concursu, ac misericordia Minturnensium corpus, ac vitam suam conservasset, cum parva navicula trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops, supplexque venisset. Recuperata vero sua dignitate se non commissurum ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam numquam perdidisset. Sed hoc inter me, atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello, ac seditione locus est, huic in pace, atque otio: quamquam ille, animo irato, nihil, nisi de inimicis ulciscendis, agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respublica permittet, cogitabo.

IX. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino genera hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipublicae, quod eam ipsis invitis conservaram, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitiae nefarie prodiderunt: tertium, qui cum propter inertiam suam, eadem assequi non possent, inviderunt laudi, et dignitati meae: quartum, qui cum custodes reipublicae esse debuerunt, salutem meam, statum civita-

tis, dignitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt : sic ulciscar genera singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti, et gloriae serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem repetendo. Quamquam mihi majori curae est, quemadmodum vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimicorum injurias, crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendae injuriae facilior ratio est, quam beneficii remunerandi; propterea quod superiorem esse contra improbos minus est negotii, quam bonis exaequari: tum etiam nec tam necessarium quidem est, male meritis, quam optime meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicae, communique ulilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari: bene meritos quin colas, nec uxorari fas est, nec id reipublicae repetere utcumque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque aequum est tempore, et die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio, et pecuniae debitae: propterea quod pecuniam qui retinet, non dissolvit; qui reddidit, non habet: gratiam et qui retulit, habet: et qui habet, dissolvit.

X. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam quum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebuntur. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque praestabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis diligentiam, neque in periculis a republica propulsandis animum, neque in sententia simpliciter referenda fidem, neque in voluntatibus hominum pro republica laedendis libertatem, nec in preferendo labore industriam, nec in vestris commodis augendis gratam animi benevolentiam defuturam. Atque haec cura, Quirites, erit infixa animo meo sempiterna, ut, quum

vobis, qui apud me deorum immortalium vim, et numen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quae suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

M. T. CICERONIS

ORATIO

POST REDITUM

IN SENATU

ARGUMENTUM.

Ab exilio in Patriam Cicero restitutus, sicut superiore Oratione Populo, ita hac Senatui gratias agit; ubi commemorat, et ampli cat ejus Ordinis erga se merita: laudat Coss. P. Lentulum et Q. Metellum: Tribunos plebis octo, et in iis praecipue Milonem, et Sextium: septem Praetores, et Cn. Pompejum: postremo pollicetur studium suum erga Remp. Habita est eodem anno U. C. 696. Non. Septemb.

I. Si, Patres Conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum, liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero; quaeso, obtestorque, ne meae naturae potius, quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. Quae tanta enim potest existere ubertas ingenii, quae tanta dicendi copia, quod

tam divinum, atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos: qui dignitatem, qui ordinem, qui fortunas, qui amplissimam rempublicam, qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nobis nosmetipsos reddidistis. Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est: si deos immortales, quorum beneficio et haec tenuimus, et ceteris rebus aucti sumus: si populum Romanum, cujus honoribus in amplissimo consilio, et in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus: si hunc ipsum ordinem, a quo saepe magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam, et infinitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio, atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa judicia, nobis uno tempore omnia reddidistis: ut, cum multa vobis, magna populo Romano, innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, haec antea singula per illos habuerimus; nunc universa per vos recuperaverimus.

II. Itaque, P. C. quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quamdam per vos adepti esse videmur. Quod enim tempus erit unquam, quo vestrorum in nos beneficiorum memoria, ac fama moriatur, qui illo ipso tempore, cum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini. non multo post discessum meum me universi revocavistis, referente L. Ninnio, fortissimo, atque optimo viro? quem habuit ille pestifer annus et maxime fidelem, et minime timidum, si dimicare placuisset, defensorem salutis meae. Postea quam vobis potestas decernendi non est permissa per eum Tribunum plebis, qui, cum per rempublicam lacerare non posset, sub alieno scelere delevit: nunquam de me siluistis, nunquam meam salutem non ab his Consulibus, qui vendiderant, flagitavistis. Itaque vestro studio, atque auctoritate perfectum est, ut ipse ille annus, quem ego mihi, quam patriae malueram esse fatalem, hos Tribunos haberet, qui et promulgarent de salute mea, et ad vos saepenumero referrent. Nam Consules modesti, legumque me-

tuentes, impediebantur lege, non ea, quae de me, sed quae de ipsis lata erat, cum meus inimicus promulgavit, ut, si revixissent ii, qui haec pene delerunt, tum ego redirem: quo facto utrumque confessus est, et se illorum vitam desiderare, et magno in periculo rempublicam futuram, si aut hostes, atque interfectores reipublicae revixissent, aut ego non revertissem. Itaque illo ipso tamen anno, cum ego cessissem, princeps autem civitatis, non legum praesidio, sed parietum vitam suam tueretur: respublica sine Consulibus esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam tutoribus annuis esset orbata: sententias dicere prohiberemini: caput meae prescriptionis recitaretur: nunquam dubitastis salutem meam cum communi salute conjungere.

III. Postea vero quam singulari, et praestantissima virtute P. Lentuli Consulis, ex superioris anni caligine, et tenebris lucem in republica Kalendis Ianuariis respicere coepistis: cum Q. Metelli, nobilissimi hominis, atque optimi viri, summa dignitas, cum Praetorem, Tribunorum plebis pene omnium virtus, et fides reipublicae subvenisset: cum virtute, gloria, rebus gestis Cn. Pompeius, omnium gentium, omnium saeculorum, omnis memoriae facile princeps, tuto se in Senatum venire arbitraretur: tantus vester consessus de salute mea fuit, ut corpus abesset meum, dignitas jam in patriam revertisset. Quo quidem mense, quid inter me, et meos inimicos interesset, existimare potuistis. Ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus respublica cruentaretur; illi meum reditum non populi Romani suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil sociis, nihil regibus respondistis: nihil judices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo auctoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam, et fractam civitatem videbatis. Quo quidem tempore, cum is excessisset, qui caedi, et flammae, vobis auctoribus, restiterat: cum ferro, et facibus homines tota urbe volitantes, magistratuum tecta impugnata, deorum templa inflammata, summi viri, et clarissimi Consulis fasces fractos, fortissimi, atque optimi viri, Tribuni pleb. sanctissimum corpus non tactum, ac violatum manu, sed vulneratum ferro, confectumque vidistis. Qua strage nonnulli permoti magi-

stratus, partim metu mortis, partim desperatione reipublicae, paullum a mea causa recesserunt: reliqui fuerunt, quos neque terror, neque vis, nec spes, nec metus, nec promissa, nec minae, nec tela, nec faces a vestra auctoritate, a populi Romani dignitate, a mea salute depellerent.

IV. Princeps P. Lentulus, parens, ac deus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, hoc specimen virtutis, hoc indicium animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si reipublicae reddidisset: qui ut est designatus, nunquam dubitavit sententiam de salute mea se, et republica dignum dicere. Cum a Tribuno plebis veteretur, cum praeclarum caput recitaretur, *ne quis ad vos referret, ne quis decerneret, ne loqueretur, ne disputaret, ne pedibus iret, ne scribendo adesset:* totam illam, ut ante dixi, proscriptionem, non legem putavit, qua civis optime de republica meritus nominatim, sine judicio, una cum Senatu reipublicae esset ereptus, Ut vero iniit magistratum, non dicam, quid egerit prius, sed quid omnino egit aliud, quam ut me conservato vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? Dii immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus Consul est? quanto magis dedissetis, si superiore anno fuisset? nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine, atque optimo civi, et viro, Q. Catulo, non saepe unum Consulem improbum, duos vero nunquam post Romam conditam, excepto illo Cinnano tempore, fuisse: quare meam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum vel unus in republica Consul esset. Quod vere dixerat, si illud de duobus Consulibus, quod ante in republica non fuerat, perenne, ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore Consul fuisset unicus, dubitatis, quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse, adscriptoremque videatis? Sed fuerunt duo Consules, quorum mentes angustae, humiles, pravae, oppletae tenebris, ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii nec intueri, nec sustinere, nec capere potuerunt: non Consules, sed mercatores provinciarum, ac venditores vestrae dignitatis: quo-

rum alter a me Catilinam, amatorem suum, multis audientibus, alter Cethegum consobrinum suum reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam, non Consules, sed latrones, non modo deseruerunt, in causa praesertim publica, et consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non solum suo, sed etiam vestro, ceterorumque ordinum, spoliatum esse voluerunt; quorum alter tamen neque me, neque quemquam fefellit.

V. Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cujus primum tempus aetatis palam fuisset ad omnium libidines divulgatum? qui ne a sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui cum suam rem non minus strenue, quam postea publicam confecisset, egestatem, et luxuriam domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim Praetoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proscriptionem effugere potuisset. Quo in magistratu nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto egestate, et improbitate coactus piraticam ipse fecisset: ac minore quidem cum reipublicae detrimento, quam quod intra moenia nefarius hostis, praedoque versatus est: quo inspectante, ac sedente, legem Tribunus plebis tulit, *ne auspiciis obtemperaretur: ne obnunciare concilio. aut comitiis: ne legi intercedere liceret: ut lex Ælia, et Fusia ne valerent:* quae nostri majores certissima subsidia reipublicae contra tribunitios furores esse voluerunt. Idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset, cumque adolescentes nobilissimi, cunctique equites Romani se ad leonis impurissimi pedes abjecissent: quo vultu cincinnatus ganeo non solum civium lacrymas, verum etiam patriae preces repudiavit? Neque contentus eo fuit, sed etiam in concionem adscendit: eaque dixit, quae, si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se nonarum Decembrium, quae me Consule fuisset, clivique Capitoloni poenas ab equitibus Romanis esse repetiturum: neque solum id dixit, sed quos ei commodum fuit, compellavit: L. vero Lamiam, equitem Romanum, praestanti dignitate hominem, et saluti meae pro familiaritate, reipublicae pro fortunis suis, amicissimum, Consul imperiosus exire urbe jussit: et cum

vos vestem mutandam censuissetis, cunctique mutassetis, atque idem omnes boni jam ante fecissent: ille unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes Praetores, Ædilesque tum abjeccerant, irrisit squalorem vestrum, et luctum gratissimae civitatis: fecitque, quod nemo unquam tyrannus, ut quo minus occulte vestrum malum gemeretis, nihil diceret, ne aperte incommoda patriae lugeretis, ediceret,

VI. Cum vero in Circo Flaminio, non a Tribuno plebis Consul in concionem. sed a latrone archipirata productus esset : primum processit , qua auctoritate vir ? vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce , et temulenta: quod in cives indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissime displicere. Ubi nobis haec auctoritas tamdiu tanta latuit? cur in lustris, et helluationibus hujus calamistrati saltatoris tam eximia virtus tamdiu cessavit? Nam ille alter Caesoninus Calventius, ab adolescentia versatus est in foro, cum eum, praeter simulatam, versutamque tristitiam , nulla res commendaret; non juris studium, non dicendi, non rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas: quem praeteriens cum incultum, horridum, moestumque vidisset, etiam si agrestem, et inhumanum existimares, tamen libidinosum, et perditum non putares. Cum hoc homine, an cum stipite Æthiope si in foro constitisses, nihil crederes interesse; sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhumanum, neglectum negotium. Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus? quam impurus? quam intemperans, non janua receptis, sed pseudotyro intromissis voluptatibus? cum vero etiam litteris studere incipit, et helluo immanis cum Graeculis philosophari, tum est Epicureus, non penitus illi disciplinae, quaecumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. Habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio, ac de virtute disserunt; qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur: sed eos, qui disputent, horam nullam vacuam voluptate esse debere: in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium, delectationemque versari. His utitur, quasi praefectis libidinum suarum: hi voluptates omnes vestigant, atque

odorantur: hi sunt conditores, instructoresque convivii: iidem expendunt, atque aestimant voluptates, sententiamque dicunt, et judicant, quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus, ita contemsit hanc pudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modo vultum importunum in forum detulisset.

VII. Is me, quamquam me quidem non (cognoram enim, propter Pisonum affinitatem, quamquam longe hunc ab hoc genere cognatio materna transalpini sanguinis abstulisset); sed vos, populumque Romanum non consilio, neque eloquentia, quod in multis saepe accidit, sed rugis, supercilioque decepit. L. Piso, tu ne ausus es isto oculo, non dicam isto animo, ista fronte, non vita, tanto supercilio, (non enim possum dicere, tantis rebus gestis), cum A. Gabinio consosciare consilia pestis meae? Non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons calamistri notata vestigiis in eam cogitatione adducebat, ut, cum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tanta flagitia diutius uti non liceret? Cum hoc tu coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut reipublicae statum, ut Senatus auctoritatem, ut civis optime meriti fortunas provinciarum foedere addiceres? Te Consule, tuis edictis, et imperiis, Senatui, populoque Romano non est licitum, non modo sententiis, atque auctoritate sua, sed ne vultu quidem, ac vestitu reipublicae subvenire. Capuaene te esse putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, Consulem esse, sicut eras eo tempore: an Romae, in qua civitate omnes ante vos Consules Senatui paruerunt? Tu es ausus in Circo Flaminio productus cum tuo illo pari, dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo Senatum, atque omnes bonos tum, cum a patria pestem depulissem, crudeles demonstrabas fuisse. Tu misericors me, affinem tuum, quem tuis comitiis, praerogativae primum custodem praefeceras, quem Kalendis Ianuariis tertio loco sententiam rogaras, constrinctum inimicis reipublicae tradidisti: tu meum generum, propinquum tuum, tu affinem tuam, filiam meam, superbissimis, et crudelissimis verbis a genibus tuis repulisti: idemque tu clementia, ac misericordia singulari, cum ego una cum republica non tribunitio, sed consulari ictu concidissem, tanto scelere, tan-

taque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem, et tuam praedam; saltem dum conticesceret illa lamentatio, et gemitus urbis. Nondum palam factum erat occidisse rempublicam, cum tibi arbitria funeris solvebantur: uno, eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat: bona ad vicinum Consulem de Palatio, de Tusculano ad idem vicinum alterum Consulem deferebantur: cum, iisdem operis suffragium ferentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modo a bonis, sed etiam a liberis, atque inani foro, ignaro populo Romano quid ageretur, Senatu vero oppresso, et afflicto, duobus impiis, nefariisque Consulibus aerarium, provinciae, legiones, imperia donabantur. Horum Consulum ruinas vos Consules vestra virtute fulsistis; summa Tribunorum plebis, Praetorumque fide, et diligentia sublevati.

VII. Quid ego de praestantissimo viro, T. Annio, dicam? aut quis de tali cive satis digne unquam loquetur? qui cum videret sceleratum civem, aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, judicio esse frangendum; sin ipsa judicia vis impediret, ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam: primo de vi postulavit, posteaquam ab eodem judicia sublata esse vidit, ne ille omnia vi posset efficere, curavit; qui docuit, neque tecta, neque templa, neque forum, neque curiam, sine virtute summa, ac maximis opibus, et copiis ab intestino latrocinio posse defendi; qui primus post meum discessum metum bonis, spem audacibus, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sextius secutus, pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis, nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitae discrimen vitandum unquam putavit: qui causam Senatus, exagitatam concionibus improborum, sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil tam populare, quam vestrum nomen, nihil tam omnibus carum aliquando, quam vestra auctoritas videretur: qui me quum omnibus rebus, quibus Tribunus pl. potuit, defendit, tum reliquis officiis juxta, ac si meus frater esset, sustentavit: cujus ego clientibus libertis, familia, copiis, litteris ita sum sustentatus, ut meae calamitatis

non adjutor solum, verum etiam socius videretur. Iam ceterorum officia, studiaque vidistis: quam cupidus mei C. Cestilius, quam studiosus vestri, quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cispius? cui ego ipsi, parenti, fratrique ejus sentio quantum debeam: qui, cum a me voluntas eorum in privato judicio esset offensa, publici mei beneficii memoriam privatam offensionem obliterarunt. Iam T. Fadius, qui mihi Quaestor fuit, M. Curius, cujus ego patri Quaestor fui, studio, amore, animo huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messius, et amicitiae, et reipublicae causa dixit: legem speciatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius, si, quae de me agere conatus est, ea contra vim, et ferrum perficere potuisset, mense Ianuario nostrum statum recuperassemus; quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. Iam vero Praetores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis, cum L. Caecilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare: publice promulgarit de mea salute cum collegis paene omnibus: direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius, statim designatus sententia sua, quam esset cara sibi mea salus, declaravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sex. Quintilii, C. Cornuti, summa et in me, et in rempublicam constiterunt.

IX. Quae cum libenter commemoro, tum non invitus nonnullorum in me nefarie commissa praetereo. Non est mei temporis injurias meminisse: quas ego etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallem; alio transferenda tota mea vita est, ut bene de me meritis referam gratiam, amicitias igne perspectas tuear, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditores meos non indicem dolorem profectionis meae, defensores reditus dignitate consoler. Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos, et principes, atque auctores salutis meae satis gratus judicarer: tamen exiguum reliquae vitae tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem. Quando enim ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? quae memoria, quae vis ingenii, quae magnitudo observantiae, tot, tantisque beneficiis respondere pote-

rit? qui mihi primus afflicto, et jacenti consularem fidem, dexteramque porrexit: qui me a morte ad vitam, a desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit, qui tanto amore in me, studio in rempublicam fuit, ut excogitaret, quemadmodum calamitatem meam non modo levaret, sed etiam honestaret.

X. Quid enim magnificentius, quid praeclarius mihi accidere potuit, quam quod, illo referente, vos decrevistis, ut cuncti ex omni Italia, qui rempublicam salvam vellent, ad me unum, hominem fractum, et prope dissipatum restituendum, et defendendum venirent? ut, qua voce ter omnino post Romam conditam Consul usus esset pro universa republica apud eos solum, qui ejus vocem exaudire possent; eadem voce Senatus omnibus agris, atque oppidis cives, totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret. Quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quam hoc Senatum judicasse, qui civis me non defendisset, eum rempublicam salvam noluisse? Itaque tantum vestra auctoritas, tantum eximia Consulis dignitas valuit, ut dedecus, et flagitium se committere putaret, si quis non veniret. Idemque Consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et pene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturae bonitas haberet, aut vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Qu. Metellus, et inimicus, et frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit: quem P. Servilius, vir cum clarissimus, tum vero optimus, mihique amicissimus, et auctoritatis, et orationis suae divina quadam gravitate ad sui generis, communisque sanguinis facta, virtutesque revocavit, ut haberet in consilio et fratrem ab inferis, socium rerum mearum, et omnes Metellos, praestantissimos cives, pene ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum, cujus quondam de patria discessus molestus omnibus sane, ipsi ne luctuosus quidem visus est. Itaque exstitit non modo salutis defensor, qui ante hoc suum beneficium fuerat inimicus; verum etiam adscriptor dignitatis meae. Quo quidem die cum vos CCCCXVII ex Senatu essetis, magistratus autem hi omnes adessent; dissensit unus, is, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat. Atque illo die, quo rempubli-

eam meis consiliis conservatam gravissimis verbis, et plurimis judicassetis, idem Consul curavit, ut eadem a principibus civitatis in concione postero die dicerentur: quum quidem ipse egit ornatissime causam meam, perfecitque, adstante, atque audiente Italia tota, ut nemo cujusquam conducti, aut perditi vocem acerbam, atque inimicam bonis posset audire.

XI. Ad haec non modo adjumenta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meae reliqua vos iidem addidistis: decrevistis, ne quis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, vos graviter, molesteque laturos: illum contra rempublicam salutemque bonorum, concordiamque civtum facturum: et ut ad vos de eo statim referretur; meque etiam, si diutius calumniarentur, redire jussistis. Quid? ut agerentur gratiae, qui e municipiis venissent? Quid? ut ad illam diem, res cum redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? Quid denique illo die, quem P. Lentulus mihi, fratrique meo, liberisque nostris natalem constituit. non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quae maxime majores comitia justa dici, haberique voluerunt, arcessivit in patriam: ut eaedem centuriae, quae me Consulem fecerant, consulatum meum comprobarent. Quo die quis civis fuit, qui non nefas esse putaret, quacumque aut aetate, aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiae totius, ordinumque omnium? quando illa dignitate rogatores, diribitores, custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti, atque divino non reducti sumus in patriam, sicut nonnulli clarissimi cives; sed equis insignibus, et curru aurato reportati. Possum ego satis in Cn. Pompeium unquam gratus videri, qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum populi Romani salutem, et conservatam per me, et conjunctam esse cum mea dixerit? qui causam meam prudentibus commendarit, imperitos edocuerit, eodemque tempore inprobos auctoritate sua compresserit, bonos excitarit? qui populum Romanum pro me, tanquam pro fratre, aut pro parente, non solum hortatus sit, verum etiam obsecrarit? qui ipse, cum propter metum dimicationis et sanguinis domo se tene-

ret, etiam a superioribus Tribunis petierit, ut de salute mea et promulgarent, et referrent? qui in colonia nuper constituta cum ipse geret magistratum, in qua nemo erat emtus intercessor, vim, et crudelitatem privilegiis auctoritate honestissimorum hominum, et publicis litteris consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putarit? qui, cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderat, elaboravit? Quibus autem officiis T. Annii beneficia remunerabo? cujus omnis acti, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis invicta defensio salutis meae? Quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam, et fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendit?

XII. Vobis vero, P. C. singulis et egi, et agam gratias; universis egi ab initio, quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quamquam sunt in me praecipua merita multorum, quae non sileri ullo modo possunt; tamen hujus temporis, ac timoris mei non est, conari commemorare beneficia in me singulorum; nam difficile est, non aliquem; nefas, quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. Sed ut in ipsis diis immortalibus non semper eosdem, atque alias alios solemus et venerari, et precari: sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum erga me merita praedicanda, atque recolenda. Hodierno autem die nominatim a me magistratibus statui gratias esse agendas, et de privatis, uni, qui pro salute mea municipia, coloniasque adisset, populum Romanum supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti mihi dignitatem meam reddidistis. Vos me florentem semper ornastis: laborantem mutatione vestis, et prope luctu vestro, quoad licuit, defendistis. Nostra memoria senatores, ne in suis quidem periculis, mutare vestem solebant: In meo periculo Senatus veste mutata fuit, quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modo suo praesidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt.

XIII. Quibus ego rebus objectis, cum mihi privato confligendum viderem cum eodem exercitu, quem Consul non armis, sed vestra auctoritate superaram, multa

mecum ipse reputavi. Dixerat in concione Consul, se clivi Capitolini poenas ab equitibus Romanis repetiturum. Nominatim alii compellabantur, alii citabantur: alii relegabantur:aditus templorum erant non solum praesidiis, et manu, verum etiam demolitione sublati. Alter Consul ut me, et rempublicam non modo desereret, sed etiam hostibus reipublicae proderet, pactionibus eos suorum praemiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos, magnoque exercitu: quem ego mihi inimicum fuisse non dico: tacuisse, cum diceretur esse inimicus, scio. Duae partes esse in republica cum putarentur, altera me deposcere propter inimicitias: altera timide defendere, propter suspicionem caedis putabatur. Qui autem me deposcere dicebantur, in hoc auxerunt dimicationis metum, quod nunquam inficiando suspicionem hominum, curamque minuerunt. Quare cum viderem Senatum ducibus orbatum, me a magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum: servos simulatione collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinae pene iisdem ducibus ad spem caedis, et incendiorum esse revocatas; Equites Romanos, proscriptionis; municipia, vastitatis; omnes caedis metu esse permotos: potui, potui, P. C., multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armisque defendere: nec mihi ipse ille animus idem meus, vobis non incognitus, defuit; sed videbam, si vicissem praesentem adversarium, nimium multos mihi alios esse vincendos; si victus essem, multis bonis et pro me, et mecum, etiam post me esse pereundum: tribunitiisque sanguinis ultores esse praesentes; meae mortis poenas judicio, et posteritatis reservari.

XIV. Nolui, cum Consul communem salutem sine ferro defendissem, meam privatus armis defendere: bonosque viros lugere malui meas fortunas, quam suis desperare; ac, si solus essem interfectus, mihi turpe; si cum multis, reipublicae funestum fore videbatur. Quod si mihi aeternam esse aerumnam propositam arbitrarer, morte me ipse potius, quam sempiterno dolore, multassem. Sed cum viderem, me non diutius, quam ipsam rempublicam, ex hac urbe abfuturum; neque ego, illa exterminata, mihi remanendum amplius putavi: et illa, simul atque revocata est, me secum pariter revocavit. Mecum leges, mecum quaestiones, mecum jura magi-

stratuum, meum Senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum ubertas, mecum deorum et hominum sanctitates omnes, et religiones abfuerunt. Quae si semper abessent, magis vestras fortunas lugerem, quam desiderarem meas; in aliquando revocarentur, intelligebam, mihi cum illis una esse redeundum. Cujus mei sensu certissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn. Plancius, qui omnibus provincialibus ornamentis, commodisque depositis, totam suam quaesturam in me sustentando, et conservando collocavit; qui si mihi Quaestor Imperatori fuisset, in filii loco fuisset; nunc certe erit in parentis, eum fuerit Quaestor non imperii, sed doloris mei.

XV. Quapropter, Patres Conscripti, quoniam in rempublicam sum pariter cum republica restitutus, non modo in ea defendenda nihil minuam de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. Etenim, si eam tum defendebam, cum mihi aliquid illa debebat: quid me nunc facere oportet, cum ego illi plurimum debeo? Nam quid est, quod animum meum frangere, aut debilitare possit, cujus ipsam calamitatem non modo nullius delicti, sed etiam divinorum in rempublicam beneficiorum testem esse videatis? Nam et importata est, quia defenderam civitatem; et mea voluntate suscepta est, ne a me defensa respublica per eumdem me extremum in discrimen vocaretur. Pro me non, ut pro P. Popillio, nobilissimo homine, adolescentes filii, non propinquorum multitudo populum Romanum est deprecata: non, ut pro Q. Metello, summo, et clarissimo viro, spectata jam adolescentia filius; non L. et C. Metelli, consulares, non eorum liberi, non Q, Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Metellorum filii, flentes, ac sordidati populo Romano supplicaverunt: sed unus frater, qui in me pietate filius, consiliis parens, amore, ut erat, frater inventus est, squalore, et lacrymis et quotidianis precibus desiderium mei nominis renovari, et rerum gestarum memoriam usurpari coëgit; qui cum statuisset, nisi per vos me recuperasset, eamdem subire fortunam, atque idem sibi domicilium et vitae, et mortis deposceret: tamen nunquam nec magnitudinem negotii, nec solitudinem suam; nec vim inimicorum, ac tela pertimuit. Alter fuit propugnator mearum fortunarum, et defensor assiduus, summa

virtute, et pietate, C. Piso, gener: qui minas inimicorum meorum; qui inimicitias affinis mei, propinqui sui, Consulis; qui Pontum, et Bithyniam Quaestor pro mea salute neglexit. Nihil unquam Senatus de P. Popillio decrevit, nunquam in hoc ordine Q. Metelli mentio facta est. Tribuniciis sunt illi rogationibus, interfectis inimicis, denique nulla auctoritate Senatus restituti; cum alter eorum Senatui paruisset, alter vim, caedemque fugisset. Nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis, tempestate civili expulsus est, non modo a Senatu non est restitutus: sed reditu suo Senatum cunctum pene delevit. Nulla de illis magistratuum consensio, nulla ad rempublicam defendendam populi Romani convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum, et coloniarum extiterunt. Quare, cum me vestra auctoritas arcessierit, populus Romanus revocarit, respublica implorarit, Italia cuncta pene suis humeris reportarit; non committam, P. C., ut, cum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim, praesertim cum illa amissa recuperarim, virtutem, et fidem nunquam amiserim,

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO DOMO SUA

ARGUMENTUM.

Pulso Cicerone in exilium lege Clodii, fuerat eadem lege publicata, et eversa domus ejus, deinde ne profana unquam fieret, Libertati consecrata. Restitutus in patriam Cicero, hanc Orationem ad Pontifices habuit; in qua ostendit, domum suam neque publicari, neque consecrari potuisse: Primum tamen respondet extra causam conviciis Clodii, qui ea vituperaverat. quae per eos dies Cicero in senatu de Repub. senserat, idest de Cn. Pompeio rei frumentariae praeficiendo. Habita est anno U. C. 696. pridie Kal, Octobr, Domus autem recuperata.

I. Cum multa divinitus, Pontifices, a majoribus nostris inventa, atque instituta sunt, tum mihi praeclarius, quam quod vos eosdem et religionibus deorum immortalium, et summae reipublicae praeesse voluerunt: ut amplissimi, et clarissimi cives rempublicam bene gerendo; Pontifices religiones sapienter interpretando, rempublicam conservarent. Quod si ullo tempore magna causa in sacerdotum populi Romani judicio, ac potestate versata est, haec profecto tanta est, ut omnis reipublicae dignitas, omnium civium salus, vita, libertas, arae, foci, dii penates, bona, fortunae, domicilia, vestrae sapientiae, fidei, potestatique commissa, creditaque esse videantur. Vobis odierno die constituendum est, utrum

posthac amentes, ac perditos magistratus improborum, ac sceleratorum civium praesidium nudare, an etiam deorum immortalium religione armare malitis. Nam si illa labes, ac flamma reipublicae suum illum pestiferum, et funestum tribunatum, quem aequitate humana tueri non potest, divina religione defenderit, aliae caeremoniae nobis erunt, alii antistites deorum immortalium, alii interpretes religionum requirendi. Sin autem vestra auctoritate, sapientiaque, Pontifices, ea, quae furore improborum in republica ab aliis oppressa, ab aliis deserta, ab aliis prodita, gesta sunt, rescinduntur: erit causa, cur consilium majorum in amplissimis viris ad sacerdotes deligendis jure, ac merito laudare possimus. Sed, quoniam ille demens, si ea, quae ego per hos dies in Senatu de republica sensi, vituperasset, aliquem se aditum ad aures vestras esse habiturum putavit, non omittam ordinem dicendi meum: respondebo hominis furiosi non orationi, qua ille uti non potest, sed convicio, cujus exercitationem cum intolerabili petulantia, tum etiam diuturna impunitate munivit.

II. Ac primum illud a te, homine vesano, ac furioso requiro, quae te tanta poena tuorum scelerum, flagitiorumque vexet, ut hos tales viros, qui non solum consiliis suis, sed etiam specie ipsa dignitatem reipublicae sustinent, quod ego in sententia dicenda salutem civium cum honore Cn. Pompeii conjunxerim, mihi esse iratos, et aliud de summa hoc tempore religione sensuros, ac me absente senserint, arbitrare. Fuisti tu, inquit, apud Pontifices superior: sed jam, quoniam te ad populum contulisti, sis inferior necesse est. Itane vero? quod in imperita moltitudine est vitiosissimum, varietas: et inconstantia, et crebra, tamquam tempestatum, sic, sententiarum commutatio, hoc tu ad hos transferas, quos ab inconstantia gravitas, a libidinosa sententia certum, et definitum jus religionum, vetustas exemplorum, auctoritas litterarum, monumentorumque deterret? Tu ne es ille, inquit, quo Senatus carere non potuit? quem boni luxerunt? quem respublica desideravit? quo restituto, Senatus auctoritatem restitutam putabamus? quam primum adveniens prodidisti? Nondum de mea sententia dico; impudentiae primum respondebo tuae.

III. Hunc igitur, funesta reipublicae pestis, hunc tu

civem ferro et armis, et exercitus terrore, et Consulum scelere, et audacissimorum hominum minis, servorum delectu, obsessione templorum, occupatione fori oppressione curiae, domo et patria, ne cum improbis boni ferro dimicarent, cedere curasti, quem a Senatu, quem a bonis omnibus, quem a cuncta Italia desideratum, arcessitum, revocatum, conservandae reipublicae causa, confiteris? At enim in Senatum venire, in Capitolium intrare turbolento illo die non debuisti. Ego vero neque veni, et domo me tenui, quamdiu tempus fuit: cum servos tuos ad rapinam, ad honorum caedem paratos, cum illa tua consceleratorum, ac perditorum manu, armatos etiam in Capitolium tecum venisse constabat, quod cum mihi nuntiaretur, scio me domi mansisse, et tibi, et gladiatoribus tuis instaurandae caedis potestatem non fecisse; postea quam mihi nuntiatum est, populum Romanum in Capitolium propter metum, atque inopiam rei frumentariae convenisse, ministros autem scelerum tuorum perterritos, partim amissi gladiis, partim ereptis, diffugisse: veni non solum sine ullis copiis, ac manu, verum etiam cum paucis amicis. An ego, cum P. Lentulus Consul optime de me, ac de republica meritus, cum Q. Metellus, qui cum meus inimicus esset frater tuus, et dissensioni nostrae, et precibus tuis salutem, ac dignitatem meam praetulisse:, me arcesserent, in Senatum: cum tanta multitudo civium tam recenti officio suo me ad referendam gratiam nominatim vocarent, non venirem, cum praesertim te jam illinc cum tua fugitivorum manu discessisse constaret? Hic tu me etiam custodem, defensoremque Capitolii, templorumque omnium, hostem Capitolium appellare ausus es, quod, cum in Capitolio Senatum duo Consules haberent, eo venirem? Utrumne est tempus aliquid, in quo Senatum venisse turpe sit? an res illa talis erat, de qua agebatur, ut rem ipsam repudiare, et eos, qui agebant, condemnare deberem?

IV. Primum dico senatoris esse boni semper in Senatum venire: nec cum his sentio, qui statuunt minus bonis temporibus in Senatum ipsi non venire: non intelligentes, hanc suam nimiam perseverantiam vehementer iis quorum animum offendere voluerunt, gratam, et jucundam fuisse. At enim nonnulli propter timorem, quod se in Senatu tutó non esse arbitrabantur, discesserunt. Non re-
*

prebendo: nec quaero, fuerit ne aliquid pertimescendum. Puto, suo quemque arbitratu timere oportere; cur ego non timuerim, quaeris? quia te illinc abiisse constabat? Cur, cum viri boni nonnulli putarint, tuto se in Senatu esse non posse, ego non idem senserim? Cur, cum ego me existimassem tuto omnino in civitate esse non posse, illuc irem? an aliis licet, et recte licet, in meo metu sibi nihil timere: mihi uni necesse erit et meam, et aliorum vicem pertimescere? An, quia non condemnavi sententia mea duo Consules, sum reprehendendus? eos igitur ego potissimum damnare debui, quorum lege perfectum est, ne ego indemnatus, atque optime de republica meritus, damnatorum poenam sustinerem? quorum etiam delicta propter eorum egregiam in me conservando voluntatem non modo me, sed omnes bonos ferre oporteret, eorum optimum consilium ego potissimum, per eos in meam pristinam dignitatem restitutus, consilio repudiarem meo? At quam sententiam dixi? Primum eam, quam populi sermo in animis nostris jam ante defixerat: deinde eam, quae erat superioribus diebus agitata in Senatu: deinde eam, quam Senatus frequens, tum, cum mihi est assensus, secutus est; ut neque allata sit a me res inopinata, ac recens, nec, si quod in sententia vitium est, magis sit ejus, qui dixerit, quam omnium, qui probarint. At enim liberum Senatus judicium propter metum non fuit. Si timuisse eos facis, qui discesserunt, concede, non timuisse eos, qui remanserunt: sin autem sine iis, qui tum abfuerunt, nihil decerni libere potuit: cum omnes adessent, coeptum est referri de inducendo S. C. Ab universo Senatu reclamatum est.

V. Sed quaero, in ipsa sententia, quoniam princeps ego sum ejus, atque auctor, quid reprehendatur. Utrum causa novi capiendi consilii non fuit? an meae partes in ea causa non praecipuae fuerunt? an alio potius confugiendum fuit? quae res, quae causa major, quam fames, esse potuit? quam seditio? quam consilia tua, tuorumque: qui, facultate oblata, ad imperitorum animos incitandos, renovaturum te tua illa funesta latrocinia ob annonae causam putavisti? Frumentum provinciae frumentariae partim non habebant; partim in alias terras, credo, propter varietatem venditorum miserant; partim, quo gratius esset tum, cum in ipsa fame sub-

venissent, custodiis suis clausum continebant, ut subito novum mitterent. Res erat non in opinione dubia, sed in praesentia, atque ante oculos proposito periculo: neque id conjectura prospiciebamus, sed jam experti videbamus; nam, cum ingravesceret annona, ut jam plane inopia, ac fames, non caritas timeretur, concursus est ad templum Concordiae factus, Senatum illuc vocante Metello Consule; qui si verus fuit, ex dolore hominum, et fame, certe Consules causam suscipere, certe Senatus aliquid consilii capere potuit; sin causa fuit annona, seditionis quidem istimulator, et concitator tu fuisti: nonne id agendum nobis omnibus fuit, ut materiem subtraheremus furori tuo? Quid si utrumque fuit, et ut fames stimularet homines, et tu in hoc ulcere tamquam unguis exsisteres? nonne fuit eo major adhibenda medicina, quae et illud nativum, et hoc delatum malum sanare posset? Erat igitur et praesens caritas, et futura fames: non est satis: facta lapidatio est. Si ex dolore plebei, nullo incitante, magnum malum; si P. Clodii impulsu, usitatum hominis facinorosi scelus; si utrumque, ut et res esset ea, quae sua sponte multitudinis animos incitaret, et parati, atque armati seditionis duces; videturne ipsa respublica et Consulis auxilium implorasse, et Senatus fidem? Atqui utrumque fuisse perspicuum est, difficultatem annonae, summamque inopiam rei frumentariae, ut homines non jam diuturnam caritatem, sed ut famem plane timerent: nemo negat. Hanc istum otii et pacis hostem causam arrepturum fuisse ad incendia, caedem, rapinas, nolo, Pontifices, suspicemini, nisi videritis. Qui sunt homines a Q. Metello, fratre tuo, Consule, in Senatu palam nominati, a quibus ille se lapidibus appetitum, etiam percussum esse dixit? L. Sergium, et M. Lollium nominavit. Quis est iste Lollius? qui sine ferro ne nunc quidem tecum est: qui, te Tribuno plebis, nihil de me dicam, sed qui Cn. Pompeium interficiendum depoposcit. Quis est Sergius? armiger Catilinae, stipator tui corporis, signifer seditionis, concitator tabernariorum, damnatus injuriarum, percussor, lapidator, fori depopulator, obsessor curiae. His, atque hujusmodi ducibus, cum tu in annonae caritate in Consules, in Senatum, in bona, fortunasque locupletium, per causam inopum, atque imperi-

torum, repentinos impetus comparares: cum tibi salus esse in otio nulla posset: cum disperatis ducibus decuriatos, ac descriptos haberes exercitus perditorum: nonne providendum Senatui fuit, ne in hanc tantam materiem seditionis ista funesta fax adhaeresceret?

VI. Fuit igitur causa capiendi novi consilii. Videte nunc, fuerintne partes meae paene praecipuae. Quem tum Sergius ille tuus, quem Lollius, quem ceterae pestes in lapidatione illa nominabant? quem annonam praestare oportere dicebant? nonne me? quid? puerorum illa concursatio nocturna? num a te ipso instituta me frumentum flagitabant? Quasi vero ego aut rei frumentariae praefuissem, aut compressum aliquod frumentum tenerem, aut in isto genere omnino quidquam, aut curatione, aut potestate valuissem. Sed homo ad caedem imminens meum nomen operis ediderat, imperitis injecerat. Cum de mea dignitate in templo Iovis Optimi Maximi Senatus frequentissimus, uno isto dissentiente, decrevisset, subito illo ipso die carissimam annonam nec opinata vilitas consecuta est. Erant qui Deos immortales, id quod ego sentio, numine suo reditum meum dicerent comprobasse; nonnulli autem illam rem ad illam rationem, conjecturamque revocabant, qui, quod in meo reditum spes otii, et concordiae sita videbatur, in discessu autem quotidianus seditionis timor, jam paene belli depulso metu: commutatam annonam dicebant: quae quia rursus in meo reditu facta erat durior, a me, cujus adventu fore vilitatem boni viri dictitabant, annona flagitabatur.

VII. Ego denique non solum ab operis tuis, impulsu tuo, nominabar, sed etiam depulsis, ac dissipatis tuis copiis, a populo Romano universo, qui tum in Capitolium convenerat, cum illo die minus valerem, nominatim in Senatum vocabar. Veni exspectatus; multis jam sententiis dictis, rogatus sum sententiam: dixi reipublicae saluberrimam, mihi necessariam. Petebatur a me frumenti copia, annonae vilitas; quasi possem aliquid in ea re gerenda; non habebatur; flagitabar bonorum expostulatione:improborum convicia sustinere non poteram; delegavi amico locupletiori, non quo illi, ita de me merito, onus illud imponerem, (succubuissem enim potius ipse), sed quia videbam, id quod omnes, quod nos de Cn. Pompeio polliceremur, id illum fide, consilio, vir-

tute, auctoritate, felicitate denique sua facillime perfecturum. Itaque, sive hunc dii immortales fructum mei reditus populo Romano tribuunt, ut, quemadmodum discessu meo frugum inopia, fames, vastitas, caedes, incendia, rapinae, scelerum impunitas, fuga, formido, discordia fuisset; sic reditu meo ubertas agrorum, frugum copia, spes otii, tranquillitas animorum, judicia, leges, concordia populi, Senatus auctoritas, mecum simul reducta videantur: sive egomet aliquid adventu meo, consilio, auctoritate, diligentia pro tanto beneficio populo Romano praestare debui; praesto, promitto, spondeo: nihil dico amplius: hoc, quod satis est huic tempori, dico, rempublicam annonae nomine in id discrimen, quo vocabatur, non esse venturam. Num igitur in hoc officio, quod fuit praecipue meum, sententia mea reprehenditur? Rem maximam eripui a peste summi periculi, non solum eam, sed etiam vos a caede, incendiis, vastitate: nemo negat: cum ad causam caritatis accederet iste speculator communium miseriarum, qui semper in reipublicae malis sceleris sui faces inflammarit.

VIII. Negat oportuisse quidquam uni extra ordinem decerni. Non jam tibi sic respondebo, ut ceteris: Cn. Pompeio plurima, periculosissima, maxima, terra, marique bella extra ordinem esse commissa : quarum rerum si quem poeniteat, eum victoriae populi Romani necesse est poenitere; non ita tecum ago; cum his haec a me haberi oratio potest, qui ita disputant, se, si qua res ad unum deferenda sit, ad Cn. Pompeium delaturos potissimum: sed se extra ordinem nihil cuiquam dare: cum Pompeio datum sit, id se pro dignitate hominis ornare, ac tueri solere. Horum ego sententiam ne laudem, impedior Cn. Pompeii triumphis: quibus ille, cum esset extra ordinem ad patriam defendendam vocatus, auxit nomen populi Romani, imperiumque honestavit: constantiam probo, qua mihi quoque utendum fuit, quo ille auctore extra ordinem bellum cum Mithridate, Tigranequo gessit. Sed cum illis tamen possum aliquid disputare. Tua vero quae tanta impudentia est, ut audeas dicere, extra ordinem dari nihil cuiquam oportere? qui cum lege nefaria Ptolemaeum Regem Cypri, fratrem Regis Alexandrini, eodem jure regnantem, causa inco-

gnita, publicasses, populumque Romanum scelere obligasses: cum in ejus regnum, bona, fortunas, latrocinium hujus imperii immisisses, cujus cum patre, avo, majoribus societas nobis, et amicitia fuisset: hujus pecuniae deportandae, et, si quis suum jus defenderet, bello gerendo M. Catonem praefecisti. Dices, Quem virum? Sanctissimum, prudentissimum, fortissimum, amicissimum reipublicae, virtute, consilio, ratione vitae mirabili ad laudem, et prope singulari. Sed quid ad te, qui negas esse verum, quemquam ulli reipublicae extra ordinem praefici?

IX. Atque in hoc solum inconstantiam redarguo tuam, qui in ipso Catone, quem tu non pro illius dignitate produxeras, sed pro tuo scelere subduxeras; quem tuis Sergiis, Lolliis, Titiis, ceterisque caedis, et incendiorum ducibus objeceras: quem carnificem civium, quem indemnatorum necis principem, quem crudelitatis auctorem fuisse dixeras: ad hunc honorem, et imperium extra ordinem nominatim rogatione tua detulisti: et tanta fuisti intemperantia, ut illius tui sceleris rationem occultare non posses. Litteras in concione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres, Caesar Pulchro: cum etiam es argumentatus, amoris esse hoc signum, cum nominibus tantum uteretur, neque adscriberet, Proconsuli, aut Tribuno pl. deinde gratulari tibi, quod idem in posterum M. Catonem tribunatu tuo removisses, et quod idem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses; quas aut nunquam tibi ille litteras misit: aut, si misit, in concione recitare noluit: aut sive ille misit, sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est. Sed omitto Catonem, cujus eximia virtus, dignitas, et in eo negotio, quod gessit, fides, et continentia tegere videntur improbitatem et legis, et actionis tuae; quis homini post homines natos turpissimo, sceleratissimo, contaminatissimo, quis illam opinam, fertilemque Syriam, quis bellum pacatissimis gentibus; quis pecuniam ad emendos agros constitutam, ereptam vi ex Caesaris rebus actis, quis imperium infinitum dedit? Cui quidem cum Ciliciam dedisses, mutasti pactionem, et Ciliciam ad Praetorem item extra ordinem transtulisti: Gabinio, pretio amplificato, Syriam nominatim dedisti. Quid? homini teterri-

mo, crudelissimo, fallacissimo, omnium scelerum, libidinumque maculis notatissimo, L. Pisoni, nonne nominatim populos liberos, multis Senatusconsultis, etiam recenti lege soceri ipsius liberatos, vinctos, et constrictos tradidisti? nonne, cum ab eo merces tui beneficii, pretiumque provincia meo sanguine tibi esset persolutum, tamen aerarium cum eo partitus es? Itane vero? tu provincias consulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit ab Senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis constitui per Senatum decreta lege sanxit: eas lege Sempronia per Senatum decretas rescidisti? extra ordinem, sine sorte nominatim dedisti non Consulibus, sed reipublicae pestibus? nos, quod nominatim rei maxime paene jam desperatae, summum virum saepe ad extrema reipublicae discrimina delectum praefecimus, a te reprehendemur?

X. Quid tandem? si, quae tum illis reipublicae tenebris, caecisque nubibus, et procellis, cum Senatum a gubernaculis dejecisses, populum e navi exturbasse, ipse archipirata cum grege praedonum impurissimo plenissimis velis navigares: si, quae tum promulgasti, constituisti, promisisti, vendidisti, perferre potuisses, qui locus in orbe terrarum vacuus extraordinariis fascibus, atque imperio Clodiano fuisset? Sed excitatus aliquando Cn. Pompeii, dicam, ipso audiente, quod sensi et sentio, quoque animo me auditurus est; excitatus, inquam, aliquando Cn. Pompeii nimium diu reconditus, et penitus abstrusus animi dolor, subvenit subito reipublicae, civitatemque fractam malis, mutam, debilitatam, abjectam metu, ad aliquam spem libertatis et pristinae dignitatis erexit. Hic vir extra ordinem rei frumentariae praeficiendus non fuit? Scilicet tu helluoni spurcissimo, praegustatori libidinum tuarum, homini egentissimo, et facinorosissimo Sex. Clodio, socio tui sanguinis, qui sua lingua etiam sororem tuam a te abalienavit, omne frumentum privatum et publicum, omnes provincias frumentarias, omnes mancipes, omnes horreorum claves lege tua tradidisti; qua ex re primum caritas nata est, deinde inopia. Impendebat fames, incendia, caedes, direptio: imminebat tuus furor omnium fortunis, et bonis. Queritur etiam importuna pestis, ex ore impurissimo Sex. Clodii rem frumentariam esse ereptam, summisque in

periculis ejus viri auxilium implorasse rempublicam. a quo saepe se et servatam et amplificatam esse meminisset. Extra ordinem ferri nihil placet Clodio. Quid? de me quod tulisse te dicis, patricida, fratricida, sororicida, nonne extra ordinem tulisti? An de peste civis, quemadmodum omnes jam dii, atque homines judicarunt, conservatoris reipublicae, quemadmodum autem tute ipse confiteris, non modo indemnati, sed ne accusati quidem, licuit tibi ferre non legem, sed nefarium privilegium, lugente Senatu, moerentibus bonis omnibus, totius Italiae precibus repudiatis, oppressa, captaque republica: mihi, populo Romano implorante, Senatu poscente, temporis reipublicae flagitantibus, non licuit de salute populi Romani sententiam dicere? Qua quidem in sententia, si Cn. Pompeii dignitas aucta est, conjuncta cum utilitate communi, certe laudandus essem, si ejus dignitati suffragatus viderer, qui meae saluti opem, et auxilium tulisset.

XI. Desinant, desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus antea stantem perculerunt. Quod enim par amicitiae consularis fuit unquam in hac civitate conjunctius, quam fuimus inter nos, ego, et Cn. Pompeius? quis apud populum Romanum de illius dignitate industrius, qui Senatui saepius dixit? qui tantus fuit labor, quae simultas, quae contentio, quam ego non pro illius dignitate susceperim? qui ab illo in me honos, quae praedictio de mea laude, quae remuneratio benevolentiae praetermissa est? Hanc nostram conjunctionem, hanc conspirationem in republica bene gerenda, hanc jucundissimam vitae atque officiorum omnium societatem, certi homines fictis sermonibus, et falsis criminibus diremerunt: cum iidem illum, ut me metueret, me caveret, monerent: iidem apud me, mihi illum uni esse inimicissimum dicerent: ut neque ab illo ego, quae mihi petenda essent, satis audaciter petere possem: neque ille, tot suspicionibus certorum hominum, et scelere exulceratus, quae meum tempus postularet, satis prolixe mihi polliceretur. Data merces est erroris mei magna, Pontifices, ut me non solum pigeat stultitiae meae, sed etiam pudeat: qui, cum me non repentinum aliquod meum tempus, sed veteres multo ante suscepti, et provisi labores cum viro

fortissimo et clarissimo conjunxissent, sim passus a tali amicitia distrahi: neque intellexerim, quibus aut, ut apertis inimicis obsisterem, aut, ut insidiosis amicis, non crederem. Proinde desinant aliquando me iisdem inflammare verbis: Quid sibi iste vult? nescit quantum auctoritate valeat, quas res gesserit, qua dignitate sit restitutus: cur ornat eum, a quo desertus est? Ego vero neque me tum desertum puto, sed paene deditum: nec, quae sint in illa reipublicae flamma gesta contra me, neque quomodo, neque per quos, patefaciendum mihi esse arbitror. Si utile reipublicae fuit, haurire me unum pro omnibus illam indignissimam calamitatem: etiam hoc utile sit, quorum id scelere conflatum sit, me occultare, et tacere. Illud vero est hominis ingrati, tacere. Itaque libentissime praedicabo, Cn. Pompeium studio, et auctoritate aeque, ut unumquemque vestrum; opibus, contentione, precibus, periculis denique praecipue pro salute mea laborasse.

XII. Hic tuis, P. Lentule, cum tu nihil aliud dies, et noctes, nisi de salute mea, cogitares, consiliis omnibus interfuit; hic tibi gravissimus auctor ad instituendam, fidelissimus socius ad comparandam, fortissimus adjutor ad rem perficiendam fuit; hic municipia, coloniasque adiit; hic Italiae totius aux,lio cupientis imploravit; hic in Senatu princeps sententiae fuit; idemque cum dixisset, tum etiam pro salute mea populum Romanum obsecravit. Quare istam orationem, qua es usus, omittas licet: post illam sententiam, quam dixeram de annona, Pontificum animos esse mutatos: perinde quasi isti aut de Cn. Pompeio aliter, atque ego existimo, sentiant; aut quid mihi pro expectatione populi Romani, pro Cn. Pompeii meritis erga me, pro ratione mei temporis faciendum fuerit, ignorent: aut etiam, si cujus forte Pontificis animum, quod certo scio aliter esse, mea sententia offendit, alio modo sit constiturus aut de religione Pontificum, aut de republica, quam eum aut caeremoniarum jus, aut civitatis salus coëgerit.

XIII. Intelligo, Pontifices, me plura extra causam dixisse, quam aut opinio tulerat, aut voluntas mea; sed cum me purgatum vobis esse cuperem, tum etiam vestra in me attente audiendo benignitas provexit orationem meam. Sed hoc compensabo brevitate ejus orationis, quae

pertinent ad ipsam cognitionem vestram: quae cum sit in jus religionis et in jus reipublicae distributa, religionis partem, quae multo est verbosior, praetermittens, de jure reipublicae dicam. Quid est enim aut tam arrogans, quam de religione, de rebus divinis, de caeremoniis sacris, Pontificum collegium docere conari: aut tam stultum, quam, si quis quid in vestris libris invenerit, id narrare vobis: aut tam curiosum, quam ea scire velle, de quibus majores nostri vos solos et consuli, et scire voluerunt? Nego potuisse jure publico, legibus iis, quibus haec civitas utitur, quemquam civem ulla ejusmodi calamitate affici sine judicio: hoc juris in hac civitate etiam tum, cum Reges essent, dico fuisse: hoc nobis esse a majoribus traditum: hoc esse denique proprium liberae civitatis, ut nihil de capite civis, aut de bonis, sine judicio Senatus aut populi, eorum, qui de quaque re constituti judices sint, detrahi possit. Videsne, me non radicitus evellere omnes actiones tuas? neque illud agere, quod apertum est, te omnino nihil gessisse jure, non fuisse Tribunum plebis? hoc dico, esse patricium: dico apud Pontifices: Augures adsunt: versor in medio jure publico. Quod jus est adoptionis, Pontifices? nempe ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos possit, et, cum potuerit, sit expertus. Quae deinde causa cuique adoptionis, ratio generum, ac dignitatis, quae factorum, quaeri a Pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione quaesitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor, senatorem. Liberorumne causa? At procreare potest; habet uxorem: suscepit etiam liberos; exheredabit igitur pater filium. Quid? sacra Clodiae gentis cur intereunt, quod in te est? quae omnis notio Pontificum, quum adoptarere, esse debuit. Nisi forte ex te ita quaesitum est, num perturbare rempublicam seditionibus velles, et ob eam causam adoptari, non ut filius esses, sed ut Tribunus plebis fieres, et funditus everteres civitatem. Respondisti, credo, te ita velle. Pontificibus bona causa visa est, approbaverunt; non aetas ejus, qui adoptabat, quaesita est, ut in Cn. Aufidio, M. Pupio: quorum uterque nostra memoria, summa senectute, alter Orestem, alter Pisonem adoptavit; quas adoptiones. sicut alias innumerabiles, haereditates nominis, pecuniae, sacrorum secutae sunt. Tu neque Fonteius es, qui esse debebas: ne-

que patris haeres, neque amissis sacris paternis in haec adoptiva venisti. Ita pertubatis sacris, contaminatis gentibus, et quam deseruisti,et quam polluisti,jure Quiritium legitimo tutelarum, et haereditatum relicto, factus ejus filius contra fas, cujus per aetatem pater esse potuisti.

XIV. Dico apud Pontifices. Nego,istam adoptionem pontificio jure esse factam: primum, quod hae vestrae sint aetates, ut is, qui te adoptavit loco patris, vel filii tibi loco per aetatem esse potuerit, vel eo, quo fuit; deinde quod causa quaeri soleat adoptandi, ut et is adoptet, quod natura jam adsequi non potest, legitimo et pontificio jure quaerat; et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum, aut de sacrorum religione minuatur, illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhibeatur: ut haec simulata adoptio filii quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur. Quae major calumnia est, quam venire imberbem qui adolescentulum, bene valentem, ac maritum: dicere, filium senatorem populi Romani sibi velle adoptare:id autem scire, et videre omnes, non ut ille filius instituatur, sed ut e patriciis exeat, et Tribunus plebis fieri possit, idcirco adoptari ? neque id obscure , nam adoptatum emancipari statim, ne sit ejus filius, qui adoptarit. Cur ergo adoptatur? probate genus adoptionis: jam omnium sacra interierint, quorum custodes vos esse debetis, patricius nemo relinquetur. Cur enim quisquam vellet Tribunum plebis se fieri non licere? augustiorem sibi esse petitionem consulatus? in sacerdotium cum possit venire, quia patricio non sit is locus, non venire ? ut cuique aliquid acciderit, quare commodius sit esse plebejum, simili ratione adoptabitur; ita populus Romanus brevi tempore neque Regem sacrorum, neque Flamines, nec Salique habebit,nec ex parte dimidia reliquos sacerdotes: neque auctores centuriatorum, et curiatorum comitiorum: auspiciaque populi Romani, si magistratus patricii creati non sint, intereant necesse est, cum interrex nullus sit, quod et ipsum patricium esse, et a patricio prodi necesse est. Dixi apud Pontifices, istam adoptionem nullo decreto hujus collegii probatam, contra omne pontificium jus factum, pro nihilo esse habendam: qua sublata, intelligis, totum tribunatum tuum concidisse.

XV. Venio ad Augures, quorum ego libros, si qui

sunt reconditi, non scrutor, non sum in exquirendo jure Augurum curiosus: haec, quae una cum populo didici, quae saepe in concionibus responsa sunt, novi. Negant fas esse agi cum populo, cum de coelo servatum sit. Quo die te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de coelo esse servatum? Adest praesens vir singulari virtute, constantia, gravitate praeditus, M. Bibulus; hunc Consulem illo ipso die contendo servasse de coelo. Infirma sunt igitur, tua sententia, acta C. Caesaris, viri fortissimi? Minime, neque enim mea jam quidquam interest, exceptis his telis, quae ex illius actionibus in meum corpus immissa sunt. Sed haec de auspiciis, quae ego nunc perbreviter attingo, acta sunt a te. Tu tuo praecipitante jam, et debilitato tribunatu, auspiciorum patronus subito exstitisti: tu M. Bibulum in concione, tu Augures produxisti: te interrogante, Augures responderunt, cum de coelo servatum sit, cum populo agi non posse; tibi M. Bibulus quaerenti, se de coelo servasse respondit: idemque in concione dixit ab Appio fratre tuo productus, te omnino, quod contra auspicia adoptatus esses Tribunum plebis non fuisse. Tua denique omnis actio posterioribus mensibus fuit: omnia, quae C. Caesar egisset, quae contra auspicia essent acta, per Senatum rescindi oportere; quod si fieret, dicebas te tuis humeris me custodem urbis in urbem relaturum, Videte hominis amentiam, ubi per suum tribunatum Caesaris actis illigatus teneretur. Si et sacrorum jure Pontifices, et auspiciorum religione Augures totum evertunt tribunatum tuum, quid quaeris amplius? an etiam apertius aliquod jus populi, atque legum?

XVI. Hora fortasse sexta diei questus sum in judicio, cum C. Antonium collegam meum defenderem, quaedam de republica, quae mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere. Haec homines improbi ad quosdam viros fortes longe aliter, atque a me dicta erant, detulerunt. Hora nona, illo ipso die, tu es adoptatus. Si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum, nihil reprehendo: sin eadem observanda sunt; si decrevit Senatus, M. Drusi legibus, quae contra legem Caeciliam, et Didiam latae essent, populum non teneri, jam intelligis omni genere juris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legi-

bus sit, te Tribunum plebis non fuisse. Atque ego hoc totum non sine causa relinquo: video enim quosdam clarissimos viros, principes civitatis, aliquot locis judicasse, te cum plebe jure agere potuisse: qui etiam de me ipso, cum tua rogatione funere elatam rempublicam esse dicerent, tamen id funus, etsi miserum, atque acerbum fuisset, jure indictum esse dicebant: quod de me cive, ac de republica bene merito tulisses, funestum funus te indixisse reipublicae: quod salvis auspiciis tulisses, jure egisse dicebant. Quare licebit, ut opinor, nobis eas actiones non infirmare, quibus illi actionibus constitutum tribunatum tuum comprobaverunt.

XVII. Fueris sane Tribunus plebis tam jure, quam lege, quam fuit hic ipse Rullus, vir omnibus rebus clarissimus, atque amplissimus: quo jure, quo more, quo exemplo legem nominatim de capite civis indemnati tulisti? Vetant leges sacratae, vetant XII. tabulae, leges privatis hominibus irrogari: id est enim privilegium. Nemo unquam tulit. Nihil est crudelius, nihil perniciosius, nihil, quod minus haec civitas ferre possit. Proscriptionis miserrimum nomen illud, et omnis acerbitas Sullani temporis quid habet, quod maxime sit insigne ad memoriam crudelitatis? opinor, poenam in cives Romanos nominatim sine judicio constitutam. Hanc vos igitur, Pontifices, judicio, atque auctoritate vestra Tribuno plebis potestatem dabitis, ut proscribere possit, quos velit? quaero enim, quid sit aliud proscribere: VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIUS IN CIVITATE NE SIT, BONAQUE EIUS UT MEA SINT. Ita enim fecit, etsi aliis verbis tulit. Hoc plebiscitum est? haec lex? haec rogatio est? hoc vos pati potestis? hoc ferre civitas, ut singuli cives singulis versiculis e civitate tollantur? Equidem jam perfunctus sum: nullam vim, nullum impetum metuo: explevi animos invidorum: placavi odia improborum: saturavi etiam perfidiam et scelus proditorum: denique de mea causa, quae videbatur perditis civibus ad invidiam esse proposita, jam omnes urbes, omnes ordines, omnes dii: atque homines judicaverunt. Vobismetipsis, Pontifices, et vestris liberis, ceterisque civibus, pro vestra auctoritate, et sapientia consulere debetis. Nam, cum tam moderata judicia populi sint a majoribus con-

jungatur; deinde, ne, nisi prodicta die, quis accusetur; ut ter ante magistratus accuset, intermissa die quam multam irroget, aut judicet; quarta sit accusatio trinum nundinum, prodicta die, qua die judicium sit futurum; tum multa etiam ad placandum, atque ad misericordiam reis concessa sunt: deinde exorabilis populus, facilis suffragatio pro salute: denique etiam si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulit, tota causa, judiciumque sublatum est.

XVIII. Haec cum ita sint in re, ubi crimen est? ubi accusator? ubi testes? quid indignius, quam, qui neque adesse sit jussus, neque citatus, neque accusatus, de ejus capite, liberis, fortunis omnibus conductos sicarios, egentes, et perditos suffragium ferre, et eam legem putare? At, si hoc de me potuit, quem honos, quem dignitas, quem causa, quem respublica tuebatur, cujus denique pecunia non expetebatur, cui nihil oberat praeter conversionem status, et inclinationem communium temporum: quid tandem futurum est iis, quorum vita remota ab honore populari; et ab hac illustri gratia est, pecuniae autem tantae sunt, ut eas nimium multi egentes, sumptuosi, nobiles concupiscant? Date hanc Tribuno plebis licentiam, et intuemini paulisper animis juventutem, et eos maxime, qui imminere jam cupiditate videntur in tribunitiam potestatem: collegia, medius fidius, Tribunorum plebis tota reperientur, hoc jure firmato; quae coëant de hominum locupletissimorum bonis praeda praesertim populari, et spe largitionis oblata.

XIX. At quid tulit legum scriptor peritus, et callidus? VELITIS IUBEATIS UT M. TULLIO AQUA ET IGNI INTERDICATUR? crudele, nefarium, ne in sceleratissimo quidem civi sine judicio ferendum. « Non tulit, UT INTERDICATUR ». Quid ergo? ut interdictum sit. O coenum, o portentum, o scelus! hanc tibi legem Clodius scripsit, spurciorem lingua sua, ut interdictum sit, cui non sit interdictum? Sexte noster, bona venia, quoniam jam dialecticus es, et hoc quoque liguris: quod factum non est, ut sit factum, ferri ad populum, aut verbis ullis sanciri, aut suffragiis confirmari potest? Hoc tu scriptore, hoc consiliario, hoc ministro, omnium non bipedum solum, sed etiam quadrupedum impurissimo rempublicam perdidisti: neque tu eras tam excors, tamque demens, ut nescires hunc Clodium esse, qui con-

tra leges faceret; alios, qui leges scribere solerent: sed neque eorum, neque ceterorum, in quibus esset aliquid modestiae, cujusquam tibi potestas fuit; neque tu legum scriptoribus iisdem potuisti uti, quibus ceteri, neque operum architectis; neque Pontificem adhibere, quem velles; postremo ne in praedae quidem societate mancipem, aut praedem socium, extra tuorum gladiatorum numerum; aut denique suffragii latorem in ista tua proscriptione quemquam, nisi furem, ac sicarium, reperire potuisti. Itaque cum tu florens, ac potens per medium cohortis popularis volitares: amici illi tui, te uno amico tecti, et beati, qui se populo commiserant, ita repellebantur, ut etiam Palatinam tuam perderent; qui in judicium venerant, sive accusatores erant, sive rei, te deprecante damnabantur. Denique etiam ille novitius Ligur, venalis adscriptor, et subscriptor tuus, cum M. Papirii, sui fratris, esset testamento, et judicio improbatus, mortem ejus se velle persequi dixit, nomen Sexti Propertii detulit; accusare alienae damnationis, scelerisque socios propter calumniae metum non est ausus. De hac igitur lege dicimus, quae jure rogata videatur: cujus quam quisque partem tetigit digito, voce, praeda, suffragio, quocumque venit, repudiatus, convictusque discessit.

XX. Quid, si iis verbis scripta es ista proscriptio, ut se ipsa dissolvat? est enim: QUOD M. TULLIUS FALSUM SENATUSCONSULTUM RETULERIT. Si igitur retulit falsum Senatusconsultum, tum est rogatio: si non retulit, nulla est. Satisne tibi videtur a Senatu judicatum, me non modo non ementitum esse auctoritatem ejus Ordinis, sed etiam unam post urbem conditam diligentissime Senatui paruisse? Quot modis doceo, legem istam, quam vocas, non esse legem? Quid, si etiam pluribus de rebus uno sortitu retulisti? tamenne arbitraris, id, quod M. Drusus in legibus suis plerisque, bonus ille vir, M. Scaurus, et L. Crassus consularis non obtinuerint, id te posse, omnium facinorum, et stuprorum, omnium Decumis et Clodiis auctoribus obtinere? Tulisti de me, ne reciperer, non ut exirem: quem tu ipse non poteras dicere non licere esse Romae. Quid enim diceres? damnatum? certe non. Expulsum? qui licuit? sed tamen ne id quidem est scriptum, ut exirem; poena est, qui receperit: quam om-

nes neglexerunt: ejecto nusquam est. Verum sit. Quin? operum publicorum exactio: quid? nominis inscriptio tibi num aliud videtur esse, ac meorum bonorum direptio? praeterquam quod ne id quidem per legem Liciniam, ut ipse tibi curationem ferres, facere potuisti. Quid hoc ipsum, quod nunc apud pontifices agis, te meam domum consecrasse, te monumentum fecisse, in meis aedibus te signum dedicasse, eaque te ex una rogatiuncula fecisse: unum et idem videtur esse atque id, quod de me ipso nominatim tulisti? Tam ercule est unum, quam quod idem tu lege una tulisti, ut Cyprius Rex, cujus majores huic populo socii atque amici semper fuerunt, cum bonis omnibus sub praecone subjiceretur, et exules Byzantium reducerentur. Eidem, inquit, utraque de re negotium dedi. Quid, si eidem negotium dedisses, ut in Asia cistophorum flagitaret, inde iret in Hispaniam: quum Roma decessisset, consulatum ei petere liceret, cum factus esset, provinciam Syriam obtineret? quoniam de uno homine scriberes, una res esset? Quod si jam populus Romanus de ista re consultus esset, et non omnia per servos latronesque gessisses, nonne fieri poterat, ut populo de Cyprio Rege placeret, de exulibus Byzantinis displiceret? Quae est quaeso alia vis, quae sententia Caeciliae legis et Didiae, nisi haec ne populo necesse sit in conjunctis rebus compluribus, aut id, quod nolit, accipere, aut id, quod velit repudiare?

XXI. Quid si per vim tulisti? tamenne lex est? aut quidquam jure gestum videri potest, quod per vim gestum esse constet? An, si in ipsa latione tua, capta jam urbe, lapides jacti, si manus collata non est, idcirco tu ad illam labem atque eluviem civitatis sine summa vi pervenire potuisti? Quum in tribunali Aurelio conscribebas palam non modo liberos, sed etiam servos, ex omnibus vicis concitatos, vim tum videlicet non parabas! cum edictis tuis tabernas claudi jubebas, non vim imperitae multitudinis, sed hominum honestorum modestiam prudentiamque quaerebas! cum arma in aedem Castoris comportabas, nihil aliud, nisi uti ne quid per vim agi posset, machinabare! Quum vero gradus Castoris convellisti ac removisti; tum, ut modeste tibi agere liceret, homines audaces ab ejus templi aditu atque adscensu repulisti! Quum eos, qui conventu virorum bono-

rum verba de salute mea fecerant, adesse jussisti, eorumque advocationem manibus, ferro, lapidibus discussisti, tum profecto ostendisti, vim tibi maxime displicere! Verum haec furiosa vis vesani Tribuni plebis facile superari frangique potuit virorum bonorum vel virtute, vel multitudine. Quid? cum Gabinio [Syria dabatur, Macedonia Pisoni, utrique infinitum imperium, ingens pecunia, ut tibi omnia permitterent, te adjuvarent, tibi manum, copias, tibi suos speratos centuriones, tibi pecunias, tibi familias compararent, te suis sceleratis concionibus sublevarent, Senatus auctoritatem irriderent, equitibus Romanis mortem proscriptionemque minitarentur: me terrerent minis, mihi caedem et dimicationem denuntiarent; meam domum refertam viris bonis per amicos suos complerent: proscriptionis metu me frequentia nudarent virorum bonorum, me praesidio spoliarent: Senatum pro me non modo pugnare amplissimum ordinem, sed etiam plorare et supplicare, mutata veste, prohiberent: ne tum quidem vis erat?

XXII. Quid igitur ego cessi, aut qui timor fuit? non dicam in me: fac me timidum esse natura: quid illa tot virorum fortissimorum millia? quid nostri equites Romani? quid Senatus, quid denique omnes boni, si nulla erat vis, cur me flentes potius prosecuti sunt, quam aut increpantes retinuerunt, aut irati reliquerunt? An hoc timebam, si mecum ageretur more institutoque majorum, ut possem praesens sustinere? Utrum si dies dicta esset, judicium mihi fuit pertimescendum? an sine judicio privilegium? judicium? in causa tam turpi scilicet. An is homo sum, qui etiam si causa esset ignota, dicendo non possem explicare? An eam causam probare non poteram, cujus tanta bonitas est, ut ea ipsa non modo se, sed etiam me absentem per se probarit? An Senatus, an ordines, an ii, qui cuncta ex Italia ad me revocandum convolaverunt, segniores me praesente ad me retinendum et conservandum fuissent in ea causa quam ipse jam parricida talem dicat fuisse, ut me ab omnibus ad meam pristinam dignitatem expetitum atque revocatum queratur? An vero in judicio periculi nihil fuit, privilegium pertimui, ne, mihi praesenti si multa irrogaretur, nemo intercederet? Tam inops autem ego eram ab amicis, aut tam nuda respublica a magistrati-

bus? Quid? si vocatae tribus essent, proscriptionem non dicam in me, ita de sua salute merito, sed omnino in ullo civi comprobavissent? An, si ego praesens fuissem, veteres illae copiae conjuratorum, tuique perditi milites, atque egentes et nova vis sceleratissimorum Consulum corpori meo pepercissent? qui cum eorum omnium crudelitati scelerique cessisem, ne absens quidem luctu meo mentes illorum satiare potui.

XXIII. Quid enim vos uxor mea misera violarat? quam vexavistis, raptavistis, omni crudelitate lacerastis. Quid mea filia? cujus fletus assiduus sordesque lugubres, vobis erant jucundae, ceterorum omnium mentes oculosque flectebant. Quid parvus filius? quem quamdiu affui, nemo nisi lacrymantem confectumque vidit: quid fecerat, quod eum toties per insidias interficere voluistis? Quid frater meus? qui cum aliquanto post meum discessum ex provincia venissent, neque sibi vivendum, nisi me restituto, putaret, cum ejus moeror, squalor incredibilis et inauditus omnibus mortalibus miserabilis videretur: quoties ex vestro ferro ac manibus est elapsus? Sed quid ego vestram crudelitatem expromo, quam in ipsum me ac meos adhibuistis, qui parietibus, qui tectis, qui columnis, ac postibus meis horrificum quoddam et nefarium, omni imbutum odio bellum intulistis? Non enim te arbitror, cum post mecum discessum, omnium locupletium fortunas, omnium provinciarum fructus, tetrarcharum et regum bona spe et avaritia devorasses, argenti, et supellectilis meae cupiditate esse caecatum: non existimo, Campanum illum Consulem cum saltatore collega, eum alteri totam Achajam, Thessaliam, Boeotiam, Graeciam, Macedoniam, omnemque Barbariam, Babylonem, Persas, integerrimas pacatissimasque gentes bona civium romanorum condonasse: alteri Syriam ad diripiendum tradidisses: illos tam cupido liminum meorum, et columnarum et valvarum fuisse. Neque porro illa manus copiaeque Catilinae caementis ac testis tectorum meorum se famem suam expleturas putaverunt. Sed, ut hostium urbes, nec omnium hostium, verum eorum, quibus cum acerbum bellum intestinumque suscepimus, non praeda adducti, sed odio solemus excipere, quod, in quos propter eorum crudelitatem inflammatae mentes nostrae fuerunt, cum eorum etiam tectis ac sedibus residere aliquod bellum videtur.

XXIV. Nihil erat laturum de me; non adesse eram jussus; non citatus: afueram; eram etiam tuo judicio civis incolumis, cum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum Consulem transferebatur: *Senatusconsulta volabant:* columnae marmoreae ex aedibus meis, inspectante populo Romano, ad socerum Consulis portabantur: in fundum autem vicini Consulis non modo instrumentum, aut ornamenta villae, sed etiam arbores transferebantur: cum ipsa villa non praedae cupiditate, (quid enim erat praedae?) sed odio et crudelitate funditus everteretur. Domus ardebat in Palatio non fortuito, sed oblato incendio. Consules epulabantur, et in conjuratorum gratulatione versabantur, cum alter se Catilinae delicias, alter Cethegi consobrinum fuisse diceret. Hanc ego vim, Pontifices, hoc scelus, hunc furorem meo corpore opposito, a bonorum omnium cervicibus depuli, omnemque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quae inveterata, compresso odio atque tacito, jam erumpebat, nacta tam audaces duces, excepi meo corpore. In me uno consulares faces jactae manibus tribuniciis: in me omnia, quae ego quondam retuderam, conjurationis nefaria tela adhaeserunt. Quod si, ut multis fortissimis viris placuit, vi et armis contra vim decertare voluissem, aut vicissem cum magna internecione improborum, sed tamen civium: aut, interfectis bonis omnibus, quod illis optatissimum erat, una cum republica concidissem. Videbam, vivo Senatu, populoque Romano, celerem mihi summa cum dignitate reditum: nec intelligebam fieri diutius posse, ut mihi non liceret esse in ea republica, quam ipse servassem: quod si non liceret, audieram et legeram, clarissimos nostrae civitatis viros se in medios hostes ad perspicuam mortem pro salute exercitus injecisse; ego pro salute reipublicae universae dubitarem? hoc meliori conditione, quam Decii, quod illi ne auditores quidem suae gloriae, ego etiam spectator meae laudis esse potuissem.

XXV. Itaque infractus furor tuus inanes faciebat impetus; omnem enim vim omnium sceleratorum acerbitas mei casus exceperat: non erat in tam immani injuria, tantisque ruinis novae crudelitati locus. Cato fuerat proximus. Quid ageres? non erat, ut qui modus omnibus moribus fuerat, idem esset injuriae. Quid? posses extrude. ad

Cypriam pecuniam: praeda perierit; alia non deerit; hunc modo amandandum esse. Sic. M. Cato invisus quasi per beneficium Cyprum relegatur: ejiciuntur duo, quos improbi videre non poterant; alter per honorem turpissimum; alter per honestissimam calamitatem, Atque, ut sciatis, non hominibus istum, sed virtutibus hostem semper fuisse, me expulso, Catone amandato, in eum ipsum se convertit, quo auctore, quo adjutore, in concionibus, ea, quae gerebat, omnia, quaeque gesserat, se fecisse et facere dicebat. Cn. Pompejum, quem omnium judicio longe principem esse civitatis videbat, diutius furori suo veniam daturum non arbitrabatur; qui ex ejus custodia, per insidias, regis amici filium, hostem, captivum, surripuisset, et ea injuria virum fortissimum lacessisset, speravit iisdem se copiis cum illo posse confligere, quibuscum ego noluissem, honorum periculo, dimicare: et primo quidem, adiutoribus consulibus; postea fregit foedus Gabinius; Piso tamen in fide mansit. Quas iste tum caedes, quas lapidationes, quas fugas fecerit; quam facile ferro quotidianisque insidiis, quum iam a firmissimo robore capiarum suarum relictus esset, Cn. Pompeium fore curiaque privarit, domumque coniecerit, vidistis. Ex quo iudicare potuistis, quanta vis illa fuerit oriens et congregata, quum haec Cn. Pompeium terruerit iam distracta et extincta.

XXVI. Hoc vidit in sententia dicenda Kalendis Januariis vir prudentissimus, et cum reipublicae, tum mihi tum etiam veritati amicissimus, L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non censuit: qui me consuluisse reipublicae, cessisse tempestati, amiciorem vobis, ceterisque civibus, quam mihi, ac meis exstitisse, vi, armis, dissensione hominum ad caedem instituta, novoque dominatu pulsum esse dixit: nihil de meo capite potuisse ferri: nihil esse inscriptum, aut posse valere: omnia contra leges moresque majorum temere, turbulente, per vim, per furorem esse gesta. Quod si illa lex esset, nec referre ad Senatum Consules, nec sententiam dicere sibi licere: quorum utrumque cum fieret, non oportere, ut de me lex ferretur, decerni, ne illa, quae nulla esset, esse lex judicaretur. Sententia gravior, verior, melior, utilior; reipublicae nulla esse potuit: hominis enim scelere et furore notato, similis a republica labes in posterum demo-

vebatur. Neque hoc Cn. Pompejus, qui ornatissimam de me sententiam dixit, vosque, Pontifices, qui me vestris sententiis auctoritatibusque defendistis, non vidistis, illam esse nullam, atque esse potius flammam temporis, interdictum sceleris, vocem furoris: sed prospexistis, ne qua popularis in vos aliquando invidia redundaret, si sine populi judicio restituti videremur. Eodemque consilio, M. Bibuli, fortissimi viri, Senatus sententiam secutus est, ut vos de mea domo statueretis: non quod dubitaret, quin ab isto nihil legibus, nihil religionibus, nihil jure esset actum: sed ne quis oriretur aliquando in tanta ubertate improborum, qui in meis aedibus aliquam religionem residere diceret; nam legem quidem istam, nullam esse, quotiescumque de me senatus sententiam dixit, toties judicavit: quoniam quidem scripto illo istius sententiam dicere vetabatur. Atque hanc rem par illud simile Piso et Gabinius vidit. Homines legum judiciorumque metuentes, cum frequentissimus Senatus eos, ut de me referrent, quotidie flagitaret, non se rem improbare dicebant, sed lege istius impediri. Erat hoc verum: nam impediebantur, verum ea lege, quam idem iste de Macedonia Syriaque tulerat.

XXVII. Hanc tu P. Lentule, neque privatus, neque Consul legem esse unquam putasti: nam Tribunis plebis referentibus, sententiam de me designatus Consul saepe dixisti. Ex Kalendis Januariis, quoad perfecta res est, de me retulisti, legem promulgasti, tulisti: quorum tibi, si esset illa lex, nihil liceret. At etiam Q. Metellus, collega tuus, vir clarissimus, quam legem esse homines alienissimi a P. Clodio judicarent, Piso et Gabinius, eam nullam esse frater P. Clodii cum de me ad Senatum tecum una retulit, judicavit. Sed isti, qui Clodii leges timuerunt, quemadmodum ceteras observarunt? Senatus quidem, cujus est gravissimum judicium de jure legum quotiescumque de me consultus est, toties eam nullam esse judicavit: quod idem tu, Lentule, vidisti in ea lege, quam de me tulisti: nam non est ita latum, ut mihi Romam venire liceret, sed UT VENIREM. Non enim voluisti, id, quod licebat, ferre, ut liceret: sed me ita esse in republica, magis ut arcessitus imperio populi Romani viderer, quam ad administrandam civitatem restitutus.

XXVIII. Hunc tu etiam, portentosa pestis, exulem ap-

pellare ausus es, cum tantis sceleribus esse et factis notatus, ut omnem locum, quo adisses, exilii simillimum redderes? Quid est enim exul? ipsum per se nomen calamitatis, non turpitudinis. Quando igitur est turpe? revera, quando est poena peccati: opinione autem hominum etiam si est poena damnati. Utrum igitur peccato meo exulis nomen subeo, an re judicata? Peccato? Iam neque tu id dicere audes, quem isti satellitis tui felicem Catilinam nominant, neque quisquam eorum, qui solebant: non modo jam nemo est tam imperitus, qui ea quae gessi in consulatu, peccata esse dicat: sed nemo est tam inimicus patriae, qui non meis consiliis patriam conservatam esse fateatur. Quod enim est in terris commune tantum, tantulumve consilium, quod non de meis rebus gestis ea, quae mihi essent optatissima et pulcherrima, judicarit? Summum est populi. Romani, populorumque, et gentium omnium ac regum consilium Senatus; decrevit, ut omnes, qui rempublicam salvam esse vellent, ad me unum defendendum venirent: ostenditque, nec stare potuisse rempublicam, si ego non fuissem nec futuram esse ullam, si non rediisdem. Proximus est huic dignitati ordo equester: omnes omnium publicanorum societates de meo consulatu, ac de meis rebus gestis amplissima atque ornatissima decreta fecerunt. Scribae, qui nobiscum in rationibus monumentisque publicis versantur, non obscurum de meis in rempublicam beneficiis suum judicium decretumque esse voluerunt. Nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani, aut montani, (quoniam plebei quoque urbanae majores nostri conventicula, et quasi consilia quaedam esse voluerunt) qui non amplissime non modo de salute mea, sed etiam de dignitate decreverint. Nam quid ego illa divina atque immortalia municipiorum, et coloniarum, et totius Italiae decreta commemorem, quibus, tanquam gradibus, mihi videor in coelum adscendisse, non solum in patriam revertisse? Ille vero dies qui fuit, quum te, P. Lentule, legem de me ferente, populus romanus vidit, sensitque, quantus et quanta dignitate esset? Constat enim, nullis unquam comitiis campum Martium tanta celebritate, tanto splendore omnis generis hominum, aetatum, ordinum floruisse. Omitto civitatum, nationem, provinciarum, regum, orbis denique terrarum de meis in om-

nos mortales meritis unum iudicium,unumque consensum: adventus meus atque introitus in urbem qui fuit? utrum me patria sic accepit, ut lucem salutemque redditam sibi ac restitutam accipere debuit, an ut crudelem tyrannum? quod vos Catilinae gregales de me dicere solebatis. Itaque ille unus dies, quo die me populus Romanus a porta in Capitolium, atque inde domum sua celebritate laetitiaque comitatum honestavit, tantae mihi iucunditati fuit, ut tua mihi conscelerata illa vis non modo non propulsanda, sed etiam emenda fuisse videatur. Quare illa calamitas (si ita est appellanda) excussit hoc genus totum maledicti,ne quisquam audeat iam reprehendere consulatum meum tot, tantis, tam ornatis iudiciis, testimoniis, auctoritatibus comprobatum. Quod si in isto tuo maledicto probrum non modo mihi nullum obiectas, sed etiam laudem illustras meam; quid te aut fieri, aut fingi dementius potest? uno enim maledicto, bis a me patriam servatam esse concedis: semel, quum id feci, quod omnes non negent immortalitati, si fieri potest, mandandum, tu supplicio puniendum putasti; iterum, quum tuum multorumque propter te inflammatum in bonos omnes impetum meo corpore excepi, ne eam civitatem, quam servassem inermis, armatus in discrimen adducerem.

XXIX. Esto, non fuit in me poena ulla peccati; at fuit iudicii. Cujus? quis me unquam ulla lege interrogavit? quis postulavit? quis diem dixit? Potest igitur damnati poenam sustinere indemnatus? hoc tribunicium est? hoc populare? quamquam ubi tu te popularem, nisi quum pro populo fecisti, potes dicere? Scilicet! quum hoc iuris a maioribus proditum sit, ut nemo civis romanus aut libertatem aut civitatem possit amittere, nisi ipse auctor factus sit: quod tu ipse potuisti in tua causa discere. Credo enim, quamquam in illa adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum, AUCTORNE ESSES, UT IN TE P. FONTEIUS VITAE NECISQUE POTESTATEM HABERET, UT IN FILIO. Quaero, si aut negasses, aut tacuisses, si tamen id xxx curiae iussissent, num id iussum esset ratum? Certe non. Quid ita? Quia ius a maioribus nostris, qui non ficte et fallaciter populares, sed vere et sapienter fuerunt, ita comparatum est, ut civis romanus libertatem nemo posset invitus amittere. Quin-

qui tibi ob eam legem statuam in meis aedibus posuit; ut locus ipse in tua tanta iniuria legem et inscriptionem statuae refelleret. Quae res municipibus Anagninis ornatissimis multo maiori dolori fuit, quam quae idem ille gladiator scelera Anagniae fecerat. Quid? si ne scriptum quidem unquam est in ista ipsa rogatione, quam se Sedulius negat scivisse., tu hujus, ut acta tui praeclari tribunatus hominis dignitate cohonestes, auctoritatem amplecteris?

XXXI. Sed, tametsi nihil de me tulisti, quo minus essem non modo in civium numero, sed etiam in eo loco, in quo me honores populi Romani collocarunt, tamenne cum tua voce violabis, quem post nefarium scelus Consulum superiorum tot vides iudiciis Senatus, populi Romani, totius Italiae honestatum? quem ne tum quidem, cum aberam, negare poteras esse tua lege senatorem? Ubi enim tuleras, ut mihi aqua et ignis interdiceretur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit: homines seditiosissimi de optimis ac fortissimis civibus, non, ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdiceretur. Ubi cavisti, ne meo me loco Censor in Senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est; scriptum est in legibus. Quaere hoc e Sex. Clodio scriptore legum tuarum: jube adesse; latitat omnino: sed si requiri jusseris, invenient hominem apud sororem tuam occultantem se, capite demisso, Sed si patrem tuum, civem, medius fidius, egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exulem appellavit, qui, cum de eo Tribunus plebis promulgasset, adesse propter iniquitatem illius Cinnani temporis noluit, eique imperium est abrogatum: si in illo poena legitima turpitudinem non habuit propter vim temporum, in me, cui dies dicta non est, qui reus non fui, qui nunquam sum a Tribuno plebis citatus, damnati poena esse potuit, ea praesertim, quae ne in ipsa quidem rogatione perscripta est?

XXXII. At vide, quid intersit inter illum iniquissimum patris tui casum, et hanc fortunam conditionemque nostram. Patrem tuum, civem optimum, clarissimi viri filium, qui si viveret, qua severitate fuit tu profecto non viveres, L. Philippus Censor avunculum suum praeteriit in recitando Senatu: nihil enim poterat dicere, quare

rata non essent, quae erant acta in ea republica, in qua se illis ipsis temporibus Censorem esse voluisset. Me L. Cotta, homo censorius, in Senatu juratus dixit, se, si Censor tum esset, cum ego aberam, meo loco senatorem recitaturum fuisse. Quis in meum locum judicem subdidit? quis meorum amicorum testamentum discessu meo fecit, qui mihi non idem tribuerit, quod et si adessem? quis me non modo civis, sed socius recipere contra tuam legem, et juvare dubitavit? Denique universus Senatus multo ante quam est lata lex, de me GRATIAS AGENDAS censuit CIVITATIBUS IIS; QUAE M. TULLIUM: tantumne? immo etiam, CIVEM OPTIME DE REPUBLICA MERITUM RECEPISSENT. Et tu unus pestifer civis, eum restitutum negas esse civem quem ejectum universus Senatus non modo civem, sed etiam egregium civem semper putavit? At vero ut annales populi Romani, et monumenta vetustatis loquuntur, Kaeso ille Quintius, et M. Furius Camillus, et C. Servilius Ahala, cum essent optime de republica meriti, tamen populi incitati vim, iracundiamque subierunt: damnatique comitiis centuriatis cum in exilium profugissent, rursus ab eodem populo placato sunt in suam pristinam dignitatem restituti. Quod si his damnatis non modo non imminuit calamitas clarissimi nominis gloriam, sed etiam honestavit: (nam, etsi optabilius est, cursum vitae conficere sine dolore, et sine iniuria, tamen ad immortalitatem gloriae plus affert desideratum esse a suis civibus, quam omnino nunquam esse violatum): mihi sine ullo iudicio populi profecto, tum amplissimis omnium iudiciis restituto maledicti locum, aut criminis obtinebit? Fortis, et constans in optima ratione civis P. Popillius semper fuit: tamen eius in omni vita nihil est ad laudem illustrius, quam calamitas ipsa: quis enim iam meminisset, eum bene de republica meritum, nisi et ab improbis expulsus esset, et per bonos restitutus? Q. Metelli praeclarum imperium in re militari fuit, egregia censura, omnis vita plena gravitatis: tamen huius viri laudem ad sempiternam memoriam temporis calamitas propagavit.

XXXIII. Quod si et illis, qui expulsi sunt inique, sed tamen legibus reducti, inimicis interfectis, rogationibus tribuniciis, non auctoritate Senatus, non comitiis centuriatis, non decretis Italiae, non desiderio civitatis, ini-

micorum injuria probro non fuit: in me, qui profectus sum integer, abfui simul cum republica, redii maxima cum dignitate, te vivo, fratre tuo altero Consule reducente, altero Praetore petente, tuum scelus meum probrum putas esse oportere? Ac si me populus Romanus incitatus iracundia, aut invidia e civitate eiecisset, idemque postea mea in rempublicam beneficia recordatus se collegisset, temeritatem, atque iniuriam suam restitutione mea reprehendisset, tamen profecto nemo tam esset amens,qui mihi populi tale iudicium non dignitati potius, quam dedecori putaret esse oportere. Nunc vero, cum me in iudicium populi nemo omnium vocarit,condemnari non potuerim,qui accusatus non sim:denique ne expulsus quidem ita sim, ut, si contenderem, superare non possem; contraque a populo Romano semper sim defensus, amplificatus, ornatus: qutd est, quare quisquam mihi se ipsa populari ratione anteponat? An tu populum Romanum esse illum putas, qui constat ex iis, qui mercede conducuntur? qui impelluntur, ut vim afferant magistratibus? ut obsideant Senatum? optent quotidie caedem, incendia, rapinas? quem tu tamen populum, nisi tabernis clausis, frequentare non poteras: cui populo duces Lentidios, Lollios, Plaguleios, Sergios, praefeceras. O speciem, dignitatemque populi Romani, quam reges, quam nationes exterae, quam gentes ultimae pertimescant, multitudinem hominum ex servis, ex conductis, ex facinorosis, ex egentibus congregatam! Illa fuit pulchritudo populi Romani, illa forma, quam in campo vidisti tum, cum etiam tibi contra Senatus, totiusque Italiae auctoritatem, et studium dicendi potestas fuit. Ille, ille populus est dominus regum, victor, atque imperator omnium gentium, quem illo clarissimo die, scelerate, vidisti tum, cum omnes principes civitatis, omnes ordinum, atque aetatum omnium suffragium se, non de civis, sed de civitatis salute ferre censebant: cum denique homines in campum non tabernis, sed municipiis clausis venerunt.

XXXIV. Hoc ego populo, si tum Consules aut fuissent in republica, aut omnino non fuissent, nullo labore, tuo praecipiti furori, atque impio sceleri restitissem. Sed publicam causam contra vim armatam sine populi praesidio suscipere nolui: non quod mihi P. Scipionis, fortissimi

viri, vis intima, privati hominis, displiceret: sed Scipionis factum statim P. Mucius Consul, qui in gerenda republica putabatur fuisse segnior, gesta, multis Senatusconsultis non modo defendit, sed etiam ornavit: mihi aut, te interfecto, cum Consulibus: aut, te vivo, et tecum, et cum illis armis decertandum fuit. Erant eo tempore multa etiam alia metuenda : ad servos medius fidius res pervenisset. Tantum homines impios ex vetere illa coniuratione inustum nefariis mentibus bonorum odium retinebat.

XXXV. Hic tu me etiam gloriari vetas: negas esse ferenda, quae soleam de me praedicare: et homo facetus inducis etiam sermonem urbanum, ac venustum : me dicere solere, esse me Iovem : eundemque dictitare, Minervam esse sororem meam. Non tam insolens sum, quod Iovem esse me dico, quam ineruditus, quod Minervam sororem Iovis esse existimo: sed tamen, ego mihi sororem virginem ascisco; tu sororem tuam virginem esse non sivisti. Sed vide, ne tu te debeas Iovem dicere, quod tu iure eandem sororem, et uxorem appellare possis. Et quoniam hoc reprehendis, quod solere me dicas de me ipso gloriosius praedicare: quis unquam audivit, cum ego de me, nisi coactus, ac necessario, dicerem? nam si, cum mihi furta, largitiones, libidines, obiiciuntur, ego respondere soleo, meis consiliis, periculis, laboribus patriam esse conservatam, non tam sum existimandus de gestis rebus gloriari, quam de objectis non confiteri. Sed si mihi ante haec durissima reipublicae tempora nihil unquam aliud objectum est, nisi crudelitas illius temporis, cum a patria perniciem depuli: quid me huic maledicto utrum non respondere, an demisse respondere decuit? Ego vero etiam reipublicae semper interesse putavi, me illius pulcherrimi facti, quod ex auctoritate Senatus, consensu bonorum omnium, pro salute patriae gessissem, splendorem verbis, dignitatemque retinere: praesertim cum mihi uni in hac republica, audiente populo Romano, opera mea hanc urbem, et hanc rempublicam esse salvam jurato dicere fas fuisset.

XXXVI. Extinctum est iam illud maledictum crudelitatis, quod me, non ut crudelem tyrannum, sed ut mitissimum parentem omnium civium studiis desideratum, repetitum, arcessitum vident. Aliud exortum est: obiicitur mihi meus ille discessus: cui ego crimini respondere sine

mea maxima laude non possum. Quid enim, Pontifices, debeo dicere? peccati me conscientia profugisse? At id, quod mihi crimini dabatur, non modo peccatum non erat, sed erat res post natos homines pulcherrima. Iudicium populi pertimuisse? At id nec propositum ullum fuit, et, si fuisset, duplicata gloria discessissem: Bonorum mihi praesidium defuisse? Falsum est. Me mortem timuisse? Turpe est. Dicendum igitur est id, quod non dicerem, nisi coactus: (nihil enim unquam de me dixi sublatius asciscendae laudis causa potius, quam criminis depellendi) dico igitur, et quam possum maxima voce dico: Cum omnium perditorum, et coniuratorum incitata vis, duce Tribuno plebis, Consulibus auctoribus, afflicto Senatu, perterritis equitibus Romanis, suspensa ac sollicita tota civitate, non tam in me impetum faceret, quam per me in omnes bonos: me vidisse, si vicissem, tenues reipublicae reliquias: si victus essem, nullas futuras. Quod cum iudicassem, deflevi coniugis miserae discidium, liberorum carissimorum solitudinem, fratris absentis amantissimi, atque optimi casum, subitas fundatissimae familiae ruinas: sed his omnibus rebus vitam anteposui meorum civium: remque publicam concidere unius discessu, quam omnium interitu occidere malui. Speravi, id quod accidit, me iacentem posse a vivis viris fortibus excitari: si una cum bonis interiissem, nullo modo posse recreari. Accepi, Pontifices, magnum, atque incredibilem dolorem, non nego: neque istam mihi ascisco sapientiam, quam nonnulli in me requirebant, qui me animo nimis fracto esse, atque afflicto loquebantur. An ego poteram, cum a tot rerum tanta varietate divellerer, quas idcirco praetereo, quod ne nunc quidem sine fletu commemorare possum, inficiari me esse hominem, et communem naturae sensum repudiare? Tum vero neque illud meum factum laudabile. nec beneficium ullum a me in rempublicam profectum dicerem, si quidem ea reipublicae causa reliquissem, quibus aequo animo carerem: eamque animi duritiam, sicut corporis, quod cum uritur, non sentit, stuporem potius, quam virtutem putarem.

XXXVII. Suscipere tantos animi dolores, atque ea, quae capta urbe accidunt victis, stante urbe unum perpeti, et iam se videre distrahi a complexu suorum, dis-

turbari tecta, diripi fortunas, patriae denique causa patriam ipsam amittere, spoliari populi Romani beneficiis amplissimis, praecipitari ex altissimo dignitatis gradu, videre praetexstatos inimicos, nondum mortem complorata, arbitria petentes funeris: haec omnia subire conservandorum civium causa, atque ita, ut, dolenter absit, non tam sapiens, quam ii, qui nihil curant, sed tam amans tuorum, ac tui, quam communis, humanitas postulat: ea laus praeclara, atque divina. Nam qui ea, quae nunquam cara, ac jucunda dixit, animo aequo reipublicae causa deserit, nullam benevolentiam insignem in rempublicam declarat: qui autem ea relinquit reipublicae causa, a quibus cum summo dolore divellitur, ei patria cara est, cujus salutem caritati anteponit suorum. Quare disrumpatur licet ista furia, atque audiat haec ex me, quoniam lacessivit: rempublicam his servavi, ut Consul togatus armatos vicerim: privatus Consulibus armatis cesserim. Utriusque temporis fructum tuli maximum: superioris, quod et Senatus auctoritate, et Senatum, et omnes bonos meae salutis causa mutata veste vidi: posterioris, quod et Senatus, et populus Romanus, et omnes mortales, et privatim, et publice judicarunt, sine meo reditu rempublicam salvam esse non posse.

XXXVIII. Sed hic meus reditus, Pontifices, vestro iudicio continetur. Nam si vos me in meis aedibus collocatis, id quod in omni mea causa semper studiis, consiliis, auctoritatibus, sententiisque fecistis, video me plane, ac sentio restitutum: sin mea domus non modo mihi non redditur, sed etiam monumentum praebet inimico doloris mei, sceleris sui, publicae calamitatis, quid erit qui hunc reditum potius, quam poenam sempiternam putet? In conspectu praeterea totius urbis domus est mea, Pontifices: in qua si manet illud non monumentum urbis sed sepulcrum inimico nomine inscriptum; demigrandum potius aliquo est, quam habitandum in ea urbe, in qua tropaea et de me et de republica videam constituta. An ego tantam aut animi duritiem habere, aut oculorum impudentiam possim, ut, cujus urbis servatorem me esse Senatus omnium assensu toties judicarit, in ea possim intueri domum meam eversam non ab inimico meo, sed ab hoste communi, et ab eodem extructam, et positam in oculis civitatis, ne unquam conquiescere possit fletus bonorum? Sp. Maelii re-

gnum appetentis domus est complanata; ecquid aliud? aequum accidisse Maelio populus Romanus indicavit: nomine ipso Æquimaelii stultitiae poena comprobata est. Sp. Cassii domus ob eandem causam eversa: atque in eodem loco aedes posita Telluris. In Vacci pratis domus fuit M. Vacci, quae publicata est, et eversa, ut illius facinus memoria, et nomine loci notaretur. M. Manlius, cum ab adscensu Capitolii Gallorum impetum repulisset, non fuit contentus beneficii sui gloria; regnum appetisse est iudicatus: ergo eius domum eversam, duobus lucis convestitam videtis. Quam igitur maiores nostri sceleratis, ac nefariis civibus maximam poenam constitui posse arbitrati sunt, eandem ego subibo, ac sustinebo, ut apud posteros nostros non extinctor coniurationis, et sceleris, sed auctor, et dux fuisse videar? Hanc vero, Pontifices, labem turpitudinis, et inconstantiae poterit populi Romani dignitas sustinere, vivo Senatu, vobis principibus publici consilii, ut domus M. Tullii Ciceronis cum domo Fulvii Flacci ad memoriam poenae publicae constitutae coniuncta esse videatur? M. Flaccus, quia cum C. Graccho contra salutem reipublicae fecerat, et Senatus sententia est interfectus, et eius domus eversa, et publicata est: in qua porticum post aliquanto Q. Catulus de manubiis cimbricis fecit. Ista autem fax ac furia patriae, quum urbem, Pisone et Gabinio ducibus, cepisset, occupasset, teneret, uno, eodemque tempore et clarissimi viri mortui monumenta delebat, et meam domum cum M. Flacci domo coniungebat: ut, qua poena Senatus affecerat eversorem civitatis, eadem iste, oppresso Senatu, afficeret eum, quem Patres conscripti custodem patriae iudicassent.

XXXIX. Hanc vero in Palatio, atque in pulcherrimo urbis loco porticum esse patiemini, furoris tribunicii, sceleris consularis, crudelitatis coniuratorum, calamitatis reipublicae, doloris mei defixum indicium ad memoriam omnium gentium sempiternum? quam porticum pro amore, quem habetis in rempublicam et semper habuistis, non modo sententiis, sed, si opus esset, manibus vestris disturbare cuperetis: nisi quem forte illius castissimi sacerdotis superstitiosa dedicatio deterret. O rem, quam homines soluti ridere non desinant, tristiores autem sine maximo dolore audire non possint! Publius ne Clo-

dius qui ex pontificis maximi domo religionem eripuit, is in meam intulit? huncine vos qui estis antistites caeremoniarum, et sacrorum, auctorem habetis, et magistrum publicae religionis? O dii immortales! (vos enim haec audire cupio) P. Clodius vestra sacra curat? vestrum numen horret? res omnes humanas religione vestra contineri putat? hic non illudit auctoritati horum omnium, qui adsunt summorum virorum? non vestra, Pontifices, gravitate abutitur? ex isto ore religionis verbum excidere, aut elabi potest?quam tu eodem ore, accusando Senatum, quod severe de religione decerneret, impurissime, teterrimeque violasti.

XL. Adspicite, adspicite, Pontifices, hominem religiosum, et, si vobis videtur, (quod est bonorum Pontificum), monete eum, modum quemdam esse religionis: nimium esse superstitiosum non oportere. Quid tibi necesse fuit anili superstitione, homo fanatice, sacrificium, quod alienae domi fieret, invisere? quae autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares, deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? quem unquam audisti maiorum tuorum, qui et sacra privata coluerunt, et publicis sacerdotiis praefuerunt, cum sacrificium Bonae Deae fieret, interfuisse? neminem, ne illum quidem, qui caecus est factus. Ex quo intelligitur, multa in vita falso homines opinari, cum ille, qui nihil viderat sciens, quod nefas esset, lumine amisit: istius, qui non solum adspectu, sed etiam incesto flagitio, et stupro polluit caeremonias, poena omnis oculorum ad caecitatem mentis est conversa. Hoc auctore tam casto, tam religioso, tam sancto, tam pio, potestis, Pontifices, non commoveri, cum suis dicat se manibus domum civis optimi evertisse, et eam iisdem manibus consecrasse?

XLI. Quae tua fuit consecratio? Tuleram, inquit, ut mihi liceret. Quid? non exceperas, ut, si quod ius non esset rogare, ne esset rogatum? Ius igitur statuetis esse, uniuscuiusque vestrum sedes, aras, focos, deos penates subiectos esse libidini tribuniciae? in quem quisque per homines concitatos irruerit, quem impetu perculerit, huius domum non solum affligere, quod est praesentis insaniae, quasi tempestatis repentinae, sed etiam in posterum tempus religione sempiterna obligare?

Equidem sic accepi, Pontifices, in religionibus suscipiendis caput esse, interpretari, quae voluntas deorum immortalium esse videatur: nec est ulla erga deos pietas, nisi honesta de numine eorum, ac mente opinio, cum expeti nihil ab iis, quod sit iniustum, atque inhonestum arbitrere. Hominem invenire ista labes tum, quum omnia tenebat, neminem potuit, cui meas aedes addiceret, cui traderet, cui donaret: ipse, cum loci illius, cum aedium cupiditate flagraret, ob eamque causam unam, una iusta illa rogatione sua vir bonus dominum se in meis bonis esse voluisset; tamen illo ipso in furore suo non est ausus meam domum, cuius cupiditate inflammatus erat, possidere. Deos immortales existimatis, cuius labore, et consilio sua ipsi templa tenuerunt, in eius domum afflictam, et eversam per unius hominis sceleratissimi nefarium latrocinium, immigrare voluisse? Civis est nemo in tanto populo, extra contaminatam, illam et cruentam P. Clodii manum, qui rem ullam de meis bonis attigerit, qui non pro suis opibus in illa tempestate defenderit: at, qui aliqua se contagione praedae, societatis, emtionis contaminaverunt, nullius neque privati, neque publici iudicii poenam effugere potuerunt. Ex his igitur bonis, quorum nemo rem ullam attigit, qui non omnium iudicio sceleratissimus haberetur, dii immortales domum meam concupiverunt? Ista tua pulchra Libertas deos penates, et familiares meos Lares expulit, ut a te ipsa tanquam in captivis sedibus collocaretur? Quid est sanctius, quid omni religione munitius, quam domus uniuscuiusque civium? hic arae sunt, hic foci, hic dii penates, hic sacra, religiones, caeremoniae continentur: hoc perfugium est ita sanctum omnibus, ut inde abripi neminem fas sit. Quo magis est furor istius ab auribus vestris repellendus, qui, quae maiores nostri religionibus tuta nobis, et sancta esse voluerunt, ea iste non solum contra religionem labefactavit, sed etiam ipsius religionis nomine evertit.

XLII. At quae dea est? Bonam esse oportet, quandoquidem est abs te dedicata. Libertas, inquit, est. Eam tu igitur domi meae collocasti, quam ex urbe tota sustulisti? Tu, cum collegas tuos, summa potestate praeditos, negares liberos esse; cum in templum Castoris

aditus esset apertus nemini;cum hunc clarissimum virum, summo genere natum, summis populi beneficiis usum, Pontificem, et consularem, et singulari bonitate, et modestia praeditum, (quem satis mirari quibus oculis adspicere audeas non queo), audiente populo Romano, a pedisequi conculcari iuberes: cum indemnatum exturbares, privilegiis tyrannicis irrogatis: cum principem orbis terrae virum, inclusum domi contineres: cum forum armatis catervi perditorum hominum possideres: Libertatis simulacrum in ea domo collocabas, quae domus erat ipsa iudicio tui crudelissimi dominatus, et miserrime populi Romani servitutis? Eumne potissimum Libertas domo sua debuit pellere, qui nisi fuisset, in servorum potestatem civitas tota venisset?

XLIII. At unde inventa est ista Libertas? quaesivi enim diligenter. Tanagraea quaedam meretrix fuisse dicitur: ejus non longe a Tanagris simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit. Hoc quidam homo nobilis, non alienus ab hoc religioso Libertatis sacerdote, ad ornatum aedilitatis suae deportavit, Etenim cogitarat omnes superiores muneris splendore superare. Itaque omnia signa, tabulas, ornamentorum quod superfuit in fanis, et communibus locis, tota e Graecia, atque insulis omnibus, honoris populi Romani causa, sane frugaliter domum suam deportavit. Is posteaquam intellexit, posse se, interversa aedilitate, a L. Pisone Consule Praetorem renuntiari, si modo eadem prima litera competitorem habuisset aliquem: aedilitatem duobus in locis, partim in area, partim in hortis suis collocavit: signum de busto meretricis ablatum isti dedit, quod esset signum magis istorum, quam publicae libertatis. Hanc deam quisquam violare audeat, imaginem meretricis, ornamentum sepulcri, a fure sublatam, a sacrilego collocatam? haec me domo mea pellet? haec ultrix afflictae civitatis reipublicae spoliis ornabitur? haec erit in eo monumento, quod positum est, ut esset iudicium oppressi Senatus ad memoriam sempiternam turpitudinis? O Q. Catule, (patremne appellam, an filium? recentior mamoria filii est, et cum rebus meis gestis coniunctior), tantumne te fefellit, cum mihi summa, et quotidie maiora praemia in republica fore putabas? negabas fas esse, duo Consules esse in hac civitate inimicos reipublicae. Duo sunt in-

venti, qui Senatum Tribuno furenti constrictum traderent; qui pro me Patres Conscriptos deprecari, et populo supplices esse, edictis, atque imperio vetarent; quibus inspectantibus domus mea disturbaretur, diriperetur; qui denique ambustas fortunarum mearum reliquias suas in domos comportari iuberent. Venio nunc ad patrem. Tu, Q. Catule, M. Fulvii domum, cum is fratris tui socer fuisset, monumentum tuarum manubiarum esse voluisti, ut ejus, qui perniciosa reipublicae consilia cepisset, omnis memoria funditus ex oculis hominum, ac mentibus tolleretur. Hoc si quis tibi aedificanti illam porticum diceret, fore tempus, cum is Tribunus plebis, qui auctoritatem Senatus, iudicium bonorum omnium neglexisset, tuum monumentum, consulibus non modo inspectantibus, verum adiuvantibus, disturbaret, everteret, idque cum ejus civis, qui rempublicam ex Senatus auctoritate Consul defendisset, domo coniungeret, nonne responderes, id, nisi eversa civitate, accidere non posse?

XLIV. At videte hominis intolerabilem audaciam cum proiecta quadam, et effreuata cupiditate. Monumentum iste nunquam: aut religionem ullam excogitavit: habitare laxe, et magnifice voluit: duasque et magnas, et nobiles domos coniungere. Eodem puncto temporis, quo meus discessus isti causam caedis eripuit, a Q. Seio contendit, ut sibi domum venderet: cum ille id negaret, primo se luminibus eius esse obstructurum minabatur. Affirmabat Postumus, se vivo, illam domum istius nunquam futuram. Acutus adolescens ex ipsius sermone intellexerit, quid fieri oporteret: hominem veneno apertissime sustulit: emit domum, licitatoribus defatigatis, prope dimidio carius, quam aestimabatur. Quorsum igitur haec oratio pertinet? domus mea illa prope tota vacua est: vix pars aedium mearum decima ad Catuli porticum accessit: causa fuit ambulatio, et monumentum, et ista Tanagraea, oppressa libertate, Libertas. In Palatio, pulcherrimo prospectu, porticum cum conclavibus pavimentatam trecentum pedum concupierat: amplissimum peristylum, cetera ejusmodi facile ut omnium domos et laxitate, et dignitate superaret. Et homo religiosus, cum aedes meas idem emeret, et venderet, tamen illis tantis tenebris non est ausus suum nomen emtioni illi adscribere: posuit scilicet

Scatonem illum, hominem sua virtute egentem, ut is, qui in Marsis ubi natus est, tectum, quod imbris vitandi causa succederet, nullum haberet, aedes in Palatio nobilissimas, emisse se diceret. Inferiorem aedium partem assignavit non suae genti Fonteiae, sed Clodiae, quam reliquit: quem in numerum ex multis Clodiis nemo nomen dedit, nisi aut egestate, aut scelere perditus. Hanc vos, Pontifices, tam variam, tam novam in omni genere voluntatem, impudentiam, audaciam, cupiditatem comprobabitis?

XLV. Pontifex, inquit, affuit. Non te pudet, cum apud Pontifices res agatur, Pontificem dicere, non collegium Pontificum affuisse: praesertim cum Tribunus plebis, vel denuntiare potueris, vel etiam cogere? Esto: collegium non adhibuisti. Quid? de collegio quis tandem affuit? posuerat enim auctoritatem in uno, quae est in his omnibus: sed tamen auget et aetas et honos, dignitatem. Opus erat etiam scientia, quam etsi omnes consecuti sunt, tamen certe peritiores vetustas facit. Quis ergo affuit? Frater, inquit, uxoris meae. Si auctoritatem quaerimus, etsi id est aetatis, ut nondum consecutus sit, tamen quanta est in adolescente auctoritas, ea propter tantam coniunctionem affinitatis minor est putanda: sin autem scientia est quaesita, quis erat minus peritus, quam is, qui paucis illis diebus in collegium venerat? qui etiam tibi erat magis obstrictus beneficio recenti, cum se fratrem uxoris tuae fratri tuo germano antelatum videbat. Etsi in eo providisti, ne frater te accusare posset. Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non collegium, non honoribus populi Romani ornatum Pontificem, non denique adolescentem quemquam, cum haberes in collegio familiarissimos, adhibere potuisti? Affuit is, si modo affuit, quem tu impulisti: soror rogavit, mater coëgit.

XLVI. Videte igitur, Pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis. Verbo ne Pontificis putatis, si is postem tenuerit, et aliquid dixerit, domum uniuscuiusque consecrari posse? An istae dedicationes, et templorum, et delubrorum religiones et honorem deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a majoribus nostris constitutae sunt? Est inventus Tribunus plebis, qui consularibus copiis instructus, omni impetu furoris in eum civem irruerit, quem perculsum ipsa respublica suis manibus extolleret. Quid, si quis similis istius, (neque enim

iam deerunt, qui imitari velint) aliquem mei dissimilem, cui respublica non tantum debeat, per vim afflixerit, domum eius per Pontificem dedicarit, id vos ista auctoritate constituetis ratum esse oportere? Dicetis, quem reperiet Pontificem? Quid? et Tribunis plebis idem esse non potest et Pontifex? M. Drusus ille, clarissimus Tribunus plebis, Pontifex fuit. Ergo, si is. Q. Caepionis, inimici sui, postem aedium tenuisset, et pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis: non dissimulo me nescire ea, quae, etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosius viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi: ibi enim postis est, ubi templi aditus est, et valvae. Ambulationis postes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem, aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi non licebit, quoniam Pontificem postem tenuisse dixisti.

XLVII. Quamquam quid ego de dedicatione loquor? aut quid de vestro iure, et religione contra, quam proposueram, disputo? Ego vero, si omnia solemnibus verbis, veteribus, et priscis institutis acta esse dicerem; tamen me reipublicae iure defenderem. An, cum tu eius civis discessu, cuius unius opera Senatus, atque omnes boni civitatem esse incolumen toties iudicassent, oppressam teterrimo latrocinio cum duobus sceleratissimis Consulibus rempublicam teneres, domum eius, qui patriam a se servatam perire suo nomine noluisset, per Pontificem aliquem dedicasses, posset recreata respublica sustinere? Date huic religioni aditum. Pontifices, iam nullum fortunis communibus exitum reperietis. An, si postem tenuerit Pontifex, et verba ad religionem deorum immortalium composita, ad perniciem civium transtulerit, valebit ad iniuriam nomen sanctissimum religionis; si Tribunus plebis verbis non minus priscis, et paene solemnibus bona civis cuiuspiam consecrarit, non valebit? Atqui C. Atinius, patrum memoria, bona Q. Metelli, qui eum ex Senatu censor eiecerat, avi tui, Q. Metelle, et tui, P. Servili, et proavi tui, P. Scipio, consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine. Quid tum? num

ille furor Tribuni plebis ductus ex nonnullis perveterum temporum exemplis, fraudi Metello fuit. Summo illo et clarissimo viro? certo non fuit. Vidimus hoc idem Cn. Lentulo Censori Tribunum plebis facere. Numquid igitur is bona Lentuli religionibus obligavit? Sed quid ego ceteros? Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii, cui regna omnia Syrorum, Arabum, Persarumque donaras, consecrasti. Quod si tum nihil est actum, quid in meis bonis agi potuit? sin est ratum, cur ille gurges, heluatus tecum simul reipublicae sanguinem, ad coelum tamen extruxit villam in Tusculano visceribus aerari; mihi meas ruinas, quarum ego similem totam urbem esse passus non sum, adipiscere non licuit?

XLVIII. Omitto Gabinium. Quid? exemplo tua bona tua nonne L. Ninnius, vir omnium fortissimus, atque optimus, consecravit? quod si, quia ad te pertinet, ratum esse negas oportere: ea jura constituisti in praeclaro tribunatu tuo, quibus in te conversis recusares, alios everteres? sin ista consecratio legitima est; quid est quod profanum in tuis bonis esse possit? An consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? Quid ergo illa tua tum obtestatio tibicinis? quid foculus? quid preces? quid prisca verba voluerunt? ementiri, fallere, abuti deorum immortalium numine ad hominum timorem voluisti? Nam si est illud ratum: mitto Gabinium; tua domus certe, et, quidquid habes aliud, est Cereri consecratum: sin ille tibi ludus fuit, quid te impurius, qui religiones omnes pollueris aut ementiendo, aut stuprando? Iam fateor, inquit, in Gabinio me nefarium fuisse. Quippe vides, poenam illam a te in alium institutam in te ipsum esse conversam. Sed homo omnium scelerum, flagitiorumque documentum, quod in Gabinio fateris, cujus impudicitiam pueritiae, libidines adolescentiae, dedecus, et egestatem reliquae vitae latrocinium consulatus vidimus, cui ne ista quidem ipsa calamitas injuria potuit accidere, id in me infirmas? et gravius esse dicis, quod uno adolescente, quam quod concione tota teste, fecisti?

XLIX. Dedicatio magnam inquit, habet religionem. Nonne vobis Numa Pompilius videtur loqui? discite orationem, Pontifices, et vos Flamines: etiam tu, Rex, disce a gentili tuo: quamquam ille gentem istam reliquit: sed tamen disce ab homineg reliionibus dedito, justo,tum

omnium religionum perito. Quid? in dedicatione nonne et quis dicit, et quid, et quomodo, quaeritur? An tu haec ita confundis, et perturbas, ut, quicumque velit. quod velit quomodo velit possit dedicare? quis eras tu, qui dedicabas? quo jure? qua lege? quo exemplo? qua potestate? ubi te isti rei populus Romanus praefecerat? video enim esse legem veterem tribuniciam, quae vetet, iniussu plebis aedes, terram, aram consegrare: neque tum hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit, neque suspicatus est, fore periculum, ne domicilia, aut possessiones indemnatorum civium consecrarentur: neque enim id fieri fas erat, neque quisquam fecerat, neque erat causa, cur prohibendo non tam deterrere videretur, quam admonere. Sed quia consecrabantur aedes, non privatorum domicilia, sed quae sacrae nominantur: consecrabantur agri, non ita ut nostra praedia, si quis vellet, sed ut imperator agros de hostibus captos consecraret: statuebantur arae, quae religionem afferrent, ipso si loco esset consegratae: haec, nisi plebs jussisset, fieri vetuit, quae si tu interpretaris de nostris aedibus atque agris scripta esse, non repugno: sed quaero, quae lex lata sit, ut tu aedes meas consegrares: ubi tibi haec potestas data sit: quo iure feceris. Neque ego nunc de religione, sed de bonis omnium nostrum, nec de pontificio, sed de iure publico disputo.

L. Lex Papiria vetat, aedes iniussu plebis consecrari. Sit sane hoc de nostris aedibus, ac non de publicis templis. Unum ostende verbum consegrationis in ipsa tua lege, si illa lex est, ac non vox sceleris, et crudelitatis tuae. Quod si tibi tum in illo reipublicae naufragio omnia in mentem venire potuissent, aut si tuus scriptor in illo incendio civitatis non syngraphas cum Byzantiis exulibus, et cum legatis regiis faceret, sed vacuo animo tibi ista non scita sed portenta conscriberet, esse omnia, si minus re, at verbis legitimis consequutus. Sed uno tempore cautiones fiebant pecuniarum, foedere feriebantur provinciarum, regum appellationes venales erant, servorum omnium vicatim celebrabatur tota urbe descriptio, inimici in gratiam reconciliabantur, imperia adscribebantur novae juventuti, Q. Scio venenum misero parabatur, de Cn. Pompeio, propugnatore et custode imperii, interficiendo consilia inibantur, Senatus ne quid es-

set, ut lugerent boni semper, ut capta respublica Consulum proditione, vi tribunicia teneretur. Haec cum tot, tantaque agerentur, non mirum est, praesertim in furore animi, et caecitate, multa illum, et te fefellisse.

LI. At videte, quanta vis sit huius Papiriae legis in re tali, non qualem tu affers, sceleris plenam, et furoris. Q. Marcius Censor signum Concordiae fecerat, idque in publico collocarat, hoc signum C. Cassius Censor cum in curiam transtulisset, collegium vestrum consuluit, numquid esse causae videretur, quin id signum, curiamque Concordiae dedicaret. Quaeso, Pontifices, et hominem cum homine, et tempus cum tempore, et rem cum re comparate. Ille erat summa modestia, et gravitate Censor: hic Tribunus plebis scelere, et audacia singulari. Tempus illud erat tranquillum, et in libertate populi, et gubernatione positum Senatus: tuum porro tempus, libertate populi Romani oppressa, Senatus auctoritate deleta. Res illa plena iustitiae, sapientiae, dignitatis. Censor enim, penes quem maiores nostri, (id quod tu sutulisti) iudicium Senatus de dignitate esse voluerunt, Concordiae signum volebat in curia, curiamque ei deae dedicare. Praeclara voluntas, atque omni laude digna: praescribere enim se arbitrabatur, ut sine studiis dissensionis sententiae digerentur, si sedem ipsam, ac templum publici consilii religione Concordiae devinxisset. Tu cum ferro cum metu, cum edictis, cum privilegiis, cum praesentibus copiis perditorum, absenti exercitus terrore, et minis, Consulum societate, et nefario foedere, servitute oppressam civitatem teneres, Libertatis signum posuisti magis ad ludibrium impudentiae, quam ad simulationem religionis. Ille in curia, quae poterat sine cuiusquam incommodo, dedicabat: tu in civis optime de republica meriti cruore, ac paene ossibus simulacrum non liberatis publicae, sed licentiae, collocasti. Atque ille tamen ad collegium retulit: tu ad quem retulisti? Si quid deliberares, si quid tibi aut piandum, aut instituendum fuisset religione domestica, tamen instituto ceterorum vetere, ad Pontificem dedulisses: novum delubrum cum in urbis clarissimo loco, nefando quodam atque inaudito instituto inchoares, referendum ad sacerdotes publicos non putasti? At, si collegium Pontificum adhibendum non videbatur, nemone horum tibi idoneus visus est, qui aetate, honore, auctori-

tate antecellunt, ut cum eo dedicationem communicares? quorum quidem tu non contempsisti, sed pertimuisti dignitatem.

LII. An tu auderes quaerere ex P. Servilio, aut ex M. Lucullo (quorum ego consilio, atque auctoritate rempublicam Consul ex vestris manibus, ac faucibus eripui) quibusnam verbis, aut quo ritu, primum hoc dico, civis domum consecrares, deinde civis ejus, cui princeps Senatus, cui etiam ordines omnes deinde Italia tota post cunctae gentes, testimonium hujus urbis, atque imperii conservati dedissent? Quid diceres, o nefanda, et perniciosa labes civitatis? « Ades, ades, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeeatis, postemque teneatis. » Es tu quidem cum andacia, tum impudentia singulari: sed tibi tamen oculi, vultus, verba cecidissent, cum te viri, qui sua dignitate personam populi Romani, atque auctoritatem imperii sustinerent, verbis gravissimis perterruissent: neque sibi fas esse dixissent furori interesse tuo, atque in patriae parricidio, et scelere. Quae cum videres, tum te ad tuum affinem non delectum a te, sed relictum a ceteris contulisti: quem ego tamen credo, si est ortus ab illis quos memoriae proditum est ab ipso Hercule perfuncto iam laboribus sacra dedicisse, in viri fortis aerumnis non ita crudelem fuisse, ut in vivi, et iam spirantis caput bustum suis manibus imponeret: qui aut nihil dixit, aut fecit, omnino poenamque hanc maternae temeritatis tulit, ut mutam in delicto personam, nomenque praeberet: aut, si dixit aliquid, verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more, institutoque perfecit. Viderat ille Muraenam, vitricum suum, Consulem designatum, ad me Consulem cum Allobrogibus, communis exitii indicia afferre: audierat ex illo, se a me his salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis. Quare quis est, qui existimare possit, huic novo Pontifici, primam hanc post sacerdotium initum religionem instituenti, vocemque mittenti, non et linguam obmutuisse, et manum obtorpuisse, et mentem debilitatam metu concidisse: praesertim cum ex collegio tanto, non Regem, non Flaminem, non Pontificem videret, fierique particeps alieni sceleris invitus cogeretur, et gravissimas poenas affinitatis impurissimae sustineret?

LIII. Sed, ut revertar ad ius publicum dedicandi, quod ipsi Pontifices semper non solum ad suas caeremonias, sed etiam ad populi iussa accommodaverunt, habetis in commentariis vestris C. Cassium Censorem de signo Concordiae dedicando ad Pontificum collegium retulisse, eique, M. Æmilium, Pontificem maximum, pro collegio respondisse NISI EUM POPULUS ROMANUS NOMINATIM PRAEFECISSET, ATQUE EIUS IUSSU FACERET, NON VIDERI EA RECTE POSSE DEDICARI. Quid? cum Licinia virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flaminino, Q. Metello, Coss. aram, et aediculam, et pulvinar sub sacro saxo dedicasset. non eam rem ex auctoritate Senatus ad hoc collegium Sex: Iulius Praetor retulit? cum P. Scaevola, Pontifex Maxim. pro collegio respondit, QUOD IN LOCO PUBLICO LICINIA C. F. INIUSSU POPULI DEDICASSET, SACRUM NON VIDERI ESSE. Quam quidem rem quanta severitate, quantaque diligentia Senatus sustulerit, ex ipso S. C. facile cognoscetis. Recita S. C. SENATUS CONSULTUM. Videtisne Praetori urbano negotium datum, ut curaret, ne id sacrum esset? et ut, si quae essent incisae, aut inscriptae literae tollerentur? O tempora, o mores! Tum Censorem, hominem sanctissimum, simulacrum Concordiae dedicare Pontifices in templo inaugurato prohibuerunt: post autem Senatus in loco augusto consecratam eam aram tollendam ex auctoritate Pontificum censuit, neque ullum est passus ex ea dedicatione literarum extare monumentum. Tu, procella patriae, turbo, ac tempestas pacis atque otii, quod in naufragio, reipublicae tenebris offusis, demerso populo Romano, everso atque eiecto Senatu, dirueris, aedificaris, religione omni violata, religionis tamen nomine contaminaris, in civis huiusce aedibus, et in urbe, quam suis laboribus; ac periculis conservasset, monumentum deletae reipublicae, collocaris ad equitum notam, ad dolorem bonorum omnium, sublatoque Q. Catuli nomine, tuum incideris: id sperasti rempublicam diutius, quam, quoad mecum simul expulsa careret his moenibus, esse laturam?

LIV. At si, Pontifices, neque is, cui licuit, neque id quod fas fuit, dedicavit: quid me attinet iam illud tertium, quod proposueram, docere, non his institutis, ac verbis, quibus caeremoniae postulant, dedicasse? Dixi a principio, nihil me de scientia vestra, nihil de sacris nihil de abscondito Ponti-

ficum iure dicturum: quae sunt adhuc a me de iure dedicandi disputata, non sunt quaesita ex occulto aliquo genere literarum, sed sumta de medio, ex rubus palma per magistratus actis; ad collegiumque delatis, ex Senatusconsulto, ex lege. Illa interiora iam vestra sunt, quid dici, quid praecipi, quid tangi, quid teneri ius fuerit: quae si omnia ex Coruncanii scientia, qui peritissimus Pontifex fuisse dicitur, acte esse constarent; aut si M. Horatius ille Pulvillus, qui cum ejus dedicationem multi propter invidiam fictis religionibus impedirent, restitit, et constantissima mente Capitolium dedicavit, huiusmodi alieni dedicationi praefuisset: tamen in scelere religio non valeret, nedum valeat id quod imperitus adolescens, novus sacerdos, sororis precibus, matris minis adductus, ignarus, invitus, sine collegis, sine libris, sine auctore, sine fictore, furtim, mente ac lingua titubante fecisse dicatur: praesertim cum iste impurus, atque impius hostis religionum omnium, qui contra fas inter viros saepe mulier, et inter mulieres vir fuisset, ageret illam rem ita raptim, et turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret.

LV. Delatum tum est ad vos, Pontifices, et post omnium sermone celebratum, quemadmodum iste praeposteris verbis, omnibus obscoenis, identidem se ipse revocando dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, et pronuntiarit, et fecerit. Quod quidem minime mirum est, in tanto scelere, tantaque dementia, ne audaciae quidem locum ad timorem comprimendum fuisse. Etenim, si nemo unquam praedo tam barbarus, atque immanis fuit, qui cum fana spoliasset, deinde aram aliquam in litore deserto, somnis stimulatus, aut religione aliqua, consecraret, non horreret animo, cum divinum nomen scelere violatum placare precibus cogeretur: qua tandem istum perturbatione mentis, omnium templorum, atque tectorum, totiusque urbis praedonem, fuisse censetis, cum pro detestatione tot scelerum unam aram nefarie consecraret? Non poterat ullo modo, (quamquam et insolentia dominatus extulerat animos, et erat incredibili armatus audacia), non in agendo ruere, ac saepe peccare, praesertim illo Pontifice, et magistro qui cogeretur docere, antequam ipse didicisset. Magna vis est cum in deorum immortalium numine, tum vero

in ipsa republica. Dii immortales suorum templorum custodem, ac praesidem sceleratissime pulsum cum viderent, ex suis templis in ejus aedes immigrare nolebant: itaque istius vecordissimi mentem cura, metuque terrebant. Res vero publica, quamquam erat exterminata mecum, tamen obversabatur ante oculos extinctoris sui, et ab istius inflammato, atque ignito furore jam tum me, seque repetebat. Quare quid est mirum, si iste metus furore instinctus, scelere praeceps, neque institutas caeremonias persequi, neque verbum ullum solemne potuit effari?

LVI. Quae cum ita sint, Pontifices, revocate jam animos vestros ab hac subtili nostra disputatione ad universam rempublicam, quam antea cum viris fortibus multis, in hac vero causa solis vestris cervicibus sustinetis. Vobis universi Senatus perpetua auctoritas, cui vosmetipsi praestantissimi semper in mea causa praefuistis: vobis Italiae magnificentissimus ille motus, municipiorumque concursus: vobis campus, centuriarumque una vox omnium, quarum vos principes, atque auctores fuistis: vobis omnes societates, omnes ordines, omnes qui aut re, aut spe denique sunt bona, omne suum erga meam dignitatem studium, et iudicium non modo commissum, verum etiam commendatum esse arbitrantur. Denique ipsi dii immortales, qui hanc urbem, atque hoc imperium tuentur, ut esset omnibus gentibus, posteritatique perspicuum, divino me numine esse reipublicae redditum, idcirco mihi videntur fructum ipsum reditus, et gratulationis meae ad suorum sacerdotum potestatem, iudiciumque revocasse. Hic est enim reditus, Pontifices, haec restitutio in domo, in sedibus, in aris, in focis in diis penatibus recuperandis: quorum si iste suis sceleratissimis manibus tecta, sedesque convellit, ducibusque Consulibus tanquam urbe capta, hanc unam domum quasi acerrimi propugnatoris, sibi delendam putavit: tamen illi dii penates, ac familiares mei per vos in meam domum mecum erunt restituti.

LVII. Quocirca te, Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum, propter vim Maximum nominavit, teque, Iuno Regina, et te, custos urbis, Minerva, quae semper adiutrix consiliorum meorum, testis laborum exstitisti, precor, ac quaeso: vosque, maxime me re-

petistis, atque revocastis, quorum de sedibus haec mihi proposita est contentio, patrii penates, familiaresque, qui huic urbi, et reipublicae praesidetis, vos obtestor, quorum ego a templis, ac delubris pestiferam illam, et nefariam flammam depuli: teque, Vesta mater, cujus castissimas sacerdotes ab hominum amentia, furore, et scelere defendi: cujusque ignem illum sempiternum non sum passus aut sanguine civium restingui, aut cum totius urbis incendio commisceri: ut, si in illo paene fato reipublicae, obieci mecum caput pro vestris caeremoniis, atque templis perditissimorum civium furori, atque ferro: et si iterum, cum ex mea contentione interitus bonorum omnium quaereretur, vos sum testatus vobis me, ac meos commendavi, meque, ac meum caput ea conditione devovi, ut, si et eo ipso tempore, et ante, et in consulatu meo, commodis meis omnibus, emolumentis, praemiis praetermissis, cura, cogitatione, vigiliis omnibus nihil, nisi de salute meorum civium laborassem, tum mihi republica aliquando restituta liceret frui: sin autem mea consilia patriae non profuissent, ut perpetuum dolorem avulsus a meis sustinerem: hanc ego devotionem capitis mei cum ero in sedes meas restitutus, tum denique convictam esse, et commissam putabo. Nam nunc quidem, Pontifices, non solum domo, de qua cognoscitis, sed tota urbe careo, in quam videor esse restitutus. Urbis enim celeberrimae, et maximae partes adversum illud non monumentum, sed vulnus patriae contuentur; quem cum mihi conspectum morte magis vitandum, fugiendumque esse videatis, nolite, quaeso, eum, cuius reditu restitutam rempublicam fore putatis, non solum dignitatis ornamentis, sed etiam urbis partibus velle esse privatum.

LVIII. Non me bonorum direptio, non tectorum excisio, non depopulatio praediorum, non praeda Consulum ex meis fortunis crudelissime capta permovet; caduca semper, et mobilia haec esse duxi: non virtutis, atque ingenii, sed fortunae, et temporum munera: quorum ego non tam facultatem unquam, et copiam expetendam putavi, quam et in utendo rationem, et in carendo patientiam. Etenim ad nostrum usum propemodum iam est definita moderatio rei familiaris: liberis autem nostris satis amplum patrimonium paterni nominis, ac nostrae memoriae relinquemus: domo per scelus erepta, per latrocinium

occupata, per religionis vim sceleratius etiam aedificata, quam eversa, carere sine maxima ignominia reipublicae, meo dedecore, ac dolore non possum. Quapropter, si diis immortalibus, si Senatui, si populo Romano, si cunctae Italiae, si provinciis, si exteris nationibus, si vobismetipsis, qui in mea salute principem semper locum, auctoritatemque tenuistis, gratum, et jucundum meum reditum intelligitis esse; quaeso obtestorque vos, Pontifices, ut me, quem auctoritate, studio, sententiis restituistis, nunc, quoniam Senatus ita vult, manibus quoque vestris in sedibus meis collocetis.

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO CN. PLANCIO

—

ARGUMENTUM.

Quaestio: An Cn. Plancius ambitu sit Aedilitatem assecutus: Accusator, M. Iuventius Laterensis, et L. Cassius: Reus, Cn. Plancius: Patronus, Cicero: Quaesitor, C. Flavius, sive, ut putant aliqui. C. Alfius. Habita est anno U. C. 699.

I. Cum propter egregiam et singularem Cn. Plancii, iudices, in mea salute custodienda fidem, tam multos, et bonos viros eius honori viderem esse fautores; capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod, cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum temporum memoriam suffragari videbam. Cum autem audirem, meos partim inimicos, partim invidos, huic accusationi esse fautores, eandemque rem adversariam esse in iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiutrix: dolebam iudices, et acerbe ferebam; si huius salus ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam salutem, atque vitam sua benevolentia, praesidio, custodiaque texisset. Nunc autem vester, iudices, conspectus, et consessus iste reficit, et recreat mentem meam, cum intueor, et comtemplor unumquemque vestrum. Video enim hoc in numero neminem, cui mea salus cara non fuerit: cuius non exstet in me summum meritum: cui non sim obstrictus memoria beneficii sempiterna. Itaque non extimesco, ne Cn. Plan-

cio custodia meae salutis apud eos obsit, qui meipsum maxime salvum videre voluerunt. Saepiusque, iudices, mihi venit in mentem, admirandum esse, M. Laterensem, hominem studiosissimum, et dignitatis, et salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse, quam metuendum, ne vobis id ille magna ratione fecisse videatur. Quamquam mihi non sumo tantum, iudices, neque arrogo, ut Cn. Plancium suis erga me meritis impunitatem consequuturum putem. Nisi eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de poena recusabo; sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris expectanda, petam a vobis, iudices, ut, cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos misericordiam vestram, me deprecante, tribuatis. Equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio, quam in ceteris, etiam hanc molestiam assumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cujus ego salutem non secus, ac meam, tueri debeo: sed etiam pro me ipso, de quo accusatores plura paene, quam de re, reoque, dixerunt.

II. Quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magnopere conturbat; non enim timeo, ne, quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, cum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse possit; quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Plancii erga me minora esse dicerent, quam a me ipso praedicarentur, aut, si essent summa, negarent ea tamen ita magni, ut ego putarem, ponderis apud vos esse debere: haec mihi sunt tractanda iudices, et modice, ne quid ipse offendam: et tum denique, cum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus sua, quam recordatione meorum temporum defensus esse videatur. Sed mihi in causa facili, atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. Nam si tantummodo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro, tantaque amicitia molestum; vetus enim est lex illa iustae, veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iamdiu est, ut idem amici semper velint; neque est ullum certius amicitiae vinculum, quam consensus, et societas consiliorum, et voluntatum. Mihi autem non modo est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud ma-

gis, quod in ea causa contra dicendum est; in qua quaedam hominum ipsorum videtur facienda esse contentio. Quaerit enim Laterensis, atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plancius, qua dignitate superarit. Ita, si cedo illius ornamentis, quae multa, et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspicio est; sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est ratio, et dicendum est id, quod ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. Ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam accusationis conditionem sequar: aut optime de me meriti salus deserenda est.

III. Sed ego, Laterensis, caecum me, et praecipitem ferri confitear in causa, si te aut a Plancio, aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero. Itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illum, ad quam me causa ipsa deducit, Quid? tu idoneum dignitatis iudicem putas esse populum? Forfasse nonnunquam est, utinam vero semper esset! sed est perraro, et si quando est, in iis magistratibus est mandandis: quibus salutem suam committi putat: his levioribus comitiis diligentia, et gratia petitorum honos paritur, non iis ornamentis, quae esse in te videmus. Nam, quod ad populum pertinet, semper dignitatis iniquus iudex est qui aut invidet, aut favet. Quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere, quod sit proprium laudis tuae, quin id tibi sit commune cum Plancio. Sed hoc totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest, et solet nonnunquam dignos praeteriri: nec, si a populo praeteritus est, quem non oportuit, a iudicibus condemnandus est qui praeteritus non est. Nam si ita esset; quod Patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id haberent iudices; quod multo etiam minus esset ferendum; tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti: nunc postulatur a vobis, ut eius exilio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis. Itaque quamquam, qua nolui, ianua sum ingressus in causam, sperare videor tantum afuturam esse orationem meam a minima suspicione offensionis tuae, te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen adducas dignitatem tuam, quam ut ego eam ulla contumelia coner attingere.

IV. Tu continentiam, tu industriam, tu animum in rempublicam, tu virtutem, tu innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod Ædilis non sis factus, fractos esse, et abiectos, et repudiatos putas? Vide tandem, Laterensis, quantum ego a te dissentiam. Si, medius fidius, decem soli essent in civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te indignum aedilitate iudicassent, gravius de te iudicatum putarem, quam est hoc, quod tu metuis, ne a populo iudicatum esse videatur. Non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia: cedit precibus: facit eos, a quibus est maxime ambitus; denique, si iudicat, non delectu aliquo, aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu nonnunquam et quadam etiam temeritate. Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia: semperque sapientes ea, quae populus fecisset, ferenda, non semper laudanda duxerunt. Quare cum te Ædilem fieri oportuisse dicis; populi culpam, non competitoris accusas. Ut fueris dignior, quam Plancius (de quo ipso ita tecum contendam paullo post, ut conservem dignitatem tuam): sed, ut fueris dignior, non competitor, a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in culpa est. In quo primum illud debes putare, comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium: eblandita illa, non enucleata esse suffragia: eos, qui suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant, considerare saepius, quam, quid cuique a republica debeatur. Sin autem mavis esse iudicium: non tibi id rescindendum est, sed ferendum. Male iudicavit populus: at iudicavit. Non debuit: at potuit. Non fero: at multi clarissimi, et sapientissimi cives tulerunt; est enim haec conditio liberorum populorum, praecipueque huius principis populi, et omnium gentium domini, atque victoris, posse suffragiis vel dare, vel detrahere quod velit cuique: nostrum est autem, qui in hac tempestate populi iactamur, ac fluctibus, ferre modice populi voluntates, allicere alienas, retinere partas, placare turbatas: honores si magni non putemus, non servire populo: sin eos expetamus, non defatigari supplicando.

V. Venio iam ad ipsius populi partes, ut illius contra te oratione potius, quam mea, disputem; qui si tecum congrediatur, et si una loqui voce possit, ac dicat: » Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui; sed, cum essetis ae-

que boni viri, meum beneficium potius ad eum detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis submisse supplicarat. » Respondebis, credo, te splendore, et vetustate familiae fretum, non valde ambiendum putasse. At vero te ille ad sua instituta, suorumque maiorum exempla revocabit: semper se dicet rogari, semper sibi supplicari voluisse. M. Seium, qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse: praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo, et sanctissimo viro, non dico C. Seranum subtilissimum hominem;fuit enim tamen nobilis;non C. Fimbriam novum hominem; fuit enim et animi satis magni, et consilii;sed Cn. Manlium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio; vita etiam contempta, ac sordida. » Desiderarunt te, inquit,oculi mei, cum tu esses Cyrenis; me enim, quam socios, tua frui virtute malebam: et, quo plus intererat, eo plus aberas a me: certe non videbam. Deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti, ac dereliquisti; coeperas enim petere tribunatum plebis temporibus iis, quae istam eloquentiam, et virtutem requirebant: quam petitionem cum reliquisses, si hoc iudicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi: si nolle, de voluntate; sin, quod magis intelligo, temporibus te aliis reservasti, ego quoque, inquiet populus romanus,ad ea te tempora revocavi,ad quae tu te ipse reservaras.Pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis, Ædiles quicumque erunt, iidem mihi sunt ludi parati: Tribuni plebis permagni interest,qui sint;quare aut redde mihi, quod ostenderas: aut, si quod mea minus interest, id te magis forte delectat; reddam tibi istam aedilitatem etiam negligenter petenti. Sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas censeo mihi paulo diligentius supplicare.

VI. Haec populi oratio est: mea vero, Laterensis, haec: Quare victus sis, non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus; nam, si, quotiescumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, toties oportebit eum, qui factus erit,condemnari,nihil iam est,quod populo supplicetur:nihil quod diremptio,nihil quod renuntiatio suffragiorum expectetur. Simul ut,qui sint professi, videro, di-

cam: hac familia consulari est, ille praetoria: reliquos video esse equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt aeque boni viri, atque integri: sed servari necesse est gradus; cedat consulari generi praetorium, nec contendat cum praetorio equester locus; sublata sunt studia, extinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla expectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet: nulla erit posthac varietas comitiorum. Sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos; et non factos esse miremur: si campus, atque illae undae comitiorum ut mare profundum, et immensum sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant ab aliis autem recedant: in tanto nos impetu studiorum, et motu temeritatis, modum aliquem, et consilium, et rationem requiremus? Quare noli me ad contentionem vestram revocare, Laterensis. Etenim, si populo grata est tabella, quae frontes aperit hominum, mentes tegit datque eam libertatem, ut, quod velint, faciant, promittant antem, quod rogentur: cur tu, in iudicio exprimis, quod non fit in campo? hic quam ille, dignior: per quam grave est dictu. Quomodo igitur est aequius? Sic credo; quod agitur, quod satis est iudici; hic factus est. Cur iste potius, quam ego? Vel nescio, vel non dico, vel denique, quod mihi gravissimum esset si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: non recte. Nam quid assequerer, si illa extrema defensione uterer: populum, quod voluisset, fecisse, non quod debuisset?

VII. Quid? si populi quoque factum defendo, Laterensis et doceo, Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus hoc nostro equestri loco; possumne eripere orationi tuae contentionem vestram, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando, crimenque deducere? Si, quod equitis Romani filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt: nihil dico amplius; hoc tamen miror, cur ut huic potissimum irascare, quid longissime a te afuit. Equidem si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor: sed eum, qui in me ipsum incurrit: atque incidit. Tu neque Q. Pedio, forti viro, succenses, neque huic A. Plotio, ornatissimo homini, familiari meo: et ab eo, qui hos dimovit, potius,

quam ab iis, qui in te ipsum incubuerunt, te depulsum putas. Sed tamen haec tibi est prima cum Plancio generis vestri; familiaeque contentio, qua abs te vincitur. Cur enim non confitear, quod necesse est? sed non hic magis, quam ego a meis competitoribus et alias, et in consulatus petitione vincebar. Sed vide, ne haec ipsa, quae despicis huic suffragata sint. Sic enim conferamus. Est tuum nomen utraque familia consulare. Non dubitas igitur, quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te Ædilem fecerint? Equidem non dubito. Sed si parum multi sunt, qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? At enim ad caput, et ad fontem utriusque generis veniamus.

VIII. Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano, ex quo plurimae familiae sunt consulares: (in quibus etiam Iuventia), quot ex reliquis municipiis omnibus non sunt. Hic est e praefectura Atinati, non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. Quantum interesse vis ad rationem petendi? Primum utrum magis favere putas Atinates, an Tusculanos suis? alteri, (scire enim hoc propter vicinitatem facile possum) eum hujus ornatissimi, atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem Ædilem, cum Praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt; alteros (credo, quia refertum est municipium consularibus, nam malevolos non esse certo scio) nunquam intellexi vehementius hominum suorum honore laetari. Habemus hoc nos: habent nostra municipia. Quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri prope dicam, ipsi montesque faverunt: num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo, in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio, municipe suo, num de tot Fulviis gloriari? verbum nemo fecit. At, in quemcumque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi, fortasse de nobis aliquid, aliquid certe de C. Mari audiendum. Primum igitur hic habuit studia suorum ardentia: tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse potuerunt. Deinde tui municipes, sunt illi quidem splendidissimi homines, sed tamen pauci, si quidem cum Atinatibus conferantur: huius praefectura plena virorum for-

tissimorum, sic, ut nulla tota Italia frequentior dici possit: quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices in squalore, et luctu supplicem vobis. Hi tot equites Romani, tot Tribuni aerarii, (nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit,) quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? non enim tribum Terentinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam, et robustam, et assiduam frequentiam praebuerunt.

IX. Iam municipia coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. Omnia, quae dico de Plancio, dico expertus in nobis; sumus enim finitimi Atinatibus; laudanda est vel etiam amanda vicinitas, retinens veterem illum officii morem, non infuscata malevolentia; non assueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano, vel etiam urbano. Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas; totus ille tractus celeberrimus, Venafranus, Allifanus: tota denique nostra illa aspera, et montuosa, et fidelis, et simplex, et fautrix suorum regio, se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur: iisdemque nunc a municipiis adsunt equites Romani publice cum legatione et testimonio: nec minore nunc sunt sollicitudine, quam tum erant studio; etenim est gravius spoliari fortunis, quam non augeri dignitate. Ergo ut alia in te erant illustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant: sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere, vincebat. Nisi forte te Lavicana, aut Gabina, aut Bovillana vicinitas adiuvabat; quibus a municipiis vix iam, qui carnem Latinis petant, inveniuntur. Adiungam, si vis id, quod tu etiam huic obesse putas, patrem publicanum: qui ordo quanto adiumento sit in honore, quis nescit? flos enim equitum Romanorum ornamentum civitatis, firmamentum reipublicae, publicanorum ordine continetur. Quis est igitur, qui neget, ordinis eius studium fuisse in honore Plancii singulare? neque iniuria; vel quod erat pater is, qui est princeps iam diu publicanorum: vel quod is ab sociis unice diligebatur: vel quod diligentissime rogabat: vel quia pro filio supplicabat: vel quia huius in illum ordinem summa officia quaesturae, tribunatusque constabant: vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare, et consulere liberis suis arbitrabantur.

X. Aliquid praeterea(timide dico, sed tamen dicendum est) non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. Appellavi populum, tribubus submisi me, et supplicavi: ultro, mehercule, se mihi etiam offerentes, ultro pollicentes rogavi. Valnit causa rogandi, non gratia: nec, si vir amplissimus, cui nihil est, quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum arrogans, quod me valuisse dico. Nam, ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese: rogatio ipsa semper est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. Neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente, semper plurimum essem usus: sed ut quasi parenti, et custodi salutis meae; non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. Nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non huius in me misericordia grata fuerit. Etenim, si ante reditum meum Cn. Plancio se vulgo viri boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant: cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? An Minturuenses coloni, quod C. Marium civili ferro, atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia, fluctibusque confectum recrearunt: quod viaticum congesserunt: quod navigium dederunt: quod eum linquentem terram eam, quam servaverat, votis, hominibus, lacrymisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur: Plancio, quod me vel vi pulsum, vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit; his, et Senatui, populoque Romano, ut haberent, quem reducerent, conservarit; honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

XI. Vitia mehercule, Cn. Plancii, eae res, de quibus dixi, tegere potuerunt: ne tu in ea vita, de qua iam dicam, tot, et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. Hic est enim, qui adolescentulus cum A. Torquato profectus in Africam, sic ab illo gravissimo, et sanctissimo, atque omni laude, et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo, et adolescentuli modestissimi pudor postulabat: quod si adesset, non minus ille declararet, quam hic illius frater patruelis, et socer T. Tor-

**

quatus, illi omni virtute, et laude par: qui est quidem cum illo maximis vinculis et propinquitatis, et affinitatis coniunctus, sed ita magni amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. Fuit in Creta postea contubernalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli; quibus cum fuerit probatissimus, hodieque sit, omnibus esse se probatum debet sperare, In ea provincia Legatus fuit C. Sacerdos : qua virtute , qua constantia vir? L. Flaccus: qui homo? qui civis? qualem hunc putent, assiduitate, testimonioque declarant. In Macedonia Tribunus militum fuit: in eadem provincia postea Quaestor. Primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum: qui cum missi sunt ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic assident, pro hoc laborant: huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant, quam sit legationem suam, et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorem, qui praescribit, in parentum loco Quaestoribus suis Praetores esse oportere, officiis, benevolentiaque superavit, Tribunus plebis fuit non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas: sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, nunquam desideratus vehemens esset Tribunus.

XII. Omitto illa, quae si minus in scena sunt, at certe, cum sunt prolata, laudantur: ut vivat cum suis: primum cum parente, (nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum) quam veretur, ut deum, (neque enim multo secus est parens liberis); amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. Quid dicam cum patruo? cum affinibus? cum propinquis ? cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantam honoris huius cupiditatem fuisse creditis, cum videtis luctus societatem? Quid de me dicam? qui mihi in hujus periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? Atqui haec sunt indicia solida, iudiees, haec expressa signa probitatis , non fucata forensi specie , sed domesticis inusta notis veritatis; facilis est illa decursatio, et blanditia popularis: aspicitur, non adtrectatur: procul apparet, non excutitur, non in manus sumitur. Omnibus igitur rebus ornatum hominem, tam externis quam domesticis: nonnullis rebus inferiorem, quam te, generis, et nominis, dico: superiorem aliis, munici-

pum, vicinorum, societatum studio, temporum meorum memoria: patris virtute, integritate, modestia, Ædilem factum esse miraris?

XIII. Hunc tu vitae splendorem maculis adspergis istis? Iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspicione quidem possit agnoscere. Bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. Ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa; quod non crimen est, sed impunitum in maledicto mendacium: « Raptam esse mimulam » quod dicitur Atinae factum a iuvene, vetere quodam in scenicos iure, maximeque oppidano. O adolescentiam traductam eleganter, cui quidem cum quod licuerit objiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur. « Emissus aliquis e carcere: » et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis, optimique adolescentis rogatu: idem postea praetoris mandatu requisitus. Atque haec, nec ulla alia, sunt coniecta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis. Pater vero, inquit, etiam obesse filio debet. O vocem duram, atque indignam tua probitate, Laterensis! Pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud tales viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementes iudices, et misericordes: valeret, inquam, communi sensu omnium, et dulcissima commendatione naturae. Sed cum sit Cn. Plancius is eques Romanus, ea primum vetustata equestris ordinis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura, florentissima gradum tenuerint et dignitatis, et gratiae: deinde, ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris, inter ornatissimos homines, equites Romanos, summo splendore fuerit: ut postea princeps inter suos, plurimarum rerum sanctissimus, et iustissimus iudex, maximarum societatum auctor, plurimarum magister: si non modo in eo nihil unquam reprehensum, sed laudata sunt omnia: tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus honestum, et alienum tueri vel auctoritate sua, vel gratia possit? « Asperius, inquit, locutus est aliquid aliquando. » Immo fortasse liberius. « At id ipsum, inquit, non est ferendum. » Ergo hi ferendi sunt, qui queruntur, libertatem equitis Romani se ferre non posse? ubinam ille mos? ubi illa ae-

quitas iuris? ubi illa antiqua libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam caput, et aliquando recreata se erigere debebat? Equitum ego Romanorum etiam in homines nobilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta commemorem?

XIV. Consuli P. Nasicae praeco Granius medio in foro, cum ille edicto iustitio domum decedens rogasset Granium, quid tristis esset: an quod reiectae auctiones essent? *Immo vero*, inquit, *quod legationes*. Idem Tribuno plebis, potentissimo homini, M. Druso, sed multa in remp. molienti, cum ille eum salutasset, ut fit, dixissetque, *Quid agis Grani?* Respondit, *Immo vero*, *tu Druse*, *quid agis?* ille L. Crassi, ille M. Antonii voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit impune: nunc usque eo oppressa vestra arrogantia civitas est, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit concessa libertas. Quae enim unquam Plancii vox fuit contumeliae potius, quam doloris? quid est autem unquam questus, nisi cum a sociis et a se iniuriam propulsaret? Cùm Senatus impediretur, quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equitibus Romanis redderetur: omnibus illa iniuria dolori publicanis fuit: sed eum ipsum dolorem hic tulit paullo apertius; communis ille sensus in aliis fortasse latuit: hic quod cum ceteris animo sentiebat, id magis, quam ceteri et vultu promptum habuit, et lingua. Quamquam, iudices (agnosco enim ex me) permulta in Plancium, quae ab eo nunquam dicta sunt, conferuntur, Ego quia dico aliquid aliquando, non studio adductus, sed aut contentione dicendi, aut lacessitus, et quia, ut fit in multis, exit aliquando aliquid, si non perfacetum, attamen fortasse non rusticum: quod quisque dixit, me id dixisse dicunt. Ego autem, si quid est, quod mihi scitum esse videatur, et homine ingenuo dignum, atque docto, non aspernor; stomachor vero, cum aliorum non me digna in me conferuntur. Nam quod primus scivit legem de publicanis, tum cum vir amplissimus Consul id illi ordini per populum dedit, quod per Senatum, si licuisset, dedisset; si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis, esse

vis, an eius, qui illam legem ferebat? Si sortis, nullum crimen est in casu: si Consulis, splendor etiam Plancii, hunc a summo viro principem ordinis esse iudicatum,

XV. Sed aliquando veniamus ad causam. In qua tu nomine legis Liciniae, quae est de sodalitiis, omnes ambitus leges complexus es;neque enim quidquam aliud in hac lege, nisi editionis iudices es secutus; quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re, nisi hac tribuaria, non intelligo, quamobrem Senatus hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore, neque eandem editionem transtulerit in ceteras causas; de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iudicium alternorum: cumque nullum genus acerbitatis praetermitteret,hoc tamen unum praetereundum putarit. Quid?huiusce rei tandem obscura causa est? an et agitata tum, cum ista in Senatu res agebatur,et disputata hesterno die copiosius a Q.Hortensio,cui tum est Senatus assensus? Hoc igitur sensimus:cuiuscumque tribus largitor esset, et per hanc consensionem, quae honeste magis, quam vero, sodalitas nominaretur, quam quisque tribum turpi largitione corrumperet, cum maxime iis hominibus, qui eius tribus essent, esse notum. Ita putavit Senatus, cum reo tribus ederentur eae, quas is largitione divinctas haberet, eosdem fore testes, et iudices. Acerbum omnino genus iudicii: sed tamen, si vel sua, vel ea, quae maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur,vix recusandum.

XVI. Tu autem, Laterensis, quas tribus edidisti? Terentinam credo. Fuit id aequum, et certe expectatum est, et fuit dignum constantia tua; cuius tu tribus venditorem, et corruptorem, et sequestrem Plancium fuisse clamitas,eam tribum profecto, severissimorum praesertim hominum, et gravissimorum edere debuisti; at Voltiniam libet enim tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari: hanc igitur ipsam cur non edidisti? quid Plancio cum Lemonia? quid cum Ufentina? quid cum Crustumina? nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiiceretur, esse voluisti. Dubitatis igitur, iudices, quin vos M. Laterensis suo iudicio, non ad sententiam legis, sed ad suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis, quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, cum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? Quid enim potest dicere, cur ista edi-

tio non summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam in decernendo secuti sumus? Tu deligas ex omni populo aut amicos tuos, aut inimicos meos, aut denique eos, quos inexorabiles,quos inhumanos,quos crudeles existimes? Tu me ignaro, nec opinante, in sinu notes et tuos, et tuorum necessarios, vel iniquos meos, vel etiam defensorum meorum?eodemque adjungas, quos natura putes asperos, atque omnibus iniquos? deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam, quam potuerim, qui essent futuri suspicari? apud eosque me, ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere? Non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offenderet sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes, imprudens, ut nos, invito te, tamen ad iudices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est.

XVII. An vero nuper] clarissimi cives nomen editi iudicis non tulerunt, cum ex CXXV. iudicibus, principibus equestris ordinis, quinque et LXX. reus reiiceret, L. referret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi, conditionique parerent: nos neque ex delectis iudicibus sed ex omni populo, neque editos ad reiiciendum, sed ab accusatore constitutos iudices ita feremus, ut neminem reiiciamus? Neque ego nunc legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare: et illud acerbum iudicium, si, quemadmodum Senatus censuit, populusque iussit, ita fecisses, ut huic et suam, et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer: sed hunc, iis iudicibus editis, qui testes iidem esse possent, absolutum putarem: neque nunc multo secus existimo: cum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus ut malle, quam notis, indicavisti: fugisti sententiam legis, aequitatem omnem reiecisti; in tenebris, quam in luce, causam versari maluisti. Voltinia tribus ab hoc corrupta; Terentinam habuerat venalem. Quid diceret apud Voltinienses, aut tribules suos judices? immo vero tu quid diceres? quem iudicem ex illis aut tacitum testem haberes, aut vero etiam excitares? Etenim, si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinitatem, suam, non edidisset? et, si quaesitor huic edendus fuisset, quem tandem potius, quam hunc C. Alfium, quem habet, cui

notissimus esse debet, quem vicinum tribulem, gravissimum hominem, iustissimumque edidisset? cuius quidem aequitas, et ea voluntas erga Cn. Plancii salutem, quam ille sine ulla cupiditatis suspicione prae se fert, facile declarat, non fuisse fugiendum tribulem huic iudicem, cui quaesitorem tribulem exoptandum fuisse videatis.

XVIII. Neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod non eas tribus, quibus hic maxime notus erat, edideris: sed a te doceo consilium non servatum Senatus: etenim quis te tum audiret illorum? aut quid diceres? sequestrem Plancium? respuerent aures, nemo agnosceret, repudiarent: an gratiosum? illi libenter audirent: nos non timide confiteremur: noli enim putare, Laterensis, legibus istis, quas Senatus de ambitu sancire voluerit, id esse actum, ut suffragatio, ut observantia ut gratias tolleretur. Semper fuerunt boni viri, qui apud tribules suos gratiosi esse vellent. Neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, ut eam coli nostra modica libertate noluerit: neque hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent tribules suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis suam tribum possint, ne par ab iis munus in sua petitione respectent: haec enim plena sunt officii, plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi cum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus, et hodie esse videmus quamplurimos gratiosos. Decuriatio tribulium, descriptio populi, suffragia largitione devincta, severitatem Senatus, et bonorum omnium vim, ac dolorem excitarunt: haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse: tum mirabor, te iis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse: tribulibus enim iudicibus, non modo severitatem illorum, si ista vera sunt sed ne vultus quidem ferre possemus. Hanc tu rationem cum fugeris, cumque eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto tum scientia certissima, tum dolor gravissimus esse debuerit; quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt cur hoc sibi oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueri, quam eos, qui scirent, iudicare?

XIX. Ergo Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico, et habuisse in petitione multos sui cupidos

gratiosos: quos tu si sodales vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso, sin, quia gratiosi sunt, accusandos putas, noli mirari, te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse assecutum. Iam ut ego doceo gratiosum esse tribulibus Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit: quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit; sic tu doce, sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribules decuriavisse: quod non si potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena. Itaque haesitantem te in hoc sodalitiorum tribuario crimine, ad communem ambitus causam contulisti: in qua desinamus aliquando, si videtur, vulgari, et pervagata declamationem cuntendere: sic enim tecum ago. Quam tibi commodum est, unam tribum delige tu: doce id, quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit, ego, si id facere non potueris, quod ut opinio mea fert, ne incipius quidem, per quem tulerit, docebo. Este haec vera contentio? placetne sic agi? num possum magis pedem conferre, (ut aiunt) aut proprias accendere? Quid taces? quid dissimulas? quid tergiversaris? etiam atque etiam insto, atque urgeo, insector, posco, atque adeo flagito crimen: quamcumque tribum, inquam delegeris, quam tulerit Plancius, tu ostendito, si poteris vitium, ego qua ratione tulerit: docebo. Nec erit haec alia ratio Plancio, ac tibi, Laterensis, nam ut, quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis, quorum studio tuleris explicare: sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario, cuiuscumque tribus rationem poposceris, redditurum.

XX. Sed cur ego sic ago? quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus Ædilis; quae comitia primum habere coepit Consul, cum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor: deinde habere coepit subito, praeter opinionem omnium; ut ne si cogitasset quidem quispiam largire, daretur spatium comparandi. Vocatne tribus: latum suffragium: descriptae, renuntiatae: longe plurimum valuit Plancius: nulla largitionis nec fuit, nec esse potuit suspicio. An tandem una centuria praerogativa tantum habet au-

cloritatis, ut nemo unquam prior eam tulerit, quin renuntiatus sit: aut iis ipsis comitiis consul, aut certe in illum annum: Ædilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? Quo quidem tempore, Laterensis, si id, facere voluisses, aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis, quam putassent, postea, prolatis comitiis, prosternerent se, et populo Romano, fracto animo, atque humili supplicarent, non dubito, quin omnis ad te conversura se fuerit multitudo. Nunquam enim nobilitas, integra praesertim, atque innocens, a populo Romano supplex repudiata fuit. Sed, si tibi gravitas tua, et magnitudo animi pluris fuit, sicut esse debuit, quam aedilitas: noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. Equidem primum, ut honore dignus essem, maxime semper laboravi: secundo, ut existimarer: tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos: qui iis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

XXI. Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, quid ornatissimo, atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. Noli ista meditari: atque illud potius cave, ne tua ista querela, dolorque nimius, ab illis sapientissimis viris reprehendatur. Vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentissimo et clarissimo cive, C. Claudio, Ædilem non esse factum, et eundem sine repulsa factum esse Consulem: vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium: vidit M. Pisonem, in ista aedilitate offensiuncula accepta, summos a populo Romano esse honores adeptos. Avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac republica fortiorem: et C. Marii, qui duabus aedilitatibus repulsus septies Consul est factus: et L. Caesaris, Cn. Octavii, M. Tulli: quos omnes scimus aedilitate praeteritos, Consules esse factos. Sed quid ego aedilicias repulsas colligo? quae saepe ejusmodi habitae sunt, ut iis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. Tribunus militum, L. Philippus, summa

nobilitate, et eloquentia, Quaestor C. Coelius, clarissimus ac fortissimus adolescens: Tribuni pl. P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes, facti non sunt: quos tamen omnes Consules factos scimus esse. Quae tibi ultro pater, et maiores tui non consulandi tui gratia dicerent: neque vero quo te liberarent aliqua culpa, quam tu vereris, ne a te suscepta videatur: sed ut te ad cursum istum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortarentur: nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum: detractum dico? si mehercules vere quod accidit interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. Noli enim existimare, non magnum quemdam motum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares destitisti. Denuntiasti, homo adolescens, quid de summa republica sentires: fortius tu quidem, quam nonnulli defuncti honoribus, sed apertius, quam vel ambitionis, vel aetatis tuae ratio postulabat. Quamobrem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse, quorum animos tuus ille fortis animus offenderet: qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere potuerunt, providentem autem et praecaventem nunquam certe movebunt.

XXII. An te illa argumenta duxerunt? Dubitabitis, inquit, quin coitio facta sit, cum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius? An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? At nonnullas punctis paene totidem; quippe cum iam prope facti superioribus comitiis, declaratique venissent, quamquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit: neque enim unquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse, ut competitores pares suffragiis essent. Et ais, prioribus comitiis Aniensem a Plotio, Terentinam a Plancio tibi esse concessam: nunc ab utroque eas avulsas ne in angustum venirent. Quam convenit, nondum cognita populi voluntate, hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum tribuum, quo vos adiuvaremini, fecisse: eosdem, cum iam essent experti, quid valerent, restrictos, et tenaces fuisse? Etenim verebantur, credo, angustias: quasi res in contentionem, aut in discrimen aliquod posset venire. Sed tamen tu an Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocandum iudicas? an dicis eum te arripuisse, a quo non sis rogatus? Nam quod

questus es, plures te testes habere de Voltinia, quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas, aut eos testes te adducere, qui quia nummos acceperint, te praeterierint; aut, te ne gratuita quidem eorum suffragia tulisse. Illud vero crimen de nummis, quot in circo Flaminio dephrensos esse dixisti, caluit re recenti; nunc in causa refrixit. Neque enim qui illi nummi fuerint, nec quae tribus, nec qui divisor, ostenderis. Atque is quidem eductus ad Consules, qui tum in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. Qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti?

XXIII. Sed neque tu habes haec, neque eis confidis. Alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. Magnae sunt in te opes, late patet gratia, multi amici, multis cupidi tui, multi fautores laudis tuae. Multi huic invident, multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens sequestris iuris, et libertatis videtur: multi etiam communes inimici reorum omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis, aut gratum populo Romano sit, aut eo facilius ob eam causam dignitatem, quam volunt, consequantur. Quibuscum me, iudices, pugnantem meo more pristino non videbitis; non quo mihi fas sit quidquam defugere, quod salus Plancii postulet: sed quia neque necesse est, me id persequi voce, quid vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testes video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae prudentiae assumere, meae modestiae remittere debeatis. Illud unum vos magnopere oro, atque obsecro, iudices, cum huius quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato, dispersoque sermoni, fortunas innocentium subiiciendas putetis. Multi amici accusatoris, nonnulli etiam nostri iniqui, multi cummunes obtrectatores, atque omnium invidi multa finxerunt. Nihil est autem tam volucre, quam maledictum: nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, nihil latius dissipatur. Neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut aut negligatis, aut dissimuletis, unquam postulabo: sed, si quid sine capite manabit, aut si quid erit eiusmodi, ut non exstet auctor, qui audierit, aut ita negli-

gens vobis esse videbitur, ut, unde audierit: oblitus sit: aut ita levem habebit auctorem, ut memoria dignum non putarit: huius illa vox vulgaris, *audivi*, ne quid reo innocenti noceat, oramus.

XXIV. Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulabo: quem ille omni et virtute, et humanitate ornatus adolescens, primum de plebe Ædilem curulem factum esse dixit. In quo, Cassi, si ita tibi respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse, qui id nobis narraret, praesertim mortuo Longino: non, ut opinor, admirere. cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis, me hic id ex te primum audisse confitear. Et, quoniam tua fuit perelegans, ac persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio, vel pudore: quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio, et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati acciderunt. Quaesisti, utrum putarem mihi equitis Romani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam, an futuram esse filio meo, qui esset familia consulari. Ego vero, quamquam illi omnia malo, quam mihi, tamen illi honorum aeditus nunquam faciliores optavi, quam mihi fuerunt. Quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores, quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere, quamquam ad praecepta aetas non est gravis, quae ille e Iove ortus, suis praecipit filiis:

Vigilandum est semper: multae insidiae sunt bonis.
Non te id quod multi invideant.

Nostis cetera: quae gravis ille et ingeniosus poëta scripsit, non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos, et nostros liberos ad laborem, et laudem excitaret.

XXV. Quaeris, quid potuerit amplius assequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. Magis Ædilis fieri non potuisset: sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur. Etenim honorum gradus summis hominibus, et infimis sunt pares, gloriae dispares. Quis nostrum se dicit M. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duellio parem? quis

Atilio Calatino? quis Cn. et P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? tamen eosdem sumus honorum gradus, quos illi, assecuti. Sunt enim in virtute multi adscensus, ut is gloria maxime excellat, qui virtute plurimum praestet; honorum populi finis est consulatus: quem magistratum jam octingenti fere consecuti sunt. Horum, si diligenter quaeras, vix decimam partem reperias gloria dignam. Sed nemo unquam sic egit, ut tu: Cur iste fit Consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit? honore nihil amplius, laude multum. Sic igitur Plancius nihilominus Quaestor est factus, et Tribunus plebis, et Ædilis, quam si esset summo loco natus: sed haec pari loro orti sunt innumerabiles alii consecuti. Profers triumphos T. Didii, et C. Marii: et quaeris, quid simile in Plancio. Quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non, quia commissi sunt iis magistratus, re bene gesta triumpharint. Rogas, quae castra viderit, qui et miles in Creta, Metello hoc imperatore et tribunus in Macedonia militum fuerit, et Quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. Quaeris, num disertus. Immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. Num iurisconsultus. Quasi quisquam sit, qui sibi hunc falsum de iure respondisse dicat. Omnes enim istiusmodi artes in iis reprehenduntur, qui, cum professi fuerint, satisfacere non possunt: non in iis, qui se abfuisse ab istis studiis confitentur. Virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. Ut nos in mancipiis parandis, quamvis frugi hominem si pro fabro, aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artes, quas in emendo secuti sumus, forte nesciverit: sin autem emimus, quem villicum imponeremus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo, nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam, esse curamus: sic populus Romanus deligit magistratus, quasi reipublicae villicos: in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur; sin minus, virtute eorum, et innocentia contentus est; quotus enim quisque disertus? quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? quod si praeterea honore dignus nemo, quidnam tot optimis, et ornatissimis civibus est futurum?

XXVI. Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. Nihil potest, nisi eum nimis in se iracundus putabit fuisse. Idem effers Laterensem laudibus. Facile patior, id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat: et id te accusantem tamdiu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. Atqui non modo confiteor, summa in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeres, alia quaedam inania, et levia conquiras. Praeneste fecisse ludos. Quid? alii Quaestores non fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse. Quis negat? sed ita multa Romae geruntur, ut vix ea, quae sunt in provinciis, audiantur. Non vereor, ne mihi aliquid, iudices, videar arrogasse, si de quaestura mea dixero. Quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse, in maximis imperiis arbitror, ut non ita mihi multum gloriae sit ex quaesturae laude repetendum: sed tamen non vereor, ne quis audeat dicere, ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. Vere mehercules hoc dicam; sic tum existimabam, nihil homines aliud Romae, nisi de quaestura mea, loqui. Frumenti in summa caritate maximum numerum miseram: negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, municipibus liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus: excogitati quidam erant a Siculis honores inauditi. Itaque hac spe decedebam, ut mihi populum Rom. ultra omnia delaturum putarem. At ego, cum casu diebus iis, itineris faciendi causa, decedens e provincia, Puteolos forte venissem, cum plurimi, et lautissimi solent esse in iis locis, concidi paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset, quo die Roma exissem, et num quidnam esset novi; cui cum respondissem, me e provincia decedere; *etiam mehercules*, inquit, *ut opinor ex Africa*. Huic ego iam stomachans fastidiose, *immo ex Sicilia*, inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret, *quid? tu nescis*, inquit, *hunc Syracusis Quaestorem fuisse?* Quid multa? destiti stomachari, et me unum ex iis feci, qui ad aquas venissent.

XXVII. Sed ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes congratulati. Nam posteaquam sensi, populum Rom. aures hebetiores, oculos autem acres, atque acutos habere, destiti, quid de me audituri essent homines, cogitare; feci, ut postea quo-

tidie me praesentem viderent, habitavi in oculis, pressi forum, neminem a congressu meo neque ianitor meus, neque somnus absterruit. Ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem unquam otiosum? nam, quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, cum otiosus sis, has ego scripsi ludis, et feriis, ne omnino unquam essem otiosus. Etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum, et praeclarum putavi, CLARORUM VIRORUM ATQUE MAGNORUM NON MINUS OTII QUAM NEGOTII RATIONEM EXSTARE OPORTERE. Ita, si quam habeo laudem, quae quanta sit nescio, parta Romae est, quaesita in foro: meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa respublica mihi domi fuerit gerenda, et urbs in urbe servanda. Eadem igitur, Cassi, via munita Laterensi est, idem virtutis cursus ad gloriam: hoc facilior fortasse, quod ego huc a me ortus, et per me nixus adscendi; istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum. Sed, ut redeam ad Plancium, nunquam ex urbe is afuit, nisi sorte, lege, necessitate; non valuit rebus iisdem, quibus fortasse nonnulli: at valuit assiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate: fuit in oculis, petivit, ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

XXVIII. Nam, quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere, quam bonis omnibus, quod iis aeque mea salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor; sed etiam hi, quibus ego debeo, boni viri, et cives, aedilicis comitiis aliquid se meo nomine debere Plancio dicebant. Verum fac me multis debere, et in iis Plancio: utrum igitur me conturbare oportet: an ceteris, cum cuiusque dies venerit, hoc nomen, quod urget, nunc, cum petitur, dissolvere? Quamquam dissimilis est pecuniae debitio, et gratiae: nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit: qui autem debet, aes retinet alienum: gratiam autem et qui refert, habet, et qui habet in eo ipso, quod habet, refert: neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero: nec minus ei redderem voluntate ipsa, si hoc molestiae non accidisset. Quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius, quam quod pro Plancio facio, facere possim: nec vides, istorum

ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me, atque excitari. Nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defensam, quidquam est optatius: et ego ipse nunquam illos adspicio, quin, cum per hunc me iis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

XXIX. Opimium damnatum esse commemoras, servatorem ipsum reipublicae Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus; reprehendis meas pro Plancio preces quod nec Opimius suo nomine liberatus sit, nec Metelli Calidius. De Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium, Consulem, praetoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret et Consul, et homo nobilissimus, patronum illum et suum, et familiae suae dicere. Quo loco quaero ex te, num id in iudicio Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. Nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! vulnus illud reipublicae, dedecus hujus imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. Quam enim illi iudices, si iudices, et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt reipublicae infligere securim, quam, cum illum e civitate eiecerunt, qui Praetor finitimo,Consul domestico bello republicam liberarat? At enim nimis ego magnum beneficium Plancii facio, et, ut ais id verbis exaggero: quasi vero me tuo arbitratu, et non meo, gratum esse oporteat. Quid istius tantum meritum, inquit? an quia te non iugulavit? immo vero, quia iugulari passus non est. Quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos, meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. Posuit hoc idem Laterensis. Quamobrem de isto paullo post plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse?quod fuit ullorum unquam barbarorum tam immane, ac tam crudele in hostem? an fuisse in iis aliquem aut famae metum, aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? nisi forte extimas, eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo non timeret. Et quemquam putas fuisse tam excordem, qui, vivis his, stante

urbe et curia, rediturum me, si viverem, non putaret? Quamobrem non debes is homo, et is civis, praedicare, vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata sit, inimicorum modestia non esse appetitam.

XXX. Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse vehementer, quam abs te sum provocatus: sed profecto nec considerate minus, nec minus, amice. Nam primum illud fuit asperius, me, quae de Plancio dicerem, mentiri, et temporis causa fingere: scilicet homo sapiens excogitavi, quamobrem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, cum liber essem, et solutus. Quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent, verere, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem: fingenda fuit mihi videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. At id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam, et se ab aliquo servatos esse fateantur non quo turpe sit, protectum in acie, hostium manibus eripi (nam id accidere, nisi forti viro, et pugnanti cominus non potest); sed onus beneficii reformidant, quod per magnum est, alieno debere idem quod parenti. Ego, cum ceteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obbligati esse videantur: eo me beneficio obstrictum esse ementiar, cui ne referri quidem gratia posse videatur? An hoc tu, Laterensis, ignoras? qui, cum mihi esses amicissimus, cum vel periculum vitae tuae mecum sociare voluisses, cum me in illo tristi et acerbo luctu, atque discessu, non lacrymis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses: cum meos liberos et uxorem, me absente, tuis opibus, auxilioque defendisses; sic mecum semper egisti, te mihi remittere, atque concedere, ut omne studium meum in Cn. Plancii honorem consumerem, quod eius in me meritum tibi etiam gratum esse dicebas: nihil autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam illa testis est oratio, quae est a me prima habita in Senatu? in qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui causae nostrae duces, et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. Recitetur oratio, quae

propter rei magnitudinem dicta de scripto est: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magnopere deberem, et huius tanti officii servitutem adstringebam testimonio sempiterno. Nolo cetera, quae a me mandata sunt literis, recitare: praetermitto ne aut proferre videar ad tempus, aut eo genere uti literarum, quod meis studiis aptius, quam consuetudini iudiciorum, esse videatur.

XXXI. Atque etiam clamitas, Laterensis: *Quousque ista dicis? nihil in Cispio profecisti, obsoletae iam sunt preces tuae.* De Cispio mihi ne tu obiicies, quem ego de me bene meritum, quia te teste cognoveram, te eodem auctore defendi? et ei dices, *Quousque*, quem negas, quod pro Cispio contenderit, impetrare potuisse? Nam istius, verbi *Quousque*, hac poterat esse invidia: datus es tibi ille: condonatus ille: non facis finem: ferre non possumus. Ei quidem, qui pro uno laborarit, et id ipsum non obtinuerit, dici *Quousque*, irridentis magis est, quam reprehendentis. Nisi forte ego unus ita me gessi in indiciis, ita et cum his, et inter hos vixi, is in causis patronus, is in republica civis et sum, et semper fui, solus ut a te constituar, qui nihil a iudicibus debeam unquam impetrare. Et mihi lacrymulam Cispiani iudicii obiectas: sic enim dixisti: *Vidi ego tuam lacrymulam.* Vide quam me verbi tui poeniteat; non modo lacrymulam, sed multas lacrimas, et fletum cum singultu videre potuisti. An ego, qui meorum lacrimis, me absente, commotus, simultates, quas mecum habebat, deposuisset, meaeque salutis non modo non oppugnator (ut inimici mei putarant) sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non dolorem meum significarem? Tu autem Laterensis, qui tum lacrymas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri.

XXXII. Negas, tribunatum Plancii quidquam attulisse adiumenti dignitati meae: atque hoc loco (quod verissime facere potes) L. Racilii, fortissimi et constantissimi viri divina in me merita commemoras: cui quidem ego, sicuti Plancio, nunquam dissimulavi me plurimum debere, semperque prae me feram. Nullas enim sibi ille neque contentiones, neque inimicitias, neque vitae dimicationes, nec pro republica, nec pro me defugiendas putavit. Atque utinam, quam ego sum in illum gratus tam licuisset

per hominum vim, et iniuriam ei gratiam referri! Sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes, non huic voluntatem defuisse, sed me. cum tantum iam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse contentum. An vero putas, iudices idcirco minus mea causa facturos, quod me esse gratum crimineris? an, cum patres conscripti illo Senatusconsulto, quod in monumento Marii factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint (unus enim fuit de magistratibus, defensor salutis meae, cui Senatus pro me gratias agendas putavit) ei ego a me referendam gratiam non putem? Atqui haec cum, vides, quo me tandem animo in te putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem, quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerem? Quo quidem etiam magis sum, non dicam miser (nam hoc quidem abhorret a virtute verbum) sed certe exercitus: non quia multis debeo (leve enim est onus beneficii gratia) sed quia saepe concurrunt aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnes verear ne vix possim gratus videri.

XXXIII. Sed ego hoc meis ponderibus examinando, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cujusque intersit, et quid a me cuiusque tempus poscat. Agitur studium tuum, vel etiam, si vis, existimatio, laus, aedilitas: at Cn. Plancii salus, patria, fortunae. Salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam, ut esse possem. Distineor tamen, et divellor dolore, et in causa dispari offendi te a me doleo: sed medius fidius multo citius meam salutem pro te abiecero, quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuae. Etenim, iudices, cum omnibus virtutibus me affectum esse cupio, tum nihil est quod malim, quam me et gratum esse, et videri. Est enim haec una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. Quid est pietas, nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti qui religionum colentes, nisi qui meritam diis immortalibus gratiam iustis honoribus, et memori mente persolvunt? Quae potes esse iucunditas vitae, sublatis, amicitiis? quae porro amicitia potest esse inter ingratos? Quis est nostrum liberaliter educatus, cui non educato.

res, cui non magistri sui, atque doctores, cui non locus ille mutus ipse, ubi altus, aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? Cuius opes tantae esse possunt, aut unquam fuerunt, quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe, sublata memoria et gratia, nulla exstare possunt. Equidem nihil tam proprium hominis existimo, quam non modo beneficio, sed etiam benevolentiae significatione alligari: nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum, quam committere, ut beneficio non dicam indignus, sed victus esse videare. Quae cum ita sint, iam succumbam, Laterensis, isti tuae orationi; in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium me gratum esse concedam: petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter modum dicat esse. Neque enim ad negligendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentes, nec litigiosos esse, quo minus me apud vos valere oporteret. Quasi vero in amicitia mea non haec praesidia (si qua forte sunt in me) parata semper amicis esse maluerim, quam necessaria. Etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus, quam praesidio, fuisse: meque vehementer vitae meae poeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini, nisi litigioso, aut nocenti.

XXXIV. Sed hoc nescio quomodo frequenter in me congessisti, saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos causam coniicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid de thensis misericordiae causae dicerem, quod in aliis Ædilibus ante fecissem. Nonnihil egisti hoc loco; nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae: deridebor, si mensionem thensarum fecero, cum tu id praedixeris; sine thensis autem quid potero dicere? Hic etiam addidisti, me idcirco mea lege exilio ambitum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. Non vobis videor cum aliquo declamatore, non cum laboris, et fori discipulo disputare? Rhodi enim, inquit non fui: me vult fuisse: sed fui, inquit, Nicaeae (putabam in Vacceis dicturum) bis in Bithynia. Si locus habet reprehentionis ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes, quam Rhodum; si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti, et ego Rhodi non minore. Nam,

quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderim, utinam et tu, qui potes, et ceteri, qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! Sed fit vestra diligentia, qui in causis ponderandis omnes fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus nihil negare possumus. Admonuisti etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse: me id perdidisse. Uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui, quod dici potuit, non dixerim: an tu, qui etiam ipse in te dixeris? Te aiebas de tuis rebus gestis nullas literas misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent: quas ego mihi obfuisse non intelligo; reipublicae video prodesse potuisse.

XXXV. Sed sunt haec leviora: illa vero graviora, atque magna, quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere, et subaccusare voluisti; dixisti enim, non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. Ego vero fateor mehercule, quod videri mihi auxilium non deesse, idcirco me illi auxilio pepercisse; qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in republica tempestas illa, quis nescit? Tribunicius me terror, an consularis furor movit? decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentes, atque integros sine ferro viceram? Consules post hominum memoriam teterrimi, atque turpissimi, sicut et illa principia, et hi recentes rerum exitus declararunt; quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit; empis provinciis, a Senatu, a republica, a bonis omnibus defecerant: qui exercitibus, qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum, quid sentirent, nesciretur, furialis illa vox nefariis stupris, religiosis altaribus effaeminata, secum et illos, et Consules facere acerrime personabat; egentes in locupletes, perditi in bonos, servi in dominos armabantur. Aderat mecum Senatus, et quidem veste mutata: quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est. Sed recordare, qui tum fuerint Consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe Senatum Senatui parere non siverunt: edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerunt. Aderat mecum cunctus equester ordo: quem quidem in in concionibus saltator ille Consul proscriptionis denuntiatione terrebat. At tota Italia convenerat: cui quidem belli intestini, et vastitatis metus inferebatur.

XXXVI. Hisce ego auxiliis studientibus, atque incitatis uti me, Laterensis, potuisse confiteor: sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum. Nam profecto, praesertim tam bona in causa, nunquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi ipsis auxilium meum defuisset. Armis fuit, armis inquam, fuit dimicandum: quibus a servis, atque a servorum ducibus caedem fieri Senatus, et bonorum, reipublicae exitiosum fuisset. Vinci autem improbos a bonis, fateor fuisse praeclarum, si finem eum vincendi viderem; quem profecto non videbam. Ubi enim praesto fuissent mihia ut tam fortes Consules, quam L. Opimius? quam C. Marius? quam L. Flaccus? quibus ducibus improbos cives respublica vicit armatis, aut si minus fortes, attamen tam iusti, quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio sumpserat, ea, Ti. Graccho interempto, iure optimo sumpta esse defendit? Esset igitur pugnandum cum Consulibus. Nihil amplius dico, nisi illud, victoriae nostrae graves adversarios paratos, interitus nullos ultores esse videbam. Hisce ego auxiliis salutis meae si idcirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse: sin autem: quo maiora studia in me bonorum fuerunt, hoc iis magis consulendum, et parcendum putavi: tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est, hodieque est et semper erit maximae gloriae? quem, ut potes ex multis audire. qui tum affuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse: nec fuisse dubium, quin contentione, et armis superior posset esse. Ergo ille cum suum, non cum Senatus factum defenderet: cum perseverantiam sententiae suae, non salutem reipublicae retinuisset: tamen quod illud voluntarium vulnus accepit, iustissimos omnium Metellorum, et clarissimos triumphos gloriae laude superavit, quod et illos ipsos improbissimos cives interfici noluit, et ne quis bonus interiret in eadem caede, providit: ego, tantis periculis propositis, cum si victus essem, interitus reipublicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur: committerem, ut idem perditor reipublicae nominarer, qui servator fuissem?

XXXVII. Mortem me timuisse dicis. Ego vero ne immortalitatem quidem contra rempublicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie reipublicae vellem: nam. qui pro republica vitam ediderunt, (licet me desipere di-

catis) numquam mehercule eos mortem potius, quam immortalitatem, assequutos putavi. Ego vero si tum illorum impiorum ferro, ac manu concidissem, in perpetuum respublica civile praesidium salutis suae perdidisset. Quin etiam, si me vis aliqua morbi, aut natura ipsa consumsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me restituendo fuisset Senatus, pupulusque Romanus. An, si unquam in me vitae cupiditas fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum Consulum iugulum recidissent. Quamobrem, si vitae cupiditas contra rempublicam est turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

XXXVIII. Nam quod te in republica liberum esse gloriatus es, id ego et fateor, et laetor, et tibi etiam in hoc gratulor: quod me autem negasti, in eo neque te, neque quemquam diutius patiar errare. Nam, si quis idcirco aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissentire, dissentiam: primum, si bene de me meritis gratum me praebeo, non desino incurrere in crimen hominis nimium memoris, nimiumque grati; sin autem sine ullo reipublicae detrimento respicio etiam aliquando salutem tum meam, tum meorum, certe non modo non sum reprehendendus, sed etiam, si ruere vellem, boni viri me, ut id ne facerem, rogarent. Res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servissem semper, nunquam mihi: fructus autem ex sese non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acerbitate permixtos tulissem: ut iam mihi servirem, consulerem meis: se non modo satis habere a me, sed etiam vereri ne parum mihi pro eo quod tum a me haberet, reddidisset. Quid, si horum ego nihil cogito? et idem sum in republica, qui fui semper? tamenne tu libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si semper cum iis, quibuscum aliquando contendimus, depugnemus: quod est longe secus. Stare enim omnes debemus tamquam in orbe aliquo reipublicae, qui quoniam versatur, ea deligere partem, ad quam nos illius utilitas salusque converterit.

XXXIX. Ego autem Cn. Pompeium, non dico auctorem, ducem, defensorem salutis meae (nam haec priva-

tim fortasse officiorum memoriam, et gratiam quaerunt) sed dico hoc, quod ad salutem reipublicae pertinet: ego eum non tuerar, quem omnes in republica principem esse concedunt? ego C. Caesaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam Senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis videam esse celebratas? Tum hercule me confitear non iudicium aliquod habuisse de reipublicae utilitate, sed hominibus amicum, aut inimicum fuisse. An, cum videam navem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum, atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius, quam illi, salute praesertim proposita, obtemperam et paream? Neque enim inconstantis puto, sententiam, tanquam aliquod navigium, atque cursum ex reipublicae tempestate moderari. Ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi: haec de sapientissimis et clarissimis viris, et in hac republica, et in aliis civitatibus monumenta nobis literae prodiderunt, non semper easdem sententias ab iisdem, sed, quascumque reipublicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas; quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam: libertatemque, quam in me requiris, quam ego neque dimisi unquam, neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

XL. Nunc venio ad illud extremum, quod dixisti, dum Plancii in me meritum verbis extollerem: me arcem facere ex cloaca, lapidemque e sepulcro venerari pro Deo: neque enim mihi insidiarum periculum ullum, neque mortis fuisse. Cuius ego temporis rationem explicabo brevi, neque invitus: nihil enim ex meis est temporibus, quod minus pervagatum, quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit, aut hominibus auditum, atque notum. Ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, Senatus, bonorum omnium, cedens, cum mea domus ardore suo deflagrationem urbi, atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem: Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi, sicut domus una, coniuncta, et obtinebatur a C. Virgilio: quo cum me uno vel maxime cum vetusta amicitia, tum mei fratris collegia, tum respublica sociarat. Vide nunc caliginem temporum illorum. Cum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, Praetor ille, eiusdem

Tribuni plebis concionibus propter eamdem reipublicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico, nisi me in Siciliam venire noluit. Quid dicam? C. Virgilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? nihil, iudices, est eorum: sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. Tum consilio repente mutato, a Vibone Brundusium terra petere contendi: nam maritimos cursus hiemis magnitudo.

XLI. Cum omnia illa municipia, quae sunt a Vibone Brundusium, in fide mea, iudices, essent: iter mihi tutum, multis minitantibus, magno cum suo metu praestiterunt. Brundusium veni, vel potius ad moenia accessi: urbem unam mihi amicissimam declinavi, quae se vel excindi, quam e suo complexu ut eriperer, facilius pateretur. In hortos me M. Lenii Flacci contuli: cui cum omnis metus, publicatio bonorum, exilium, mors proponeretur, haec perpeti, si acciderent, maluit, quam custodiam mei capitis dimittere. Huius ego, et parentis eius prudentissimi, atque optimi senis, et fratris, utriusque filiorum manibus in navi tuta ac fideli collocatus, eorumque preces, et vota de meo reditu exaudiens, Dyrrachium, quod erat in fide mea, petere contendi. Quo cum venissem, cognovi id, quod audieram, refertam esse Graeciam sceleratissimorum hominum, ac nefariorum; quorum impium ferrum, ignesque pestiferos meus ille consulatus e manibus extorserat: qui antequam de meo adventu audire potuissent, cum tantum abessent aliquorum dierum viam, in Macedoniam, ad Planciumque perrexi. Hic vero simul atque mare me transisse cognovit: (audi, audi, atque attende, Laterensis, ut scias quid ego Plancio debeam, confitearque aliquando, me quod faciam, et grate et pie facere: huic, quae pro salute mea fecerit, si minus profutura sint, obesse certe non oportere). Nam, simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me, lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata, profectus est. O acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius, et loci, cum hic in me incidit, cum complexus est conspersitque lacrymis, nec loqui prae moerore potuit! o rem tum auditu crudelem, tum visu nefariam! o reliquos omnes dies, noctesque eas, quibus iste a me non recedens, Thessalonicam me in

quaestoriumque perduxit! Hic ego nunc de Praetore Macedoniae nihil dicam amplius, nisi eum et civem optimum semper, et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae ceteros. Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire, et perpeti vellet. Qui, cum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo Legatus fuisset, decedens ex Asia venisset, easque insidias, quas mihi paratas ab exulibus coniuratis audierat, animo amicissimo detulisset: in Asiam me ire, (propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem) comparantem, non est passus: vi me, inquam, Plancius, et complexu suo retinuit, multosque menses a capite meo non discessit, abiecta quaestoria persona, comitisque sumpta.

XLII. O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebiles vigilias! o noctes acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! siquidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem; memini enim, memini, neque unquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigilanti, assidenti, moerenti, vana quaedam miser, atque inania, falsa spe inductus, pollicebar: me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratiam relaturum: sin autem vitam mihi sors ademisset, aut vis aliqua maior reditum peremisset, hos, hos (quos enim ego tum alios animo intuebar?) omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos. Quid me adspectas? quid mea prossima repetis? quid meam fidem imploras? nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam: hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite vel vitae periculo velle videbam: de horum desiderio, luctu, querelis quotidie aliquid tecum simul audiebam: nunc timeo ne nihil tibi, praeter lacrymas, queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti. Quid enim possum aliud, nisi moerere? nisi flere? nisi te complecti? salutem tibi iidem dare possunt, qui mihi reddiderunt. Te tamen, exurge, quaeso, retinebo, et complectar: nec me solum deprecatorem fortunarum tuarum, sed comitem, sociumque profitebor. Atque, (ut supra) nemo erit tam crudeli animo, tamque inhumano, nec tam immemor non dicam meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui a me mei servatorem capitis divellat, ac distrahat. Non

ego me is ornatum beneficiis a vobis deprecor, iudices, sed custodem salutis meae: non opibus contendo, non auctoritate, non gratia; sed precibus, sed lacrymis, sed misericordia: mecumque vos simul hic miserrimus, et optimus obtestatur parens, et pro uno filio duo patres deprecamur. Nolite, iudices, per vos, per fortunas vestras, per liberos vestros, inimicis meis, his praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam, gloriantibus, vos iam oblitos mei, salutisque eius, a quo mea salus conservata est, hostes exstitisse; nolite animum meum debilitare tum luctu, tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis ei persolvere. Teque, C. Flavi, oro et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque esse voluisti: ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi, et his conservatum vides. Plura ne dicam, tuae me etiam lacrymae impediunt, vestraeque, iudices, non solum meae: quibus ego magno in metu meo subito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando futuros, qui fueritis in me: quoniam istis vestris lacrymis de illis recordor, quas pro me saepe, et multum profudistis.

M. T. CICERONIS

ORATIO

IN L. CALPURNIUM PISONEM

ARGUMENTUM.

L. Calpurnius Piso e Macedonia revocatus Ciceronis sententia de insectatione ejus in senatu conquestus est, atque invectus in eum. Pisoni respondet Cicero hac Oratione, quae continet Pisonis vituperationem; cuius duae sunt partes; altera de flagitiis publicis in consulatu, abitu, et reditu Pisonis; altera de flagitiis privatis: ubi simul comparat Pisonis consulatum, abitum, et reditum cum suo; commemoratis sceleribus etiam Gabinii collegae eius, quo scelestiorem Pisonem demonstrat. Habita est in Senatu, anno U. C. 698.

I. Iamne vides, bellua, iamne sentis, quae sit hominum querela frontis tuae? nemo queritur, Syrum, nescio quem de grege noviciorum, factum esse Consulem: non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt: oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit: hic eos, quibus erat ignotus, decepit, fefellit, induxit: pauci ista tua lutulenta vitia noveramus, pauci tarditatem ingenii, stuporem debilitatemque linguae. Nunquam erat audita vox in foro, nunquam periculum factum consilii, nullum non modo illustre, sed ne notum quidem factum aut militiae, aut domi: obrepsisti ad honores errore hominum, com-

mendatione fumosarum imaginum; quarum simile habes nihil praetor colorem. Is mihi etiam gloriabitur, se omnes magistratus sine repulsa assecutum? mihi ista licet de me vera cum gloria praedicare: omnes enim honores populus Romanus mihi ipsi, homini novo, detulit. Nam, tu cum Quaestor es factus, etiam qui te nunquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo. Aedilis es factus. Piso est a populo Romano factus, non iste Piso. Praetura item maioribus delata es tuis: noti erant illi mortui, te vivum nondum noverat quisquam. Me cum Quaestorem in primis, Aedilem priorem, Praetorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem, non generi: moribus, non maioribus meis; virtuti perspectae, non auditae nobilitati deferebat. Nam quid ego de Consulatu loquar? parto vis, anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste, atque labe confero? sed nihil comparandi causa loquar: attamen ea, quae sunt longissime disiuncta, comprehendam. Tu Consul es renuntiatus (nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur) impeditis reipublicae temporibus, dissidentibus. Consulibus Caesare et Bibulo, cum hoc non recusares, quin ii, a quibus dicebare Consul te luce dignum non putarent, nisi nequior, quam Gabinius, extitisset. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella, quam voce priorem Consulem declaravit.

II. Sed omitto, ut sit factus uterque nostrum: sit sane Fors domina campi. Magnificentius est dicere, quemadmodum gesserimus Consulatum, quam, quemadmodum ceperimus. Ego Kalendis Ian. Senatum, et bonos omnes legis agrariae, maximarumque largitionum metu liberavi: ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi: si oportuit, melioribus auctoribus reservavi: ego in C. Rabirio, perduellionis reo, XL annis ante me Consulem interpositam Senatus auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi. Ego adolescentes bonos et fortes, sed usos ea conditione fortunae, ut si essent magistratus adepti, reipublicae statum convulsari viderentur meis inimicitiis, nulla Senatus mala gratia, comitiorum ratione privavi. Ego Antonium collegam, cupidum provinciae, multa in republica molientem, patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam, Senatus auctoritate

exercitu et pecunia instructam et ornatam, quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam tempora reipublicae ferre, in concione deposui, reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam, caedem Senatus, interitum urbis non obscure, sed palam molientem, egredi ex urbe iussi: ut a quo legibus non poteramus, moenibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense Consulatus mei intenta iugulis civitatis de coniuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces iam accensas ad huius urbis incendium comprehendi, protuli, extinxi.

III. Me Q. Catulis, princeps huius ordinis, et auctor publici consilii, frequentissimo Senatu, parentem patriae nominavit. Mihi hic vir clarissimus qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a republica dixit. Mihi togato Senatus, non ut multis, bene gesta, sed ut nemini, conservata republica, singulari generi supplicationis, deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in concione, abiens magistratu, dicere a Tribuno plebis prohiberer, quae constitueram: cumque is mihi tantummodo, ut iurarem, permitteret, sine ulla dubitatione iuravi, rempublicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam. Mihi populus Romanus universus illa in concione non unius diei gratulationem, sed aeternitatem, immortalitatemque donavit, cum meum iusiurandum tale atque tantum iuratus ipso una voce et consenso approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit e foro reditus, ut nemo nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est a me Consulatus peractus, ut nihil sine consilio Senatus, nihil non approbante populo Romano egerim, ut semper in rostris curiam, in Senatu populum defenderim: ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum Senatu coniuxerim. Exposui breviter Consulatum meum.

IV. Aude nunc, o furia, de tuo dicere: cuius fuit initium laudi Compitalitii, tum primum facit post L. Metellum, et Q. Marcium Consules, contra auctoritatem huius ordinis: quos Q. Metellus (facio iniuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cuius paucos pareres haec civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam) sed ille designatus Consul, cum quidam Tribunus plebis suo auxilio magistros vicorum ludos contra Senatusconsultum facere iussisset, privatus fieri ve-

tuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cum in III. Kalendas Ian. Compitaliorum dies incidisset, Sex. Clodium qui nunquam antea praetextatus fuisset, ludos facere, et praetextatum volitare passus es, hominem impurum, atque non modo facie, sed etiam oculo tuo dignissimum. Ergo his fundamentis positis Consulatus tui, triduo post, inspectante, et tacente te, a P. Clodio, fatali portento, prodigioque reipublicae, leges Aelia et Fusia eversae, propugnacula, murique tranquillitatis atque otii: collegia non ea solum, quae Senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni fece urbis, ac servitio concitata: ab eodem homine, in stupris inauditis, nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris, et modestiae severitas censoria sublata est: cum tu interim, bustum reipublicae, qui te consulem tum Romae dicis fuisse, verbo nunquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

V. Nondum quae feceris, sed quae fieri passus sis, dico: neque vero multum interest, praesertim in Consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis concionibus, rempublicam vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio, non dicam male sentienti, sed sedenti, cunctanti, dormienti in maximo reipublicae motu Consuli? centum prope annos legem Aeliam, et Fusiam tenueramus, quadrigentos iudicium, notionemque censoriam: quas leges ausus est non nemo improbus, potuit quidem nemo convellere; quam potestatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur, nemo tam effuse petulans conatus est. Haec sunt, o carnifex! in gremio sepulta Consulatus tui. Persequere connexos his funeribus dies. Pro Aurelio tribunali ne connivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente, delectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam mea facere, nec pati turpe duxit: arma in templo Castoris, (o proditor templorum omnium!) vidente te, constituebantur ab eo latrone, cui templum illud fuit, te Consule, arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinae militum, castellum forensis latrocinii, bustum legum omnium, ac religionum. Erat non solum domus mea, sed totum Palatium Senatu, equiti-

bus Romanis, civitate omni, Italia cuncta, referturn; cum tu non modo ad eum Ciceronem, (mitto enim domestica, quae negari possunt, haec commemoro, quae sunt palam), non modo, inquam, ad eum, cui primam comitis tuis dederas tabulam praerogativae, quem in Senatu sententiam rogabas tertium, nunquam adspirasti: sed omnibus consiliis, quae ad me opprimendum parabantur, non interfuisti solum, verum etiam crudelissime praefuisti.

VI. Mihi vero ipsi coronam genero meo, propinquo tuo, quae dicere ausus es? egere, foris esse Gabinium: sine provinciae stare non posse: spem habere a Tribuno plebis, si tua consilia cum illo coniunxisses a Senatu quidem desperasse: huius te cupiditati obsequi, sicuti ego fecissem in collega meo; nihil esse quod praesidium Consulum implorarem: sibi quemque consulere oportere. Atque haec dicere vix audeo: vereor, ne qui sit qui istius insignem nequitiam, frontis involutam integumentis, nondum cernat: dicam tamen: ipse certe agnoscet, et cum aliquo dolore, flagitiorum suorum recordabitur. Meministine, coenum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisonem venissem, nescio quo e gurgustio te prodire, involuto capite, soleatum? et cum isto ore foetido teterrimam vobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres, vinolentis te quibusdam medicaminibus solere curari? quam nos causam cum accepissemus (quid enim, facere poteramus?) paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore, atque fumo: unde tu nos cum improbissime respondendo, tum turpissime eructando eiecisti.

VII. Idem illo fere biduo productus in concionem ab eo, cui sic aequatum praebebas Consulatum tuum, cum esses interogatus, quid sentires de Consulatu meo: gravis auctor, Calatinus credo aliquis, aut Africanus, aut Maximus, et non caesoninus semiplacentinus Calventius, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus collaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, Senatum Consul in concione condemnas? non enim me, qui Senatui parui: nam relatio illa salutaris et diligens fuerat Consulis: animadversio quidem, et iudicium Senatus: quae cum reprendis, ostendis, qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore Consul futurus: stipendio mehercule, et frumento Catilinam esse

putasses iuvandum. Qui enim interfui inter Catilinam, et eum, cui tu Senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rempublicam provinciae praemio vendidisti? Quae enim L. Catilinam conantem Consul prohibui, ea P. Clodium facientem Consules adiuverunt. Voluit ille Senatum interficere, vos sustulistis: leges incendere, vos abrogastis: interire patriam, vos adiuvistis. Quid est vobis Consulibus, gestum sine armis? incendere illa coniuratorum manus voluit urbem: vos eius domum, quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem Consulem, de urbis incendio cogitassent: non enim se tectis privare voluerunt: sed his stantibus, nullum domicilium sceleri suo fore putaverunt: caedem illi civium, vos servitutem expetistis. Hic vos etiam crudeliores: huic enim populo ita fuerat ante vos Consules libertas insita, ut emori potius, quam servire, praestaret. Illud vero geminum consiliis Catilinae, et Lentuli, quod me domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis: neque enim, me stante, et manente in urbis vigilia, neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, unquam se illi rempublicam delere posse duxerunt: a me quidem etiam poenas expetistis, quibus coniuratorum manes mortuorum expiaretis: omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis: quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinae busto, vobis ducibus, mactatus essem. Quod autem maius iudicium exspectatis, nihil inter vos et Catilinam interfuisse; quam quod eamdem illam manum ex intermortuis Catilinae reliquiis concitastis? quod omnes undique perditos collegistis? quod in me carcerem effudistis? quod coniuratos armastis? quod eorum ferro ac furori meum corpus, atque omnium bonorum vitam obiicere voluistis?

VIII. Sed iam redeo ad praeclaram illam concionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui, cum Senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres moerere rempublicam amplissimi ordinis luctu, o noster misericors! quid facis? quod nulla in barbaria quisquam tyrannus. Omitto enim illud? Consulem edicere, ut Senatus Senatusconsulto ne obtemperet; quo foedius nec fieri, nec cogitari quidquam potest: ad misericordiam redeo eius, cui nimis videtur Senatus in conservanda patria fuisse crudelis. Edicere est

ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut Senatus, contra quam ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fecit ulla in Scythia tyrannus, ut eos, quos luctu afficeret, lugere non sineret? moerorem relinquis: moeroris, aufer insignia: eripis lacrymas non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio Patres conscripti, sed privato officio, aut misericordia mutavissent, tamen id iis non licere per interdicta crudelitatis tuae potestatis erat non ferendae: cum vero id Senatus frequens censuisset, ordines reliqui iam ante fecissent: tu ex tenebricosa popinia Consul extractus, cum illa saltatrice tonsa, Senatum populi Romani occasum, atque interitum reipublicae lugere vetuisti.

IX. At quaerebat etiam paulo ante de me, quid suo mihi opus fuisset auxilio: cur non meis inimicis meis copiis restitissem. Quasi vero non modo ego, qui multis saepe auxilio fuissem, sed quisquam tam inops fuerit unquam, qui, isto non modo propugnatore, tutiorem se, sed advocato, aut adstipulatore paratiorem fore putaret. Ego istius pecudis, ac putidae carnis consilio scilicet, aut praesidio niti volebam? ab hoc eiecto cadavere quidquam mihi aut opis, aut ornamenti expetebam? Consulem ego tum requirebam, Consulem, inquam, non illum quidem, (quem in hoc maiali invenire non possem), qui tantum reipublicae causam gravitate et consilio suo tueretur: sed qui, tamquam, truncus, atque stipes si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum Consulatus. Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus fuerat et Consulis et Senatus: quorum alterum etiam ad perniciem meam erat a vobis Consulibus conversum: alterum reipublicae penitus ereptum. Attamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem, et me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore, et tecum, et cum collega tuo decertandum fuisset. Alia enim causa praestantissimi viri, Q. Metelli, fuit: quem ego civem, meo iudicio, cum deorum immortalium laude coniungo: qui C. illa Mario, fortissimo viro, et Consuli, et sextum Consuli, et eius invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset huiusmodi? cum C. Mario scilicet, aut cum aliquo pari, an cum altero, barbaro Epicureo, cum altero, Catilinae lanternario? neque

ego hercule supercilium tuum, neque collegae tui cymbala ac crotala fugi: neque tam fui timidus, ut qui in maximis turbinibus ac fluctibus reipublicae navem gubernassem, salvamque in portu collocassem frontis tuae nubeculam, aut collegae tui contaminatum spiritum pertimescerem. Alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, aliis impendentibus tempestatibus non cessi, sed his unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessu tum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt: cum quidem tu, o vecors et amens, cum omnes boni abditi, inclusique moererent, templa gemerent, tecta ipsa urbis lugerent, complexus es illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omnium scelerum importunitate, et flagitiorum impunitate concretum, atque eodem in templo, eodem et loci vestigio, et temporis arbitria non mei solum, sed patriae funeris abstulisti.

X. Quid ego illorum dierum epulas quid laetitiam, et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperatissimas perpotationes praedicem? quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid, quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegae tui domus cantu, et cymbalis personaret, cumque ipsi nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem, fortunae rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo, nec tam musicus, iacebat in suorum Graecorum foetore, atque vino: quod quidem istius, in illis reipublicae luctibus,quasi aliquod Lapitharum, aut Centaurorum convivium ferebatur: in quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit, an vomuerit, an effuderit. Tunc etiam mentionem facies Consulatus, aut te fuisse Romae Consulem dicere audebis? quid? tu in lictoribus, in toga praetexta esse Consulatum putas? quae ornamenta etiam in Sex.Clodio, te Consule, esse voluisti. Huius tu Clodiani canis insignibus Consulatum declarari putas? animo Consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura: toto denique munere Consulatus omni officio tuendo, maximeque, id quod vis nominis praescribit, reipublicae consulendo: ego Consulem esse putem, qui Senatum esse in republica non putavit? et sine eo consilio consulem numerem sine quo Romae ne Reges quidem esse potuerunt?

Etenim illa iam omitto: cum servorum delectus haberetur in foro: arma in templum, Castoris luce, et palam comportarentur: id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, a coniuratorum reliquiis, atque a Catilina praevaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur: cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur, Senatui non solum iuvare rempublicam, sed ne lugere quidem liceret: cum civis is quem hic ordo, assentiente Italia, cunctisque gentibus, conservatorem patriae iudicarat, nullo iudicio, nulla lege, nullo more, servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certe silentio: tum Romae fuisse Consules quisquam exstimabit? Qui latrones igitur si quidem vos Consules? qui praedones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabantur.

XI. Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna maiestas Consulis: non capiunt angustiae pectoris tui, non recipit levitas ista, non egestas animi: non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia mehercule, ut dici audiebam, te ut primum adspexit, Campanum Consulem repudiavit. Audierat Decios, Magios, et de Taurea illo Iubellio aliquid acceperat: in quibus si moderatio illa, quae in nostris solet esse Consulibus, non fuit, at fuit pompa, fuit species, fuit incessus, saltem Seplasia dignus, et Capua. Gabinium denique si vidissent. Duumvirum vestri illi unguentari, citius agnovissent. Erant illi compti capilli, et madentes cincinnorum fimbriae, et fluentes, cerussataeque buccae, dignae Capua, sed illa vetere: nam haec quidem; quae nunc est, splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium, mihique amicissimorum multitudine redundat: quorum Capuae te praetextatum nemo adspexit, qui non gemeret desiderio mei; cuius consilio cum universam rempublicam, tum illam ipsam urbem meminerant esse servatam me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur: me et praesentem contra latrocinium tuum suis decretis, legatisque defenderunt, et absentem, principe Cn. Pompeo referente, et de corpore reipublicae tuorum scelerum tela revellente, revocarunt, An tu eras Consul, cum in Pala-

tio mea domus ardebat, non casu aliquo, sed ignibus iniectis, instigante te? Ecquod in ac urbe maius unquam incendium fuit, cui non Consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope a meis aedibus, cuius domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas non extinctor, sed auctor incendii, et ardentes faces furiis Clodianis paene ipse Consul ministrabas. An vero reliquo tempore Consulem te quisquam duxit? quisquam tibi paruit? quisquam in curiam venienti assurrexit? quisquam consulenti respondendum putavit? numerandus est ille annus denique in republica, cum obmutuisset Senatus, iudicio conticuissent, moererent boni, vis latrocinii vestri tota urbe volitaret, neque civis unus ex civitate, sed ipsa civitas tuo et Gabinii sceleri, furorisque cessisset?

XII. At ne tum quidem emersisti, intulente Caesonine, ex miserrimis naturae tuae sordibus, eum experrecta tandem virtus clarissimi viri, celeriter et verum amicum, et optime maritum civem, et suum pristinum morem requisivit: neque est ille vir passus, in ea republica, quam ipse decorarat, atque auxerat, diutius vestrorum scelerum pestem morari: cum tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius; collegit ipse se, vix, sed collegit tamen, et contra suum Clodium primum simulate; deinde non libenter; ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit: quo quidem in spectaculo mira populi Romani aequitas erat: uter eorum perisset, tamquam lanista, in eiusmodi pari lucrum fieri putabat: immortalem vero quaestum, si uterque cecidisset. Sed illa tamen agebat aliquid: tuebatur auctoritatem summi viri: erat ipse sceleratus, erat gladiator: cum scelerato tamen, et cum pari gladiatore pugnabat. Tu scilicet homo religiosus et sanctus, foedus, quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras, frangere noluisti: caverat enim sibi ille sororius adulter, ut si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex reipublicae visceribus dedisset, omnium suarum scelerum socium te adiutoremque praeberes. Itaque in illo tumultu fracti fasces, ictus ipse, quotidie tela, lapides, fugae: deprehensus denique cum ferro ad Senatum is quem, ad Cn. Pompeium interimendum collocatum fuisse constabat.

XIII. Et quis audivit non modo actionem aliquam, aut

relationem, sed vocem omnino, aut querelam tuam? Consulem tum te fuisse putas, cuius in imperio, qui rempublicam, Senatus auctoritate servarat, qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat, is se in publico tuto statuit esse non posse? An tum eratis Consules, cum, quacumque de re verbum facere coeperatis, aut referre ad Senatum, cunctus ordo reclamabat, ostendebatque, nihil esse vos acturos, nisi prius de me retulissetis? cum vos quamquam foedere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri? Quae lex privatis hominibus non videbatur, inusta per servos, incisa per vim, imposita per latrocinium, sublato Senatu, pulsis e foro bonis omnibus, capta republica, contra omnes leges, nullo scripta more: hanc cui se metuere dicerent, hos Consules non dicam animi hominum, sed fasti ulli ferre possunt? Nam, si illam legem non putabatis, quae erat contra omnes leges indemnati civis, atque integri capitis honorumque tribunicia proscriptio: hac tamen obstricti pactione tenebamini: qui vos non modo Consules, sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa praemio, lingua adstricta mercede? Sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos Consules tunc fuisse, aut nunc esse Consulares putet, qui eius civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores non iura noritis? An proficiscebamini paludati in provincias vel emptas, vel ereptas, Consules vos quisquam putavit? Itaque, credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando: at hominibus saltem bonis, ut Consules, non tristissimis, ut ostes, aut proditores prosequebantur.

XIV. Tunc etiam, immanissimum ac foedissimum monstrum, ausus es meum discessum illum, testem sceleris et crudelitatis tuae, maledicti et contumeliae loco ponere? Quo quidem tempore cepi Patres conscripti, fructum immortalem vestri in me et amoris, et iudicii; qui non admurmuratione, sed voce et clamore abiecti hominis, et semivivi furorem, petulantiamque fregistis. Tu luctum Senatus, tu desiderium equestris ordinis, tu squalorem Italiae, tu curiae taciturnitatem annuam; tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera illa in maledicti loco pones quae meus discessus reipublicae vul

nera inflixit? Qui si calamitosissimus fuisset, tamen misericordia dignior, quam contumelia, et cum gloria potius esse coniunctus, quam cum probro, putaretur: atque ille, dolor meus dumtaxat, vestrum quidem scelus, ac dedecus haberetur. Cum vero (forsitan hoc, quod dicturus sum, mirabile auditu esse videatur, sed certe id dicam, quod sentio) cum tantis a vobis, Patres conscripti, beneficiis affectus sim, tantis honoribus, non modo illam calamitatem esse non duco; sed, si quid mihi potest a republica esse seiunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam, expetendamque fortunam. Atque, ut tuum laetissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas, sic exire a patria, ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit: an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, mala precarentur, unam tibi illam viam, et perpetuam esse vellent? Mihi, medius fidius, in tanto omnium mortalium odio, iusto praesertim, et debito, quaevis fuga, quam ulla provincia esset optatior.

XV. Sed perge porro: nam si illud meum turbulentissimum tempus profectionis tuo tranquillissimo praestat, quid conferam reliqua, quae in me dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis? Me Kalendis Ian. qui dies post obitum, occasumque vestrum reipublicae primus illuxit, frequentissimus Senatus, concursu Italiae, referente clarissimo atque fortissimo viro P. Lentulo, consentiente populo Romano, atque una voce revocavit: me idem senatus exteris nationibus, me Legatis, magistratibusque nostris auctoritate sua, Consularibus literis, non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria, sed ut Senatus illo ipso tempore appellavit, civem conservatorem reipublicae commendavit: ad meam unius hominis salutem Senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia, qui rempublicam salvam esse vellent, Consulis voce, et literis implorandum putavit: mei capitis servandi causa Romam uno tempore, quasi signo dato, Italia tota convenit: de mea salute P. Lentuli, praestantissimi viri, atque optimi consulis, Cn. Pompeii, clarissimi atque invictissimi civis, ceterumque principum celeberrimae et gratissimae conciones fuerunt. De me Senatus ita

decrevit, Cn. Pompeio auctore, et eius sententiae principe, ut si quis impedisset reditum meum, in hostium numero putaretur; iisque verbis ea de me Senatus auctoritas declarata est, ut nemini sit trimphus honorificentius; quam mihi salus, restitutioque perscripta. De me. cum omnes magistratus promulgassent, praeter unum Praetorem, a quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, praeterque duo de lapide emptos Tribunos plebis, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus Consul de collegae Q. Metelli sententia: quem mecum eadem respublica, quae in Tribunatu eius disiunxerat, in Consulatu virtute optimi ac iustissimi viri, sapientiaque coniuxit. Quae lex quemadmodum accepta sit, quid me attinet dicere? ex vobis audio, nemini civi ullam, quo minus adesset,satis iustam excusationem esse visam:nullis comitiis unquam, neque multitudinem hominum tantam, neque splendidiorem fuisse: hoc certe video, quod indicant tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabularum: et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis, vel aetatis excusatione vel honoris, id in salute mea, nullo rogante, vos vestra sponte fecistis.

XVI. Confer nunc, Epicure noster, ex hara producte, non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam Consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat: nam lege Caesaris iustissima, atque optima populi liberi, plane, et vere erant liberi: lege autem ea, quam nemo legem praeter te,et collegam tuum putavit,omnis erat tibi Achaia,Thessalia,Athenae, cuncta Graecia addicta: habebas exercitum tantum, quantum tibi non Senatus, aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat: aerarium exhauseras. Quas res gessisti in imperio, exercitu, provincia Consulari? quas res gesserit, quaere? (qui ut venit statim) nondum commemoro rapinas, nondum exactas pecunias, non captas, non imperatas; non neces sociorum, non caedem hospitum, non perfidiam, non immanitatem, non scelera praedico: mox, si videbitur, ut cum fure, ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo: nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris. Quis unquam provinciam cum exercitu obtinuit, qui nullas ad Senatum

literas miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam praesertim, quae tantis barbarorum gentibus attingitur, ut semper Macedonicis imperatoribus iidem fines provinciae fuerint, qui gladiorum, atque pilorum: ex qua aliquot Praetorio imperio, Consulari quidem nemo rediit, qui incolumis fuerit, qui non triumpharit.

XVII. Est hoc novum: multo illud magis, appellatus est hic vulturius illius provinciae (si diis placet) imperator. Ne tum quidem, Paulle noster, tabulas Romam cum laurea mittere audebas? Misi, inquit. Quis unquam recitavit? quis, ut recitarentur, postulavit? nihil enim mea refert, utrum tu, conscientia oppressus scelerum tuorum, nihil unquam ausus sis scribere ad eum ordinem, quem despexeras, quem afflixeras, quem deleveras: an amici tui tabulas abdiderint, iidemque silentio suo temeritatem, atque audaciam tuam condemnarint. Atque haud scio, an malim te videri nullo pudore fuisse in literis mittendis, amicos tuos plus habuisse et pudoris, et consilii, quam aut te videri pudentiorem fuisse, quam soles, aut tuum factum non esse condemnatum iudicio amicorum. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum tibi curiam praeclusisses: quid tandem erat actum, aut gestum in illa provincia, de quo ad Senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniae? an oppidorum turpis amissio? an sociorum direptio? an agrorum depopulatio? an munitio Tessalonicae? an obsessio militaris viae? an exercitus nostri interitus ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero, qui ad Senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es, quam Gabinius, sic in provincia paulo tamen, quam ille, demissior. Nam ille gurges, atque helluo, natus abdomini suo, non laudi atque gloriae, cum equites Romanos, in provincia, cum publicanos, nobiscum et voluntate et dignitate coniunctos, omnes fortunis, multos fama vitaque privasset, cum egisset aliud nihil in illo exercitu, nisi ut urbes depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos, ausus est (quid enim ille non auderet? a Senatu supplicationem per literas postulare.

XVIII. O dii immortales! tunc etiam, atque adeo vos, geminae voragines, scopulique reipublicae, vos meam

fortunam deprimitis? vestram extollitis? cum de me ea Senatusconsulta absente facta sint, eae conciones habitae, is motus fuerit municipiorum et coloniarum omnium, ea decreta publicanorum ea collegiorum, ea denique generum, ordinumque omnium, quae ego non modo optare nunquam auderem, sed cogitare non possem? vos autem sempiternas foedissimae turpitudinis notas subieritis? An ego, si te, et Gabinium cruci suffixos viderem, maiori afficerer laetitia ex corporis vestri laceratione, quam afficior ex fame? Nullum est supplicium putandum, quo affici casu aliquo etiam boni viri, fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci: quos utinam ita audires, ut erant audiendi! nunquam te in tot flagitia ingurgitasses: verum audis in praesepibus: audis in stupris: audis in cibo, et vino. Sed dicunt isti ipsi, qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiamsi in Phalaridis tauro inclusus succensis ignibus torreatur, dicturum tamen, suave illud esse, seque ne tantulum quidem commoveri: tantam virtutis esse vim voluerunt, ut non posset unquam esse vir bonus non beatus.

XIX. Quae est igitur poena? quod supplicium? Id mea sententia, quod accidere nemini potest, nisi nocenti, suscepta fraus, impedita et oppressa mens conscientia, bonorum omnium odium, nota iusta Senatus, amissio dignitatis. Nec mihi ille M. Regulus, quem Carthaginienses, resectis palpebris, illigatum in machina vigilando necaverunt, supplicio videtur affectus: nec C. Marius, quem Italia servata ab illo demersum in Minturnensium paludibus, Africa devicta ab eodem, expulsum et naufragum vidit, fortunae enim ista tela sunt, non culpae; supplicium autem est poena peccati: neque vero ego, si unquam vobis mala precarer, quod saepe feci (in qua dii immortales meas preces audiverunt) morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Thyestea ista exsecratio est, poëtae, vulgi animos, non sapientum moventis:

Ut tu naufragio expulsus, uspiam saxis fixus esperis.
Evisceratus latere penderes saxa spargens tabo,
Sanie, et sanguine atro

Non ferrem omnino moleste, si ita accidisset, sed id

tamen esset humanum. M. Marcellus, qui ter Consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem gloria et laude vivit: in fortuna quadam est illa mors, non in poena, putanda. Quae est igitur poena? quod supplicium? quae saxa? quae cruces? Ecce, duo duces in provinciis populi Romani habere exercitus, appellari imperatores: horum alterum sic fuisse infirmatum conscientia scelerum, et fraudum suarum, ut ex ea provincia, quae fuerit ex omnibus una maxime triumphalis, nullas sit ad Senatum literas mittere ausus. Ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis, me referente, ab senatu imperator est appellatus: unde his paucis annis Cn. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus, ex ea, te imperatore, nuntius ad Senatum allatus est nullus: ab altero allatae literae, recitate, relatum ad Senatum. Dii immortales! idne ego optarem, ut inimicus meus, ea, qua nemo unquam, ignominia notaretur? ut Senatus is, qui in eam iam benignitatis consuetudinem venit, ut eos, qui bene rempublicam gesserint, novis honoribus afficiat: et numero dierum, et genere verborum; huius unius literis nuntiantibus non crederet? postulantibus denegaret?

XX. His ego rebus pascor, his delector, his perfruor: quod de vobis hic ordo opinatur non secus, ac de teterrimis hostibus: quod vos equites Romani, quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit: quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit. qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, animo aspernetur, recordatione denique ipsa Consulatus vestri perhorrescat. Haec ego semper de vobis expetivi, haec optavi, haec precatus sum. Plura etiam acciderunt, quam vellem: nam, ut amitteretis exercitum, nunquam mehercule optavi. Illud etiam accidit praetor optatum meum: sed valde ex voluntate: mihi enim non venerat in mentem furorem, et insaniam optare vobis, in quam incidistis. Atqui fuit optandum: me tamen fugerat, deorum immortalium has esse in impios, et consceleratos poenas certissimas constitutas. Nolite enim putare, Patres conscripti, ut in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum taedis ardentibus,

*

Hic si mentis esset suae, nisi poenas patriae, diisque immortalibus eas, quae gravissimae sunt, furore atque insania penderet, ausus esset (mitto exire de provincia) educere exercitum, bellum sua sponte gerere, in regnum iniussu populi, aut Senatus accedere? quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis, planissime vetant: sed haec omitto. Ille, si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam P. Lentulus amicissimus huic ordini, cum et auctoritate Senatus, et sorte haberet, interposita religione sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi adsciscere. cum, etiam si religio non impediret, mos maiorum tamen, et exempla, et gravissimae legum poenae vetarent?

XXII. Sed, quoniam fortunarum contentionem facere coepimus; de reditu Gabinii omittamus: quem etsi sibi, ipse praecidit, ego tamen, os ut videam hominis, exspecto. Tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit, ut a Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiae viderem: neque enim regio fuit ulla, neque municipium, neque praefectura, aut colonia, ex qua non publice ad me venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos? quid effusiones hominum ex oppidis? quid concursum ex agris patrum familias cum coniugibus, ac liberis? quid eos dies, qui quasi deorum immortalium festi ac solemnes, sunt apud omnes adventu meo, redituque celebrati? Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii, cum Senatum egressum vidi, populumque Romanum universum, cum mihi ipsa Roma, prope convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum procedere visa est: quae me ita accepit, ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum omnes viri, ac mulieres, omnis fortunae, ac loci; sed etiam moenia ipsa viderentur, et tecta urbis, ac templa laetari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam incenderas. Pontifices, Consules, Patres conscripti collocaverunt, mihique, quod ante me nemini, pecunia publica aedificandam domum censuerunt.

XXIII. Habes reditum meum. Confer nunc vicissim tuum, quandoquidem amisso exercitu, nihil incolume

domum, praeter os illud pristinum tuum, retulisti: qui primum, qua veneris cum laureatis tuis lictoribus, quis scit? quos tum Maeandros, dum omnes solitudines persequeris, quae diverticula, flexionesque quaesisti? quod te municipium vidit? quis amicus invitavit? quis hospes adspexit? nonne tibi nox erat pro die? non solitudo pro frequentia? caupona pro oppido? non ut redire ex Macedonia nobilis imperator, sed ut mortuus infamis referri videretur? Romam vero ipsam foedavit adventus tuus.

O familiae non dicam Calpurniae, sed Calventiae; neque huius urbis, sed Placentini municipii; neque paterni generis, sed braccatae cognationis dedecus! quemadmodum venisti? quis tibi, non dicam horum, aut civium ceterorum, sed tuorum Legatorum obviam venit? Mecum enim L. Flaccus, vir tua legatione indignissimus, atque iis consiliis, quibus mecum in Consulatu meo coniunctus fuit ad conservandam rempublicam, dignior, mecum fuit tum, cum te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem visum esse narrabat. Scio item virum fortem in primis, belli ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu Legatorum praelio imperator appellatus eras, cum non longe abfuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. Sed quid ego enumero, qui tibi obviam non venerint? Dico venisse paene neminem, ne de officiosissima quidem natione candidatorum, cum vulgo essent et illo ipso, et multis ante diebus admoniti, et rogati. Togulae lictoribus ad portam praesto fuerunt: quibus illi acceptis, sagula reiecerunt, et catervam imperatori suo novam praebuerunt. Sic iste, tanto exercitu, tanta provincia, triennio post, Macedonicus imperator in urbem se intulit, ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus unquam fuerit desertior: in quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit, cum ego Caelimontana porta introisse dixissem, sponsione me, ni Esquilina introisset, homo promptissimus lacessivit; quasi vero id aut ego scire debuerim, aut vestrum quisquam aut quidquam ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne triumphali: quae porta Macedonicis semper Proconsulibus ante te patuit: tu inventus es, qui consulari imperio praeditus ex Macedonia non triumphares.

XXIV. At audistis, Patres conscripti, philosophi vo-

cem : negavit, se triumphi cupidum unquam fuisse. O scelus, o pestis, o labes! cum extinguebas Senatum, vendebas auctoritatem huius ordinis, addicebas Tribuno plebis Consulatum tuum, rempublicam evertebas, prodebas caput, et salutem meam una mercede provinciae: si triumphum non cupiebas, cuius tandem rei te cupiditate arsisse defendes? saepe enim vidi, qui et mihi, et ceteris cupidiores provinciae viderentur, triumphi nomine tegere, atque velare cupiditatem suam. Hoc modo D. Silanus Consul in hoc ordine, hoc meus etiam collega dicebat: neque enim quisquam potest exercitum cupere, aperteque petere, ut non praetexat cupiditatem triumphi. Quod si te Senatus, populusque Romanus aut non appetentem, aut etiam recusantem bellum suscipere, exercitum ducere coëgisset, tamen erat angusti animi atque demissi, iusti triumphi honorem atque dignitatem contemnere. Nam, ut levitatis est, inanem aucupari rumorem, ut omnes umbras etiam falsae gloriae consectari: sic levis est animi, lucem splendoremque fugientis, iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, repudiare. Cum vero non modo non postulante, atque cogente, sed invito, atque oppresso Senatu, non modo nullo populi Romani studio, sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit eversae per te, et perditae civitatis: cumque omnium tuorum scelerum haec pactio exstiterit, ut si tu totam rempublicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem, quibus tu finibus velles, redderetur: cum exhauriebas aerarium: cum orbabas Italiam iuventute: cum mare vastissimum hieme transibas: si triumphum contemnebas, quae te, praedo amentissime, nisi praedae, ac rapinarum cupiditas, tam caeca rapiebat? Non est integrum Cn. Pompeio consilio iam uti tuo: erravit enim. Non gustarat istam tuam philosophiam: ter iam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui! Quid est, quod, confecto per te formidolosissimo bello, coronam illam lauream tibi tantopere decerni volueris a Senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, P. Africane, cur non hunc audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in istum errorem induceremini? C. Pomptinio, necessario meo, iam non est integrum: religionibus enim susceptis impeditur.

O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! o amentem Paullum! rusticum Marium! nullius consilii patres horum amborum consulum, qui triumpharunt!

XXV. Sed, quoniam praeterita mutare non possumus, quid cessat hic homullus ex argilla et luto fictus Epicureus, dare haec praeclara præcepta sapientiæ clarissimo et summo imperatori, genero suo? fertur ille vir, mihi crede, gloria: flagrat, ardet cupiditate iusti, et magni triumphi: non didicit eadem ista, quae tu: mitte ad eum libellum: sed iam, si ipse coram congredi poteris meditare, quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimas, atque restinguas: valebis apud hominem volitantem gloriae cupiditate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. Dices enim, ut es homo facetus, ad persuadendum concinnus, perfectus, politus e schola: « Quid est, Caesar, quod te supplicationes toties decretae tot dierum tantopere delectent? in quibus homines errore ducuntur: quas dii negligunt: qui, ut noster ille divinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. » Non facies fidem scilicet, cum haec disputabis; tibi enim te esse, et fuisse deos videbis iratos. Verteste ad alteram scholam: disseres de triumpho. « Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum? quid argentum? quid Legati in equis, et Tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt ista, mihi crede, delectamenta paene puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle: quibus ex rebus nihil est, quod solidum tenere; nihil quod referre ad voluptatem corporis possit. Quin tu me vides, qui, ex qua provincia T. Flamininus, L. Paullus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii, levi cupiditate commoti, triumpharunt, ex ea sic redii, ut ad portam Esquilinam, Macedonicam lauream conculcarim; ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim: quo in loco mihi libertus, praeclaro imperatori, domum ex hac die biduo ante conduxerat: quae vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum collocassem: nummus interea mihi Caesar, neglectis ferculis triumphalibus, domi manet, et manebit. Rationes ad aerarium retuli continuo, sicut tua lex iube-

bat: neque alia ulla in re legi tuae parui: quas rationes si cognoris, intelliges, nemini plus, quam mihi, literas profuisse. Ita enim sunt perscriptae scitae, et literate, ut scriba, ad aerarium qui eas retulit, perscriptis rationibus, secum ipse, caput sinistra manu perfricans, commurmuratus sit, « *Ratio quidem hercle apparet, argentum οἴχεται*». Hac tu oratione non dubito, quin illum iam adscendentem in currum possis revocare.

XXVI. O tenebrae, o lutum, o sordes, o paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est, quam ut Mediolanensi praecone, avo tuo dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapientissimus nostrae civitatis, spiculis prope scrutatus est Alpes: ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quaereret. Eadem cupiditate vir summo ingenio praeditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravit; eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors ademit. Irrisa est abs te paullo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixisti abhorrere: qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior, quam Piso; prudentior, quam Cotta; abundantior consilio, ingenio, sapientia, quam Crassus, ea contemnis, quae illi idiotae, ut tu appellas, praeclara duxerunt. Quod si reprehendis, quod cupidi laureae fuerint, cum bella aut parva, aut nulla gessissent; tu, tantis nationibus subactis, tantis rebus gestis, minime fructum laborum tuorum, praemia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti. Neque vero contempsisti, licet Themista sapientior, si os tuum ferreum Senatus convicio verberari noluisti.

XXVII. Iam vides, quandoquidem ita mihimet fui inimicus, ut me tecum compararem, et degressum meum, et absentiam, et reditum ita longe tuo praestitisse, ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint. Nunc etiam in hac quotidiana, assidua, urbanaque vita splendorem tuum, gratiam, celebritatem, modestiam domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis, aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac despicatissimo antelatutus? Age, Senatus odit

te, quod eum tu facere iure concedis, afflictorem, et perditorem non modo dignitatis, et auctoritatis, sed omnino ordinis, ac nominis sui: videre equites Romani non possunt, quo ex ordine vir praestantissimus, et ornatissimus, L. Ælius est, te Consule, relegatus: plebs Romana perditum cupit, in cuius tu infamiam ea, quae per latrones, et per servos de me egeras, contulisti: Italia cuncta exsecratur, cuius idem tu superbissime decreta, et preces repudiasti. Fac huius odii tanti, ac tam universi periculum, si audes. Instant post hominum memoriam apparatissimi, magnificentissimique ludi, quales non modo nunquam fuerunt, sed ne quomodo fieri quidem posthac possint, possum ullo pacto suspicari. Da te populo, committe te ludis: sibilum metuis? ubi sunt vestrae scholae? ne acclametur? ne id quidem est curare philosophi: manus tibi ne afferantur, times: dolor enim est malum, ut disputas: existimatio, dedecus, infamia, turpitudo, verba sunt, atque ineptiae. Sed de hoc non dubito: non audebit accedere ad ludos: convivium publicum non dignitatis gratia inibit (nisi forte, ut cum patribus conscriptis, hoc est, cum maioribus suis coenet) sed plane animi sui causa, ludos nobis idiotis relinquet. Solet enim in disputationibus suis, oculorum, et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre: nam, quod vobis iste tantummodo improbus, crudelis, olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur: nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil posterius, nihil nequius. Luxuriam autem in isto nolite hanc cogitare. Est enim quaedam, quamquam omnis est vitiosa atque turpis, tamen ingenuo, ac libero dignior. Nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum, laudabo inimicum: ne magnopere quidem quidquam, praeter libidines, sumptuosum: toreuma nullum: maximi calices, et hi ne contemnere suos videatur, Placentini: exstructa mensa, non conchyliis, aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati ministrant: nonnulli etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis, et vinum a propola, atque de cupa: Graeci stipati, quini in lectulis, saepe plures; ipse solus, bibiturus quae eodem de dolio

ministrentur: ubi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat: mensam tolli iubet.

XXVIII. Dicet aliquis, unde tibi haec nota sunt? non mehercule, contumeliae causa discribam quemquam, praesertim ingeniosum hominem, atque eruditum, cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, possum. Est quidam Graecus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam (sic enim cognovi) humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse secum: is cum istum adolescentem iam tum cum hac diis irata fronte vidisset, non fugit eius amicitiam, cum esset praesertim appetitus: dedit se in consuetudinem sic, ut prorsus una videret, nec fere ab isto unquam discederet. Non apud indoctos, sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum, et humanissimorum coetu loquor. Audistis profecto dici philosophos Epicureos, omnes res, quae sunt homini expetendae, voluptate metiri: recte, an secus, nihil ad nos: aut, si ad nos, nihil ad hoc tempus: sed tamen lubricum genus orationis, adolescenti non acriter intelligenti saepe praeceps. Itaque admissarius iste, simul atque audivit, a philosopho voluptatem tantopere laudari, nihil expiscatus est: sic suos sensus voluptarios omnes incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinniit, ut non magistrum virtutis, sed auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere, atque dividere illa, quemadmodum dicerentur: iste, claudos, quomodo aiunt, pilam retinere; quod acceperat, testificari; tabulas obsignare velle, Epicurum disertim dicere (et tamen dicit, ut opinor), se nullam bonum intelligere posse, demptis corporis voluptatibus.

XXIX. Quid multa? Graecus facilis, et valde venustus nimis pugnax contra Senatorem populi Romani esse noluit. (Est autem hic, de quo loquor, non philosophia solum, sed etiam literis, quod fere ceteros Epicureos negligere dicunt, perpolitus. Poëma porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, nihil ut fieri possit argutius): in quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut impurum, non ut improbum, non ut audacem, sed ut Graeculum, ut assentatorem, ut poëtam. Devenit, aut potius incidit in istum eodem deceptus supercilio, Graecus atque advena, quo tam sapiens, et tanta civitas; revocare se non poterat fami-

liaritate implicatus: et simul inconstantiae famam verebatur: rogatus, invitatus, coactus, ita multa ad istum de isto scripsit, ut omnes hominis libidines, omnia coenarum, genera conviviorumque, adulteria denique eius delicatissimis versibus expresserit. In quibus, si quis velit, possit istius tanquam in speculo vitam intueri: ex quibus multa a multis lecta et audita recitarem, nisi vererer, ne hoc ipsum genus orationis, quo nunc utor, ab huius loci more abhorreret: et simul de ipso, qui scripsit, detrahi nolo; qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior, et gravior esse potuisset: sed eum casus in hac consuetudinem scribendi induxit, philosopho valde indignam: siquidem philosophia, ut fertur, virtutis continet, et officii, et bene vivendi disciplinam: quam qui profitetur, gravissima mihi sustinere personam videtur. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimae, atque intemperantissimae pecudis coeno, et sordibus inquinavit.

XXX. Qui modo cum res gestas Consulatus mei collaudasset, quae quidem laudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat paene turpis, *non illa tibi* inquit, *invidia nocuit, sed versus tui*. Nimis magna poena, te Consule, constituta est sive malo poëtae, sive libero, Scripsisti enim, Cedant arma togae. — Quid tum? « Haec res tibi fluctus illos excitavit. » At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod, te Consule, in sepulcro reipublicae incisum est, *velitis, iubeatis, ut, quod M. Cicero versum fecerit; sed, quod vindicarit*. Verum tamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarim grammaticum habemus, qui non notam appones ad malum versum, sed poëtam armis persequare: scire cupio, qui tandem isto in versu reprehendas, Cedant arma togae. « Quae dicis, inquit, togae summum imperatorem esse cessurum. » Quid nunc te, asine, literas doceam? non opus est verbis, sed fustibus: non dixi hanc togam, quam sum amictus? nec arma, scutum, et gladium unius imperatoris: sed, quod pacis est insigne, et otii, toga; contra autem arma, tumultus, atque belli: more poëtarum locutus, hoc intelligi volui, bellum, ac tumultum paci, atque otio concessurum. Quaere ex familiari tuo, Graeco illo poëta: probabit genus ipsum, et agno-

scet, neque te nihil sapere mirabitur. « At in illo altero, inquit, haeres, CONCEDAT LAUREA LAUDI. » Immo mehercule, habeo tibi gratiam: haererem enim, nisi tu me expedisses: nam cum tu timidus, ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abiecisti; indicasti, non modo amplissimae, sed etiam minimae laudi lauream concessisse. Atque ista ratione hoc tamen intelligi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum: ut, si versus mihi nocuerit, ab eo, quam is versus offenderit, videatur mihi pernicies esse quaesita. Omitto, nihil istum versum pertinuisse ad illum: non fuisse meum, quem, quantum potuissem, multis saepe orationibus, scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus: primo nonne compensabit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si esset commotus, ad perniciem non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de republica, non Consularis, non Senatoris, non civis, non liberi: in hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset?

XXXI. Tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intelligis? complecteris amplissimos viros ad tuum, et Gabinii scelus: neque id occulte. Nam paullo ante dixisti, me cum iis confligere, quos despicerem: non attingere eos, qui plus possent, quibus iratus esse deberem: quorum quidem, (quis enim non intelligit, quos dicas?) quamquam non est una causa omnium, tamen est omnium mihi probata. Meo Cn. Pompeius, multis obsistentibus eius erga me studio, atque amori, semper dilexit, semper sua coniuncti ne dignissimum iudicavit, semper non modo incolumem, sed etiam amplissimum, atque ornatissimum voluit esse: vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum, illius periculorum nefarie fictae, simul eorum, qui familiaritatis licentia suorum improbissorum sermonum domicilium in auribus eius, impulso vestro, collocaverunt, vestrae cupiditates provinciarum effecerunt, ut ego excluderer, omnesque, qui me, qui illius gloriam, qui rempublicam salvam esse cupiebant, sermone, atque aditu prohiberentur. Quibus rebus est perfectum; ut illi plane suo stare iudicio non liceret, cum certi homines non studium eius a me alienassent, sed auxilium retardassent.

Nonne ad te L. Lentulus, qui tum erat Praetor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum, multique mortales oratum in Albanum, obsecratumque venerant, ne meas fortunas desereret cum reipublicae salute coniunctas: quos ille ad te, et ad tuum collegam remisit, ut causam publicam susciperitis, ut ad Senatum referretis: se contra armatum Tribunum plebis sine consilio publico decertare nolle: Consulibus ex Senatus consulto rempublicam defendentibus, se arma sumpturum. Ecquid, infelix, recordaris, quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus praeter ceteros, furebat contumacia responsi tui, te non esse tam fortem, quam ipse in Consulatu fuisset, aut ego: nihil opus esse armis, nihil contentione: me posse iterum rempublicam servare, si cessissem; infinitam caedem fore, si restitissem: deinde ad extremum, neque se, neque generum, neque collegam suum, Tribuno plebis defuturum. Hic tu hostis, ac proditor aliis me inimiciorem, quam tibi, debere esse dicis?

XXXII. Ego C. Caesarem non eadem de republica sensisse, quae me, scio: sed tamen, quod iam de eo, his audientibus, saepe dixi, me ille sui totius Consulatus, eorumque honorum, quos cum proximis communicavit, socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit. Non sum ego, propter nimiam fortasse constantiae cupiditatem, adductus ad causam: non postulabam, ut ei carissimus essem, cuius ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen, te Consule, putabatur, utrum, quae superiore anno ille gessisset, manerent, an rescinderentur. Quid loquar plura? si tantum ille in me esse uno roboris, et virtutis putavit, ut ea quae ipse gesserat, conciderent, si ego restitissem: cur ei non ignoscam, si anteposuit suam salutem meae? Sed praeterita omitto. Me ut Cn. Pompeius omnibus suis studiis, laboribus, vitae periculis complexus est; cum municipia pro me adiret, Italia fidem imploraret, P. Lentulo Consuli, auctori salutis meae, frequens assideret, Senatui sententiam praestaret, in concionibus non modo se defensorem salutis meae, sed etiam supplicem pro me profiteretur; huius voluntatis eum, quem multum posse intelligebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium

sibi, et adiutorem C. Caesarem adiunxit. Iam vides, me tibi non inimicum, sed hostem; illis, quos describis, non modo non iratum, sed etiam amicum esse debere. Quorum alter, id quod meminero semper, aeque mihi fuit amicus, ac sibi: alter, id quod obliviscar aliquando, sibi amicior, quam mihi. Deinde hoc ita fit, ut viri fortes, etiamsi ferro inter se cominus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna, armisque ponat. Neque me ille odisse unquam potuit, ne tum quidem, cum dissidebamus. Habet hoc virtus, quam tu ne de facie quidem nosti, ut viros fortes species eius, et pulcritudo etiam in hoste posita delectet.

XXXIII. Equidem dicam ex animo, Patres conscripti, quod sentio, et quod vobis audientibus saepe iam dixi. Si mihi nunquam amicus C. Caesar fuisset, si semper iratus: si aspernaretur amicitiam meam, seseque mihi implacabilem, inexpiabilemque praeberet, tamen ei, cum tantas res gessisset, geretque quotidie, non amicus esse non possem: cuius ego imperio non Alpium vallum contra adscensum, transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem: Germanorum immanissimis gentibus obiicio, et oppono. Perfecit ille, ut, si montes residissent, amnes exaruissent, non naturae praesidio, sed victoria sua, rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet, tu me a tuis inimicitiis ad simultatem revocabis? tu tuis sceleribus reipublicae praeterita fata refricabis? quod quidem tu, qui bene nosses coniunctionem meam, et Caesaris, eludebas, cum a me trementibus omnino labris, sed tamen, cur tibi nomen non deferrem, requirebas. Quamquam, quod ad me attinet:

Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi:

tamen est mihi considerandum, quantum illi tantis reipublicae negotiis, tantoque bello impedito, ego homo amicissimus, sollicitudinis atque oneris imponam: nec despero tamen, quamquam languet iuventus, nec perinde, ac debebat, in laudis et gloriae cupiditate versatur, futuros aliquos, qui abiectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, praesertim tam afflicto, tam infirmo, tam enervato reo: qui te ita gesseris, ut time-

res, ne indignus beneficio videris, nisi eius, a quo missus eras, simillimus extitisses.

XXXIV. An vero tu parum putas investigatas esse a nobis labes imperii tui, stragesque provinciae? quas quidem nos non vestigiis odorautes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis, et cubilibus persecuti sumus. Notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu, cum accepta pecunia a Dyrrhachinis ob necem hospitis tui Platoris, eius ipsius domum evertisti, cuius sanguinem addixeras, eumque servis symphoniacis, et aliis muneribus acceptis, timentem, multumque dubitantem confirmasti, et Thessalonicam fide tua venire iussisti: quam ne maiorum quidem more supplicio affecisti, cum miser ille securibus hospitis sui cervices subiicere gestiret: sed ei medico, quem tecum eduxeras, imperasti, ut venas hominis incideret. Cum quidem tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus eius comes, quem necasti verberibus, summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicae gentis principem, cum te trecentis taleutis Regi Cotto vendidisses, securi percussisti: cum ille ad te legatus in castra venisset, et tibi magna praesidia, et auxilia a Bessis peditum, equitumque polliceretur: neque eum solum, sed etiam ceteros legatos, qui simul venerant, quorum omnium capita Regi Cotto vendidisti. Denseletis, quae natio semper obediens huic imperio, etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedonica C. Sentium Praetorem tuta est, nefarium bellum, et crudele intulisti: eisque cum fidelissimis socii uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti: ita perpetuos defensores Macedoniae, vexatores, ac perditores effecisti: vectigalia nostra perturbarunt. urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt, familias abripuerunt, pecus abegerunt: Thessalonicenses, cum oppido desperassent, munire arcem coegerunt. A te Iovis Urii fanum antiquissimum barbarorum, sanctissimumque direptum est. Haec tua scelera dii immortales in nostros milites expetiverunt: qui cum uno genere morbi affligerentur, neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset; dubitabat nemo, quin violati hospites, legati necati, pacati, atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata, hanc tantam effecerunt vastitatem. Cognoscis ex particula parva scelerum, et crudelitatis tuae genus universum.

XXXV. Quid avaritiae, quae criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? Generatim ea, quae maxime nota sunt, dicam. Nonne sestertium centies, et octogies, quod, quasi vasarii nomine, in venditione mei capitis adscripseras, ex aerario tibi attributum, Romae in quaestu reliquisti? Nonne cum cc talenta tibi Apolloniatae Romae dedissent, ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? Nonne, hiberna cum legato, Praefectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditus civitates, quae non solum bonis sunt exhaustae, sed etiam nefarias libidinum contumelias, turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti aestimandi? qui honorarii? si quidem potest vi, et metu extortum honorarium nominari: quod cum peraeque omnes, tum acerbissime Boeotii et Byzantii, Cherronenses, Thessalonica sensit: unus tu dominus, unus aestimator, unus venditor, tota in provincia per triennium frumenti omnis fuisti.

XXXVI, Quid ego rerum capitalium quaestiones, reorum pactiones, redemptiones, acerbissimas damnationes, libidinosissimas liberationes proferam? tantum locum aliquem cum mihi notum senseris, tecum ipse licebit, quot in eo genere, et quanta sint crimina, reordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cum omni totius provinciae pecore compulso, pellium nomine, omnem quaestum illum domesticum, paternumque renovasti? videras enim grandis iam puer, bello Italico, repleri quaestu vestram domum, cum pater armis faciendis tuus praefuisset: quid? vectigalem provinciam, singulis rebus, quaecumque venirent, certo portorio imposito, servis tuis publicanis a te factam esse meministi? Quid? centuriatus palam venditos? quid? per tuum servulum ordines assignatos? quid? stipendium militibus per omnes annos a civitatibus, mensis palam propositis, esse numeratum? quid illa in Pontum profectio, et conatos tuus? quid debilitatio, atque abiectio animi tui, Macedonia praetoria nuntiata, cum tu non solum, quod tibi succederetur, sed quod Gabinio non succederetur, exsanguis, et murtuus concidisti? quid quaestor aedilicius reiectus? praepositus legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus? Tribuni militum non recepti?

M. Baebius, vir fortis, interfectus iussu tuo? Quid? quod tu toties diffidens, ac desperans rebus tuis in sordibus, lamentis, luctuque iacuisti? quod populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque misisti? quid? quod, cum sustentare vix posses moerorem tuum, doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus, et cum Autobulo, Athamante, et Timocle, formosis fratribus contulisti? quid? quod, cum inde te recipiens, in villa Euchadiae, quae fuit uxor Exoecisti, iacuisti moerens aliquot dies; atque inde obsoletus Thessalonicam, omnibus inscientibus, noctuque venisti? qui cum concursum plorantium, ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti: quo in oppido cum tibi spe, falsa quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset; quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, innovasti?

XXXVII. Mitto aurum coronarium, quo te diutissime torsit, cum modo velles, modo nolles: lex enim generi tui et decerni, et accipere vetabat, nisi decreto triumpho. In quo tu, acceptam tamen, et devoratam pecuniam, ut in Achaeorum centum talentis, emovere non poteras: vocabula tantum pecuniarum, et genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data: mitto numerum navium, summamque praedae: mitto rationem exacti, imperatique frumenti: mitto ereptam libertatem populis, ac singulis, qui erant affecti praemiis nominatim: quorum nihil est, quod non sit lege Iulia, ne fieri liceat, sancitum diligenter. Ætoliam, quae procul a barbaris disiuncta gentibus in sinu pacis posita medio fere Graeciae gremio continetur, (o Poena, o Furia sociorum) decedens, miseram perdidisti. Arsinoën, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobiles urbes, atque plenas, fateris ab hostibus esse captas. Quibus autem hostibus? nempe iis, quos tu Ambraciae sedens primo tuo adventu ex oppidis Agrinarum, atque Dolopum demigrare, et aras, et focos relinquere coëgisti. Hic tu in exitu, praeclare imperator, cum tibi ad pristinas clades accessio fuisset Ætoliae repentinus interitus, exercitum dimisisti: neque ullam poenam, quae tanto facinori deberetur, non maluisti subire, quam numerum tuorum militum, reliquiasque cognoscere.

XXXVIII. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in re militari, imperioque videatis: Albucius, cum in Sardinia triumphasset, Romae damnatus est: hic cum similem exitum spectaret, in Macedonia tropaea posuit: eaque, quae bellicae laudis, victoriaeque omnes gentes insignia, et monumenta esse voluerunt, noster hic praeposterus imperator, amissorum oppidorum, caesarum legionum, provinciae praesidio, et reliquis militibus orbatae, ad sempiternum dedecus sui generis, et nominis, funesta indicia constituit: idemque, ut esset, quod in basi tropaeorum inscribi, incidique posset, Dyrrhachium ut venit, decedens, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paulo ante Torquato respondit beneficii causa ab se esse demissos. Quibus cum iuratus affirmasset, se, quae deberentur, postero die persoluturum: domum se abdidit: inde nocte intempesta crepidatus, veste servili navem conscendit, Brundisiumque vitavit, et ultimas, Hadriani maris oras petivit. Cum interim Dyrrhachii milites domum, in qua istum esse arbitrabantur, obsidere coeperunt, et, cum latere hominem putarent, ignes circumdederunt: quo metu commoti Dyrrhachini, profugisse noctu crepitatum imperatorem indicaverunt. Illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco, voluerat, ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant: sic odium, quod in ipsum attulerant, id in eius imaginem, ac simulacrum profuderunt.

XXXIX. Quae cum ita sint, non dubito, quin, cum haec, quae excellunt, me nosse videas; non existimes, mediam illam partem, et turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam: nihil est, quod me hortere: nihil est, quod invites. admoneri me satius est: admonebit autem nemo alius, nisi reipublicae tempus, quod mihi quidem magis videtur, quam tu unquam arbitratus es, appropinquare. Ecquid vides, ecquid sentis, lege iudiciaria lata, quos posthac iudices simus habituri? non aeque legetur quisquis voluerit, nec quisquis noluerit non legetur, nulli coniicientur in illum ordinem, nulli eximentur: non ambitio, ad gratiam, non iniquitas ad simultatem coniicietur. Iudices iudicabunt ii, quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitus invitabis: res ipsa,

et reipublicae tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam, aut invitabit, aut dehortabitur.

XL. Equidem, ut paullo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo, quae fortasse plerique, damnationes, expulsiones, neces: denique nullam mihi poenam videtur habere id, quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro, et civi potest. Damnatio ista, quae in te flagitatur, obtigit P. Rutilio; quod specimen habuit haec civitas innocentiae: maior mihi iudicum, et reipublicae poena illa visa est, quam Rutilii. L. Opimius eiectus est e patria, is, qui Praetor, et Consul maximis rempublicam periculis liberarat: non in eo, cui facta est iniuria, sed in iis, qui fecerunt, sceleris, ac conscientiae poena permansit. At contra bis Catilina absolutus: emissus etiam ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonae deae pulvinaribus intulisset. Quis fuit in tanta civitate, qui illum incesto liberatum, non eos, qui ita iudicarint, pari scelere obstrictos arbitraretur? An ego expectem, dum de te quinque et septuaginta tabellae diribeantur, de quo iampridem omnes mortales omnium generum, aetatum, ordinum iudicaverunt? quis enim te auditu, quis ullo honore, quis denique communi, salutatione dignum putet? omnes memoriam Consulatus tui, facta, mores, faciem denique, ac nomen a republica detestantur. Legati, qui una fuere, alienati: Tribuni militum inimici; Centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites, exstant, non dimissi abs te, sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te exsecrantur. Achaia exausta, Thessalia vexata; laceratae Athenae, Dyrrhachium, et Apollonia exinanita; Ambracia direpta; Parthini et Bullienses illusi, Epirus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acarnania, Amphilochia, Perrhaebia, Athamanumque gens vendita, Macedonia condonata barbaris, Ætolia amissa, Dolopes, finitimique montani, oppidis atque agris exterminati, cives Romani, qui in iis locis negotiantur, te unum solum suum depeculatorem, vexatorem, praedonem, hostem, venisse senserunt. Ad horum omnium iudicia tot, atque tanta domesticum iudicium accessit damnationis tuae: occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab amicis nullae ad Senatum e provincia literae, nulla ex trinis ae-

stivis gratulatio: nulla triumphi mentio. Non modo quid gesseris, sed ne quibus in locis quidem fueris: dicere audes. Ex illo fonte, et seminario triumphorum cum arida folia laureae retulisses:cum ea abiecta ad portam reliquisti; tum tu ipse de te FECISSE VIDERI pronuntiavisti: qui si nihil gesseras dignum honore,ubi exercitus?ubi sumptus? ubi imperium? ubi illa uberrima supplicationibus, triumphisque provincia? sin autem aliquid sperare volueras, si cogitaras id, quod illa tropaea, plena dedecoris, et risus te commentatum esse declarant: quis te miserior, quis te damnatior,qui neque scribere ad Senatum,a te bene rempublicam esse gestam, neque praesens dicere ausus es?

XLI. An tu mihi, cui semper ita persuasum fuerit, non eventis, sed factis cuiusque fortunam ponderari, neque in tabellis paucorum iudicium, sed in sententiis omnium civium famam nostram, fortunamque pendere te indemnatum videri putas, quem socii, quem foederati, quem liberi populi,quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem Legati, quem Tribuni militares,quem reliqui milites,qui ferrum, qui famem, qui morbum effugerunt, omni cruciatu dignissimum putant?cui non apud Senatum,non apud ullum ordinem, non apud equites Romanos, non in urbe, non in Italia, maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit? qui se ipsum oderit, qui metuat omnes, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet?Nunquam ego sanguinem expetivi tuum:nunquam illud extremum,quod posset esse improbis, et probis commune, supplicium legis, ac iudicii; sed abiectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum, et relictum, circumspectantem omnia, quidquid increpuisset, pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnes videre te volui, vidi. Quare, si tibi evenerit, quod metuis, ne accidat, equidem non moleste feram: sin id tardius forte fiet, fruar tamen tua indignitate: nec minus libenter metuentem videbo, ne reus fias, quam reum: nec minus laetabor, cum te semper sordidum, quam si paulisper sordidatum videbo.

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Quaestio: An Clodius iure a Milone caesus sit: Accusatores, Appius Maior, M. Antonius, et P. Valerius Nepos: Reus, T. Annius Milo: Patronus Milonis, Cicero. Acta est in foro (ubi Pompeius cos. disposuit milites, ipse cum praesidio ad aerarium praesidens) anno U. C. 701. Milo actus in exilium; praebuitque causam damnationi ipse suae, qui huic de se iudicio magno animo affuit, et nec comam, nec vestem reorum more mutavit.

I. Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; minimeque deceat, cum T. Annius Milo ipse magis de reipub. salute, quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt. veterem consuetudinem fori, et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est. ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus: non illa praesidia. quae pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliqnid, ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim

armorum existimarem esse oratori locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium: qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicium tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed praesidium denuntiant; neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur; neque auxilium modo defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est; neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua pars fori adspici potest, et huius exitum iudicii exspectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat.

II. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam concione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum dici, aut fingi potest? qui spe amplissimorum praemiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consi-

lio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam exstimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad eius non salutem modo extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, iudices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicae gestis, ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter praeclara in rempublicam merita condonetis; nec postulaturi,ut,si mors P.Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi romani felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

III. Sed, antequam ad eam orationem venio, quae est propria nostrae quaestionis, videntur ea mihi esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt, et in concione saepe ab improbis, et paulo ante ab accusatoribus; ut, omni errore sublato, rem plane, quae venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri; qui, nondum libera civitate, tamen populi romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem esse interfectam fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte ac iure factum esse defendi? Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui, quum a C. Carbone, tribuno plebis,in concione seditiose interrogaretur,quid de Ti. Gracchi morte sentiret,respondit, iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius,aut C.Marius aut, me consule,senatus non nefarius haberi,si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc,iudices,non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, cui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum divina, sed etiam sapientissimae Deae sententia liberatum.Quod si duodecim tabulae nocturnum

furem, quoque modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt: quis est, qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, quum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus?

IV. Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum eriperet militi tribunus (militaris) in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit. Atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est enim haec, iudices, non scripta, sed nata lex; quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio asset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari iubent, quum ei, qui expectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta repetenda. Etsi persapienter, et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut, quum causa, non telum quaereretur qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum indicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem iure interfici posse.

V. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse, contra rempublicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quam nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis

causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae conciones,quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur,quum diceret,senatum, non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam aut propter magna in rempublicam merita mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter hos officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia?appelletur ita sane,dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones, vel de caede, vel de vi: nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse?Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi. caedem hanc ipsam, contra rempublicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda; sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e republica, rempublicam tamen non vulnerarunt, Itaque ergo ipse decrevi, quum caedem in Appia via factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse;sed, quum inesset in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi, Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre, Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione, sublata est.

VI. At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit. Tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus est. Quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. A quo? at paret. Vidit igitur, etiam in confessione facti, iuris tamen defensionem su-

scipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur; quum videret non fateri, neque quaeri unquam iussisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando literam, quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publio ne Clodio tribuendum putarit, an tempori.

VII. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, paene patronus, avunculus huius nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a patribus nostris accepimus, quum P. Africano, domi suae quiescenti, illa nocturna vis esset illata? Quis tum non gemuit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certa nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem, quam si quis humilem necaverit; aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus. Hoc enim saepe ab istis dicitur: proinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia via, quum ornatissimum equitem romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem romanum occiderat. Nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat? Quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illam commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus. P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum col-

locarat. Extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque texit. Num qua rogatio lata? num qua nova quaestio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatus; ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis; eo porro reipublicae tempore, quo, si unus ille cecidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero quia perfecta res non est, non fuit punienda: proinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta; sed puniendum certe nihilo minus. Quoties ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis eius manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipublicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset?

VIII. Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa, P. Clodii mortem aequo animo ferre nemo potest. Luget senatus; moeret equester ordo; tota civitas confecta senio est; squalent municipia; afflictantur coloniae; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto non fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam;sed homo sapiens, atque alta et divina quadam mente praeditus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium laetitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina; neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupisset.Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille quum optimos viros legeret,

idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum: dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam crimenque veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est, et lator ipse legis, quum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit; et electi iudices estis, isque praepositus quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet: reliquum est, iudices, ut nihil iam aliud quaerere debeatis, nisi, uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.

IX. P. Clodius quum statuisset omni scelere in praetura vexare rempublicam, videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset; qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam quaereret: subito reliquit annum suum, seseque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat enim, mancam ac debilem praeturam suam futuram, consule Milone: cum porro summo consensu populi romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitores; sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam delectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam

suffragiis populi romani saepe esse declaratum: palam agere coepit, et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse; vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu; dixit in concione. Quin etiam Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo, respondit, triduo illum, aut summum quatriduo, periturum. Quam vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit,

X. Interim quum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) inter solemne, legitimum, necessarium, ante diem XIII Kalendas Febr. Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit; calceos et vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat commoratus est; deinde profectus est id temporis, quum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat; sine uxore, quod nunquam fere. Quum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, paenulatus, magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius, hora fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum. Adversi rhedarium occidunt. Quum autem hic de rheda, reiecta paenula, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant: ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim,

quum ad rhedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum et ex ipso Clodio audirent, et revera putarent, fecerunt id servi Milonis (dicam enim aperte, non derivandi criminis causa, sed ut factum est) nec imperante, nec sciente, nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

XI. Haec, sicut exposui, ita gesta sunt, iudices: insidiator superatus est, vi victa vis, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consequuta sit; nihil, quid vos; nihil, quod omnes boni; nihil sane, quod prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rempublicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo, quod defendam. Sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnes semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent: non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit; non illud iam in iudicium venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure, an iniuria; quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat; et id est, quod senatus contra rempublicam factum iudicavit: ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit; et Pompeius de iure, non de facto, quaestionem tulit,

XII. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi, uter utri insidias fecerit? profecto nihil. Si hic illi, ut ne sit impune. Si ille huic, ut scelere solvamur. Quoniam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem, in illam tam audaci, tam nefaria bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. Atqui Milone interfecto, Clo-

dius hoc assequebatur, non modo ut praetor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam, ut iis consulibus praetor esset, quibus, si non adiuvantibus, at conniventibus certe, speraret, sed posse eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere vellent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur; et, si cuperent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non faces urbis, pestes reipublicae) fuerit impositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis turbàque nocturna tanquam Palladium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses.... Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti; tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

XIII. Audistis, iudices, quantum Clodio profuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis interesset interfici Clodium? Quid erat, cur Milo, non dicam, admittere, sed optaret? Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. At eo repugnante fiebat; immo vero eo fiebat magis; nec me suffragatore meliore utebatur, quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria; valebant preces, et lacrymae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum inpendentium timor. Quis enim

erat civium, qui sibi solutam P. Clodii praeturam non sine maximo rerum novarum metu proponeret? solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet, possetque constringere. Eum Milonem unum esse quum sentiret universus populus romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc, P. Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa et huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii mors Miloni. At valuit odium. fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, punitor doloris sui. Quid, si haec non dico maiora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremum etiam accusatorem suum; reus enim Milonis, lege Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse caeditis? quantum odium illius, et, in homine iniusto, quam etiam iustum fuisse?

XIV. Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat; hunc autem haec eadem coarguant. Nihil per vim unquam Clodius: omnia per vim Milo. Quid ergo, iudices? quum, moerentibus vobis, urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat; multam irrogarat; actionem perduellionis intenderat; et mihi videlicet in causa aut mala, aut mea, non et praeclarissima, et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obiici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum reipublicae, paene interfici servorum manu,

quum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc qunm esset una, ita est mnlctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est; huic ego vos obiici pro me non snm passus; haec insidiata Pompeio est; haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit; haec, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nnpur quidem, ut scitis, me ad Regiam paene confecit. Qnid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, quum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere volnisset, quantae, quoties occasiones, quam praeclarae fuerunt? Potuitne, quum domnm ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet, iure se ulcisci? Potuitne, civi egregio, et viro fortissimo, P. Sextio, collega suo vulnerato? potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulsu, crudelissima in foro caede facta? potuitne, L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quum lex est lata de me? quum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset; ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?

XV. Atqui id erat tempus. Clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultos sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius auctor, et dux mei reditus, illius hostis; cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam sequutus est; qui populum romanum cohortatus est; qui, quum de me decretum Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti, et eius fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium in iudicium bis, ab vim nnnquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus

est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicae partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit? Quum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? quum ille vi in septa irrupisset, gladios distringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos, et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere? Praesertim, iudices, quum honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset: quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque et quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam obscure quae cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam, fictam, levem perhorrescimus; ora omnium atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt, Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, qui se interfecto Milone regnaturum putaret? Quid? quod caput est audaciae, iudices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut praeclari, aut certe necessarii? an in Clodio? qui ita iudicia poenamque contempserat, ut cum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret? Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te, Q. Petilli, appello, optimum et for-

tissimum civem; te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clcdio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quam dixerat, Quum ille non dubitarit aperire, qnid cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit?

XVII. Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat, Vidit, necesse esse Miloni, proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis concitata; quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni manendi nulla facultas, exenndi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit. Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari qnidem potuit? Primum quaero, qui scire potuerit: quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum. rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset: omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? Quaesierit sane. Videte, quid vobis largiar, Servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corrnperit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius Schola Interamnas, familiarissimus, et idem comes P. Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum, Cyrum architectum esse mortuum; itaque Romam repente constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius.

XVIII. Videte, iudices, quantae res his testimoniis confectae sunt. Primum certe liberatur Milo; non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe qui obvius ei futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, iudices, fuisse. qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti homi-

nes et perditi describebaut. Iacent hi suis testibus, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi; liberatus sum non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occurit illud: « Igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. » Si quidem exiturus ad caedem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? Una fui; testamentum simul obsignavi cum Clodio; testamentum autem palam fecerat, et illum heredem et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, enm mortuum postridie hora decima denique ei nuntiabatur?

XIX. Ago, sit ita factum. Quae causa, cur Romam properaret? cur in noctem se coniiceret? Quid afferebat festinationem? Quod heres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: sic Miloni, quum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum atque expectandum fuit. Noctu insidioso et pleno latronum in loco occidisset. Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque caeca nox ostendisset Milonem; deinde multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam haec timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad se in Albanum. Quod ut sciret Milo, illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret: nec eo in loco subsedit, que ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare omnia, iudices: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere; illi ad ea, quae concupierat, optatissimum interitum Milonis: odium fuisse illius

in hunc acerbissimum nullum huius in illum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; huius tantum in repellenda: mortem ab illo denuntiatam Miloni et praedictam palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis huius diem illi notum; reditus illius huic ignotum fuisse: huius iter necessarium; illius etiam potius alienum: hunc prae se tulisse, se illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium: illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam; illi, etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

XX. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabatur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum delegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, iudices, ipsa, quae semper valet plurimum. Si haec non gesta audieritis, sed picta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in rheda, paenulatus, una sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum paenula irretius, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa subito: cur? vesperi; quid necesse est? tarde, qui convenit, id praesertim temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et tergiversatio. Dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. Age nunc, iter expediti latronis, cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore; tum sine ea. Nunquam non in rheda; tum in equo Comites Graeculi, quocumque ibat, etiam quum in castra Etrusca properabat; tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui semper secum

scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fero esset paratus. Semper ille, et quantum interesset P. Clodii, se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, nunquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exultantem evertit, et perculit ab abiecto. Adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis; qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit; in quos incensos ira, vitamque domini desperantes quum incidisset, haesit in iis poenis, qua ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium, confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne? occidit. Iure, an iniuria? nihil ad tortorem. Facti enim in equuleo quaestio est, iuris in iudicio.

XXII. Quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, dixitque in turbulenta concione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendisset. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam defendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat,

quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavito? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quaestio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, quum ad ipsos penetrarat: cuius de morte, tanquam de caerimoniis violatis, quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt; non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum, et dominis morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris quum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat, aut qualis quaestio? Heus tu, Rufio, verbi causa, cave sic mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? *fecit*; certa crux: *nullas fecit*; sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito arrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

XXIII. Quod si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse: recordamini, per deos immortales, quae fuerit celeritas reditus eius: qui ingressus in forum, ardente curia; quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis; neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi romani arma commiserat. Cui nunquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret; praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiae, judices, et magna in utramque partem, ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi,

defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Negabant eum Romam esse rediturum. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, quum sanguine inimici explesset odium suum; sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin, quum suo periculo salutem reipublicae attulisset, cedere aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives, optime de republica meritos! in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt: quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

XXIV. Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis, etiam mediocrium delictorum conscientia, perculisset, ut sustinuit, dii immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit! quae neque maxime animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus; arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi; domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Haec non delata solum, sed paene credita; nec ante repudiata sunt, quam quaesita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii; sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est respublica. Quin etiam fuerit audiendus popa Licinius, nescio qui, de circo maximo: servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse de interficiendo Cn. Pompeio coniurasse; deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeo in hortos nuntiavit. Arcessor in primis. De amico-

rum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione, non metu exanimari: sed mirabar tamen, credi popae; confessionem servorum audiri; vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquod vos timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat. Tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut, eo tacente res ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt.

XXV. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc iam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei (te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas; si Italiae delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si dilecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus, et tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicae partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi; nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa teterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum

in petitione praeturae; duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret; si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquietura: nae iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit.

XXVI. Vide, quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicis, quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus, et illucescet aliquando ille dies, quum tu, salutaribus, ut spero rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat experti debemus scire) et amicissimi benivolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem, animi desideres. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, quum senatus ei commiserit, ut videret, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET; quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium expectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem; qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse, et more maiorum et suo iure, posset?) sed praesidio esse: ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

XXVII. Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet; nec tam sum demens, tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare atque mentiri gloriose liceret: « Occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui

annona levanda, iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi; non Ti. Gracchum, qui collegae magistratum per seditionem abrogavit; quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria; sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset) cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt; eum, cuius supplicio senatus solemnes religiones expiandas saepe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se, quaestionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus romanus, quem omnes gentes, urbis ac vitae civium conservatorum iudicarant, servorum armis exterminavit; eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est; eum, qui plurimis caedibus in foro factis, singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine; eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis, tabulis publicis impressam, extingueret; eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini; qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat), sed hunc P. Valerium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus, armis, castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat; qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum; qui quum ab equite romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit, dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit aedificium extruere in alieno; qui huic T. Furio Fanio, cui viro? dii immortales! (quid enim ego de muliercula Stantia? quid de adolescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausum esse Furio Fanio dicere, si sibi pecuniam, quantum poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius illaturum, qua

invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulnm sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

XXVIII. Quamqnam haec qnidem iam tolerabilia videbantnr, etsi aequabiliter in rempublicam, in privatos, in longinqnos, in propinquos, in alienos, in suos irrnet bat: sed nescio quomodo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderan- iam, et impendebant, quonam modo ea aut depellere potnissetis, ant ferre, imperium ille si nactus esset? Omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias; pecunias dico? a liberis, a liberis, medius fidius, et a coniugibus vestris nunquam ille effrenatas snas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent? quae nota sunt omnibus? quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resqua privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: « Adeste, quaeso, atque audite cives: P. Clodium interfeci; eius furore, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris repuli; per me unum ut ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia, in civitate manerent; » esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas. Nunc enim quis est, qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicae profuisse, maxima laetitia populum romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat et sentiat? Nequeo, vetera illa populi romani gaudia quanta fuerint, iudicare. Multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam, nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in republica, bona esse visuros: in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc i-

psum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod ius pêrpetuae possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentius haec in illum evomere videar, quam verius. Etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, iudices. Nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis; liberae enim sunt cogitationes nostrae, et, quae volunt, sic intuentur, ut ea cernamus, quae non videmus: fingite igitur cogitatione imaginem huius conditionis meae, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? se ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum; si is, inquam, potuisset, ut quaestionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare; utrum putatis potius facturum fuisse? Etiamsi, propter amicitiam, vellet illum ab inferis revocare, propter rempublicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis; et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Huius ergo interfector, si esset, in confitendo ab iisne poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis? quae aliis in urbibus Graeciae? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus, quae carmina? prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente se fecisse, libertatis omnium causa; quod es-

set ei certe non confitendum modo, verum etiam praedicandum.

XXX. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? Nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri defensorem fuisse: quum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos; si factum vobis non probaretur(quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper fuimus omnes in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rempublicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de republica cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi; et, si grata respublica esset, laetaretur; si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

XXXI. Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi romani, et vestra felicitas, et dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit, numenve divinum; quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec coeli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, maiorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt: et nobis, suis posteris, prodiderunt. Est, est profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc

tanto naturae tam praeclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quie non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus; videre, aut plane qualis aut, ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem extinxit ac sustulit: cui primum mentem iniecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam belluam cadere viderunt, commosse se videntur, et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutae arae, sacrorum populi romani sociae et aequales, quas ille, praeceps amentia, caesis prostratisque santissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat? vestrae tum, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte, Latiaris sanctae Iupiter, cuius ille lacus, nemora, finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti; vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen, et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo Sergii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, quum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo teterrimam mortem obiret: ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus.

XXXII. Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere etiam inimici solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas illi teterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset vita damnata. Dura,

medius fidius, mihi iam Fortuna populi romani, et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rempublicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones; senatus gravissima decreta perfregerat; pecunia se a iudicibus palam redemerat; vexarat in tribunatu senatum: omnium ordinum consensu pro salute reipublicae gesta resciderat; me patria expulerat; bona diripuerat; domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat; Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat; magistratuum privatorumque caedes effecerat; domum mei fratris incenderat; vastarat Etruriam; multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat: capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant: incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent: nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo, praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devictum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu contempserat; Milo unus urgebat.

XXXIII. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit: nunquam illum respublica suo iure esset ulta, Senatus, credo, praetorem cum circumscripsisset. Ne quum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An consules in praetore coërcendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules; deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret: lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa, atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu, et consulatum eius expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus, Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? Templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii

publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo romano concessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? qui quum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum romanum, concionem gladiis disturbari, quum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et auctoritati senatus deditus, et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari, divina et incredibili fide.

XXXIV. Sed iam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, indices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat; ego, etiam repugnante hoc, et imploro, et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexit. Milonis; si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem; ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio, an multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoris pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos atque supplices, et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes, et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus; eorumque non magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, indices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assiduo, et quibus intersum quotidie. « Valeant, inquit, valeant cives mei, sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara, mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me. Tranquilla republica mei cives (quoniam

mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed propter me tamen, perfruantur. Ego cedam, atque abibo. Si mihi bona republica frui non licuerit, at carebo mala: et quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, mihi suscepti labores! o spes fallaces et cogitationes inanes meae! Ego quum tribunus plebis, republica oppressa, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam; equitibus romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant; mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem? Ego quum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? »

XXXV. Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim, negat ingratis civibus se fecisse, quae fecit: timidis, et omnia circumspicientibus pericula, non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, se fecisse commemorat, ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret; nec timet, ne, quum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam; vestras vero et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum ablaturum esse dicit. Meminit etiam, sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desideravit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certa vera sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta; se nihil in vita, nisi praeclarissime fecisse, siquidem nihil sit praestabilius viro, quam periculis patriam liberare; beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus; nec tamen eos miseros, qui beneficio

cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium, gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur; quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus; hanc denique esse, cuius gradibus etiam in coelum homines viderentur ascendere. « De me, inquit, semper populus romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, quum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subiiciantur, tamen omni in hominum coetu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos, et institutos dies: centesima lux est haec ab interitu P. Clodii, et, ut opinor, altera; qua fines imperii populi romani sunt, non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro; quoniam omnibus in terris et iam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria. »

XXXVI. Haec tu mecum saepe, his absentibus: sed iisdem audientibus, haec ego tecum, Milo. Te quidem, quum isto animo es, satis laudare non possum: sed, quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consulandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi, eripient, sed amicissimi; non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis; cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi; ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum; ego me plurimis pro te supplicem abieci; bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid

iam restat? quid habeo, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo; vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis, aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

XXXVII. His lacrymis non movetur Milo. Est quodam incredibili robore animi; exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse non poenam. Sit hic ea mente, qua natus est. Quid? vos, iudices, quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eiicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis; vos in viri, et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic iudicio praesidentibus, haec tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? proiicietur? O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos; ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? Mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt. Quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus, aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? Omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorem reditum esse quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab iis, per quos restitutus sum?

XXXVIII. Utinam dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie), ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O dii immortales! for-

tem, et a vobis, iudices, conservandum virum! « Minime, minime, inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. » Hiccine vir patriae natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte pro patria, huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? Hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quae hunc virum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit; miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim prae lacrymis iam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis, optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque delegit.

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus et Caesari iam ante inimicissimum se ostenderat, et civili bello Pompeianas partes sequutus fuerat; nec victori Caesari supplex ire voluerat, sed Mitylenas concesserat. Cum autem in senatu C. Marcellus frater eius ad Caesaris pedes se abiecisset; cunctusque senatus supplex accessisset, Caesar M. Marcello redeundi potestatem fecit. Cicero itaque qui statuerat in perpetuum tacere, hac Oratione Caesari gratias agit verbis amplissimis. Habita est anno U. C. 707. Ciceronis 61.

I. Diuturni silentii, Patres conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, quae vellem, quaeque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum, in summa potestate, rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam, tacitus nullo modo praeterire possum. M. enim Marcello vobis, Patres conscripti, reique publicae reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis et reipublicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, Patres conscripti, et vehementer angebar, quum viderem, virum talem, in eadem causa, in qua ego fuissem, non

in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo aemulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi, et meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim, mihi quidem in multis, et maxime in me ipso, sed paulo ante omnibus, quum M.Marcellum senatui populoque romano concessisti. commemoratis praesertim offensionibus,et auctoritatem huius ordinis, dignitatemque reipublicae tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitae anteactae hodierno die maximum cepit, quum summo consensu senatus; tum praeterea iudicio tuo gravissimo et maximo. Ex qua profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, quum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad ipsum ventura sit, laetitia pervenerit. Quod ei quidem merito, atque optimo iure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis praestantior?

II. Nullius tantum est flumen ingenii, nullius dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen affirmo: et hoc pace dicam tua; nullam in his esse laudem ampliorem, quam eam; quam hodierno die consequutus es. Soleo saepe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus: omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero proeliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec vero disiunctissimas terras citius cuiusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae sunt. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia maiora.Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum mul-

tis, ne propriae sint imperatorum. Et certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multum iuvant: maximam vero partem, quasi suo iure Fortuna sibi vindicat, et, quidquid est prospere gestum, id paene omne ducit suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem. Totum hoc, quantumcumque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanorum domina. Fortuna, in istius se societatem gloriae non offert; tibi cedit; tuam esse totam et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur.

III. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea vicisti, quae naturam et conditionem, ut vinci vi possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversariam nobilitate, ingenio, virtute praestantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem: haec qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. Itaque, C. Caesar, bellicae tuae laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris;sed paene omnium gentium literis atque linguis, neque ulla unquam aetas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen eiusmodi res, nescio quomodo, etiam quum leguntur, obstrepi clamore militum videntur, et tubarum sono: at vero quum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura insolens et superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque et os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipublicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benivolentia conplectemur? Parietes, medius fidius, ut mihi videntur, huius curiae, tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore

futura sit illa auctoritas in his maiorum suorum et suis sedibus.

IV. Equidem quum C. Marcelli, viri optimi et commemorabili pietate praediti, lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit. Quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti nobilissimamque familiam, iam ad paucos redactam, paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus iure antepones; haec enim res unius est propria Caesaris; ceterae duce te gestae, magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu; huius autem rei tu idem et dux es, et comes: quae quidem tanta est, ut tropaeis monumentisque tuis allatura finem sit aetas; nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat et consumat vetustas: at vero hac tua iustitia et lenitas animi florescet quotidie magis, ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ne hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit, atque ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quae illa erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriae conditione iure omnes victi occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriae conditio visque devicta est.

V. Atque hoc C. Caesaris iudicium, Patres conscripti, quam late pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicae misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus. Nam quum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicae conservavit, memet mihi, et iterum reipublicae, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsis et patriae reddidit: quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed indicavit, a plerisque ignoratione potius, et falso atque inani metu, quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace audiendum putavi, semperque dolui, non modo pacem, sed oratione etiam ci-

vium, pacem flagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam sequutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis et togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum sequutus privato officio, non publico; tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem prudens, et sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit; nam et in hoc ordine, integra re, multa de pace dixi, et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo iam nemo erit tam iniustus rerum existimator, qui dubitet; quae Caesaris voluntas de bello fuerit, quum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuit iratior. Atque id minus mirum fortasse tum, quum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli; qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat, se maluisse non dimicare, quam vincere.

VI. Atque huius quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, quum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Caesar, nobis qui illa vidimus, debet esse. Non enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae. Vidimus tuam victoriam proeliorum exitu terminatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis excitaret, quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius vero partis, nihil amplius dicam, quam, id quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur; nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiamsi poenas a populo romano ob aliquod delictum expetiverint, qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverint, vel placati iam, vel satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse.

Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruere quum fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus

tuis ex quo quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti. Cetera quum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque felicitati tuae congratulabere. De nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quae non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudinem animi et consilii dignitas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate praesertim aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, et specie quadam reipublicae. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.

VII. Nunc veeo venio ad gravissimam querelam et atrocissimam suspicionem tuam; quae non tibi ipsi magis, quam quum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero esse falsam, nnnquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici. Qui? Omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui supersunt, sint amicissimi. Sed tamen, quum in animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam, et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus dumtaxat humanos, et incertos eventus valitudinis, et

naturae communis fragilitatem extimesco:doleoque,quum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus, incertosque eventus valitudinis, sceleris etiam accedat insidiarumque consensio: quem deum, si cupiat, opitulari posse reipublicae credamus?

VIII. Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda soboles: omnia, quae dilapsa iam fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis, et presidia stabilitatis suae: multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera curanda sunt: quibus, praeter te, mederi nemo potest. Itaque illam tuam praeclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi: « satis vel naturae vixi, vel gloriae. » Satis, si ita vis, naturae fortasse; addo etiam, si placet, gloriae: at, quod maximum est, patriae certe parum. Quare omitte, quaeso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses. Nunc, quum omnium salutem civium cunctamque rempublicam res tuae gestae complexae sint: tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quae cogitas, nondum ieceris. Hic tu modum tuae vitae non salute reipublicae, sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae quidem tuae satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquies, gloriam magnam relinquemus? Immo vero aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum. Quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum, quum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriae: si-

quidem gloria est illustris ac pervagata multorum et magnorum, vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum.

IX. Haec igitur tibi reliqua pars est; hic restat actus; in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis composita cum summa tranquillitate et otio perfruare: tum te, si voles, quum et patriae, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum? quod quum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla futura est: quamquam iste tuus animus nunquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec vero haec tua vita dicenda est, quae corpore et spiritu continetur. Illa, illa inquam, vita est tua, quae vigebit memoria saeculorum omnium; quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes, oportet: quae quidem, quae miretur, iam pridem multa habet: nunc etiam, quae laudet, expectat. Obstupescent posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. Sed, nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late: sedem quidem stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, quum alii laudibus ad caelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restrinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud scio, an incorruptius, quam nos. Nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. Id autem etiamsi tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit: nunc certe pertinet, esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio.

X. Diversae voluntates civium fuerunt, distractaeque sententiae. Non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat autem obscuritas quaedam; erat certamen inter clarissimos duces; multi

dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid liceret. Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello; vicit is, qui non fortuna inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; neque omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum: ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam eadem aliis constantia videri potest. Sed iam omnis fracta dissensio est armis, et extincta aequitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo, et in ista sententia, qua quum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitae, ut saluti tuae consulas: omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.

XI. Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrymis sentire potuisti; sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt, et quod decet, et quod M. Marcello, a te huic ordini populoque romano et reipublicae reddito, deberi intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio: quod autem summae benivolentiae est, quae mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem, cederem nemini, quum id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum, certe hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO Q. LIGARIO.

—

ARGUMENTUM.

Orto bello civili inter Caesarem, et Pompeium, P. Attius Varus missus fuerat cum imperio in Africam, ut succederet Q. Ligario, qui illi provinciae praeerat legatus. Ligarius non statim decedens, sed aliquandiu post adventum Attii ibidem moratus, Q. Tuberonem forte cum patre illuc advenientem, ut eam provinciam traderet Caesari, ab ingressu prohibuit. Hac de re post finitum bellum accusatus apud Caesarem a Q. Tuberone, a Cicerone defensus est in hac Oratione, quae fere tota Deprecatio.

I. Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem inauditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam, nescio. Paratus enim veneram, quum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, opinor, praesertim quum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id iam integrum non esset; omissaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, quum a te non liberationem culpae, sed errati veniam impetravis-

sent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum; sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

II. Q. enim Ligarius, quum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Q. Ligarius, quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas et fides. Bellum subito exarsit; quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem: quum Ligarius domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimene: unum, quum est legatus profectus; alterum, quum efflagitatus a provincia, praepositus Africae est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticae potius, quam Romae; cum P. Attio, quam cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quam cum suis maluisset? Quum ipsa lega-

tio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit, belli dissidio distractus a fratribus?

III, Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis: cuius ego causam, animadverte, quaeso, qua fide defendam, quum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, praedicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec tuas tacitas cogitationes extimescit, nec quid tibi, de alio audienti, de se ipso occurrat, reformidat. Vide, quam non reformidem; vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut populus hoc romanus exaudiat. Suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex magna parte; nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicae reddidit; qui ad me ex Aegypto literas misit, ut essem idem, qui fuissem; qui, quum ipse imperator in toto imperio populi romani unus esset, esse me alterum passus est; a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligario non audeam confiteri. Atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se aedem dicerem, ignosceret: cuius ego industriae gloriaeque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium? Nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. Quid enim tuus ille Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens:

ad me revertar. Iisdem in armis fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest. nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam, tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero: quod homo quum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causae quod esset, non viderit. Nam, si vidisset, quovis profecto, quam isto modo a te agi maluisset.

IV. Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut tu vis, parem. Haec admirabilia sunt; sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis romanus ante te nemo. Externi isti sunt mores. Usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Graecorum, aut immanium Barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita, vis. At istud, ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte mulcabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi, nullo postulante; praemiis etiam invitabat. Quae tamen crudelitas ab eodem aliquot annis post quem nunc crudelem esse vis, vindicata est?

V. Ego vero istud non postulo, inquies. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia denique generis ac familiae vestrae, virtutis, humanitatis, doctrinae plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certo scio, vos non petere sanginem: sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia, praeter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos domi petimus, precibus et lacrymis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes, quam huius humanitati, id

ne impetremus, pugnabis. et in nostrum fletum irrumpes? et nos iacentes ad pedes, supplicum voce prohibebis. Si, quum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, et clamare coepisses: Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, misereatur; nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare? et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo, quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur (quam multi, qui quum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Caesari possemus? in Africa Ligarium omnino non fuisse; si honesto et misericordi mendacio saluti civis calamitosi consultum vellemus; tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis, refellere et coarguere nostrum mendacium; et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. Tum diceres: cave, Caesar, credas, fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te. Nunc quid dicis? Cave ignoscas. Haec nec hominis, nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Caesar, utetur, suam citius abiiciet humanitatem, quam extorquebit tuam.

VI. Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor, fuit: velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi sceleris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant; alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem; scelus, praeter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut

nemo mirari debeat. humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quamquam hoc victore esse non possumus. Sed non lopuor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? Quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur, et dignitatem tuam? Quid? tu, quum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an tu cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita tanta certe non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cesar, initio, non bellum; non hostile odium, sed civile dissidium; utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitatem aberrantibus. Principum dignitas erat paene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte. quod probari posset; nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiam dii adiuverunt. Cognita vero clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

VII. Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. Utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, inquis, quum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere senatui necesse erat; vos tum paruistis, quum paruit nemo qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatusconsulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur; statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone. Domi una eruditi, militiae contubernales, post affines, in omni denique vita familiares.

Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse; sed ita quidem agebat,ita reipublicae sanctissimum nomen opponebat, ut,etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset.Cessit auctoritati amplissimi viri vel potius paruit. Una est profectus cum iis,quorum erat una causa; tardius iter fecit. Itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. Nam, si crimen est, illum voluisse,non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere, quam aliquem, maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat, fasces certe habebat.

VIII. Sed quoquo modo sese illud habet, haec querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid si essetis? Caesarine eam tradituri fuissetis, an contra Caesarem retenturi? Vide, quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciae. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed iam hoc totum omitto; non tam, ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturus fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam; in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. Quaero, quid facturi fuistis? Quamquam quid facturi fueritis, dubitem, quum videam, quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis, summa cum iniuria. Quomodo id tulistis?Acceptae iniuriae querelam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem sequuti, in societatem belli veneratis. Quod si Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo haec apud Caesarem querela, quum eum accusatis, a quo queramini vos prohibitos contra Caesarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel eum mendacio, si vultis, glo-

riemini per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros, si a Varo et a quibusdam aliis prohibiti non essetis. Ego autem confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit.

IX. Sed vide, quaeso, C. Caesar, constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? Magni cuiusdam animi; atque ejus viri esset, quem de suscepta causa, propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent; honos, nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt: hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex senatusconsulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam sequutus esset, videretur; in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus cum iniuria. Quid? quum ista res nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantummodo in praesidiis eratis; animi vero a causa abhorrebant. An, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui: sed tum sero. Erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe praecipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriae. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae vestrae, aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero, utrum vestras iniurias, an reipublicae persequamini. Si reipublicae, quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis? Si vestras, videte, ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

X. Itaque num tibi videor, Caesar, in causa Ligarii occupatus esse? num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel clementiae vel misericordiae tuae. Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certe nunquam hoc modo, *Ignoscite, iudices; erravit; lapsus est; non putavit; si unquam posthac* . . . Ad parentem sic agi solet; ad iudices; *Non fecit, non cogitavit, falsi testes, fictum crimen.* Dic, te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse: quibus in praesidiis fuerit, quaere. Taceo. Ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem. Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo non acerbus, tum etiam totus animo et studio tuus. Ad iudicem sic agi solet: sed ego ad parentem loquor: Erravi; temere feci; poenitet; ad clementiam tuam confugio; delicti veniam peto; ut ignoscas, oro. Si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Quamquam neque in hac oratione spes est posita causae, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, quum pro alicuius salute multi laborarent; causas apud te rogantium gratiosiores esse, quam preces; neque spectare te, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces; ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum dolorem videas in petendo.

XI. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis: sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur reipublicae proponere. Nosti optime homines. Animadverte horum omnium moestitiam et dolorem: huius T. Brocchi, de quo non dubito, quid existimes, lacrymas squaloremque ipsius et filii vides. Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare, de unius capite nos agere.

Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymae, moveat pietas, moveat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus, nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hosce omnes equites romanos, qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his irascebamur, hos requirebamus, his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos, ut, quemadmodum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur.

XII. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem et paene conflatum, in hac prope aequalitate fraterna, non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt; tempestate abreptus est unus; qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum; discesserit non a te solum, verum etiam a fratribus. Hi te orant tui. Equidem, quum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo, qualis T. Ligarius quaestor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est, me hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te, aliquid de huius illo quaestorio officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius qui tum nihil egit aliud (neque enim haec divinabat), nisi ut tu eum studiosum tui, et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit. Quam, huius admonitus officio, quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsis, neque his tot ac talibus viris, neque nobis

necessariis suis, sed etiam reipublicae condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo M. Marcello fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti. Et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. Nihil est enim tam populare, quam bonitas; nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior, nec gratior misericordia est. Homines enim ad deos nulla re proprius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura breviorem. Quare quum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam aut me, aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

M. T. CICERONIS

ORATIO

PRO REGE DEIOTARO.

—

ARGUMENTUM.

Deiotarus Rex Gallograeciae, bello civili Pompeii partes secutus fuerat. Victo Pompeio, cum discessisset ab armis, semper deinceps Caesaris utilitatibus praesto fuit. Quocirca Caesar ei placatus, conciliatusque, cum in eas partes venisset, et Regem eum appellavit, et hospitio eius usus fuit. At nepos Deiotari ex filia, Castor nomine, extitit, qui avum Deiotarum detulit insidiarum apud Caesarem, quod is eum, cum domi eius versaretur, occidere voluisset. Defensio Deiotari delata ad Ciceronem; qui hanc Orationem privatim apud Caesarem habuit.

I. Quum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel aetas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis: quod ipsum etsi non iniquum est in tuo, dumtaxat periculo, tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis eius in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, al-

*

terius indignitate conturbe. Crudelem Castorem! ne dicam sceleratum et impium; qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiaeque suae terrorem intulerit et cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit; avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit, et a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem, dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostrae reipublicae, quum os videbam, quum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, quum more maiorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quaeri liceat; in qua quaestione dolor veram vocem elicere possit etiam ab invito: exortus est servos qui quem in equuleo appellare non posset, eum accusaret solutus.

II. Perturbat me, C, Caesar, etiam illud interdum, quod tamen, quum te penitus recognovi, timere desino. Re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est, qui sui periculi iudex, non sibi se aequiorem, quam reo praebeat; sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo ore vultuque acquiesco; te unum intueor; ad te unum omnis mea spectat oratio. Quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim, C. Caesar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi romani concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum. Sic, quum et deorum immortalium, et populi romani, et senatus beneficia in regem Deiotarum

recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quae quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causae maxime debilitatur loco: tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum aequitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc pertubationem meam.

III. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam. Qui quum videantur neque ingenio, neque usu rerum atque exercitatione valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii; affectum illum quibusdam incommodis et detrimentis; propter offensionem animi tui, meminerant; teque quum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: quumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti; istam, inquam, dexteram, non in bellis et in proeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te eius dii penates acceperunt; te amicum et placatum Deiotari regis arae focique viderunt. Quum facile exorari, Caesar, tum semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro querelae tuae? Nunquam tu illum accusavisti, ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tantum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, ipsi excusatione aetatis usus esset. Ita quum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti.

IV. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo lon-

ginquus et alienigena, quibus nos in media republica nati, semperque versati. Quum audiret, senatus consentientis auctoritate arma sumpta; consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rempublicam defendendam datam: movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus de salute populi romani extimescebat, in qua etiam suam inclusum vivebat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur, Maxime vero perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse, omnesque consulares (sic enim nuntiabatur), cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quae quum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati literaeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes sequuti sumus: in quem quum dii atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus.

V. Ad eum igitur rex Deiotarus venit, hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus; et venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius; vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicesset; postremo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque, Pharsalico proelio facto, a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit; domum se contulit, teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et

copiis sustentavit; ille Ephesnm ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum omnibus delegisti, pecunima misit; ille iterum, ille tertio, auctionibus factis, pecuniam dedit, qua ad bellum23 uterereris; ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris.

VI. Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse. Quod tu, nisi eum furiosissimum indicas, suspicari profecto non potest. Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium, necare hospitem; cuius tantae importunitatis, omnium gentium, atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere; cuius tantae ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere; cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset in eo tyrannum invenire: ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo, cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est, C. Caesar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! Quum, inquit, in castellum Luceium venisses, et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat. Erant enim armati, qui te interfi-

cerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset.

VII. Ego mehercule, C. Caesar, initio, quum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, haec suspicione sum percussus: medicum indicem subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminando non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit primo occultius in potione, vel in cibo; deinde etiam impunius fit, quod quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset; si veneno, Iovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultius conari, et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contexitur? Tua te, inquit, eadem, quae semper, fortuna servavit. Negavisti tum te inspicere velle. Quid postea? an Deiotarus, re illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, quum coenavisses, rediturum dixeras: itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Quum in convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit: cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia; quae Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod quum praesens Deiotarus, regio et animo et more, fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete temporis illius memoriam; pone illum ante oculos diem; vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare: num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut quum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta res criminose est.

Quum, inquit, vomere te post coenam velle dixisse, in balneum te ducere coeperunt. Ibi enim erant insidiae. At te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perdunt, fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed fatuus et amens es. Quid? ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum. Nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid? ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, a se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Caesarem, qui fecisset insidias? praesertim quum is unus esset, qui posset de absente se indicare? At fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Quum igitur eos vinceret, quos secum habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scisse dicis?

VIII. Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper in speculis fuisse, quum a te animo esset alieno: altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo romano posset; sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Caecilium, nescio quem; sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quaero, quam verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret; aut eos, quos misisset, non paruisse; aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius, quam necatos fuisse. Sed tamen quum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat. an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse tibi. Veteres, credo, Caesar; nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum. Non arbitror; non audivi. Sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

IX. Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus, propter re-

**

gionis naturam et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit, exercitum aluit; ei, quem Asiae praefeceras, nulla in re defuit; tibi victori, non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque ad aciem praesto fuit. Sequutum est bellum Africanum; graves de re rumores sparsi; qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit? qui auctionatus sit, seseque expoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque quum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri; de Domitio dixit versum graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus latinum:

Pereant amici, dum una inimici intercidant;

quo ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo quum vel interfici, belli lege, potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset?

X. Quid deinde? furcifer quo progreditur? ait, hac laetitia Deiotarum elatum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quae crux huic fugitivo potes satis supplicii afferre? Deiotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam? Omnes sunt in illo rege regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror; sed praecipue singularis et admiranda frugalitas. Etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege; fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem; hae sunt regiae laudes; illa privata est. Ut volet, quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus, legatisque nostris, tum ab equitibus romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quidquid a bellis populi romani vacabat, cum hominibus nostris con-

suetudines, amicitias, res rationesque iungebat: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Quod igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil unquam, nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione, eaque aetate saltavit? Imitari potius, Castor, avi tui mores disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore maledicere. Quod si saltorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur: tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta iam, aetate exacta, defecerant. Itaque Deiotarum quum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se iactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio et cupiditate concedere? quum vero exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fuissem, post Pharsalicum proelium suasor essem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

XI. Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant. Rex enim Deiotarus vestram familiam, abiectam et obscuram, e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem ante, qui esset, quam cuius gener esset, audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaritis, tamen inimicitias hominum more genere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur haec quoque acerbitatis et odii magnitudo. Adeo ne, ut omnia vitae salutisque communis, atque etiam humanitatis iura violentur?

Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, adducere domum, contra dominum armare: hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis in iudicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset: prehendi hominem iussit, ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit, etsi inique Castorem cum Domitio comparo, — Sed tamen ille inimico servum remisit; tu ab avo abduxisti: ille incorruptum audire noluit; tu corrupisti: ille adiutorem servum contra dominum repudiavit; tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus a vobis? Nonne quum esset productus, et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? Nonne etiam ad hun Cn. Domitium venit? Nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? Quae est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes, domesticaque immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

XII. At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit, (eius enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse: tyrannum existimari; statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos plaudi tibi non solere. Non intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim civium capita viderat: multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos; multas afflictas et eversas domos; armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es,

C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimns: is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una praesertim, quum tam multas videat? Valde enim invidendum est eius statnis, cuins tropaeis non invidemus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est, ad statuam quidem, rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qni nec desideratus uuquam a te est, et nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est; et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIII. Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad extremam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere. Quod abest longissime, mihi crede, Caesar; quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit; neque se a te mulctatum arbitratur; sed, quum exstimaret, multis tibi mnlta esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus, magnus ille rex Asiae; quum, posteaquam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare iussus esset, omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset dicere est solitus; benigne sibi a populo romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur: potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris mulctam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, quum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. Magno animo et erecto est, nec unqnam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis, et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim his ornatus est, qui postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella ges-

serunt. Senatus vero iudicia de illo tamen multa, tamque honorifica, qnae publicis populi romani literis monumentisque consignata sunt, quae unquam vetustas obruet. aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum, contentam virtutem esse.

XIV. Haec ille reputans, et dies noctesque cogitans, non modo tibi non suecenset (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens), verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem animo qunm antea fuit, tum non dubito, quin tuis literis, qnarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim enm bene sperare, et bono esse animo: quod scio, te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis literis bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum menm effecernnt: sed quum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotnm a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore.

XV. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solent in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges, et id animo contemplare, qnod oculis non potes. Dabis profecto misericordiae, quod iracundiae negavisti. Multa sunt tuae clementiae monumenta; sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabnntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fnit; sociornm vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt; retentum vero, et a te confirma-

tum, posteris etiam suisondituros confido. Corpora vero sua, pro salute regum suorum, hi legati tibi regii tradunt, Hieras, et Blesamius, et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Blesamio, nunquid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et criminibus illis pro rege se supponit reum; memoriam tuam implorat, qua vales plurimum; negat unquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosequutum; quum et balneo exisses, tecum se fuisse, quum illa munera inspexisses coenatus, quum in cubiculo recubuisses; eamdemque assiduitatem tibi se praebuisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes, odierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiae tuae.

M. T. CICERONIS

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA SECUNDA.

—

ARGUMENTUM.

Offensus graviter libera Ciceronis Oratione M. Antonius, venit post aliquot dies in senatum, et de iniuria Ciceronis conquestus, multis maledictis in eum invectus est. Prohibitus Cicero ab amicis illo die respondere propter arma Antonii, respondit aliquanto post hac ornatissima Oratione, et quidem praesenti in senatu: In qua primo obiecta crimina diluit: deinde insectatur vitam hominis; et per omnes gradus aetatis vitia colligens, criminose commemorat, quae ab illo unquam privatim, aut publice commissa fuerunt.

I. Quonam meo fato, Patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his viginti annis reipublicae fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est a me quemquam nominari. Vobiscum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus, quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar: nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me reipublicae causa lacessiti. Tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior, quam L. Catilina, furiosior, quam P. Clodius viderere, ultro maledictis me lacessisti: tuamque a me alienationem commendationem tibi ad cives impios fore putavisti. Quid putem? contemptumne me? non

video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae reipublicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit. An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profecto est: non existimavit sui similibus probari posse, se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. Cui priusquam de ceteris rebus respondebo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudicio, pauca dicam.

II. Contra rem suam me, nescio quando, venisse questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis spe, sed aetatis flore collectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, quum te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes. Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras (nam ita dixisti); domum meam ventitaras. Nae tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. Sed nec fecisti, nec si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat a pluribus nominari), tu nec solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, quum in Italia Curio non esset? aut tum, quum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent.

III. At beneficio sum usus tuo. Quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum,

salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occides? Fac potuisse. Quod est aliud, Patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consequuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? Qua in re non tam iucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu reipublicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem, abstinere maledicto? praesertim quum tu reliquias reipublicae dissipavisses? quum domi tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia? quum leges eas, quae nunquam promulgatae essent, et de te, et a te latas confiterere? quum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses? quum esses foedissime stipatus armatis? quum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque confectus? At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multae et magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de republica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum a me beneficium tum acceperit.

IV. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitae communis ignarus. Quis enim unquam, qui paulum modo bonorum consuetudinem nosset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palamque recitavit? Quid est aliud, tollere e vita vitae societatem, tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa ioca solent esse in epistolis, quae, prolata si sint, inepta videautur? quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuae: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustellae Tamisio et Tironi Numisio videris?

qui quum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem, me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? An chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam. Qui possis? sunt enim librarii manu. Iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam, nihil sapere docuit. Quid est enim minus, non dico oratoris, sed hominis, quam id obiicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit, qui obiecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentiae. Quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem; quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum, non tanquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas literas, etsi iure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis, ut tibi per me liceat quemdam de exilio reducere, adiurasque, id te, invito me, non esse facturum; idque a me impetras. Quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque autoritas huius ordinis, neque existimatio populi romani, neque leges ullae possent coërcere? Verumtamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse: in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat, lege lata.

V. Sed quum mihi, Patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint: alterum peto a vobis, ut me, pro me dicentem, benigne; alterum ipse efficiam, ut, contra illum quum dicam, attente audiatis. Simul illud oro: si meam quum in omni vita, tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, quum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est: ego sine ulla controversia consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. Qui consulatus, verbo meus, Patres conscripti, re vester fuit. Quid enim constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex huius

ordinis consilio, auctoritate, sententia? Haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, praeter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet: quoniam id domi tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime mortuus est; placuit Q. Lutatio Catulo, cuius semper in hac republica vivet auctoritas; placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenae, qui tum erant consules designati; placuit idem, quod consularibus, M. Catoni; qui quum multa, vita excedens, providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probabit: qui, ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? Frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non, ut parenti, gratias ageret; qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam.

VI. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris respublica orbata est: veniamus ad vivos, qui duo e consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentia, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis; eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares, senatusque cunctus assensus est: qui honos, post conditam hanc urbem, habitus est togato ante me nemini L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum? Hunc tu quum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum, totiusque vita debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti. Huius ego alienus consiliis consul usus sum; tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? At ad quos refert? Dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. Cur? Dat natalitia in hortis. Cui? Neminem nominabo. Putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum Ballioni. O

foeditatem hominis flagitiosam! O impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! Tu quum principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republica nihil refers; ad eos refers, qui rem suam nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus.

VII. Adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam; tu homines perditissimos cum gladiis collocasti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim afferebam senatui. O miserum, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti), sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques romanus, quis, praeter te, adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, quum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? Quamquam nec scribae sufficere, nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. Etenim quum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, conscriorum indiciis, sua manu, voce paene literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse: quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim quum senatus populusque romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset.

VIII. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam; quem, quia iure ei fui inimicus, doleo a te iam omnibus vitiis esse superatum. Qui autem tibi venit in mentem, redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum? An verebare, ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares: ut non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime disiuncta atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare, poena affectum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti; quod totum senatus est, reprehendisti. Nam, comprehensio sontium, mea; animad-

versio, senatus fuit. Homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari a se; eos, apud quos dicit, vituperari. Iam illud cuius est, non dico audaciae (cupit enim se audacem dici), sed, quod minime vult, stultitiae, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, quum inter subsellia nostra versentur armati? quum in hac cella Concordiae, o dii immortales! in qua, me consule, salutares sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum; accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit; accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare, hunc ordinem, hoc ipso tempore, ab Ityraeis circumsideri. Haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia tantam rerum repugnantiam non vides. Nihil profecto sapis. Quid est enim dementius, quam, quum ipse reipublicae perniciosa arma ceperis, obiicere alteri salutaria? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id, dii boni, non decebat! in quo est tua culpa nonnulla. Aliquid enim salis ab uxore mima trahere potuisti. CEDANT ARMA TOGAE. Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quaeramus igitur, utrum melius fuerit libertati populi romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec vero tibi de versibus respondebo: tantum dicam breviter, neque illos, neque ullas te omnino literas nosse; me nec reipublicae, nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meae vigiliae, meaeque literae, et iuventuti utilitatis, et nomini romano laudis aliquid afferrent. Sed haec non huius temporis; ad maiora veniamus.

IX. P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, quum tu illum in foro, inspectante populo romano, gladio stricto insequutus es, negotiumque transegisses, nisi ille se in scalas tabernae librariae coniecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Prius enim rem transegit, quam quisquam eum suspicaretur facturum esse. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicae sine suasore non posset. At laetatus sum. Quid? ergo in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse opor-

tebat? Quamquam de morte P. Clodii fuit quaestio, non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, quum esset legibus quaestio constituta? Quaesitum est tamen. Quod ergo, quum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres?

X. Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse disiunctum, ob eamque causam mea culpa civile bellum esse natum: in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, praestantissimo civi, consule, nihil praetermisi, quantum facere nitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem. In quo Caesar fuit felicior. Ipse enim Pompeium a mea familiaritate disiunxit. Postea vero, quam se totum Pompeius Caesari tradiderat, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare; suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim. Ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret; alterum, ne pateretur ferri, ut absentis eius ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias nunquam incidissemus. Atque idem ego, quum iam omnes opes, et suas et populi romani, Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae ego aute multo praevideram, inferrique patriae bellum nefarium viderem; pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: *Utinam, Cn. Pompei, cum C. Caesare societatem aut nunquam coisses, aut nunquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.* Haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio, et de republica consilia fuerunt; quae si valuissent, respublica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

XI. Sed haec vetera: illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. Iam vereor, Patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius gloriosissimi facti conscientia nomen audivit? Cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divulgatum? Citius dixe-

rim, iactasse se aliquos, ut fuisse in ista societate viderentur, qui socii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset. Quam verisimile porro est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalae? His igitur maioribus orti ab alienis potius consilium peterent, quam a suis? et foris potius, quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris, hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, navi appulisset. Cn. Domitium non patris interitus clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. Trebonio persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam maiorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi romani unius amicitiae praeposuit, depulsorque dominatus, quam particeps esse maluit. An L. Tillius Cimber me est auctorem sequutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quem facturum putavi. Admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius, quam caritate reipublicae? Longum est persequi ceteros: idque reipublicae praeclarum; tam multos fuisse; ipsis gloriosum.

XII. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Caesare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quod sciebam? Vide, ne illa causa fuerit appellandi me, quod, quum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se aemulum mearum laudum exstitisse. Tu autem omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Caesarem, crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris, crimen esse?

Quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? Ecquis est igitur, excepto te et iis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? Omnes ergo in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. Sic enim dixit: *M. Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor. Quanto in rebus sententiisque maior? Constitue hoc, consul, aliquando; Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendae sunt, quae te excitent, tantae causae indormientem? Nunquamne intelligis, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidae sint, an vindices libertatis?

XIII. Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi romani conservatoresque reipublicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse; siquidem est atrocius patriae parentem, quam suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? Si parricidae, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum romanum semper appellati? Cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus, quam decem dies abfuisset? Cur ludi Apollinares incredibili M. Cruti honore celebrati? Cur provinciae Cassio et Bruto datae? Cur quaestores additi? Cur legatorum numerus auctus? Atque haec acta per te. Non igitur homicidae. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint: quandoquidem tertium nihil potest esse. Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quae disiunctius dicuntur, intelligis. Sed tamen haec est summa conclusionis meae; quoniam scelere a te liberati sunt,

ab eodem te amplissimis praemiis dignissimi iudicati sunt. Itaque iam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi obiectum est, quaerent, sitne verum, ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me, illis ipsis non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quae enim res unquam (prosanctae Iupiter!) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? In huius me tu consilii societatem tanquam in equum Troianum cum principibus includis? non recuso; ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quum accesserint, non affari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, quum eos adspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae literae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? Tu vero adscribe me talem in numerum.

XIV. Sed unam rem vereor ne non probes. Si enim fuissem, non solum regem, sed regnum etiam de republica sustulissem: et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob eius consilii societatem, quum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice), quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gratias ago; quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quaerebat. Quod si te in iudicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, CUI BONO FUERIT: vide, quaeso, ne haereas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te aere alieno ad aedem Opis liberasti; qui per aesdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipasti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata

sunt; cuius domus quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina; agrorum, oppidorum immunitatum, vectigalium flagitiosissimae nundinae. Etenim quae res egestati et aeri alieno tuo, praeter mortem Caesaris, subvenire potuisset? Nescio quid conturbatus esse mihi videris. Nunquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur? Libero te metu; nemo credet unquam; non est tuum de republica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores: ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus; nunc etiam reliquis respondendum est.

XV. Castra mihi Pompeii, atque illud omne tempus obiecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; respublica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, quum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in moestitia fuisse, quantaceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam, Patres conscripti, rempublicam vestris quondam meis, que conservatam consiliis, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manen conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret. Illos ego praestantissimos viros, lumina reipublicae, vivere volebam, tot consulares. tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur), rempublicam hodie teneremus. Quae sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe victoriae elati, obstitissent: ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine, vel potius in hac urbe mansisset. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me abalienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum illo aut sermones, aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa republica dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego, quid ille, et contra ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postra dignitati possemus; ille praesenti dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque quod seque-

*

retur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille singularis vir, ac paene divinus de me senserit, sciunt, qui eum Pharsalica fuga Paphum prosequuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimum desiderii, quum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne iocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant illa quidem castra plena curae: vernmtamen homines quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem moestitiam meam reprehendit, idem iocum magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

XVI. Haereditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? ego enim amplius HS ducenties acceptum haereditatibus retuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te. Me nemo, nisi amicus, fecit haeredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur: te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas, fecit haeredem. Et quidem vide, quam te amarit is, qui, albus an ater fueris, ignorans, fratris filium praeteriit, Q. Fufii, honestissimi equitis romani, suique amantissimi, quem palam haeredem semper factitarat: te, quem nunquam viderat, certe nunquam salutaverat, fecit haeredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquies, nisi quae praedia habuerit. Igitur, fratrem exheredans, te faciebat haeredem. In multas praeterea pecunias alienissimorum hominum, eiectis veris haeredibus, tanquam haeres esses, invasisti. Quamquam hoc maxime admiratus sum, mentionem te haereditatum ausum esse facere, quum ipse haereditatem patris non adisses.

XVII. Haec ut colligeres homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quamquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causa declamitas. Et vero adhibes ioci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum, rhetorem; cui concessisti; ut in te, quae vellet, diceret. Salsum omnino hominem! sed materia facilis, in te et in tuos dicta di-

centi! Vide autem, quid inter te et avum tuum intersit. Ille sensim dicebat, quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. At quanto merces data est rhetori? Audite, audite, Patres conscripti, et cognoscite reipublicae vulnera. Duo millia iugerum campi Leontini Sex· Clodio rhetori assignasti, et quidem immunia, ut populi romani tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? Sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano: quos iste agros, ereptos reipublicae, turpissimis possessoribus inquinavit. Iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

XVIII. Visne igitur te inspiciamus a puero? Sic opinor: a principio ordiamur. Tenesne memoria, praetextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, quum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem togam reddidisti. Primo vulgare scortum; certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit; et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. Nemo unquam puer, emptus libidinis causa, tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis. Quoties te pater eius domo sua eiecit? quoties custodes posuit, ne limen intrares, quum tu tamen, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas dimitterere. Quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne, me de rebus mihi notissimis dicere? Recordare tempus illud, quum pater Curio moerens iacebat in lecto; filius se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat; orabat, ut te contra suum patrem, si sestertium sexagies peteret, defenderem; tantum enim se pro te intercessisse. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui dissidii ferre non posset, se in exilium iturum. Quo ego tempore tanta mala florentissimae familiae sedavi, vel potius sustuli.

Patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret; redimeret adolescentem, summa spe et animi et ingenii praeditum, rei familiaris facultatibus; eumque a tua non modo familiaritate, sed etiam congressione, patrio iure et potestate prohiberet. Haec tu: quum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses?

XIX. Sed iam stupra et flagitia omittam. Sunt quaedam, quae honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitae cursum videte: quem quidem celeriter perstringam, Ad haec enim, quae in civili bello, in maximis reipublicae miseriis fecit, et ad ea, quae quotidie facit, festinat animus. Quae peto, ut, quamquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. Tametsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax; cuius etiam domi quiddam iam tum molitus est. Quid dicam, ipse optime intelligit. Iter inde Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra rempublicam et religiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? Prius in ultimam Galliam ex Aegypto, quam domum. Quae autem erat domus? Suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. Domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, praeter unum Misenum, quod cum sociis, tanquam Sisaponem, tenebas?

XX. Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Aude dicere, te prius ad parentem tuam venisse, quam ad me. Acceperam enim iam ante Caesaris literas, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus sum a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo romano, in foro es conatus occidere; quumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo: tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Mi-

lonem impulsu meo rem illam egisse dicas, quum te, ultro mihi idem illud deferentem, nunquam sim adhortatus: quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quam ad meam gratiam. Quaestor es factus; deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi: id enim unum in terris, egestatis, aeris alieni, nequitiae, perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te quum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, ingerere quod statim effundas) advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

XXI. Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam, impie ac nefarie fecerit. Ab huius enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam quum L. Lentulo, C. Marcello consulibus, Kalendis Ianuar. labantem et pro cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis: tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. Et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, quum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicae iudicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum populi romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum), tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, quum tu, unus adolescens, universum ordinem decernere de salute reipublicae prohibuisti? neque id semel, sed saepius? neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? Quid autem agebatur, nisi ne delere et evertere rempublicam funditus velles, quum te neque principes civitatis rogando, neque maiores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia demovere potuit? Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario,

tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te; quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses.

XXII. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari, omnia purturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto, quam haec falsa, quam levia: praesertim quum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Caesare: tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis, miseriorem, si non intelligis, hoc literis mandari, hoc memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperii populi romani decus ac lumen fuit, omnes consulares, qui per valetudinem exequi fugam illam cladem que potuissent, praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem sobolem iuventutis, unoque verbo, rempublicam expulsam atque exterminatam suis sedibus! Ut igitur in seminibus est causa arborum, et stirpium; sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres exercitus populi romani interfectos: interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives: eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas huius ordinis afflicta est: afflixit Antonius. Omnia denique, quae postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Troianis, sic iste huic reipublicae causa belli, causa pestis, atque exitii fuit.

XXIII. Reliquae partes tribunatus principio similes. Omnia perfecit, quae senatus, salva republica ne fieri possent, perfecerat. Cuius tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos. In his patrui nulla mentio, Si severus, cur non in omnes? si misericors, cur non in suos? Sed omitto ceteros. Licinium Lenticulam, de alea condemnatum, collusorem suum, restituit; non quasi ludere cum condemnato non liceret, sed ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam

attulisti rationem populi romano, cur eum restitui oporteret? Absentem credo in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum, et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudicium esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus, et republica dignus. Nihil id quidem ad rem: ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. Hominem vero omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum, qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? in eodem vero tribunatu, quum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio itinerum? lustratio municipiorum? scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari, eaque, quae dico, dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res; etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestrae scientiae. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinum? tantum dedecus? Vehebatur in essedo tribunus plebis; lictores laureati antecedebant: inter quos, aperta lectica, mima portabatur; quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miserae mulieris foecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

XXIV. Reliquorum factorum eius, Patres conscripti, difficilis est sane reprehensio et lubrica. Versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium. Fuit felix, si potest ulla esse in scelere felicitas. Sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua; illi sequuti sunt, tu quaesisti ducem: tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor e Thessalia Brundusium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium: potuisse enim fateor. Quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui

mihi non censeret parci oportere. Tanta est enim caritas patriae, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac, id te dedisse mihi, quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia a te non sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim quum te haec auditurum videres?

XXV. Venisti Brundusium, in sinum quidem et in complexum tuae mimulae. Quid est? num mentior? Quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! Si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? Quis enim miles fuit, qui Brundusii illam non viderit? quis, qui nescierit, venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam sero se, quem hominem sequutus esset, cognoscere? Italiae rursus percursatio, eadem comite mima; in oppida militum crudelis et misera deductio; in urbe auri, argenti, maximeque vini foeda direptio. Accessit, ut, Caesare ignaro, quum ille esset Alexandriae, beneficio, amicorum eius, magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid haereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? Cogebat egestas; quo se verteret, non habebat. Nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio haereditas venerat; nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus haeres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! Si inter coenam, in ipsis tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi romani, negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum

et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus; veniamus ad splendida.

XXVI. Caesar Alexandria se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; mea autem sententia, si quis reipublicae sit infelix, felix esse non potest. Hasta posita pro aede Iovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo haeret dolor), bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimae subiecta praeconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit; servientibusque animis, quum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, praeter Antonium, praesertim quum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent. Unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, quum sector sis isto loco natus, deinde quum Pompeii sector, non te execrandum populo romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes homines, et esse inimicos, et futuros scias?

XXVII. At quam insolenter statim helluo invasit in eius viri fortunas, cuius virtute terribilior erat populus romanus exteris gentibus, iustitia carior? In eius igitur copias quum se subito ingurgitavisset, exsultabat gaudio, persona de mimo, modo egens, repente dives. Sed, ut est apud poëtam nescio quem, *male parta, male dilabuntur*. Incredibile, ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit. Maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti pretiosa vestis, multa et lauta supellex, et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur. Alia mimi rapiebant, alia mimae; domus erat aleatoribus referta, plena ebrioum; totos dies potabatur, atque id locis plu-

ribus; suggerebantur etiam saepe (non enim semper iste felix) damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, haec tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset.

XXVIII. At eiusdem aedes etiam et hortos. O audaciam immanem! Tu ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium diis penatibus os impurissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrymis praeterire, hac te in domo tamdiu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse iucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia quum adspexisti, domum tuam te introire putas? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te, et tua, et tuos nosti. Nec vero te unquam, neque vigilantem, neque in somnis credo mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, quum tibi obiecta sit, species singularis viri, perterritum te e somno excitari, furere etiam saepe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? Fuit enim ille vir, Patres conscripti, sicut scitis, quum foris clarus, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis; huius in aedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinae sunt. Etsi iam negat nolite, nolite quaerere: frugi factus est. Mimam suam suas res sibi habere iussit ex duodecim tabulis; claves ademit, exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus, cuius ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium? At quam crebro usurpat, *et consul et Antonius?* hoc est dicere, et consul, et impudicissimus: et consul, et homo nequissimus. Quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus, se et consulem et Antonium. Nunquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus. Nisi tu solus es Antonius.

XXIX. Sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad i-

psas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est. Cui bello tum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem, vel potius exorbueras; fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras; multos, qui de proelio effugerant, quos Caesar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persequutus trucidaras. Quibus rebus tantis ac talibus gestis, quid fuit causae, cur in Africam Caesarem non sequerere, quum praesertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut ipse dicebas, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane ferociter: et, ne omnia videar contra te, propemodum aequa et iusta dicebas. « A me C. Caesar pecuniam? cur potius, quam ego ab illo? an ille sine me vivit? at ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra consules imperatoresque populi romani, contra senatum, populumque romanum, contra deos patrios, arasque et focos, contra patriam tuli. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis? » Ius postulabas; sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque, exclusis tuis vocibus, et ad te et ad praedes tuos milites misit: quum repente a te praeclara illa tabula prolata. Qui risus hominum? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus, praeter partem Miseni; nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus; vestis Pompeii non multa, eaque maculosa; eiusdem quaedam argentea vasa collisa; sordida mancipia: ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem haeredes L. Rubrii decreto Caesaris proibuerunt. Haerebat nebulo; quo se verteret non habebat. Quin his ipsis temporibus domi Caesaris percussor, ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo Caesar in senatu; aperte in te invehens, questus est.

XXX. Proficiscitur in Hispaniam Caesar, paucis tibi ad

solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? Hanc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tuto, ut ait pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, quum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus affuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quaeris, nollem; sed tamen consilium a *primo* reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quid censes? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant. Esto: fuerit haec partium causa communis. Repetebant praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae tu invaseras. Haec quum repeterent armis ii, quorum erant legibus: etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? tamen erat aequissimum, contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem. An tu Narbone mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret?

XXXI. Qui vero Narbone reditus? Et tamen quaerebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, Patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Ian. prodesse reipublicae. Nam, quod quaerebas, quomodo redissem: primum luce, non tenebris; deinde cum calceis et toga nullis nec Gallicis, nec lacerna. At etiam adspicis, me, et quidem ut videris, iratus. Nae tu iam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potius rogares: is per municipia coloniasque Galliae, a qua nos tum, quum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi. At videte levitatem hominis. Quum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vespesum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Ianitor · Quis tu? « A Marco tabel-

» larius. » Confestim ad eam, cuius causa venerat, deducitur; eique epistolam tradit. Quam quum illa legeret flens (erat enim amatorie scripta; caput autem literarum, sibi cum illa mima posthac nihil futurum; omnem se amorem abiecisse illius, atque in hanc transfudisse): quum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit; caput aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere. Ergo ut te catamitum, nec opinato quum ostendisses, praeter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem causam amoris habuisti foris etiam turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. Productus autem in concionem a tribuno plebis, quum respondisses, te rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis. Ad maiora veniamus.

XXXII. Caesari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti. Celeriter isti, redisti, ut cognosceret te, si minus fortem, attamen strenuum. Factus es ei rursus, nescio quomodo, familiaris. Habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus praeclare commendatus, iussus es renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. Qua in re quanta fuerit utriusque vestum perfidia in Dolabellam, quis ignorat? Ille induxit, ut peteret, promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit: tu eius perfidiae voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Kalendae Ianuariae; cogimur in senatum; invectus est copiosius multo in istum et paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus quae dixit, dii boni? Primum quum Caesar ostendisset, se priusquam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum (quem negant regem, qui et faceret semper eiusmodi aliquid, et diceret); sed quum Caesar ita dixisset, tum hic bonus augur, eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset, idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc, quod te sacerdotii iure facere posse dixi-

sti, si augur non esses, et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nuntiationem solum habemus; consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto; hoc imperite; nec enim est ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia; sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de coelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, si quis servavit, non habitis comitiis, sed priusquam habeantur, debet nuntiare. Verum implicata inscitia impudentia est, nec scit quod augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini eius usque ad Idus Martias consulatum. Quis unquam apparitor tam humilis, tam abiectus? Nihil ipse poterat; omnia rogabat; caput in aversam lecticam inserens, beneficia, quae venderet, a collega petebat.

XXXIII. Ecce Dolabellae comitiorum dies, sortitio praerogativae: quiescit. Renuntiatur: tacet. Prima classis vocatur: renuntiatur. Deinde, ut assolet, suffragatum secunda classis vocatur; quae omnia citius sunt facta, quam dixi. Confecto negotio bonus augur (Laelium diceres) ALIO DIE, inquit. O impudentiam singularem! Quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de coelo servasse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras, et tanto ante praedixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua potius, quam reipublicae calamitate ementitus es auspicia; obstrinxisti populum romanum religione; augur auguri, consul consuli nuntiasti. Nolo plura, ne acta Dolabellae, videar convellere: quae necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, quum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, quum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, quum ALIO DIE dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit, augur a collega requiro.

XXXIV. Sed, ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii, rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lu-

percalia veniamus. Non dissimulat, Patres conscripti; apparet esse commotum; sudat, pallet. Quidlibet, modo ne nauseat, faciat, quod in porticu Minutia fecit. Quae potest esse turpitudinis tantae defensio? Cupio audire, ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes); diadema ostendis: gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu reiiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles; et idem tentares, quid populus romanus ferre et pati posset. At etiam misericordiam captabas; supplex te ad pedes abiiciebas: quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires: a nobis populoque romano mandatum id certe non habebas. O praeclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus concionatus! Quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? Num exspectas, dum te stimulis fodiam? haec te, si ullam partem sensus habes, lacerat, haec cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum summorum gloriam; dicam tamen dolore commotus. Indignissimum est vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur iure interfectum esse, qui abiecerit. At etiam adscribi iussit in fastis ad Lupercalia; C. CAESARI, DICTATORI PERPETUO, M. ANTONIUM, CONSULEM, POPULI IUSSU REGNUM DETULISSE, CAESAREM UTI NOLUISSE. Iamiam minime miror, te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem; cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus, Spurii Cassius, Melius, M. Manlius, necati, ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur? Sed ad auspicia redeamus.

XXXV. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Caesar acturus, quaero tum tu quid egisses. Audiebam,

quidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi romani. Num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendnm est. Quae tua fuga? quae formido illo die? quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae, quum ex illa fuga, beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, quum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer: quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque, quum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi; neque te illo die, neque postero vidi; neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in aedem Telluris, et quidem invitus, quum omnes aditus armati obsiderent.

XXXVI. Qui tibi dies ille, M. Antoni, fuit? Quamquam mihi subito inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus; quae erat facta per obsidem, puerum nobilem, M. Bambalionis nepotem. Quamquam te bonum timor faciebat, non diuturnus magister officii: improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, quum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si funus illud fuit, sceleratissime praefuisti. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio. Tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semiustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. Tu illos impetus perditorum hominum, et ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio praeclara senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cuiusquam beneficii figeretur. Meministi ipse, de exulibus; scis, de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de republica sustu-

listi. Quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum.

XXXVII. Constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulae figebantur; neque solum singulis veniebant immunitates, sed etiam populis universis. Civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si haec manent, quae stante republica manere non possunt, provincias universas, Patres conscripti, perdidistis: neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi romani huius domesticis nundinis deminutum est. Ubi est septies millies sestertium, quod in tabulis, quae sunt ad Opis, patebat? funestae illius quidem pecuniae; sed tamen, si iis, quorum erat, non redderetur, quae nos a tributis posset vindicare. Tu autem quadringenties HS, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Aprilis debere desiisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quae a diversis emebantur, non insciente te: sed unum egregium de rege Deiotaro, populo romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum. Quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Deiotaro, Caesar? aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi romani caram esse sentiebat. Igitur, a quo vivo, nec praesens, nec absens quidquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. Compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat; in eius tetrarchia ex graecis comitibus suis collocarat; Armeniam abstulerat a senatu datam. Haec vivus eripuit, reddidit mortuus. At quibus verbis? Modo aequum sibi videri, modo non iniquum. Mira verborum complexio. At ille nunquam (semper enim absenti affui Deiotaro) quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. Syngrapha HS centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynaeceo: quo in loco plurimae res veniere et veneunt. Qua ex syngrapha quid sis acturus, meditere censeo. Rex enim ipse sua sponte nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit

eius interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, ius semper hoc fuisse, ut, quae tyranni eripuissent, ea, tyrrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur iureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iureconsultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro iis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae. Non enim a te emit: sed priusquam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus.

XXXVIII. Quid ego, de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea. tanquam gladiatorum libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam appendantur, non numerentur pecuniae. At quam caeca avaritia est! Nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur; statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? An Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, quum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo, pertineret? At huius venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidisti. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? Nullius insector calamitatem; tantum queror, primum eorum reditus aequator, quorum causam dissimilem Caesar iudicarit; deinde nescio cur reliquis idem non tribuas. Nequem enim plus quam tres aut quatuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordia simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, quum de reliquis ferres, noluisti; quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? An quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? Quum tua quid interest, nulla auspicia sunt; quum tuorum, tum fis religiosus. Quid? eumdem in septemviratu nonne destituisti? Intervenit enim. Quid metuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus eum cuntumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. Filiam eius, sororem tuam, eiecisti alia conditione quaesita et

ante prospecta. Non est satis. Probri insimulasti pudicissimam feminam. Quid est, quod addi possit? Contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Ian. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori et uxori tuae stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpetrari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior, qui in Dolabellam, an impurior, qui patre audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa redeamus. Quae tua fuit cognitio? Acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu, quae quidem Caesar egisset, non ea, quae Caesarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te, peragratis veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti?

XXXIX. O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, quum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, scimus. Cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *paene* tollatur! At quam nobilitata est tua illa peregrinatio? Quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? Tua ista detrimenta sunt; illa nostra. Agrum Campanum, qui quum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicae vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis et collusoribus dividebas. Mimos dico et mimas, Patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? Quandoquidem hae quondam arationes in populi romani patrimonio grandi foenore et fructuosae ferebantur. Medico tria millia ingerum, quasi te sanasset; rhetori duo, quasi te disertum facere potuisset. Sed ad iter Italiamque redeamus.

XL. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capua tu quidem; sed idem de Casilino respondissem: possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere? Negavi, in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum

esset incolumis,coloniam novam iure deduci;colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentia elatus,omni auspiciorum iure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, *et* aratrum circumduceres : cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florensis coloniae territorium minueretur. Ab hac religionum pertubatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. Quo iure? quo ore? Eodem, inquies, quo in haeredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Caesare: ipsum enim expectare magnum fuit. Quis vero audivit unquam (nullius autem salus curae pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus : iam intelliges, aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae. Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit.

XLI. At quam multos dies in ea villa turpissime est perbacchatus! Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quam dispari domino!* Quamquam quomodo iste dominus? Sed tamen quam a dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversorium. Quae in illa villa ante dicebantur? quae literis mandabantur? Iura populi romani, monumenta maiorum, omnis sapientiae ratio, omnisque doctrinae. At vero te inquilino (non enim domino) . personabant omnia vocibus ebriorum; natabant pavimenta vino; madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis; scorta inter matres familias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna. Admissus est nemo. Iure id quidem. In homine enim turpissimo obsolebant dignitatis insignia. Quum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo. At iste

operta lectica latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates; sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui quum essent devii, descenderant, ut istum, tanquam si esset consul, salutarent. Incredibile dictu; tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; praesertim quum duos secum Anagninos haberet; quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? Magno quidem iudicio, studio, benivolentia, caritate, non vi et armis, ut te, ut Basilium, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegae tui *fuit*, quum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea, nescio. Metum credo valuisse et arma. Collegam quidem de coelo detraxisti; effecistique, non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut dissimilis esset sui.

XLII. Qui vero reditus inde Romam? quae perturbatio totius urbis? Memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem; modo regnantem Caesarem videramus. Erant fortasse gladii, sed absconditi, nec ita multi. Ista vero quae et quanta barbaria est! Agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites; scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem iam inveteratis, Patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis quum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. At iste qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, et potius discessu nostro laetatus, est statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris, easque praeclaras, ut rempublicam concutere posset, evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, quum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit. In publicis, nihil est lege gravius; in privatis firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias ut tolleret, promulgavit. Testamentum irritum fecit, quod etiam infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Cae-

sar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompei deportavit, partim in villam Scipionis.

XLIII. Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is maiorem honorem consequutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Iovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius! Quid igitur cessas? cur non inaugurare? Sume diem: vide, qui te inauguret. Collegae sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui! Quaero deinceps, num, hodiernus dies, qui sit, ignores? Nescis, heri quartum in Circo diem ludorum romanorum fuisse? te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? Cur non sumus praetextati? cur honorem Caesari tua lege datum, deseri patimur? An supplicationes addendo diem contaminari passus es; pulvinaria noluisti? Aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quaeres, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium. flaminem. Mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alias non cures? nisi forte vis fateri, te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad haec tandem? expecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum; ad te etiam apertiorem in dicendo. Ille nunquam nudus est concionatus: tuam, hominis simplicis, pectus vidimus. Respondebisne ad haec? aut omnino hiscere audebis? Ecquid resperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas?

XLIV. Sed praeterita omittamus. Hunc unum inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur amatorum corona senatus septus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ityreos, cum sagittis deducis in forum? Praesidii sui causa se facere dicit. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, praesidium. Caritate et benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris? dum

istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu populo romano tertiam pensionem. Habet populus romanus, ad quos gubernacula reipublicae deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi est omne reipublicae praesidium, vel potius ipsa respublica, quae se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores. Quam volent, illi cedant, otio consulentes: tamen a republica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris. Sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, et exemplum facti reliquerunt. Illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persequutus; qui tum rex fuit, quum esse Romae regem licebat. Spurii Cassius et Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. Hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod quum ipsum factum per se praeclarum atque divinum est, tum expositum ad imitandum; praesertim quum illi eam gloriam consequuti sint, quae vix coelo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror contemnendam.

XLV. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti. Pone ante oculos laetitiam senatus populique romani; confer cum nundinatione tua tuorumque: tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit. Sed nimirum, ut quidam, morbo aliquo et sensus stupore, suavitatem cibi non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi, verae laudis gustum non habent. Sed si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? Iudicia non metuis; si propter innocentiam, laudo; si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo iudicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quae est autem vita, dies et noctes timere a suis? nisi vero aut maioribus

habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literae, cogitatio, diligentia; res bello gesserat, quamvis reipublicae calamitosas, attamen magnas; multos annos regnare meditatus, magno labore, magnis periculis, quod cogitarat, effecerat; muneribus, monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam lenierat, suos praemiis, adversarios clementiae specie devinxerat. Quid multa? attulerat iam liberae civitati, partim metu, partim patientia, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quae ab illo reipublicae sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit iam populus romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Haec igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, fama gloriosum, tyrannum occidere? an, quum illum homines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur.

XLVI. Respice, quaeso, aliquando rempublicam, M. Antoni; quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles, cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris; ego de me ipso profitebor. Defendi rempublicam adolescens; non deseram senex: contemsi Catilinae gladios; non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte mea libertas civitatis potest: ut aliquando dolor populi romani pariat, quod iamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, Patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi. Duo modo haec opto: unum, ut moriens populum romanum liberum relinquam; hoc mihi maius a diis immortalibus dari nihil potest; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur.

M. T. CICERONIS

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA TERTIA.

ARGUMENTUM.

Cum M. Antonius fugisset ex Urbe, et solicitatis militibus veteranis, parasset cum exercitu Romam venire, represserat conatum eius Octavius Caesar. Cum inde tentasset Galliam, et prohibitus esset a D. Bruto, illum Mutinae obsederat. His cognitis, convocato senatu, hac Oratione dicit Cicero sententiam de Rep. Ut privatis Octavii consiliis contra M. Antonium publica voluntas addatnr: legionibus Octavium secutis praemia decernantur; Brutus Galliam in Senatus, populique Romani potestate retineat: Antonius hostis iudicetur.

I. Serius omnino, Patres conscripti, quam tempus reipublicae postulabat, aliquando tamen convocati sumus: quod flagitabam equidem quotidie, quippe quum bellum nefarium contra aras et focos, contra vitam fortunasque nostras, ab homine profligato ac perdito non comparari, sed geri iam viderem. Expectantur Kalendae Iannar; quas non expectat Antonius, qui in provinciam D. Bruti, summi et singularis viri, cum exercitu impetum facere conatnr; ex qua se instructum et paratum ad urbem venturum esse minitatur. Quae est igitur expectatio, aut quae vel minimi dilatio temporis?Quamquam enim adsunt Kalendae Ian., tamen breve tempus longum est imparatis.

Dies enim affert, vel hora potius, nisi provisum est, magnas saepe clades. Certus autem dies non ut sacrificii, sic consilii expectari solet. Quod si aut Kalendae Ian. fuissent eo die, quo primum ex urbe fugit Antonius, aut hae non essent expectatae, bellum iam nullum haberemus. Auctoritate enim senatus, consensuque populi romani facile hominis amentis fregissemus audaciam. Quod confido equidem consules designatos, simul ac magistratum inierint, esse facturos. Sunt enim optimo animo, summo consilio, singulari concordia. Mea autem festinatio non victoriae solum avida est, sed etiam celeritatis.

II. Quo enim usque tantum bellum, tam crudele, tam nefarium privatis consiliis propulsabitur? cur non quam primum publica accedit auctoritas? C. Caesar adolescens, paene potius puer, incredibili ac divina quadam mente atque virtute, tum, quum maxime furor arderet Antonii, quumque eius a Brundusio crudelis et pestifer reditus timeretur, nec postulantibus, nec cogitantibus, ne optantibus quidem nobis (quia fieri non posse videbatur,) firmissimum exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit, patrimoniumque suum effudit. Quamquam non sum usus eo verbo, quo decuit. Non enim effudit, sed in salute reipublicae collocavit. Cui quamquam gratia referri tanta non potest, quanta debetur: habenda tamen tanta est, quantam maximam animi nostri capere possunt. Quis enim est tam ignarus rerum, tam nihil de republica cogitans, qui hoc non intelligat: si M. Antonius a Brundusio cum iis copiis, quas se habiturum putabat, Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus eum crudelitatis praeteritum fuisse? quippe qui in hospitiis tectis Brundusii fortissimos viros, cives optimos, iugulari iussit: quorum ante pedes eius morientium sanguine os uxoris respersum esse constabat. Hac ille crudelitate imbutus, quum multo bonis omnibus veniret iratior, quam illis fuerat, quos trucidarat; cui tandem nostrum, aut cui omnino bono pepercisset? Qua peste rempublicam privato consilio (nec enim fieri potuit aliter) Caesar liberavit. Qui nisi in hac republica natus esset, rempublicam scelere Antonii nullam haberemus. Sic enim perspicio, sic iudico, nisi unus adolescens illius furentis impetus, crudelissimosque conatus cohibuisset, rempublicam funditus interituram fuisse. Cui quidem hodierno die, Pa-

tres conscripti (nunc enim primum ita convenimus, ut illins beneficio possemns, ea quae sentiremus, libere dicere), tribnenda est auctoritas, ut rempublicam non modo a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit defendere.

III. Nec vero de legione Martia (quoniam longo intervallo loqni nobis de rebublica licet)sileri potest. Quis enim unus fortior, quis amicior unquam reipublicae fuit, quam legio Martia universa? quae quum hostem populi romani M. Antonium iudicasset, comes esse eius amentiae noluit: reliquit consulem: qnod profecto non fecisset, si eum consulem iudicavisset, quem nihil aliud agere, nihil moliri, nisi caedem civium, atque interitum civitatis, videret. Atque ea legio consedit Albae: Quam potuit urbem eligere, aut opportuniorem ad res gerendas, aut fideliorem, aut fortiorum virorum, ant amiciorum populo romano civium? Huiusce legionis virtutem imitata quarta legio, duce L. Egnatuleio quaestore, cive optimo et fortissimo, Caesaris auctoritatem atque exercitum persequuta est. Faciendum est igitur nobis, Patres conscripti, ut ea, quae sua sponte clarissimus adolescens atque omnium praestantissimus gessit et gerit, haec anctoritate nostra comprobentur: veteranorumque, fortissimorum virorum, tum legionis Martiae. quartaeque mirabilis consensus ad rempublicam recuperandam, laude et testimonio nostro confirmetur: eorumqne commoda, honores, praemia, quum consules designati magistratum inierint, curae nobis fore, hodierno die spondeamus.

IV. Atque ea quidem, quae dixi de Caesare, deque eius exercitu, iam diu nota snnt nobis. Virtute enim admirabili Caesaris, constantiaque militum veteranorum, legionumque earum optimo iudicio, quae auctoritatem nostram, libertatem populi romani, virtutem C. Caesaris sequutae sunt, a cervicibus nostris est depulsus Antonius. Sed, ut dixi, haec superiora: hoc vero recens edictum D. Bruti, quod paulo ante propositum est, certe silentio non potest praeteriri. Pollicetur enim, se provinciam Galliam retenturum in senatus populique romani potestate. O civem natum reipnblicae, memorem sui nominis, imitatoremque maiorum! neque enim. Tarquinio expulso, maioribus nostris tam fuit optata libertas, quam est, repulso Antonio, retinenda nobis. Illi regibus parere iam a condita urbe

*

didicerant; nos post reges exactos servitutis oblivio ceperat. Atque ille Tarquinius, quem maiores nostri non tulerunt, non crudelis, non impius, sed superbus habitus est et dictus. Quod nos vitium in privatis saepe tulimus, id maiores nostri ne in rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem superbum non tulit: Decimus sceleratum atque impium regnare patietur? quid Tarquinius tale, qualia innumerabilia et fecit et facit Antonius? Senatum etiam reges habebant; nec tamen, ut Antonio senatum habenti, in consilio regis versabantur barbari armati. Servabant auspicia reges; quae hic consul augurque neglexit, neque solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam collega una ferente eo, quem ipse ementitis auspiciis vitiosum fecerat. Quis autem rex unquam fuit tam insignite impudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, iura regni venalia? hic quam immunitatem, quam civitatem, quod præmium, non vel singulis hominibus, vel civitatibus, vel universis provinciis vendidit? Nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus: at vero huius domi inter quasilla pendebatur aurum, numerabatur pecunia: una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi romani nundinabantur. Supplicia vero in cives romanos nulla Tarquinii accepimus: at hic et Suessae iugulavit eos, quos in custodiam dederat, et Brundusii trecentos fortissimos viros, civesque optimos trucidavit. Postremo Tarquinius pro populo romano bellum gerebat tum, quum est expulsus: Antonius contra populum romanum exercitum adducebat tum, quum a legionibus relictus, nomen Caesaris exercitumque pertimuit, neglectisque sacrificiis solemnibus, ante lucem, vota ea, quae nunquam solveret, nuncupavit; et hoc tempore in provinciam populi romani conatur invadere. Maius igitur a Decimo Bruto beneficium populus romanus et habet, et expectat, quam maiores nostri acceperunt a L. Bruto, principe huius maxime conservandi generis et nominis. Quum autem omnis servitus est misera, tum vero intolerabile est servire impuro, impudico, effeminato, nunquam, ne in metu quidem, sobrio. Hunc igitur qui Gallia prohibet, privato praesertim consilio, iudicat, verissimeque iudicat, non esse consulem.

V. Faciendum est igitur, Patres, conscripti, nobis, ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus. Nec vero M. Antonium consulem post Lupercalia

putare debuistis. Quo enim ille die, populo romano inspectante, nudus, unctus, ebrius concionatus est, et id egit, ut collegae diadema imponeret: eo die non modo consulatu, sed etiam libertate se abdicavit. Esset enim ipsi certe statim serviendum, si Caesar ab eo regni insigne accipere voluisset. Hunc igitur ego consulem, hunc civem romanum, hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui foedo illo et flagitioso die, et quid pati, Caesare vivo, posset, et quid eo mortuo, consequi ipse cuperet, ostendit? Nec vero de virtute, constantia, et gravitate provinciae Galliae taceri potest. Est enim ille flos Italiae, illud firmamentum imperii populi romani, illud ornamentum dignitatis. Tantus autem est consensus municipiorum, coloniarumque provinciae Galliae, ut omnes ad auctoritatem huius ordinis, maiestatemque populi romani defendendam conspirasse videantur. Quamobrem, tribuni plebis, quamquam vos nihil aliud, nisi de praesidio, ut senatum tuto consules Kalendis Ian. habere possent, retulistis, tamen mihi videmini magno consilio, atque optima mente potestatem nobis de tota republica fecisse dicendi. Quum enim tuto senatum haberi sine praesidio non posse iudicavistis; illud etiam statuisti, intra muros Antonii scelus, audaciamque versari.

VI. Quamobrem omnia, mea sententia, complectar, vobis, ut intelligo, non invitis, ut et praestantissimis ducibus a nobis detur auctoritas, et fortissimis militibus spes ostendatur praemiorum, et iudicetur non verbo, sed re, non modo non consul, sed etiam hostis Antonius. Nam, si ille consul, fustuarium meruerunt legiones quae consulem reliquerunt; sceleratus Caesar, Brutus nefarius,qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt, sin autem militibus exquirendi sunt honores novi, propter eorum divinum atque immortale meritum, ducibus autem ne referri quidem potest gratia: quis est, qui eum non hostem existimet, quem qui armis persequuntur, conservatores reipublicae iudicantur? At quam contumeliosus in edictis? quam barbarus? quam rudis? Primum in Caesarem ut maledicta congessit, deprompta ex recordatione impudicitiae et stuprorum suorum? Quis enim hoc adolescente castior? quis modestior? quod in iuventute habemus illustrius exemplum veteris sanctitatis? quis autem illo maledico impurior? Ignobilitatem obiicit C. Caesaris

filio, cuius etiam naturalis pater, si vita suppeditasset, consul factus esset.« Aricina mater.» Trallianam aut Ephesiam putes dicere. Videte, quam despiciamur omnes qui sumus e municipiis, id est, omnes plane. Quotus enim quisque non est? Quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tantopere despicit, vetustate antiquissimum, iure foederatum, propinquitate paene finitimum, splendore municipum honestissimum? Hinc Voconiae, hinc Scatiniae leges; hinc multae sellae curules, et patrum memoria et nostra; hinc equites romani, lautissimi plurimi et honestissimi. Sed si Aricinam uxorem non probas, cur probas Tusculanam? Quamquam huius sanctissimae feminae atque optimae pater, M. Attius Balbus, in primis honestus, praetorius fuit: tuae conjugis, bonae feminae, locupletis quidem certe, Bambalio quidam pater, homo nullo numero. Nihil illo contemptius, qui propter haesitantiam linguae, stuporemque cordis, cognomen ex contumelia traxerit. At avus nobilis. Tudinatus nempe ille, ille qui cum palla et cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat. Vellem hanc contemptionem pecuniæ suis reliquisset! Habetis nobilitatem generis gloriosam. Qui autem convenit, ut tibi Aricina natus ignobilis videatur, quum tu eodem materno genere soleas gloriari? quae porro amentia est, eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam, proditoris filiam, habuerit uxorem, ipse ex libertini filia susceperit liberos? Sed hoc clarissimi viri viderint, L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinae filiam: quos certo scio dignitatis optimarum feminarum non poenitere.

VII. Idem etiam Q. Ciceronem, fratris mei filium, compellat edicto; nec sentit amens, commendationem esse compellationem suam. Quid enim accidere huic adolescenti potuit optatius, quam cognosci ab omnibus. Caesaris consiliorum esse socium, Antonii furoris inimicum? At etiam gladiator ausus est scribere, hunc de patris et patrui parricidio cogitasse. O admirabilem impudentiam, audaciam, temeritatem! in eum adolescentem hoc scribere audere, quem ego et frater meus, propter eius suavissimos atque optimos mores, praestantissimumque ingenium, certatim amamus, omnibusque horis, oculis, auribus, complexu tenemus? Nam me eisdem edictis, nescit, laedat an laudet. Quum idem supplicium minatur optimis civibus,

quod ego de sceleratissimis sumpserim, laudare videtur; quas imitari velit: quum autem illam pulcherrimi facti memoriam refricat, tum a sui similibus invidiam aliquam in me commoveri putat.

VIII. Sed ipse quid fecit? Quum tot edicta proposuisset, edixit, ut adesset senatus frequens a. d. VIII kalendas decembres; eo die ipse non affuit. At quomodo edixit? Haec sunt, opinor, verba in extremo: *Si qui non affuerit, hunc omnes existimare poterunt et interitus mei et perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* Quae sunt perdita consilia? an ea, quae pertinent ad libertatem populi romani recuperandam? quorum consiliorum Caesari me auctorem et hortatorem et esse et fuisse fateor. Quamquam ille non eguit consilio cuiusquam: sed tamen currentem, ut dicitur, incitavi. Nam interitus quidem tui qui bonus non esset auctor, quum in eo salus et vita optimi cuiusque, et libertas populi romani dignitasque consisteret? Sed quum tam atroci edicto nos concitavisset, cur ipse non affuit? Num putatis aliqua re tristi ac severa? vino atque epulis retentus est: si epulae potius quam popinae nominandae sunt. Diem edicti obire neglexit; in ante diem quartum Kalendas Decembres distulit. Adesse in Capitolio iussit: quod in templum ipse, nescio qua, per Gallorum cuniculum, adscendit. Convenerunt corrogati, et quidem ampli quidam homines, sed immemores dignitatis suae. Is enim erat dies, ea fama, is qui senatum vocarat, ut turpe senatori esset, nihil timere. Ad eos tamen ipsos qui convenerant, ne verbum quidem ausus est facere de Caesare, quum de eo constituisset ad senatum referre. Scriptam attulerat consularis quidam sententiam. Quid est aliud, se ipsum hostem iudicare, nisi de eo referre non audere, qui contra se consulem exercitum duceret? Necesse erat enim alterutrum esse hostem; nec poterat aliter de adversariis ducibus iudicari. Si igitur C. Caesar hostis, cur consul nihil refert ad senatum? Sin ille a senatu notandus non fuit: quid potest dicere, quin, quum de illo tacuerit, se hostem confessus sit? quem in edictis Spartacum appellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere audet.

IX. At in rebus tristissimis quantos excitat risus! Sententiolas edicti cuiusdam memoriae mandavi, quas videtur ille peracutas putare: ego autem, qui intelligeret,

quid dicere vellet, adhuc neminem inveni. *Nulla contumelia est, quam facit dignus.* Primum quid est *dignus?* nam etiam malo digni multi, sicut ipse. An quam facit is, qui cum dignitate est? Quae autem potest esse maior? Quid est porro *facere contumeliam?* quis sic loquitur? Deinde: *Nec timor, quem denuntiat inimicus.* Quid ? ergo ab amico timor denuntiari solet? Horum similia deinceps. Nonne satius est mutum esse, quam, quod nemo intelligat, dicere ? En, cur magister eius, ex oratore arator factus, possideat, in agro publico populi romani, campi Leontini duo millia iugerum immunia; ut hominem stolidum magis etiam infatuet mercede publica. Sed haec leviora fortasse; illud quaero, cur tam subito mansuetus in senatu fuerit, quum in edictis tam fuisset ferus; quid autem attinuerit, L. Cassio, tribuno plebis fortissimo, et constantissimo civi, mortem denuntiare, si in senatum venisset; D. Carfulenum, bene de republica sentientem, e senatu vi et minis mortis expellere; Ti. Canutium, a quo erat honestissimis contentionibus et saepe et iure vexatus, non templo solum, verum etiam aditu prohibere Capitolii ? Cui senatusconsulto ne intercederent verebatur ? de supplicatione, credo, M. Lepidi, clarissimi viri. Atque id erat periculum, de cuius honore extraordinario quotidie aliquid cogitabamus, ne eius usitatus honos impediretur. Ac, ne sine causa videretur edixisse, ut senatus adesset: quum de republica relaturus fuisset, allato nuntio de legione quarta, mente concidit, et fugere festinans, senatusconsultum de supplicatione per discessionem fecit, quum id factum esset antea nunquam.

X. Quae vero profectio postea? quod iter paludati? quae vitatio oculorum, lucis, urbis, fori ? quam misera fuga ? quam foeda ? quam turpis ? praeclara tamen senatusconsulta illo ipso die vespertina, provinciarum religiosa sortitio; divina vero opportunitas, ut, quae cuique apta esset, ea cuique obveniret. Praeclare igitur facitis, tribuni plebis, qui de praesidio consulum senatusque refertis; meritoque vestro maximas vobis gratias omnes et agere et habere debemus. Qui enim carere metu et periculo possumus in tanta hominum cupiditate et audacia ? Ille autem homo afflictus et perditus, quae de se expectat iudicia graviora, quam amicorum suorum ? Fami-

liarissimus eius, mihi homo coniunctus, L. Lentulus, et P. Naso, omni carens cupiditate, nullam se habere provinciam, nullam Antonii sortitionem fuisse iudicaverunt. Quod idem fecit L. Philippus, vir patre, avo, maioribus suis dignissimus. In eadem sententia fuit homo summa integritate atque innocentia, M. Turranius. Idem fecit P. Oppius, ipsi etiam, qui amicitiam M. Antonii veriti, plus ei tribuerunt, quam fortasse vellent, M. Piso, meus necessarius, et vir et civis egregius, parique innocentia M. Vehilius, senatus auctoritati se obtemperaturos esse dixerunt. Quid ego de L. Cinna loquar? cuius spectata multis magnisque rebus singularis integritas, minus admirabilem facit huius honestissimi facti gloriam; qui omnino provinciam neglexit: quam item magno animo et constanti C. Caesetius repudiavit. Qui sunt igitur reliqui, quos sors divina delectet? C. Antonius, et M. Antonius. O felicem utrumque! nihil enim maluerunt. C. Antonius Macedoniam. Hunc quoque felicem! hanc enim semper habebat in ore provinciam. C. Calvisius Africam. Nihil felicius. Modo enim ex Africa decesserat, et quasi divinans se rediturum, duos legatos Uticae reliquerat. Deinde M. Iecius Siciliam, Q. Cassius Hispaniam. Non habeo, quid suspicer. Duarum credo provinciarum sortes minus divinas fuisse.

XI. O C. Caesar! (adolescentem appello), quam tu salutem reipublicae attulisti! quam improvisam! quam repentinam! Qui enim haec fugiens fecerit, quid faceret insequens? Etenim in concione dixerat, se custodem futurum urbis; usque ad Kalendas Maias ad urbem exercitum habiturum. O praeclarum custodem ovium (ut aiunt) lupum! Custosne urbis, an direptor et vexator esset Antonius? Et quidem se introiturum in urbem dixit, exiturumque, quum vellet. Quid illud? nonne audiente populo, sedens pro aede Castoris, dixit, nisi qui vicisset, victurum neminem?

Hodierno die primum, Patres conscripti, longo intervallo in possessionem libertatis pedem ponimus; cuius quidem ego, quoad potui, non modo defensor, sed etiam conservator fui. Quum autem id facere non possem, quievi; nec abiecte, nec sine aliqua dignitate casum illum temporum et dolorem tuli. Hanc vero teterrimam belluam quis ferre posset, aut quomodo? Quid est in Antonio

praeter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? Ex his totus vitiis conglutinatus est. Nihil apparet in eo ingenuum, nihil moderatum, nihil pudens, nihil pudicum. Quapropter, quoniam res in discrimen adducta est, utrum ille poenas reipublicae luat, an nos serviamus: aliquando, per deos immortales! Patres conscripti, patrium animum virtutemque capiamus, ut aut libertatem propriam romani generis et nominis recuperemus, aut mortem servitutis anteponamus.

XII. Multa, quae in libera civitate ferenda non essent, tulimus et perpessi sumus: alii spe recuperandae libertatis, alii vivendi nimia cupiditate. Sed, si illa tulimus, quae nos necessitas ferre coëgit, quae vis quaedam paene fatalis, quae tamen ipsa non tulimus: etiamne huius impuri latronis feremus teterrimum crudelissimumque dominatum? Quid hic faciet, si potuerit, iratus, qui quum succensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? Quid hic victor non audebit, qui nullam adeptus victoriam, tanta scelera post Caesaris interitum fecerit? refertam eius domum exhauserit? hortos compilarit? ad se ex his omnia ornamenta transtulerit? caedis et incendiorum causam quaesierit ex funere? duobus aut tribus senatusconsultis e republica factis, reliquas res ad lucrum praedamque revocaverit? vendiderit immunitates? civitates liberaverit? provincias universas ex imperii populi romani iure sustulerit? exules reduxerit? falsas leges C. Caesaris nomine, et falsa decreta in eas incidenda, et in Capitolio figenda curaverit earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit? populo romano leges imposuerit? armis et praesidiis, et populum et magistratus foro excluserit? senatum stiparit armis? armatos in cella Concordiae, quum senatum haberet, incluserit? ad legiones Brundusium cucurrerit? ex his optime sentientes centuriones iugulaverit? cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum, et ad disperditionem urbis venire conatus? Atque is ab hoc impetu abstractus consilio et copiis Caesaris, consensu veteranorum, virtute legionum; ne fortuna quidem fractus minuit audaciam; nec ruere demens, nec furere desinit. In Galliam mutilatum ducit exercitum, cum una legione, et ea vacillante, L. fratrem expectat: quo neminem reperire potest sui similiorem. Ille autem ex mirmillone dux, ex gladiatore impe-

rator, quas fecit strages, ubicumque posuit vestigia? Effudit apothecas; caedit greges armentorum et reliquique pecoris, quodcumque nactus est; epulantur milites ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino: vastantur agri; diripiuntur villae; matresfamilias, virgines, pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur. Haec eadem, quacumque exercitum duxit, fecit M. Antonius.

XIII. His vos teterrimis fratribus portas aperietis? hos unquam in urbem recipietis? non, tempore oblato, ducibus paratis, animis militum incitatis, populo romano conspirante, Italia tota ad libertatem recuperandam excitata, deorum immortalium beneficio utemini? Nullum erit tempus, hoc amisso. A tergo, a fronte, a lateribus tenebitur, si in Galliam venerit. Nec ille armis solum, sed etiam nostris decretis urgendus est. Magna vis est, magnum numen, unum et idem sentientis senatus. Videtis refertum forum, populumque romanum ad spem recuperandae libertatis erectum: qui longo intervallo quum frequentes hic videt nos, tum sperat etiam liberos convenisse. Hunc ego diem expectans, M. Antonii scelerata arma vitavi, tum, quum ille in me absentem invehens, non intelligebat, ad quod tempus me et meas vires reservarem. Si enim illi tum, caedis initium a me quaerenti, respondere voluissem, nunc reipublicae consulere non possem. Hanc vero nactus facultatem, nullum tempus, Patres conscripti, dimittam, neque diurnum, neque nocturnum, quin de libertate populi romani; de dignitate vestra quod cogitandum sit, cogitem quod agendum atque faciendum, idem non modo non recusem, sed appetam etiam atque deposcam. Hoc feci, dum licuit; intermisi, quoad non licuit. Iam non solum licet, sed etiam necesse est; nisi servire malumus; quam, ne serviamus, animis armisque decernere. Dii immortales nobis haec praesidia dederunt: urbi Caesarem, Brutum Galliae. Si enim ille urbem opprimere potuisset statim; si Galliam tenere paulo post: optimo cuique pereundum, reliquis esset serviendum.

XIV. Hanc igitur occasionem oblatam tenete, per deos immortales! Patres conscripti, et amplissimi orbis terrae consilii principes vos esse, aliquando recordamini. Signum date populo romano, consilium vestrum non deesse reipublicae, quoniam ille virtutem suam non defutu-

ram esse profitetur. Nihil est, quod moneam vos. Nemo est tam stultus, qui non intelligat, si indormierimus huic tempori, non modo crudelem superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam etiam et flagitiosam ferendam. Nostis insolentiam Antonii, nostis amicos, nostis totam domum. Libidinosis, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire, ea est summa miseria, summo dedecore coniuncta. Quod si iam (quod dii omen avertant!) fatum extremum reipublicae venit: quod gladiatores nobiles faciunt, ut honeste decumbant, faciamus nos, principes orbis terrarum gentiumque omnium, ut cum dignitate potius, cadamus, quam cum ignominia serviamus. Nihil est detestabilius dedecore, nihil foedius servitute. Ad decus et libertatem nati sumus: aut haec teneamus, aut cum dignitate moriamur. Nimium diu teximus, quid sentiremus: nunc iam apertum est: omnes iam patefecerunt, in utramque partem quid sentiant, quid velint. Sunt impii cives, pro caritate reipublicae, nimium multi; pro multitudine bene sententium, admodum pauci; quorum opprimendorum dii immortales incredibilem reipublicae potestatem et fortunam dederunt. Ad ea enim praesidia, quae habemus, iam accedent consules summa prudentia, virtute, concordia, multos menses de populi romani libertate commentati atque meditati. His auctoribus et ducibus, diis iuvantibus; nobis vigilantibus, et multum in posterum providentibus, populo romano consentiente, erimus profecto liberi brevi tempore. Iucundiorem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

XV. Quas ob res, quod tribuni plebis verba fecerunt, ut senatus Kalendis Ianuar. tuto haberi, sententiaeque de summa republica libere dici possent: de ea re ita censeo, uti C. Pansa, A. Hirtius. consules designati, dent operam, uti senatus Kalendis Ianuar. tuto haberi possit; quodque edictum D. Bruti, imperatoris, consulis designati, optime de republica meriti, propositum sit senatum existimare, D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, optime de republica mereri, quum senatus auctoritatem. populique romani libertatem, imperiumque defendat. Quodque provinciam Galliam citeriorem, optimorum et fortissimorum virorum, amicissimorum populo romano civium, exercitumque in senatus potestate retineat, id eum, exercitumque eius, municipia, colonias provinciae

Galliae, recte atque ordine, exque republica fecisse et facere: senatum ad summam rempublicam pertinere arbitrari, a D. Bruto, et ab L. Planco, imperatoribus, consulibus designatis, itemque a ceteris, qui provincias obtinent, obtineri ex lege Iulia, quoad ex senatusconsulto cuique eorum successum sit: eosque dare operam, ut eae provinciae exercitusque in senatus populique romani potestate, praesidioque reipublicae sint: quumque opera, virtute, consilio C. Caesaris, summoque consensu militum veteranorum, qui eius auctoritatem sequuti reipublicae praesidio sunt et fuerunt, et a gravissimis periculis populus romanus defensus sit, et hoc tempore defendatur; quum legio Martia Albae constiterit, in municipio fidelissimo et fortissimo, seseque ad senatus auctoritatem, populique romani libertatem contulerit: quod pari consilio, eademque virtute legio quarta usa, L. Egnatuleio duce, civi egregio, senatus auctoritatem, populique romani libertatem defendat, defenderit: senatui magnae curae esse, ac fore, ut pro tantis eorum in rempublicam meritis honores eis habeantur, gratiaeque referantur; senatui placere, uti C. Pansa, A. Hirtius, consules designati, quum magistratum inierint, si eis videbitur, primo quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem referant, ita uti e republica fideque sua censuerint.

FINIS.

CONSIGLIO GENERALE

DI

PUBBLICA ISTRUZIONE

Napoli 28 Novembre 1857.

Vista la domanda del tipografo Giovanni di Maio con che chiede di porre a stampa l' opera intitolata *Orazioni scelte di Cicerone.*

Visto il parere del Regio Revisore Sig. D. Raffaele Canonico di Gennaro.

Si permette che la detta opera si stampi; ma non si pubblichi senza un secondo permesso che non si darà se prima lo stesso Regio Revisore non avrà attestato di aver riconosciuto nel confronto esser l'impressione uniforme all'originale approvato.

Il Consultore di Stato
Presidente provvisorio
CAPOMAZZA.

Il Segretario Generale
GIUSEPPE PIETROCOLA.

COMMISSIONE ARCIVESCOVILE

PER LA REVISIONE DE' LIBRI

Nihil obstat
RAPHAEL CAN. DE JANUARIO
Censor Theologus.

Imprimatur
Pro Dep.
LEOPOLDUS RUGGIERO.

